

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nimet Ayşe BAKIRCILAR

MAKEDONYA COĞRAFYASINDA SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT
(XIX. YÜZYIL ÖNCESİ)

Danışman

Prof.Dr.İsrafil KURTCEPHE

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2010

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nimet Ayşe BAKIRCILAR

MAKEDONYA COĞRAFYASINDA SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT
(XIX. YÜZYIL ÖNCESİ)

Danışman

Prof.Dr.İsrafil KURTCEPHE

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TABLolar LİSTESİ.....	iv
HARİTALAR LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
Makedonya'nın Kısa Tarihçesi.....	6
1. BÖLÜM	
MAKEDONYA COĞRAFYASININ FETHİ VE ETNİK YAPISI.....	14
1.1. Makedonya Coğrafyasının Fethi	14
1.1.1 Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler.....	14
1.1.2 Makedonya Topraklarında Fetih.....	19
1.1.3 Makedonya Topraklarının İskanı.....	23
1.1.4 Cemaatler Stratejisi.....	26
1.2. Makedonya ve Etnisiteler	28
1.2.1 Etnisite Kavramı.....	28
1.2.2 Makedonya'nın Etnik Coğrafyası.....	31
2. BÖLÜM	
MAKEDONYA'DA SOSYAL HAYAT.....	43
2.1 Kültür.....	43
2.1.1 Kültür ve Millet.....	48
2.1.2 Kültür Coğrafyası.....	49
2.1.3 Kültür Değişmeleri.....	52
2.1.4 Kültürleşme.....	53

2.2	Gündelik Yaşam ve Kültürel Alışveriş.....	54
2.3	Dil.....	69
2.3.1	Dil ve Kültür İlişkisi.....	69
2.3.2	Makedonya Coğrafyasında Kullanılan Diller.....	72
2.3.3	Makedonya’da Türkçe’nin Yerleşmesi.....	78
2.3.4	Türkçe’nin Makedonya Coğrafyasında Kullanılan Dillere Etkisi... ..	81
2.3.5	Edebiyat.....	90
2.3.6	Müzik.....	98
2.4	Din.....	103
2.4.1	İslamiyet.....	104
2.4.1.1	Makedonya’da Osmanlı Dönemi Öncesi İslam.....	104
2.4.1.2	İslamlaşma.....	105
2.4.1.3	Makedonya’da Tarikatlar.....	117
2.4.2	Hıristiyanlık.....	121
2.4.3	Yahudilik.....	134
2.4.3.1	Osmanlı Topraklarında Yahudiler.....	137
2.4.3.2	Osmanlı Topraklarına Göç.....	138
2.4.3.3	Osmanlı Yönetimi ile İlişkiler.....	142
2.4.3.4	Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Cemaatlerinin Kültürel Yapıları... ..	149

3. BÖLÜM

MAKEDONYA’DA EKONOMİ VE KENT KÜLTÜRÜ.....154

3.1	Ticaret Yolu: Via Egnatia.....	154
3.2	XVIII. Yüzyılda Makedonya’da Genel Ekonomik Durum.....	155
3.2.1	Zanaatlar ve Lonca Sistemi.....	161
3.2.2	Makedonya’da Panayırlar.....	165
3.2.3	Ticaret ve Tüccarlar.....	171
3.3	Kent Kültürü.....	179
3.4	Ekonomik ve Sosyal Tehdit: Eşkıyalık.....	185

SONUÇ.....191

KAYNAKÇA.....	195
EKLER.....	230
TABLO 2.....	230
TABLO 3.....	231
HARİTA 1.....	236
HARİTA 2.....	237
HARİTA 3.....	238
HARİTA 4.....	239
HARİTA 5.....	240
HARİTA 6.....	241
HARİTA 7.....	242
HARİTA 8.....	243
XIX. YÜZYILA KADAR MAKEDONYA KRONOLOJİSİ.....	244
ÖZGEÇMİŞ.....	246

TABLÖLÄR LİSTESİ

		Sayfa
Tablo 1	:	Makedonya'da Etnik Dağılım.....140
Tablo 2	:	XV. Yüzyılda Hıristiyan ve Müslüman Nüfus.....230
Tablo 3	:	XVI. Yüzyılda Makedonya Nüfusu.....231

HARİTA LİSTESİ

1. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A-3)
2. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/51)
3. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A/ 4), 1. Pafta
4. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 34 (II B/15)
5. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/52)
6. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (II A/5)
7. **Harita:** Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (IIA/3)
8. **Harita:** Slav diyalektleri haritası

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
- a.g.m.** : Adı geçen makale
- A.Ü.DTCFD** : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
- B.O.A.** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Bkz.** : Bakınız
- C.** : Cilt
- C. ASK.** : Cevdet Askeriye
- C. BLD.** : Cevdet Belediye
- C. DRB.** : Cevdet Darphane
- C. İKTS.** : Cevdet İktisat
- C. Maliye** : Cevdet Maliye
- C. ZB.** : Cevdet Zaptiye
- Çev.** : Çeviren
- DİA** : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Ed.** : Editör
- İ.A.** : İslam Ansiklopedisi
- İ.Ü.İ.F.M.** : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
- KKTC** : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- M.E.B.** : Milli Eğitim Bakanlığı
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı
- TED** : İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- Ünv.** : Üniversite
- Vol.** : Volume
- Yay.** : Yayın

Ö Z E T

Tezin Konusu “XVIII. Yüzyılda Makedonya Coğrafyası’nda Kültürel Hayat”tır. Makedonya coğrafyasını tanımlarken ülke ve coğrafi bölge terimlerini birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Tarih boyunca, beşeri açıdan bir kesişme noktası olan, batısında Arnavutların, kuzeyinde Sırpların, doğusunda Bulgarların yaşadığı, güney tarafının ise Helen dünyasına açıldığı Makedonya bölgesi değişik güç, kültür ve anlayışların kesiştiği çok hassas bir noktada bulunmaktadır. Makedonya, bu toplumların arasında bir köprü olabileceken, çoğunlukla bir anlaşmazlık bölgesi halindedir. XVIII. yüzyılda, Makedonya coğrafyasının, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde geçirdiği kültürel evrim, bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Giriş bölümünde konunun coğrafi alanı belirlenerek Makedonya bölgesinin Osmanlı yönetimine girdiği zaman dilimine kadar geçirdiği tarihî sürece yer verilmiştir.

Tezin Birinci Bölümünde Osmanlı yönetiminin Makedonya coğrafyasına hakim olduğu süreç ile birlikte uyguladığı kolonizasyon metodu sayesinde bölgenin Türkleştirilmesi çalışmaları anlatılmış, idarî yapılanma hakkında da bilgi verilmiştir.

İkinci Bölümde Makedonya’da bulunan etnik gruplar hakkında derlenen bilgiler yer almaktadır. Bölgede yaşayanların, Osmanlı hakimiyeti döneminde günümüz anlamı ile etnik açıdan tanımlanmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Zira XVIII. yüzyıl göz önünde bulundurulduğunda hem Osmanlı yönetim mekanizması hem de Ortodoks inançlı Hıristiyan halk, dinsel ayrımın çok daha önemli olduğuna inanmaktaydı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Balkanların tümünde olduğu gibi özellikle Makedonya’da etnik çoğunluk oluşturduğunu ispat etmeye çalışacak olan Sırp, Bulgar ve Yunanlıların faaliyetleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Batılı bilim adamlarınca yapılan etnik haritalar ve rakamsal veriler de bu etnik karmaşanın ne denli yoğun olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tezin Üçüncü Bölümü Makedonya coğrafyasında sosyal hayatı aydınlatmaya yöneliktir. Öncelikle kültür tanımı yapılmış, Osmanlı yönetiminin cemaatler stratejisine uygun olarak bölümlendirdiği Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi halk arasında gündelik yaşama dair batıl inanışlar, ortak ziyaretgahlar vb. konusundaki verilerden bahsedilmiş, bilinenin aksine Osmanlı toplumundaki dinsel ayrımın, farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşamasına ve kültürel açıdan birbirilerini etkilemesine engel olmadığı vurgulanmıştır.

Yine aynı bölümde kültürlerin ortaya çıkmasında büyük etkisi olduğunu düşündüğümüz dil ve din konularına değinilmiş, diller ve dinler arası etkileşimin boyutları ortaya konulmuştur.

Tezin son kısmında, kültürel etkileşimin önemli unsurlarından olan kent yaşamı, kent dokusundaki etkileşim, Makedonya denilince akla ilk gelen eşkıyalık olgusunun XVIII. yüzyıldaki boyutları ile yine aynı yüzyılı, Makedonya coğrafyası için çok önemli kılan ticarî hayatta yaşanan ivme ele alınmıştır. Bu ivme sayesinde Ortodoks tüccarlar zenginleşecek, Batı ile ilk defa ciddî temaslar kurma imkanı yakalayacaklardır. Batı zihniyetini algılamaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaası, bu defa Batı ile kültürel ilişkiler içine girecek; yaşanan zihniyet değişimi, bir sonraki yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma fikir ve eylemlerinin fitilini ateşleyecektir. Aynı zihniyet değişimi zaman zaman kendi kiliseleri ile de fikirsel ayrılığa düşmelerine sebep olacaktır.

Tezin sonuç kısmında bütün veriler göz önünde bulundurularak Osmanlı İmparatorluğu'nun bölge halkına bıraktığı etki ve bölge halkından etkilenme boyutu tartışılmıştır.

ABSTRACT

The Social-Cultural Life in Macedonian Geography Till the XIXth Century

The subject of thesis is “The Social-Cultural Life in Macedonian Geography Till the XIXth Century”. While determining Macedonian geography, it is essential to separate the terms of country and geographical region from one another.

Macedonian region, which has been a human intersection point throughout history and surrounded by Albanians in the west, Serbians in the North, Bulgarians in the east and Hellenistic world in the south, is located at a very sensitive area where various powers, cultures and understandings cross. Although Macedonia could have been a bridge among these societies, it has mostly been a region of conflict. The cultural evolution experienced by Macedonian region under the rule of Ottoman Empire in the 18th century is the subject of this thesis.

In the Introduction part, the geographical area of the subject has been determined, and historical background of that region until its falling under Ottomans’ rule has been told.

In the First Part, the period when Ottomans ruled Macedonian geography and their efforts for turkicizing the region thanks to the colonization method have been explained, and also some information about administrative structure was given.

In the Second Part, there is certain information about ethnic groups in Macedonia. It is emphasized in the thesis that it is impossible to define ethnically the people lived in that area under Ottoman rule by today’s understanding. As the conditions in the 18th century are taken into consideration, both Ottoman’s ruling mechanism and Orthodox-Christian community believed that religious separation was much more important. And in the 19th century, the activities of Serbians, Bulgarians and Greeks, who were to try to prove their ethnical majority particularly in Macedonia as it was in whole Balkan region, reveal this fact clearly. The ethnical maps and figures prepared by Western scholars also display how extensive this ethnic chaos was.

The Third Part of the thesis has been allocated to clarification of social life in Macedonian geography. First, the concept of culture has been defined, and data about daily-life superstitions, common much visited places etc. shared by Muslims, Christians and Jews, who were classified by Ottomans on the basis of religious community strategy, have been mentioned. It has been underlined that the religious classification in the Ottoman society, contrary to common belief, never prevented people with different religious beliefs from living

together and interacting culturally. Again in the same part, the issues of language and religion, as essential components of cultures, have been touched upon, and the dimension of interaction among languages and religions has been put forth.

In the final part of the thesis, urban life, as one of the important components of cultural interaction, interaction in the urban fabric, the incident of brigandage in the 18th century, which is the first thing come to mind as the word Macedonia uttered, and the acceleration experienced in commercial life in that century have all been dealt with. Thanks to this acceleration, Orthodox tradesmen were to get rich, and they were to have the opportunity to make significant contacts with the West for the first time. After Orthodox-Christian community of the Ottoman Empire began to perceive western mentality, they would this time have cultural relations with the West; the resulting mentality change would ignite the fuse of ideas and activities for separation from Ottoman Empire. The same mentality change would sometimes lead to some ideological controversies with their church, as well.

In the Conclusion, the influence of Ottoman Empire on the people of that region and how much they got affected have been discussed considering whole data.

Ö N S Ö Z

Tarihi coğrafya araştırmaları, Türkiye’deki üniversitelerde bir disiplin haline gelmese de tarih usulü ile ilgili çalışmalarında son zamanlarda üzerinde tartışılan önemli konularda biri olmuştur. Batı’da bağımsız bir bilim dalı olan tarihi coğrafya, ülkemizde, tarih biliminin alt dalı olma yolunda önemli mesafe kat etmiştir. Sayıları artan bölge tarihi araştırmaları bu durumun bir göstergesidir.

XVIII. yüzyılda, Makedonya coğrafyasının, Osmanlı İmparatorluğu idaresinde geçirdiği sosyo-kültürel evrim, bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Bilindiği gibi kültür, bir toplumu diğerlerinden farklılaştıran, düşünce ve eylem modeller ile kendine özel anlam çerçevesi içinde oluşturup kullandığı araç ve gereçlerin bir bütünü oluşturmaktadır. Uzun bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalan Makedonya bölgesinin sosyo-kültürel açıdan kaydettiği dönüşüm ve bölgede yaşayan farklı dinsel gruplara üye insanların etkileşiminin araştırılmasının önemi açıktır. Bölge insanının sosyo-kültürel açıdan anlaşılmasının bugün de Balkanlar’da süregelen sorunlara ışık tutacağına inanmaktayız.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Lisans öğrenciliğimden itibaren beni yönlendirerek teşvik eden, bu çalışma esnasında da tarih bilimine bakış açısı ile ufku genişleten, haritaların tarih bilimi açısından değerini, önemini belleğime kazıyan, günlerini bana harita yapmayı, okumayı öğretmekle harcamaktan çekinmeyen Yrd. Doç. Dr. Cezmi KARASU’ya burada teşekkür edebilmek benim için bir zevktir.

Fransızca makalelerin çevirilmesi konusunda yardımını istediğim, kendi akademik çalışmalarının yoğunluğuna rağmen verdiği sözü unutmuyarak yardım eden bölüm hocalarımdan Yrd. Doç. Dr. Salih TUNÇ’a içten teşekkür ederim.

Çalışma arkadaşlarım Arş. Grv. Fatma şİMşEK, Arş. Grv. Güven DİNÇ, Öğr. Grv. Aydın BEDEN, Arş. Grv. Erdal TAşBAş’a desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Lisans yıllarımdan itibaren yol arkadaşım, kardeşim Okt. Hatice AKIN ile sevgili Arş. Grv. Hatice Çetin DURGUN çalışmamın başından sonuna kadar moral desteklerini ve yardımlarını benden hiç esirgemediler. Onlara sonsuz teşekkürlerimi burada sunmak benim için ayrı bir zevktir.

Tezin konusunu oluşturan Makedonya coğrafyasının bir parçası olan Makedonya Cumhuriyeti'nde bulunduğum esnada, Makedonya Devlet Arşivi'nde, Tarih Enstitüsü Kütüphanesi'nde yaptığım çalışmalarda yardımcı olduğum gibi, fikir alışverişinde bulunduğum Prof. Dr. Dragi GORGİEV'e müteşekkirim. Bana Makedonca okuma-yazma öğreten Prof. Dr. Svetlana GORGİEVA'ya da burada teşekkür etmek benim için kıvançlı bir görev olacaktır. Prof. Dr. Sevim PİLİÇKOVA'ya, verdiği araştırma eserleri ve görüşleri ile tezin oluşumuna katkıda bulunduğu için müteşekkirim. Üsküp'te kaldığım sürede bana evlerini açan, RAMADANİ ailesine, özellikle yaptığı rehberlikle bana Makedonya'yı karış karış gezdiren Suat RAMADANİ'ye ve Manastır'da ALİJA ailesine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sabırları ve gösterdikleri ilgi için Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Makedonya Devlet Arşivi çalışanlarına, İSAM Kütüphane görevlilerine teşekkürlerimi sunarım.

Doktora çalışmamda gerekli olan malzemelerin temininde desteklerini esirgemeyen Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne müteşekkirim. Birimde çalışan personelin, güler yüzleri ve pratik yardımları için de teşekkürlerimi sunmak benim için görevdir.

Doktora dönemim boyunca yanımda olduklarını her zaman hissettiren aileme ve son olarak, danışmanlığımı üstlenen, yaptığım çalışmaya inanarak, bana her türlü imkanı sağlayan, karşılaştığım zorlukları aşmamda önyak olan, yoğun çalışma şartlarına rağmen her ihtiyacım olduğunda bana zamanını ayıran, sadece bilimsel anlamda değil, hayatın diğer alanlarında da bilgisinden, tecrübesinden yararlandığım, kendime örnek aldığım Hocam, Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE'ye yaptığı herşey için yürekten teşekkür ederim.

İnsan zaman zaman unutabilen, hata yapabilen, yanılabilen bir varlıktır. Bu nedenle de insan elinden, zihninden çıkan bir çalışmanın kusursuz olacağını iddia etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu nedenle yaptığım çalışmanın, bilimsel metodlara uygunluğu ile tarihe küçük bir iz bırakabilmesi benim için onur olacaktır.

Nimet Ayşe BAKIRCILAR

Antalya, 2009

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I. Arşiv Kaynakları

a. Manastır Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicilleri ismi ile anılan defterler, mahkeme tutanaklarıdır. Kültür tarihinin aydınlatılmasında önemli yeri olan Şer'iyye sicilleri, aynı zamanda yerel tarih çalışmalarında da başvuru kaynağı olma özelliği gösterir.

Konumuz açısından da oldukça önem arz eden Manastır Şer'iyye Sicillerinin orjinalleri günümüzde Makedonya'nın başkenti Skopje'de muhafaza edilmektedir. 1995'te Makedonya Arşivi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi arasında gerçekleşen işbirliği sayesinde Makedonya'dan pek çok sayıda Osmanlı dönemi arşiv belgesi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne kazandırılmıştır. Bunların içinde bulunan 185 adet defterden oluşan Manastır Şer'iyye sicilleri 1016-1346 (1607-1927) yılları arasına ait zengin ve oldukça iyi korunmuş haldedir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Manastır Şer'iyye sicilleri henüz tasnif aşamasında olup araştırmacıların hizmetine açık değildir. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nde bu sicillerin kopyaları mevcuttur. Araştırmada bu kopyalardan aşağıda kayıtlı olan defterlerden yararlanılmıştır.

Manastır Şer'iyye Sicili, 30. No'lu Defter (1115-1116)

Manastır Şer'iyye Sicili, 34. No'lu Defter (1121-1123)

Manastır Şer'iyye Sicili, 35. No'lu Defter (1124)

Manastır Şer'iyye Sicili, 37. No'lu Defter (1127-1129)

Manastır Şer'iyye Sicili, 39. No'lu Defter (1132-1134)

Manastır Şer'iyye Sicili, 42. No'lu Defter (1141-1143)

Manastır Şer'iyye Sicili, 44. No'lu Defter (1147)

Manastır Şer'iyye Sicili, 49. No'lu Defter (1155-1157)

Manastır Şer'iyye Sicili, 54. No'lu Defter (1171-1172)

Manastır Şer'iyye Sicili, 62. No'lu Defter (1192-1193)

b. Haritalar

Makedonya Arşivi'nin harita koleksiyonu, orijinal haritaların yanında, değişik ülke arşivlerinden ve diğer kaynaklardan derlenmiş harita fotokopilerinden oluşmaktadır. Bu koleksiyon tasnifli olup kullanıma açıktır. Araştırmada, üzerinde önemle durulan haritalar, konunun sınırlarının belirlenmesi ve etnik yapının belirli tarih aralıklarında nasıl politik

malzeme haline getirildiğine dair veri teşkil etmesi açısından büyük değer taşımaktadır. Çalışmada bu koleksiyondan aşağıdaki haritalardan yararlanılmıştır.

Makedonya Arşivi Dosya No:1 (IA-26): Makedonya'daki milletlerin dağılım haritası.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A/ 4): Genellikle Fransızlar tarafından yapılan eski haritaların kopyalarından oluşan toplam 11 adet haritayı içermektedir.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A-3): 1589 yılında hazırlanan harita Makedonya için yapılmış ilk harita olma özelliğini taşır ve orjinaldir.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (IIA/3): Balkan Yarımadası'nın etnografik haritası orjinaldir.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (II A/5): Milan Y. Andonoviç tarafından hazırlanan etnografik harita orjinaldir.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 34 (II B/15): XVIII. yüzyıla ait harita orijinal olup P. N. Sonsov tarafından yapılmıştır.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/51): 1708'de Paris'te yapılan harita orjinaldir. Kuzey Yunanistan için hazırlanan haritaya komşu bölge olarak Makedonya'nın tümü dahil edilmiştir.

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/52): harita 1742 yılına aittir.Kadim Yunan Topraklarında Avrupa'daki Türk Hakimiyeti ismini taşır.

c. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Makedonya tarihin aydınlatacak zengin bir koleksiyona sahiptir. Çalışmada Cevdet Tasnifinden Askeriye, Adliye, Maliye, Belediye, İktisat, Zaptiye kodlarında bulunan belgelerden yararlanılmıştır. İradeler tasnifinden Arzuhal ve Journaller kodundaki belgeler de çalışmaya dahil edilmiştir.

II. Araştırma Eserleri

Makedonya tarihine ilişkin günümüze kadar pek çok araştırma eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardaki ağırlık noktası siyasi tarihtir. Andrew ROSSOS tarafından kaleme alınan *Macedonia and the Macedonians: A History*, isimli eser hem siyasi hem de sosyal konulara değindiği için önemlidir. Aleksandr STOJANOVSKI tarafından yazılmış olan *Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII vek-Demografski Proučuvane* Skopje'deki Milli tarih Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır. Bu eser, Makedonya şehirlerinin demografik yapısı hakkında XIV-XVII yüzyıllara ilişkin değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Dragi GORGİEV, *Skopje od Turskoto Osvoyuvane do Krayot na XVII. Vek* isimli eserinde XVII. Yüzyıla kadar

Osmanlı hâkimiyetindeki Üsküp şehrini incelemiştir. Sosyal, iktisadi ve siyasi açıdan verilere yer verilen eser, çalışmamızın aydınlatılmasında yer tutmuştur.

Bunun dışında yazılan seyahatname türünde eserler, çalışma için önemli başvuru kaynaklarından olmuştur. Burada öncelikle zikredilmesi gereken Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesidir. S.A.KAHRAMAN, Y. DAĞLI, R.DANKOFF'un titiz çalışmaları ile YKY tarafından yayınlanan eser Makedonya coğrafyasına ilişkin zengin veriler içermektedir. Ticari, sosyal, dini hayata ilişkin verilerinin yanı sıra bölgede kullanılan diller ve lehçeler konusunda da önemli bir başvuru eseridir.

XVIII. yüzyılda İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Edward Wortley Montagu'nun eşi olan Lady Mary Wortley MONTAGU'nun (1690-1749), 1716-1718 yılları arasında soylu arkadaşlarına, yazarlara, din adamlarına yazdığı ve Osmanlı gündelik yaşamı, kültürü, folkloru, coğrafyası ve edebiyatı ile ilgili gözlemlerini içeren *Doğu Mektupları*, tarihsel açıdan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışmanın sosyal hayata odaklanmış olması nedeniyle farklı disiplinlerde hazırlanan çalışmalara yer vermek gerekli görüldü. Sosyo-kültürel hayatın panoramasının çizilmesinde dil çalışmaları özellikle büyük önem arz etmektedir. Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY'un *Tarih Boyunca Slav-Türk İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları* adlı eseri özellikle Bulgarca'yı temel almıştır. Makedonca'da Türk Leksik Unsurların araştırıldığı *Turските Лексички Елементи во Македонскиот Јазик* isimli eserin sahibi Olivera YAŞAR-NASTEVA'nın çok değerli eseri, konumuzun dil bölümünde önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Makedonca'nın Türkçe'ye etkisinde ise Victor A.FRIEDMAN'ın *South Slavic and Balkan Linguistics* isimli eserde yer alan "*Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar*" başlıklı makalesi de burada zikredilmesi gereken önemli çalışmalardandır.

Sosyo-kültürel hayatın bir yönünü oluşturan dini yapıların nasıl ortak ziyaretgahara dönüştüğünü anlatan F.W. HASLUCK'un *Christianity and Islam Under the Sultans* isimli eseri de çalışma açısından büyük değer taşımaktadır.

Bu eserlerin dışında daha pek çok araştırma eserden istifade edilmiş, çalışmanın bibliyografya kısmında gösterilmiştir.

GİRİŞ

“*Balkan*” kelimesi Türkçe “*dağ*” anlamında olup “*Atmos*” ve “*Haemus*” bu dağların en eski adıdır. Bazıları bu adı eski Trakyalıların “*Aesma*”¹ kelimesiyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu adı arazi üzerinde dağlık bir burun ve aynı adı taşıyan bir köy olan “*Emmona*”dan gelmektedir. Kelimenin şimdiki Bulgarca adı olan “*Stara Planina*” adı ilk olarak Raguzalı şair Gunduliç’in “*Osmaniadata*” adlı eserinde görülmüştür. Bundan başka XVI. ve XVII. yüzyıllarda “*Kamenitsa*” adı da “*Balkan*” kelimesinin karşılığı olarak zikrediliyor².

Avrupa ile Asya arasında doğal bir geçit olması, Balkanları pek çok ırk ve milletin karışımından oluşan bir bölge olmasına neden olmuştur. Bölgeye dalga dalga gelen akıncılarla birlikte bölgede yerleşik halka yabancı kültürler de geldi. Sonuçta yeni ve karışık bir teşekkül oluştu. Yüzyıllarca Balkan halkları, bölgeyi çerçeveleyen dağlarının gölgesinde bölgeye özgü hayat şartları altında yaşadı³.

Balkan Yarımadası, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı’da çok az bilinen bir bölge idi. 1751–1776 yılları arasında yayınlanmış olan dönemin en kapsamlı eseri sayılabilecek Diderot’un “*Encyclopédie*”sinde bile Bosna, Arnavutluk ile sınırdı. XIX. yüzyılda Balkanlar hakkında birçok yayın yapıldıysa da bölge, Afrika ve Kuzey Asya’dan daha az bilinmekteydi. Aynı yüzyılın ikinci yarısında pek çok seyyah bölgeye akın etti. Bu seyahatlerinde tuttıkları notlar, seyahatnameler halinde yayınlandığı halde Balkanlar, XX. yüzyılın başında halen Avrupa’nın en az bilinen köşesi olarak tarif edilmekteydi⁴.

Bölgenin bir yandan, Avrasya’nın steplerinden Akdeniz’e inen temel kuşağı oluşturması açısından jeopolitik, bir yandan da Doğu ile Batı kültürlerinin bağlantı noktası olması açısından, kültür coğrafyasına dayalı politikaların şekillenmesini sağlayan jeokültürel önemi tartışılmazdır. Sahip olduğu kültürel mozaik nedeniyle oldukça hassas olan bölge, bu özelliğinden dolayı XX. yüzyıl süresince Büyük Güçler arasında temel bunalım bölgelerinden

¹ Orman.

² Konstantin Yosif İrecek; **Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu**, Çev.: Ali Kemal Balkanlı, Kültür Bakanlığı Yay., 1990, s.133-134.

³ Joseph S. Roucek; **Balkan Politics International Relations in No Man’s Land**, Greenwood Pres, Westport, Connecticut 1971, s.7.

⁴ Božidar Jezernik; **Vahşi Avrupa- Batı’da Balkan İmajı**, Çev.: Haşim Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s.5.

biri olmuştur. Jeopolitik ve jeokültürel önemi nedeniyle bahse konu yüzyılda yaşanan bunalımlar, bölgeye doğrudan yansımıştır⁵.

Balkan jeopolitiğini, kültür coğrafyası ile kimlik sorunları karmaşıklştırmaktadır. Coğrafi bütünlüğe sahip olmasına rağmen tarihi gelişmeler sonucunda karmaşık bir etnik yapıyı, dil ve din farklılıklarını, sonuçta büyük kültürel farkları bünyesinde barındırır. Oxford İngilizce Sözlüğü'nün eski basımlarında "Balkanize" kelimesi bir fiil olarak geçer. Kelimenin açıklaması ise "birbirine karşıt küçük parçalara bölmek" olarak verilmiştir⁶. Bu yapısı göz önüne alındığında tarih boyu bunalımlar ve istikrarsızlıklar sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı çok kültürlü yaşam yönetimi ile uzun bir süre ortadan kaldırıldığı bugün bilinen ve kabul gören bir olgudur⁷.

Balkanların etnik ve dinsel açıdan en karışık bölgesi olan "Makedonya" kelimesinin kökeni hakkında pek çok mitolojik rivayetler bulunmaktadır. Fakat bilim adamları arasında kelimenin adının eski Makedonca olan "Makos" (büyük, yüksek) ve "don" (yer, toprak) kelimelerinden geldiği görüşü hâkimdir⁸. Makedonya coğrafi teriminin Makedon etnik ismiyle ilgili olduğu ve "Makedon" isminin de Yunanca "yüksek veya uzun" anlamına gelen "Maednos" dan türediğine dair bir görüş de kabul görmektedir⁹.

Bir başka görüşe göre bölgenin ismi önceden "Emmathia" idi¹⁰. Herodot'a göre bu adla Vardar ve Bistrica ırmakları arasında yer alan bölge kaydedilmektedir ve ismini Makedon isimli ilk hükümdarından almıştır. Cousinéry, bölgeye ait eserinde Makedon'un krallığının oldukça ünlü olduğunu, ancak belirgin bir tarihinin olmadığını ifade eder¹¹. Hesiod'a göre Makedonyalıların atası Makedon, Helen'in oğulları Doros, Ksuthus (İyon'un babası) ve Aiolos'un kuzenidir. Bu nedenle Makedon'un evlatları Dorya, İyonya ve Aioyalıların, yani üç önemli Yunan kabilesinin kuzenleridir¹².

⁵ Ahmet Davutoğlu; **Stratejik Derinlik- Türkiye'nin Uluslar arası Konumu**, Köre Yay., İstanbul 2001, s.120.

⁶ Petar Hr. Ilievski; "Tradition and Innovation in the Devekopment of the Macedonian Language", **Macedonian Review**, vol.: XXI, S. 1-2, Skopje 1991, s.20.

⁷ Suat İlhan; "Balkanların Gelişen Jeopolitiği", **Türk Kültürü**, Sayı:430, Yıl: XXXVII, Şubat 1999, s.81.

⁸ Ali Pajaziti; **Geçiş Sürecinde Makedonya Üniversite Gençliği ve Din Olgusu**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s.2.

⁹ N.P. Andriotes; "History of the Name Macedonia", **Macedonia, Past and Present**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1992, s.11.

¹⁰ Elijah Paris; **Sacret Geography**, "Macedonia" Maddesi, Published by Samuel T. Amstrong, Boston 1913 (sayfa numarası bulunmamaktadır.)

¹¹ M.E.M. Cousinéry; **Voyage Dans La Macédoine, Contenant des Recherches sur L'histoire, La Géographies et les Antiquités de ce Pays**, Tome Premier, Paris, 1831, s.12.

¹² Michael B.Cosmopoulos; **Macedonia:An Introduction to İts Political History**, Manitoba Studies in Classical Civilization, 1992, s. 13.

Makedonya kelimesi, bölgeyi yüzyıllarca yönetimi altında tutan Osmanlı yönetim mekanizması tarafından ne coğrafi ne de idari açıdan kullanılmıştır¹³. Buna karşın, batılı coğrafyacılar, özellikle seyyah ve tarihçiler ve Doğu Ortodoks Kilisesi tarafından bu kelime, Balkanlardaki belirli bir coğrafi bölgeye işaret etmek için kullanılmaya devam edildi. Ancak Makedonya sınırları kişiden kişiye farklılık gösterdi. Bu yüzden de Makedonya'nın kapsadığı alan konusunda ihtilaflar meydana geldi¹⁴.

Makedonya Devlet Arşivinde yapılan çalışma sonucu elde edilen haritalar karşılaştırıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Makedonya için yapılmış ilk özel harita Gerardus Mercator tarafından 1589 yılında yapılmış ve Atlas Minor dergisinde 1628 yılında yayınlanmıştır¹⁵.

“*G. D. L'ilse, Graesciae pars Septemtrionalis Paris, 1708*” başlıklı harita aslında Kuzey Yunanistan'ın sınırlarını belirlemek maksadıyla çizildiyse de haritaya, komşu bölge olarak Makedonya'nın tümü dahil edilmiştir. Makedonya sınırları, bu haritaya göre günümüzde tarihsel Makedonya olarak ifade edilen araziye kapsar¹⁶.

XVIII. yüzyılda yapılan coğrafya haritalarından biri olan “*Une Partie d la Carte “Neue Grenzkarte Zwischen Oesterreich, Russland und der Türkei*” isimli harita Frères Lotter tarafından yapılmış ve XVIII. yüzyılın ilk yarısı ile tarihlendirilmiştir. Bu haritada Struma Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü alan da Makedonya sınırına dahil edilirken “*Mappa Geographica...Provinciarum Macedoniae, Thessaliae et Albaniae...Norimbergal, cura Hammaniarum Heredum a 1770*” ismi ile kayda alınmış 1770 tarihli haritada Struma Nehri ve yatağı Makedonya'ya dahil edilmemiştir. Bu şekilde sınırlara sadece Selanik ve körfezi alınırken Halkidikya Yarımadası Makedonya dışında gösterilmiş oluyordu¹⁷.

XVIII. yüzyılda Paris'te P. N. Sonsov tarafından yapılan harita Türkiye'nin Avrupa'da hâkim olduğu topraklar gösterilmiş Kavala ve Drama hattından sınır çekilerek Halkidikya Yarımadası Makedonya'ya dâhil edilmiştir¹⁸.

¹³ Muharrem Bayar; “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunun 700. Yılında Rumelindeki Türk Varlığı: Evlad-ı Fatihan”, **Türk Kültürü**, Sayı:445, Yıl: XXXVIII, Mayıs 2000, s.258.

¹⁴ Aleksandar Panev; “Macedonia”, **Eastern Europe; An Introduction to the People, Lands and Culture**, Ed.: Richard Frucht, Vol.: 3, Santa Barbara California 2005, s.584.

¹⁵ Bkz. Harita 1, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A-3).

¹⁶ Bkz. Harita 2, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/51).

¹⁷ Bkz. Harita 3, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A/ 4), 1. Pafta.

¹⁸ Bkz. Harita 4, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 34 (II B/15).

1742 yılında yapılmış olan “*Imperii Tyrcici Evroaei Terra ir Primis Graecia*” (kadim Yunan topraklarında Avrupa’da Türk hâkimiyeti) isimli haritada Halkidikya Yarımadası ve Struma Nehri yatağı Makedonya sınırlarındadır. Kavala ve Drama’ya kadar Makedonya sınırları genişlemiştir¹⁹.

Bir haritadan diğerine farklı sınırlara sahip Makedonya XIX. yüzyılın sonunda modern coğrafyada tekrar gündeme geldi. Ancak bu defa kelime, Batı etkisi ile oluşan milli hareketlerde antik Makedonya’nın ve onun kahramanı Büyük İskender’in etkisinden yararlanarak bölgesel güçleri harekete geçirecek bir unsur olarak yararlanmak maksadı ile yeniden oluşturuldu. Bu terimin kullanım alanı geliştiğinde, terimin içerdiği bölge tam da Osmanlı’nın Balkanlarda elinde kalan topraklara isabet ediyordu²⁰.

XIX. yüzyıl haritaları XVIII. yüzyıl haritalarından farklı değildir. 1843’te yapılan iki Bulgar haritasından biri Strasburg’da basılmıştır ve “*Bulgaria, Trakia i Makedonia*” ismini taşır. Aynı tarihli diğer harita Fotinov isimli bir Bulgar tarafından hazırlanmıştır. Her iki harita da Makedonya bölgesi tarihsel Makedonya coğrafyası ile örtüşür.

Ancak XX. yüzyıla girildiğinde durum değişir. Milan J. Andonoviç tarafından yapılan “*Carte Ethnographique Serbe avec les limites méridionales de la vieille Serbie et celles de la Serbie du Tsar Douchan*” ismi ile Belgrad’da yayınlanan haritanın hazırlanma amacı Sırp Devleti’nin etnografik durumunu göstermektir. Harita’da gösterilen Makedonya Selanik ile Struma Nehri arasında sıkışmış, kuzeyde ancak Usturumca’ya kadar gelen bir bölgede gösterilmiştir²¹.

Bugünkü Makedonya Devleti’nin kapladığı arazi, tarihî ve coğrafi Makedonya’nın sadece % 38’idir. Toplam 67,741 km² alanı olan Makedonya’nın doğu ve güneydeki geniş toprakları Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içindedir. Makedon devletinin arazisi ise 25,713 km²dir²². “Ege” ya da “Yunan Makedonyası” olarak adlandırılan bölge 34,177 km² lik bir alanı kapsamaktadır. Bu bölge; Kavala, Drama, Serez, Kilkis, Halkidiki Yarımadası dâhil olmak üzere Selanik, Katerini, Kozani, Kara Ferye (Berroia), Vodena (Edessa), Florina ve Kastorya illerini içerir ve tarihi Makedonya’nın % 51,50 sini oluşturur. Pirin ya da Bulgar Makedonyası 6465 km²lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Petriç, Menlik, Nevrekop ve Cuma-i

¹⁹ Bkz. Harita 5, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/52).

²⁰ Panev; a.g.m, s.584.

²¹ Bkz. Harita 6, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (II A/5).

²² Osman Karatay; “Orta Çağ’da Makedonya: Bir Siyasi Coğrafyanın Süreklilik Öyküsü”, **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s.4.

Bala'yı kapsar²³. Bir başka ifade ile günümüz Makedonya Devleti'nden daha büyük bir Makedonya, Yunanistan sınırlarının içinde yer almaktadır.

1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında 28 Temmuz (10 Ağustos) 1913 Bükreş Barış Antlaşması sonucunda 14/27 Kasım 1919 Neuilly Barış Antlaşması ve 28 Temmuz (10 Ağustos) 1920 Sévre Barış Antlaşması'nın tastiği ile Makedonya; Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında üçe bölündü²⁴. Vardar, Ege ve Prin Makedonyası Sırp, Yunan ve Bulgar kazanımlarını ifade etmiş oldu. Makedonya Cumhuriyeti ilk defa toprakları büyük oranda Vardar Makedonyasına isabet eden bölgede 1944'te Yugoslav Federasyonu'nun bir parçası olarak kuruldu. Bağımsızlığını ise ancak 1991'de elde etti²⁵.

Makedonya, Ege'ye sahili olmakla birlikte, Balkanlar'ın ortasında kalmaktadır. Makedonya'nın kalbi, Vardar ve Aliakmon (Bistrisa) gibi iki önemli nehir sisteminin çevresindeki ovadır. Bu bölge güney, batı, kuzey ve doğuya bir kavis oluşturarak bir dağ silsilesi serisiyle sınırlanmaktadır²⁶. Kuzeyde Şar, Üsküp Karadağı, Osogovski ve Rila dağları Makedonya'yı Kosova ve Sırbistan'dan ayırır. Rodoplar'ın batı uçları Mesta nehri bölgenin doğu sınırını çizer. Güneyde Bistrica nehri ve Ege sahili vardır. Batıda ise Ohrid gölü ile aynı hizadaki Korab, Jablanica, Gramos ve Pind dağları bölgeyi Arnavutluk ve Epir'den ayırır.

Bölgenin ortasından geçen ve kuzeyden güneye akan Vardar nehrinin oluşturduğu vadi en eski çağlardan günümüze kadar kullanılan doğal bir yoldur. Vardar'ın yukarı boyları, Sırbistan'ın ortasından akarak Tuna'ya katılan ve aynı işlevi gören Morava'nın yukarı boyları ile alabildiğine yaklaşır. Böylece Selanik-Üsküp-Niş-Belgrad üzerinden Ege'yi Orta Avrupa'ya bağlayan doğal bir yol belirir. Bu yol tarih boyunca kullanılmış ve sonuçta Makedonya'yı daha stratejik bir konuma getirmiştir. Dıraç'tan gelerek Manastır'dan geçip Selanik'e inen yol da Adriyatik'i Ege'ye ve sahil boyunca İstanbul'a bağlar. Böylece Makedonya kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda iki ana doğal yol üzerinde ve bunların kesiştiği yerdedir²⁷.

²³ Levent Kayapınar; "Makedonya'daki Etnik Grupların Türkiye ve Yunanistan Açısında Değerlendirilmesi", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S.3, Sarem Yay., Ankara Şubat 2004, s.81-82.

²⁴ Todar Hristov Simovski; **Atlas of the Inhabited Places of the Aegean Macedonian**, TTK, Ankara 1999, s.VII.

²⁵ Panev; **a.g.m.**, s.584.

²⁶ Hugh Poulton; **Who Are the Macedonians?**, London 1994, s.1.

²⁷ Karatay; **a.g.m.**, s.4.

Sırbistan’la Bulgaristan da Ege Denizi’ne (Akdeniz) ancak Makedonya üzerinden inebilmektedir. Tarihin en eski çağlarından itibaren Roma’yı İstanbul’a bağlayan milletlerarası ticaret yolu “Via Egnatia”, bu toprakların üzerinden geçmiştir. Bölgenin bu önemli jeopolitik ve jeostratejik konumu, Makedonya’ya hâkim olmayı başaran bir kuvvetin kısa zamanda bütün Balkan ülkelerini, hatta Doğu Akdeniz’i siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel ve askerî yönden etki altına almasını kolaylaştırmaktadır. İşte bu özellikler Balkan ülkelerinin Makedonya üzerindeki emellerinin ve iddialarının devamlı olarak gündemde kalmasına yol açmaktadır²⁸.

Bunun yanında Makedonya, beşeri olarak da bir kesişme noktasıdır. Batısında Arnavut dünyası vardır. Kuzeyde Sırlar, Doğu’da Bulgarlar yaşar. Güney taraf ise Helen dünyasına açılır. Böylece, değişik güç, kültür ve anlayışların kesiştiği çok hassas bir noktada bulunan Makedonya, bunların arasında bir köprü olabileceken, çoğunlukla anlaşmazlık konusu olmuş, Makedonya denilince akla çoğunlukla ateş oyunu gelmiştir²⁹.

Makedonya’nın Kısa Tarihçesi

Batı Makedonya’da Palaiokastron’da bulunan taş baltalar ve Halkidikya’da Petralona yakınındaki bir mağarada bulunan insan ve hayvan iskeletleri ile taş aletler Paleolitik dönemde insan faaliyetlerine işaret etmektedir³⁰.

En erken sürekli yerleşimler ilk olarak Neolitik dönemde (yaklaşık M.Ö. 6000–5000) tespit edilmiştir. Bu medeniyet Batı Anadolu’dan çıkmış olan çömlek tarzının Teselya ve Batı Yunanistan’da görülmesi aynı zamanda Yunanistan, Orta Balkanlar ve Anadolu arasındaki etkileşimlerin de ilkinde işaret etmektedir³¹.

Geç Neolitik dönemde, yaklaşık M.Ö. 3500’de Balkan Yarımadası nereden geldikleri kesin olarak bilinmeyen bir topluluk tarafından istila edildi. Bir grup, onların Rusya’dan

²⁸ İlker Alp; “Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti”, **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s.74.

²⁹ Karatay; **a.g.m.**, s.5.

³⁰ K. Wardlr; “Ancient Macedonia, Early Year, The Cultures” **Grek Lands in History: Macedonia 4000 Years of Greek History and Civilization**, Ed.: M.B. Sakellariou Ekdotike, Athenon, 1983, s.30.

³¹ Poulton; **a.g.e.**, London 1994, s.11.

geldiğini diğer bir grup ise Filistin'den geldiklerini ileri sürmektedir. Grekler bunların Akdeniz'den geldiğine işaret ederek "Pelasglar" demektedirler³².

Bronz çağında, yaklaşık M.Ö. 2800'de Anadolu'dan Balkanlara yeni göçler yaşandı. M.Ö.2300'de, Anadolu'dan gelen Traklar'ı M.Ö. 2000'de güneyden gelen Grekler ve kuzeyden gelen İlliryalılar izledi. M.Ö.1200'den sonra Dorlarla birlikte kuzeyden Makedonlar geldiler.

M.Ö. XII. yüzyılda Makedonyalılar ilk önce Haliakmon nehri (Vardiça) vadisini işgal etmişler, buradan Strimon (Struma) nehrine yol almışlardır. Makedonyalıların ilk oturdukları yerler Güney Makedonya'da Orestis ve Elimeia'dır³³.

M.Ö. VII. yüzyılın ortalarında ilk Makedonya devleti kurulmuş görünmektedir. Makedonya hanedanlığı yöneticileri Argeiad'lar (Argos'dan) ya da Temenid'ler (Argos kralı Temenos'dan) olarak bilinmektedir. Makedon krallığının nüvesini, Olympos ve Ege Denizi arasındaki Pieria bölgesi ile Botialia olarak bilinen Selanik Ovası oluşturmuştur. Makedon krallığı, VII. yüzyıldan VI. yüzyıla dönerken muhtemelen M.Ö.520–510 Edessa (Vodena)'nın kuzeyinde Almopia bölgesini ve yine Edessa'nın güneyinde Eodaia bölgesini zapt ederek genişledi.

Makedonya, III. Amyntas'ın oğlu II. Philip zamanında (M.Ö. 383-336) büyük bir devlet haline geldi. M.Ö.358'de yukarı Makedonya'nın katılımı ve 350'lerin sonunda batı Trakya'nın ilhakı ile Makedonya sınırları, daha kolay savunulabilir doğal coğrafî alanına doğru ilerledi. Batıda Pindus silsilesi ve Olympos Dağı, krallığı Teselya'dan ayırdı. Problemler tek sınır Halkidikya yarımadası ile olan sınırdı. Philip'in M.Ö. 349–348 seferi bütün bölgenin ilhakına imkan tanıdı. Böylece Makedonya kıyı bölgesinin tamamı, onun kontrolü altına girdi. Yunanistan ve Makedonya, egemenliği altına alınmıştı. M.Ö. 338-337'de Korinth Kongresi'nde oluşturulan Helen Birliği'nin başkanlığına getirilen Philip'in amacı, Perslere karşı savaştı. Ancak Philip'in öldürülmesi üzerine bu hedefi oğlu Büyük İskender (III. Alexander) gerçekleştirdi³⁴. Helen birliğinin başkanı olan İskender, M.Ö. 334 yılında Anadolu'ya geçti, 8 yıl süren savaşlar sonucunda Anadolu, Suriye, Mısır, Mezopotamya, Kuzeybatı Hindistan'ı hâkimiyeti altına aldı. Bu başarısının ardından İskender, Asya Kralı

³² Stoyan Pribichevic; **Macedonia, Its People and History**, Pennsylvania University Press, 1982, s.37;Poulton; **a.g.e.**, London 1994, s.1.

³³ Arif Müfit Mansel; **Ege ve Yunan Tarihi**, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara 1995, s.395.

³⁴ Michael Russell; " Philip of Macedon", **History of Greece, Macedonia and Syria**, Ed. E. Pococke, Londra 1852, s. 120, vd.

ilan edildi. M.Ö. 323 yılında Babil’de öldüğünde, ilk defa kıtalar arası bir imparatorluğu vücuda getirmiş bulunuyordu. Bu nedenle Avrupa’dan Asya ve Afrika’ya, Adriyatik Denizi’nden bugünkü Pakistan’a, Kafkaslardan Habeşistan’a kadar uzanan bir imparatorluğun kurucusu olarak tarihe geçti ³⁵.

İskender öldüğünde, arkasında halef bırakmamıştı. Onun ölümünden sonraki yirmi yıl generaller arasında güç mücadeleleri ile geçti. Sonunda ülke üç krallığa bölündü³⁶. Roma İmparatorluğu’nun Doğu Akdeniz politikası gereği Makedonya’nın ele geçirilmesi gerekiyordu. Yapılan üç savaşın ardından M.Ö. 168 tarihinde Makedonya bağımsızlığını kaybetti. Makedonya Krallığı ilga edilerek, bölge her biri Roma’ya vergi ödemek zorunda olan birbirinden bağımsız 4 parçaya ayrıldı³⁷. Struma ve Meriç nehirleri arasındaki bölge birinci bölgeydi ve başkenti Amphipolis’ti. İkinci bölge, Struma ve Vardar nehirleri arasındaki bölgeyi kapsıyordu ve başkenti Selanik’ti. Üçüncü bölge, Aşağı Makedonya ve Vardar’ın doğusundaki Panoia bölgesinden meydana geliyordu ve başkent Pella idi. Dördüncü bölge ise Yukarı Makedonya olmakla birlikte bölgeye başkentlik yapan kent Pelagonia idi³⁸. Romalılar, bu bölgeler arasındaki birleşmeyi engellemek için, bölgeler arasında ticaret, evlilik ve toprak sahipliği dâhil her türlü ilişkiyi yasakladılar. Makedonya Krallığı, cumhuriyet şeklinde yeniden düzenlenmişti; her bölgede, her yıl toplanacak olan konsil seçilirdi. Makedonların askerî yönden güçlenmelerini engellemek için bütün kaleler yıktırılarak silahsızlandırıldı. Bu dönemde Makedonya, iktisadî açıdan da büyük bir darbe yedi. Altın, gümüş maden ocakları kapattırılarak kereste, tuz ihracat ve ticareti yasaklandı.

Makedonlar, M.Ö. 163 ve 151’de Roma’ya karşı ayaklanmışlarsa da bir başarı elde edemediler. M.Ö. 149’daki ilk bilinçli ve kapsamlı ayaklanma sonucunda Makedonya, Epir, ve Adriyatik kıyı kısımları Makedonya ismi altında bir Roma eyaleti oldu. Merkezi Selanik olan yeni Makedonya eyaleti böylece, batıda Adriyatik’ten Ege Denizi’ne ve Trakya’ya kadar uzanan geniş bir sahayı kaplamış oluyordu. Eyaletin İtalya ile irtibatını sağlamak için stratejik ve iktisadî düşüncelerle, Makedonya topraklarını doğudan batıya baştanbaşa kateden Via Egnatia bu dönemde yapıldı³⁹.

³⁵ Pribichevic; **a.g.e.**, s.58.

³⁶ Charles Freeman; **Mısır, Yunan ve Roma**, Çev.: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.317-318.

³⁷ Mansel; **a.g.e.**, s.485-486; Barbara Jelavich; **Balkan Tarihi (18.-19. Yüzyıllar)**, Çev.İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s.9.

³⁸ Halil Demircioğlu; **Roma Tarihi I**, TTK Yay., Ankara 1998, s.381.

³⁹ Demircioğlu; **a.g.e.**, s.382.

M.S. IV. yüzyılın sonunda Roma İmparatorluğu ikiye bölündüğünde Drina Nehri sınır kabul edildi ve Makedonya Bizans sınırları içinde kaldı. I. Justinian döneminde birinci ve ikinci Makedonya olarak ikiye bölündü. (Macedonia Prima, Macedonia Secunda)⁴⁰

Bizans İmparatorluğu'nun ilk yıllarında Makedonya, barbar kavimler tarafından istila edildi. İmparator Theodosios, Got'ların istilasına karşı koyamadıysa da Vizigot dalgasına engel olmayı başardı. 473'te, yaşanan Ostrogot istilasını esnasında Selanik'le birlikte Edessa ve Pella gibi şehirler harap edildi. 502'de yeni bir göç dalgası geldi. Hunlar, Bizans'ı mağlup ederek Moesia, Trakya, Makedonya ve Epir'e akınlar yaptılar⁴¹.

Balkanlara gelen Türk menşeli olduğu kesinlik kazanan ilk toplum Bulgarlardır. Bulgarlar bölgeye ilk defa Kuzey Kafkasya'dan 460'larda gelmeye başlamışlardır. X. yüzyıla kadar Bulgarlar bütün Doğu Avrupa'da önemli bir role sahip oldular. 600 ile 900 yılları arasında birkaç Bulgar devleti kuruldu. Sadece iki nesil ayakta kalan ilk Bulgar Devleti, Kuban Nehri mevkiinde kuruldu. 679'da önemli sayıdaki bir Bulgar grubu Asparuh liderliğinde, Bizans İmparatorluğu'nun kuzey sınırına dayanarak aşağı Tuna'da, Güney Slavlarını yönetimleri altına alacak şekilde bir devlet daha kurdular. Ancak devletin yönetim mekanizması Bulgarlar tarafından oluşturuldu ise de nüfus açısından oldukça az olmaları, Güney Slavlarının arasında zaman geçtikçe erimelerine neden olacaktır⁴².

Bulgar istilasıyla birlikte Avarlar da Tuna ve Dinyeper arasında geniş bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu akınları Slav akınları izledi. Karpatların ardından yola çıkan Drugovit, Velegezit, Sagudet, Voynut ve Brizit Slav kabileleri bu bölgeye yerleşmiş, XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar da Slav menşeli birçok hanedan iktidara gelmişti⁴³.

Slavlar öncelikle Avarlara tâbi, sonraları ise bağımsız olarak Makedonya'ya akınlar düzenlediler. Balkan Yarımadası'nın Slavlar tarafından gerçek anlamda işgal edilmesi ise VI. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşti.

VI. ve XI. yüzyıllar arasında eyalet idarî üniteleri, themalardan oluşuyordu. VI. yüzyılın sonunda Trakya (684) ve Hellas (695) themaları kurulmuş, 789–802 yıllarında ise Makedonya theması oluşturulmuştu. Makedonya ismi burada coğrafi anlamıyla

⁴⁰ Andriotes; **a.g.m.**, s.14.

⁴¹ Paul Lemerle; **Bizans Tarihi**, Çev.: Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul 2004, s.51.

⁴² Istvan Vasary; "The Role of the Turkic Peoples in the Ethnic History of Eastern Europe", **Ethnicity and Nationalism**, Ed.: Peter Krüger, Hitzeroth, Marburg 1993, s.28.

⁴³ Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedonija od Krajot na XIV do XVI. Vek.**, Skopje 1981, s.7.

kullanılmamıştır. Bizans hükümetinin hala Slavlar elinde bulunan Makedonya topraklarını yeniden zapt etmek için bir başlama noktası olarak kullanmayı tasarladığı thema, orta ve batı Trakya ovasını içine almıştır; başkenti önce Edirne daha sonra ise Filibe olmuştur. Coğrafi Makedonya’da ise IX. yüzyılda Selanik ve Struma themaları kurulmuştur⁴⁴. Selanik Theması, aşağı Vardar vadisini içine alıyordu. Bu thema, Bizans medeniyetinin Makedonya ve Sırbistan Slavları arasında yayılmasında önemli bir rol oynadı. Struma Theması, Doğu Makedonya’da Rodop Dağları’nın güney etekleri ve kuzey Ege kıyıları arasında uzanıyor ve Struma ve Nestos arasındaki düz araziye kapsıyordu. Roma ile İstanbul’u birbirine bağlayan Via Egnatia bu ovadan geçiyordu ve Struma ve Nestos boğazları, kuzeyden gelen istilacıları Ege’ye doğru iterek bir savunma çizgisi oluşturmasından dolayı bölge, stratejik açıdan oldukça değerliydi. Struma Themasının en önemli şehri Serez idi. Bu themanın doğusunda bulunan bölge de ilk önce idarî açıdan Struma Themasına katıldı. Aşağı Nestos ve tepeler arasındaki kıyı ovasını içine alan Themanın başlıca şehirleri Xanthea (Xanthi) ve Mosynopolis (Komotini/Gümölcine) idi. Bu iki şehir Bulgar istilacıların defalarca kullandığı, Rodoplardaki İskeçe ve Tursei geçitlerine giden yolu muhafaza ediyorlardı⁴⁵. Thema yapısı içinde Sklaviniæ bölgesi üzerinde idarî kontrolün sağlanması yanında kültürel bir asimilasyon da söz konusu idi. IX. yüzyılda Slavlar ve Bulgarlar arasında geniş ölçüde Hıristiyanlaşma görüldü.

Bizans Devleti üzerine harekete geçen Bulgar hanı Krum Han, 809’da Struma vadisinde ilerleyerek Sofya’yı işgal ve Makedonya’yı istila etti. Krum Han’ın 814’de aniden ölmesi üzerine lidersiz kalan Bulgarlar, topraklarına geri çekilmek zorunda kaldılar. Yeni han Omurtag, Bizans’a karşı saldırılar düzenlemek yerine yönetimini sağlamlaştırmakla meşgul oldu⁴⁶. Sonraki Bulgar hükümdarı Simeon’un 894–896 yılları arasında Bizans’a karşı kazandığı savaş sayesinde Bulgarlar, orta Makedonya’da ilerlediler⁴⁷. 922’de Bulgarlar ile Bizans arasında başlayan yeni savaşta ise Bulgarlar, Selanik bölgesi dışındaki Makedonya’yı istila ve işgal ettiler. Simeon’un ölümünden sonra işgal edilen yerler Bizans tarafından geri alındı⁴⁸.

Bulgar Devleti 976’da tekrar bağımsızlığını elde ederek Makedonya, Trakya ve Güney Yunanistan’a akınlarda bulundu. Kral Samuel’in bu Makedonya devleti eski Bulgar

⁴⁴ Georg Ostrogorsky; **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: Fikret Işıltan, Ankara TTK yay., 1991, s.180-181.

⁴⁵ Robert Browning; **The Byzantine Empire**, Catholic University of America Press, Washington 1992, s.62.

⁴⁶ Hamit Zübeyir Koşay; “Bulgar Türkleri’nin Eski Tarihi”, **Etnoğrafya Folklor Din Tarih vd. Konularda Makaleler ve İncelemeler**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, s.286.

⁴⁷ Dimitri Obolensky; **The Byzantine Commonwealth East Europe, 500-1453**, Crestwood 1982, s. 144-145.

⁴⁸ Lemerle; **a.g.e.**, s.97.

devletinden farklı idi. Ağırlık merkezi tamamen batıya ve güneye kaymış eski Bulgar devletinin hudut bölgesi olan Makedonya, bu yeni devletin asıl çekirdek arazisini oluşturmuştu⁴⁹. 976–1014 yılları arasında hüküm süren Samuel döneminde Makedonya, söz konusu devlete politik, kültürel ve dini merkez olma konumuna geldi. Ancak Samuel'in ölümünden sonra 1018'de Makedonya tekrar Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Ancak bu defa da, şimdiye kadar Bizans tarafından kuzeydeki düşmanlara karşı kullanılan Peçenekler tarafından istila edildi. 1122'ye kadar Peçenekleri bölgeden çıkarmakla meşgul olan Bizans'ın başındaki tek sorunu bu değildi. 1071'de Malazgirt'te Türkler karşısında ağır bir yenilgi almış olan Bizans Devleti, 1081'de de Norman istilasıyla karşılaşmıştı.

XII. yüzyılda Macar ve Sırp akınları, çöküş dönemindeki Bizans Devleti'nin Balkanlar ve Makedonya'daki durumunu zayıflattı. Bu fırsatı değerlendiren Normanlar 1185'de Selanik, Amphipolis ve Serez gibi bazı Makedonya şehirlerini ele geçirdiler. Bizans Devleti'nin politik açıdan zor dönemler geçirdiği bu esnada Makedonya üzerindeki Bizans-Bulgar rekabeti 1187–1258 dönemini kapsayan Asen hanedanı döneminde de devam edecektir. 1185'in sonlarında Makedonya ve Teselya'da oturan Eflâklar ve Kumanların yardımıyla Bizans Devleti'ne karşı isyan eden Peter ve Asen kardeşlere, bu isyanlarında, Sırp'ların hâkimi Stephan Nemanya da destek olunca Bizanslılar, Bulgarlarla bir antlaşma yapmak zorunda kaldılar. Balkan sıradağları ile Tuna arasındaki bölgede bu şekilde yeni bir Bulgar devleti kurulmuş oldu.

Sırp Stefan Uroş II Milutin döneminde (1282–1321) Makedonya'nın büyük bir kısmı Sırp yönetimine geçti. Stefan Duşan döneminde ise (1331–1355) Üsküp, Sırp İmparatorluğu'nun başkenti haline getirildi⁵⁰ Bu dönemdeki en önemli gelişme, kendisini “*Sırp'ların ve Yunanlıların Kralı*” olarak adlandırılan Duşan'ın, Ohrid Başpiskoposunun elinden taç giymesidir. Üstelik aynı konumda bulunan Bulgar başkenti Tırnova'nın başpiskoposu ve ünlü Athos dağı'nın rahipleri de törene katılmıştı. Bu olay, Bizans'ın ruhani hâkimiyetinin de Balkanlar'dan tamamen kovulmasından başka bir şey değildi⁵¹.

⁴⁹ Browning; **a.g.e.**, s.107.

⁵⁰ Ivo Banac; **The National Question in Yugoslavia Origins, History, Politics**, Cornell Univ. Pres, Ithaca and London 1984, s.34-37.

⁵¹ Karatay; **a.g.m.**, s.24.

Duşan hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan halk, eski kanun ve adetlere göre yaşamını sürdürmeye devam etti. Onlar için değişen sadece hâkim sınıf oldu⁵². Sırp Kralı Duşan'ın ölümü ile birlikte ülkesi de dağılacak ve küçük prensliklere ayrılacaktır. Aynı durum Bulgar Devleti için de geçerli olacaktır. 1371'de Bulgaristan da Tuna Nehri ve Balkan dağları arasında kalan toprakları üç farklı prensliğe bölünerek yaklaşan Osmanlı tehlikesine karşılık bir dayanışma sergileyemeyecek ve tarih sahnesinden uzun bir süre silinecektir⁵³.

X.- XII. yüzyıllar arasındaki Bizans terminolojisinde “*Makedonya*” ismi Trakya'yı da içermektedir. Bizanslı tarihçi Niketas Choniates, Edirne'yi Makedonya'nın en tahkimli ve zengin şehri olarak nitelendirmiştir. XIII. yüzyılda Georgios Akropolites, Filibe, Marmara Ereğlisi, Tekirdağ ve diğer pek çok şehri Makedonya'nın bir parçası olarak göstermiştir. XIV. yüzyıl tarihçilerinden Gregoras, Makedonya'yı Trakya'dan ayırmışken, Kantakuzenos, Makedonya'yı Selanik'in de içinde bulunduğu bir bölge olarak göstermiştir. Bundan dolayı “*Makedonya*” isminin coğrafi terim olarak İlkçağ'dan sonra Ortaçağ boyunca kullanılmadığı görüşüne ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Osmanlılar, Yeni ve Yakınçağ'da “*Makedonya*” adını kullanmamakla birlikte XIII. yüzyıldaki Bizans yaklaşımına uygun olarak Trakya ve tarihi Makedonya'yı da içine alan Paşa Liva'sını oluşturarak, Rumeli vilayetine bağlamışlardır⁵⁴.

XIV. yüzyıl, Osmanlı çıkarları lehine belli koşullar sağlamaktaydı. O sıralarda Avrupa'da yayılmış olan veba, nüfusun büyük bir kısmını kırıp geçirdi ve insanlar arasında korku ve telaşa yol açtı. 1338 yılından 1453 yılına kadar süren Yüzyıl Savaşları'nda İngilizler ve Fransızlar büyük ölçüde güç kaybetti. Roma'daki kilise, iç çatışmalar yüzünden zayıfladı. Rakip ticari devletler olan Venedik ve Ceneviz ise birbirine yıkıcı darbe indirmekle meşgullerdi. Bu koşullar altında Batı'nın, Hıristiyan Doğu'ya yardım etmek üzere büyük bir Haçlı Seferi düzenlemesi pek imkân dâhilinde değildi. Batıdaki bölünmüşlük ve zayıflık Balkanlar'da yansımaları buldu⁵⁵. Her biri kendi iç örgütlenmesi içerisinde büyük sorunlarla karşı karşıya bulunan feodal devletler, çekememezlik ve husumet yüzünden birbirlerinden uzaklaşmış bulunuyordu. Doğu'dan gelen istilalara karşı yüzyıllardır bir engel teşkil etmiş olan Bizans, 1261 yılındaki restorasyonun ardından bir daha eski gücüne kavuşamadı⁵⁶.

⁵² Ostrogorsky; **a.g.e.**, s.392-393.

⁵³ John V.A. Fine Jr.:**The Late Medieval Balkans**, The University of Michigan Press, 1994, s.368; Colin İmber; **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, Çev.: Ş.Yalçın, Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2006, s.8.

⁵⁴ Kayapınar; **a.g.m.**, s.83-84.

⁵⁵ Halil İnalçık; **Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar-I**, T.İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s.52.

⁵⁶ Jelavich; **a.g.e.**, s.33.

Osmanlılar Balkan fetihlerine başladıkları zaman Doğu Trakya, Selanik, Mora Yarımadası ve Güney Epir, Bizans Devleti'ne bağlı görünmekte ise de bu bağ oldukça zayıftı. Kuzey Doğu Balkanlar Bulgarların elindeydi. Ancak Osmanlılar bölgeyi fethetmeye geldikleri zaman tek bir Bulgar devleti yerine Şişman tarafından yönetilen Tırnova, İvan Straşimir tarafından yönetilen Vidin ve İvanko tarafından yönetilen Dobruca olmak üzere birbirinden bağımsız ve birbiri ile sürekli mücadele içinde üç Bulgar devletçisi bulunmaktaydı⁵⁷. Yukarı Sırbistan, Serez ile Drama bölgesi Sırpların elindeydi. Kuzey Epir'de Latin-Arnaut ve Sırp prenslikleri irili ufaklı olup, Venedik Cumhuriyeti ile Napoli Krallarının hükümleri altında yaşamlarını sürmekteydi⁵⁸.

Günümüz Balkan tarihçileri gibi R.W Seton-Watson gibi batılı tarihçiler tarafından da kabul edilen bir görüş vardır. VIII. yüzyıl ile XIV. yüzyıl arasında Balkanlarda iyi organize olmuş Balkan devletlerinin ve buna bağlı milletlerinin varlığı görüşünü paylaşan bu tarihçiler, Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalan bu milletlerin bağımsızlıklarını ancak XIX. yüzyılda geri aldıklarını ifade ederler. Ancak Kemal Karpat'ın da ifade ettiği gibi bu görüşler, bu görüşleri ortaya koyan kişilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğasını kavrayamamalarından ileri gelen oldukça basit görüşlerdir⁵⁹.

Balkan Yarımadası için XIV. yüzyılın ikinci yarısı bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü batının ve doğunun kesiştiği bir bölgede ve özellikle Makedonya bölgesi üzerinde kısa bir süre içinde meydana gelen siyasi dönüşümler büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler bölge halkını her bakımdan yıpratmıştı. Siyasi ve dini savaşlardan yorulmuş olan halk, bu yorgunluktan ancak bölgenin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi ile kurtulacaktı.

⁵⁷ Kemal Karpat; "Ottoman Relations With the Balkan Nation After 1683", **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, s.388.

⁵⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi I**, TTK. Yay., 2003, s.161-162.

⁵⁹ Karpat; **a.g.m.**, s.389.

1. BÖLÜM

MAKEDONYA COĞRAFYASININ FETHİ VE ETNİK YAPISI

1.1. Makedonya Coğrafyasının Fethi

XIV. yüzyıl başlarında Osmanlıların büyük bir güç olarak ortaya çıkışı, Anadolu tarihinin önemli olaylarından biridir. Osmanlıların bölgede bir güç olarak ortaya çıkmasında, çeşitli gelişmeler etkili olmuştur. Bunlar; İran ve Anadolu'da hakim Moğol İlhanlı Devleti'nin çöküşü, Türkmen Beyliklerinin yükselişi, Latin koloni devletlerinin 1204-1320 döneminde siyasi-ekonomik baskı sonucu Bizans'ın çöküşü ve Rumlar arasında Kantakuzenos gibi Türklerle işbirliği yapmak isteyenlerin ortaya çıkması, Bizans'taki taht mücadelesi, 1396'ya kadar Batı Hıristiyan aleminde Haçlı seferi organizasyonlarının yapılamaması, Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin özellikle Aydınoğulları Beyliği'nin yükselerek Orhan Bey ile temasa geçmesi, Balkanlar'da Sırp ve Bulgar devletlerinin parçalanması ve Osmanlıların 1352'den itibaren Venedik ve Latinlere karşı Cenevizlilerle ittifak kurmalarıdır¹.

Türkmen beylikleri içinde Osmanlı'nın ayrı ve özel bir yeri vardır. Nitekim fütuhat bölgesine açık olması nedeniyle, Anadolu'da bulunan gaziler, öncelikle geçimlerini temin etmek, arkasından gaza hareketlerinde bulunmak maksadıyla, Marmara uç bölgesine yoğun bir şekilde göç etmeye başladılar. Bu durum yeni fetih bölgeleri aramalarına sebep teşkil etti².

1.1.1. Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler

Osman Gazi ile oğlu Orhan Gazi, Bizans İmparatorluğu'nun gerek iç gerekse dış durumunu yakından takip etmişlerdir. İmparatorluk, zafiyet içinde olduğundan buldukları her fırsatta Bizans İmparatorluğu'nun iç mücadelelerinde aktif rol oynayarak rakiplerinden bir adım daha önde olmuşlardır. Orhan Gazi'nin, henüz babası Osman Gazi'ye vekâlet ettiği tarihlerden itibaren, Trakya sahillerine birçok çıkartma yaptığı bilinmektedir. Bunlara 1321'de Doğu Trakya sahillerine yapılan baskın harekâtı, 1327'de ihtiyar Andronikos'un torununa

¹ Mehmet İnbâş; "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", **Türkler**, C.IX., ss.154-164, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.154.

² Mehmet İnbâş; **a.g.m.**, s.155.

karşı desteklenmesi ve 1337’de Büyük Çekmece ile Epivatos³ sahillerine taarruz eden 45 geminden oluşan kuvvetin yenilmesini örnek olarak gösterebiliriz⁴.

Osmanlı kuvvetleri ilk defa 1321’de Mudanya’yı aldıktan sonra, Marmara Denizi kıyılarına ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmişlerdir. Zaman zaman da Bizans’a baskı yapmak amacıyla küçük gruplar halinde Rumeli’ye geçiş yapmaları, Türklerin Rumeli’yi görmelerine ve tanımlarına imkân sağlamıştır⁵.

1341 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos’un ölümünün ardından tahta geçen oğlu V. İonnes Paleologos’un çok küçük yaşta olması sebebiyle, kendisine vasi olarak tayin edilen Domestik Kantakuzenos, kısa bir süre sonra iktidarı ele geçirebilmek için faaliyete girişmişti. Kantakuzenos ile meşru varis İonnes arasında başlayan saltanat mücadelesinden Türkmen beylikleri, özellikle de Osmanlı Beyliği, bu iç meseleden akıllıca faydalanmayı bilmişlerdir. Çeşitli beyliklere mensup Türkler, paralı asker veya müttefik sıfatıyla Bizans’ın saltanat mücadelesinde tam anlamıyla taraf oldular. Orhan Gazi’den Bizans’taki taht mücadelelerinde İmparatoriçe Despina Anna yardım istedi. Keza, Bizans tahtı için mücadele eden Kantakuzenos da elçiler göndererek Orhan Gazi’den yardım istedi. Bu talebe 10.000 kişilik bir yardımla cevap verildi ve böylece Kantakuzenos Edirne ve Karadeniz sahillerini kendisine bağlayabildi⁶. Bu yardımın karşılığında hem kızını Orhan Gazi’ye vermeyi hem de çeyiz olarak bir servet ile birlikte her arzusunu yerine getirmeyi taahhüt etti. Orhan Gazi’nin bu şartları kabul ederek Bizans İmparatoru Kantakuzenos’un kızı Theдора ile evlenmesi, Bizans’ın saltanat mücadelesinde, Kantakuzenos ile Osmanlıları müttefik yapmıştı⁷.

1345 baharından beri Osmanlılar, Kantakuzenos’un müttefiki olarak Balkanlar’da faaliyette bulunmaya başlamışlardı. Bu dönemde Karesi Beyliği’nde meydana gelen iç karışıklıklardan istifade eden Orhan Gazi, bu mücadeleye müdahale etmiştir. Böylece 1345’te Karesi Beyliği’nin ilhakı⁸, Osmanlı Devleti’ne Edremit Körfezi ve Kapıdağı arasındaki

³ Epivatos, Osmanlılar döneminde Bigados, günümüzde ise Selimpaşa olarak bilinir.

⁴ M. Münir Aktepe; “Osmanlıların Rumeli’de İlk Fethettikleri Çimbi Kal’ası”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.I., S.2, İstanbul 1950, s.283-284.’den aktaran İlker ALP; “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Rumeli’nin Türkler Tarafından İskân”, **Söğüt III. Osmanlı Sempozyumu (Eylül 1988, Söğüt)**, ss.39-48, Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s.40.

⁵ Feridun Emecen; “Kuruluş’tan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. E.İhsanoğlu, C.I., ss.5-65, İstanbul 1999.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi**, C.I. 7. Baskı, s.156.

⁷ Ahmet Refik; **Bizans Karşısında Türkler**, Haz.: Fahameddin Başar, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s.74; İbrahim Sezgin; “Osmanlıların Rumeli’ye Geçişi Ve İlk Fetihler”, **Osmanlı**, C.I, ss.212-216., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.213.

⁸ Ahmed Âşıkî; **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Haz. Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri** içinde, İstanbul 1949, s.122.

bölgeyi kazandırınca Osmanlılar Rumeli'ye geçişte önemli üsler elde etmiş oldular⁹. Aynı zamanda Karesi Beyliği'nin ilhakının Osmanlıların Rumeli'ye geçişini hızlandırdığı, hatta onların Rumeli'de gün geçtikçe ilerleyecek fütühatlarına önemli bir zemin hazırladığı görülmektedir. Süleyman Bey, Rumeli'ye geçişin gerek hazırlık safhasında gerekse sefer sırasında Karesi Beyliği ümerasından yardım aldı¹⁰. Karesioğulları emirlerinden olan Evrenos Bey, Hacı İlbeyi ve Gazi Fadıl 1342'de Osmanlı hizmetine girdi¹¹.

Osmanlıların Balkanlar'daki devletlerle ilişkileri, 1340'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Bu tarihte Bizans İmparatorunun karşısına bir rakip olarak çıkan Sırp Kralı Stephan Duşan, Makedonya'yı elde ettikten sonra İstanbul'u ele geçirmek için Orhan Gazi'ye bir heyet göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştu. Orhan Gazi çıkarlarına ters düşeceği düşüncesinden hareket ederek bu teklifi dikkate almamıştı. Bizans'taki taht mücadeleleri sırasında Stephan Duşan, çıkarlarına uygun olarak Bizans İmparatoru V. Paleologos'u, Osmanlılar ise belirtildiği üzere tahtı elde etmek isteyen Kantakuzenos'u desteklemişlerdir. Ekim 1352'de Türkler, Edirne'nin güneyinde Pythion'da Sırp'ları yenilgiye uğrattılar. Böylece 1352'de Rumeli'ye adım atan Osmanlılar, Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan yararlanarak kısa sürede bölgedeki faaliyetlerini genişlettiler¹². Aynı yıl içerisinde, Cenevizliler Türk birliklerini gemileriyle Avrupa'ya taşıdılar. Bu sırada Kantakuzenos'un kuvvetleri arasında Katalanlar ile birlikte Türkler de vardı. Orhan Gazi ile Cenevizliler arasında yapılan anlaşmayı, Kantakuzenos'ta kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlıların desteği ile bu savaşı kazanan Kantakuzenos tahtı elde etmiştir. Bu gelişmenin ardından Sırp'lar, Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi teşebbüsüne girişmişler, ancak 1355'de Kral Duşan'ın ölümü, bu faaliyeti sonuçsuz bıraktı. Böylece Kantakuzenos kendisine bağlı olmadığına kanaat getirdiği şehirleri gözetmek ya da Bulgarlar ile Sırp'ları tehdit etmek için Türk birliklerini kullanmaya devam etti¹³.

Kantakuzenos Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe Kalesi ve civarını Osmanlılara verdi¹⁴. Böylece 1352'de Kantakuzenos'un müttefiki olarak Çimpe Kalesi'ne yerleşen Süleyman Bey, burasını Balkanlara yerleşmek için önemli bir

⁹ Yaşar Yücel; "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", **Bulgaristan'da Türk Varlığı I**, Bildiriler 7 Haziran 1985, ss.66-83, Ankara 1987, s.68.

¹⁰ İnbaşı; **a.g.m.**, s.155.

¹¹ Çetin Arslan; **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.80.

¹² Ahmedî; **Dâstân ve Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman**, Haz. Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri** içinde, İstanbul 1949, s.12.

¹³ İnbaşı; **a.g.m.**, s.155.

¹⁴ Feridun Dirim Tekin; "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve Yerleşişleri", **VIII. TTK. Kongresi**, Ankara 1973, s.379.

köprübaşı olarak teşkilatlandırdı. Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri yerleştirdi ve böylece Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeği kurulmuş oldu¹⁵.

Osmanlı kuvvetlerinin Çimpe Kalesi'ne yerleşmesinden sonra, Mart 1354'te meydana gelen depremde, surları yıkılan Gelibolu Kalesi ile etraftaki kasaba ve köyler, Türk kuvvetleri tarafından fethedildi. Şükrullah eserinde bu fetihleri şöyle anlatır; “*Mıkalkarya, İpsala ve Vize'yi aldılar. Tekür Dağı, Seydi Kavağı, Bulayır ve başka çok eller Süleyman Paşa'nın oldu.*”¹⁶

Süleyman Bey, Bolayır'ı zaptedince, burasını üs haline getirdi ve Anadolu'dan getirttiği Türkmenleri, hem Gelibolu yönüne hem de Trakya içlerine doğru akınlara yöneltti¹⁷. Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan Çimbi Kalesi'nin ve Bolayır'ın elde edilmesiyle, Gelibolu'nun Trakya ve İstanbul ile olan bağlantısı kesildi. Osmanlılar, Yakup Ece ve Gazi Fadıl komutasında bir “uc” teşkil ederek buradaki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdılar¹⁸. Gelibolu, fetihten sonra Trakya ve Balkanlar'a yapılan akınlarda hareket üssü ve ilk “paşa sancağı” oldu¹⁹ ve burada önemli bir askeri üs oluşturuldu²⁰. Süleyman Bey buradaki ana yollar boyunca akınlar yapmaya başlamıştı. Osmanlı kuvvetleri batıya, kuzeybatıya ve kuzeydoğuya doğru ilerlerken Romalıların yaptırdığı ve daha sonra Bizans'ın da kullandığı yollardan yararlandılar. Bu yollar Sol Kol (Via Egnatia, Canib-i yesar), Orta Kol (Via Militaris, Tarik-i evsat) ve Sağ Kol (Kırım-Karadeniz ticaret yolu) olarak biliniyordu²¹. Buralarda uçlar teşkil edilerek fetih hareketleri organize etmişlerdi.

Kantakuzenos, bu Türk ilerlemesinden duyduğu endişe ile Orhan Gazi'ye haber göndererek para karşılığında elde ettiği yerleri iade etmesini teklif etti. Gönderdiği mektubunda Trakya'daki şehirleri kendisine teslim etmesi için şehzade Süleyman Bey'e emir vermesini Orhan Gazi'den rica etti. Süleyman Bey, babası Orhan Gazi'nin emirlerini yerine getirerek Çimpe'yi on bin altın karşılığında Kantakuzenos'a bırakmak durumunda kaldı²².

¹⁵ Uzunçarşılı; **a.g.e.**, s.156-157.

¹⁶ Şükrullah; **Behcetüttevârîh**, Haz. Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri** içinde, İstanbul 1949, s.54.

¹⁷ Aşıkî; **a.g.e.**, s.124.

¹⁸ Sezgin; **a.g.m.**, s.213.

¹⁹ Sezgin; **a.g.m.**, s.213.

²⁰ Georg Ostrogorsky; **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 488.

²¹ Halime Doğru; “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti”, **Türkler**, C.IX, ss. 165-176, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.165-166.

²² Ahmet Refik; **a.g.e.**, s.78.

Rumeli’de fetihlerin tüm hızıyla devam ettiği sırada, önce Süleyman Bey’in ölümü ardından şehzade Halil’in Foça korsanları tarafından kaçırılmasıyla Orhan Gazi’nin Bizans İmparatoru ile anlaşma yapmak zorunda kalması, şehzadenin kurtarılmasına kadar fetihlere iki yıl ara verilmesine neden olmuştur²³. Osmanlılar için Halil’in esareti dolayısıyla geçen bu iki yıl (1357-59) bir duraklama dönemi idi. Bu iki yıllık süreçte Bizanslılar, Türkleri Trakya’dan Anadolu’ya geri atmak için savaşmışlar, Osmanlılar ise tutunup karşı saldırı için hazırlanmışlardır. Bu zaman içinde Anadolu’dan yeni göçlerle Rumeli’deki köprübaşı pekiştirilmiş, o tarafta yeni bir atılım için yeni kuvvetler toplanmıştı. Şehzade Halil’in kurtarılmasıyla fütuhat yeniden başlamıştır²⁴.

Şehzade Murad ve Lala Şahin kumandasında Osmanlıların Trakya’da sistemli fetih harekâtı başladı. 1359 yılında Bizans, Osmanlı ordusunu ilk defa İstanbul surları önünde gördü. Bizans direnecek güçte olmasa ve henüz iyi tahkim edilmiş doğrudan başkente yönelik bir tehlike yoksa da, iktidar mücadeleleri ile güçsüz kalmış Trakya, Osmanlı fethine açık durumda idi²⁵. Murad ve Lala Şahin, İstanbul ve Edirne’ye giden yolların kavşak noktasında stratejik bir konumda olan Çorlu’yu aldıktan sonra, İstanbul-Edirne yolu üzerinde başlıca hisarlar üzerine yöneldiler. Osmanlılar, Edirne üzerine yürürken gerisini güvenceye almak ve İstanbul’dan gelebilecek bir kuvveti durdurmak için bu hisarları ele geçirmek zorunda idi. 1361 yılı baharında Murad ve uc beyleri Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey, tüm kuvvetleriyle Edirne üzerine yürüdüler. Edirne’deki Bizans kumandanı Osmanlı ordusunu Sazlı-Dere’de karşıladı, yenilip Edirne’ye kapandı. Gece Meriç üzerinden Enez’e kaçtı. Şehir halkı kaleyi Murad’a teslim ettiler²⁶.

Rumeli’deki fetihlere tekrar başlaması ve Rumeli’nin en önemli şehirlerinden olan Edirne’nin 1361’de fethedilmesi Osmanlıların Avrupa’ya kesin olarak yerleştiğini göstermektedir. Artık 1360’larda Türkler Rumeli’de önemli ölçüde nüfus oluşturmuşlar ve sağlam bir şekilde tutunmuşlardı ki zaten bu göç hareketi fetihleri de zorlamaktaydı. Bu durum, Gregoras ve Dukas’da olduğu gibi “Türklerin kitle halinde yerleşmek üzere geldikleri” şeklinde Bizans kaynaklarına da yansımıştır²⁷. Nitekim Edirne’nin fethinin ardından oluşturulan haçlı ordusunun Sırp Sındığı zaferi ile bozguna uğratılmasının ardından

²³ Sezgin; **a.g.m.**, s.214.

²⁴ İnalçık; **Devlet-i Aliye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.56.

²⁵ Ostrogorsky; **a.g.e.**, s. 493.

²⁶ Âşıkî; **a.g.e.**, s.127.; Enverî; **Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1465)**, Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi, İstanbul 2003, s.28.

²⁷ Gregoras ve Dukas’dan aktaran Yücel; **a.g.m.**,s.69.

Çirmen savaşının kazanılması, diğer fetihler ve Kosova'da kazanılan zafer, Türklerin Balkanlar'a kesin olarak yerleştiğinin işaretleridir²⁸.

1.1.2. Makedonya Topraklarında Fetih

Sultan I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında 1361'de fethedildikten dört yıl sonra da devlet merkezi Edirne'ye nakledilmiştir. Edirne alındıktan sonra faaliyetler durmadı. Murad, Lala Şahin'i Filibe ve Zağra'ya sevk ettiği gibi, Evrenos Bey'i de Batı Trakya'ya Gümülcine'nin fethine görevlendirdi. Lala Şahin Paşa pirinç ziraatı ile ünlü olan Filibe'yi kuşatmış, kale muhafızı teslim olarak ailesi ile birlikte Sırbistan'a gitmiştir. Evrenos Bey'de 1363'te Gümülcine ve o civardaki bazı yerleri fethetti ve buraların imarına önemli katkılarda bulundu²⁹. Filibe'nin alınması Bizans, Bulgar ve Makedonya'daki Sırp'ların irtibatlarını kestiği gibi, bu memleketleri de tehdit ediyordu. Bundan dolayı Filibe ve Edirne'nin geri alınması Balkan devletleri için gerekli olduğundan, buna hazırlanmak iki senelik bir zaman dilimine mâl oldu³⁰.

Edirne'nin fethinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlandırıldı. Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşı Bizans İmparatorluğu, Papa'dan yardım istemiş ve 5 Aralık 1366'da Katolik ve Ortodoks Kiliselerinin birleştirilmesi ile bir Haçlı Seferi düzenleme teşebbüsüne girişilmişti. Amaç, kurulacak bir Haçlı donanması ile boğazları kesmek, Rumeli'de yardım alamayan Türkleri yok etmektir³¹. Fakat bundan bir netice elde edilememiştir³².

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Balkanların en güçlü devleti olan Sırp Krallığı Stephan Duşan'ın ölümünün ardından parçalanmaya başlamıştı. Duşan'ın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Stephan Uroş merkeze karşı ayaklanan valilerin ve beylerin isyanlarını bastıramadı. Arnavutluk'ta üvey amcası ve Epirus valisi Symeon imparatorluğunu ilan ederken Batı Makedonya'da Vukaşin, Pirlepe'nin ardından Üsküp ve Ohri'de de hakimiyet kurarak 1365'te kendini "kral" ilan etti. Sahil kısmında ve Zeta'da üç kardeş Straemir, Georg ve Başla, Vardar'ın sol kıyısında da Deyanoviçiler, Despot Dragoş ve kardeşi Konstandi idareyi ele geçirdiler; Vukaşin'in kardeşi Uglyeşa Doğu Makedonya'da, Struma ve Rodop arasında

²⁸ Sezgin; **a.g.m.**, s.214.

²⁹ Hoca Saadettin Efendi; **Tacüt-Tevarih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.I.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.118.

³⁰ Uzunçarşılı; **a.g.e.**, s.164-165., Hoca Saadettin; **a.g.e.**, s.122.

³¹ Nevin Genç; **Kosova Savaşı**, Eskişehir 1993, s.2

³² İnbaşı; **a.g.m.**, s.156.

despot olmuştur. Rudnik ve Konavlya arasında, Drina bölgesinde Jupan Nikola Altamanoviç hüküm sürüyordu ve komşusu Rudnik hâkimi Knez Lazar idi. Sırp Devleti'nin bu şekilde parçalanması ve aralarında birlik olmaması Osmanlıların işini kolaylaştırdı³³.

26 Eylül 1371'de meydana gelen ve II. Meriç ya da Çernomen denilen savaşta, Sırp kralı ve müttefikleri, Osmanlılar tarafından mağlup edilerek Vukaşin ve Uglyeşa öldürülmüştü. Çirmen Zaferi'nden sonra Batı Trakya'nın, müteakiben Makedonya'nın da zaptı mümkün olmuştur³⁴.

II. Çirmen Savaşı'ndan sonra Evrenos Bey kuvvetlerince ikinci defa ele geçirilen Gümölcine'den başka Borla, İskeçe, Marolye, Halil Hayrettin Paşa tarafından Kavala, Drama, Zihne ile Makedonya Sırp Krallığı'nın önemli şehirlerinden Serez ve Karaferye 1372 yılında alındı. Bölgeye aşiret kuvvetleri yerleştirildi. Evrenos Bey uç tabir edilen Serez'i kendine merkez yaptı ve böylece Makedonya ticaret yolları Osmanlıların kontrolüne geçti³⁵.

Buna karşılık Macar Kralı Layoş, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi düzenleme arzusunu açıkça belirtmesine rağmen bunu Bulgaristan ve diğer Hıristiyan devletleri aleyhine olarak toprak genişletme maksadıyla kullanmak istediğinden sonuç alamadı. 1371'den itibaren Osmanlı tehdidi, batı için çok daha tehlikeli bir boyut aldı. Bu tehdidi bertaraf etmeye yönelik Batı Hıristiyan dünyasında Papa'nın öncülüğünde, bir Haçlı Seferi düzenlemek için pek çok görüşme ve pazarlıklara rağmen bu girişim sonuçsuz kalmıştır³⁶.

Evrenos Bey ve Halil Hayreddin Paşa'nın başarılarından sonra Vardar Nehri vadileri Osmanlı kuvvetlerine açılmış ve Vardar'ın doğusu Osmanlı hakimiyetine girmiştir. 1372'de Köstendil, 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki İştıp, 1382'de Manastır ve Pirlepe ve 1385'te de Ohri fethedildi. Böylece, Balkanlarda bulunan dört bağımsız kiliseden Osmanlı yönetimine geçen ilk kilise Ohri'deki Başpiskoposluk oldu³⁷.

³³ A. Hajek; "Sırbistan", İ.A., C.X., ss. 556-566, **MEB Yayınları**, İstanbul 1993, s.559-560.; Fahamettin Başar; "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, C.XII, İstanbul 1998, s.52.

³⁴ Uzunçarşılı; **a.g.e.**, s.171.

³⁵ Aşıkî; **a.g.e.**, s.132.; Yusuf Halaçoğlu; "Batı Trakya Türkleri", **Türk Kültürü**, Yıl: XXXI, Sayı: 367, Kasım 1993, s.674.

³⁶ İnbaşı; **a.g.m.**, s.156.

³⁷ Mehmet Aydın; **Hıristiyan Genel Konsilleri ve II.Vatikan Konsili**, Selçuk Üniv. Yay., Konya 1991, s.42; Hoca Saadettin; **a.g.e.**, s.154.

Bulgaristan taraflarında da 1385'te Sofya³⁸, 1386'da Niş'in fethinden sonra artan Türk baskısını önlemek için bu dönemde Sırp Devleti'ni yeniden kuvvetlendiren Lazar, harekete geçerek Ploşnik'te önemli bir Türk kuvvetini mağlup etti. 1389'a gelindiğinde bile, Osmanlı tehdidinin ciddiyetinin farkına varmalarına rağmen Batı Hıristiyan âlemi, sorunları ve ticari kaygılarıyla fazlasıyla meşgul, kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar. Buna rağmen Ploşnik başarısı, Balkan devletlerini ümitlendirmişti. Bu sebeple Sırp ve Arnavutların çoğunlukta olduğu Balkan devletlerinden oluşan bir ittifak kuruldu³⁹.

Sultan I. Murad, ordusunun başında İhtiman, Sofya, Köstendil, Kratova yoluyla Priştine'ye hareket ederken, öncü kuvvetleri komutanlığına Gazi Evrenos Bey ile Paşa Yiğit Bey'i tayin etti. Öncü kuvvetlerini müteakiben esas Osmanlı ordusu da Priştine'nin hemen güneyindeki Kosova'ya gelerek düşman karşısında tertibat aldı. Tarihlere I. Kosova Savaşı olarak geçen bu savaşta, Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanarak Sırp Kralı ile müttefiklerini mağlup etti. Sultan Murad, savaş sonunda bu savaşın cereyan ettiği alanı gezerken, padişaha bir elçi gibi yaklaşan Miloş Obiliç adında bir Sırp tarafından şehit edildi⁴⁰.

Sultan I. Murad'ın şehadetinden sonra Osmanlı tahtına oğlu Yıldırım Bayezid geçmiştir. Kazanılan bu zaferden sonra başlayan ve Güney Balkanlar'da genişleyen Türk fetihleri Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır. Yıldırım Bayezid 1390 yılının baharında Timurtaş Paşa'yı Lazar ilinin zaptına gönderdi. Aynı zamanda Evrenos ve Paşa Yiğit Beyler de bölgede fetih yapmakla görevlendirildi. Timurtaş Paşa, Kratova madenleri ile çevresini ve Laz memleketinin geri kalan yerlerini fethedip, bol miktarda ganimetle Sultan'ın huzuruna geldi. Aynı şekilde Paşa Yiğit Bey'de Bosna civarını, Firuz Bey'de Tuna'yı geçip Eflak diyarını yağmaladılar ve aldıkları ganimet ve esirlerle geri döndüler⁴¹. Hadidi'de manzum kayıta;

“Cülus eyledi tahta Yıldırım Han
Atasının yirinde oldu sultan
Karatova gümü ş madenlerini

³⁸ Enverî; **a.g.e.**, s.27.

³⁹ İnbaşı; **a.g.m.**, s.156.

⁴⁰ Şükrullah; **a.g.e.**, s.56; Âşıkî; **a.g.e.**, s.134.

⁴¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah; **Camiü'd-Düvel**, Yay.Hz. Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.128; Aleksandar Atanasovski; “Konstantin Deyanov ile Osmanlılar Arasında Derebeylik İlişkileri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, C.XII, İstanbul 1998, s.40.

Cevahir toptolu mahzenlerini

Paşa Yiğit Beyi Üsküp'e saldı

Vidin etrafını Firuz Bey aldı" şeklinde bilgi yer almaktadır⁴².

Burada da belirtildiği gibi Üsküp, Yıldırım Bayezid zamanında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Osmanlı müellifleri fetih hadisesinden bahsetmekle beraber, fethin tam olarak tarihini vermemektedirler. Batılı müellifler ise, şehrin fethini 6 Ocak 1392 olarak göstermektedirler. Bu konuda temel aldıkları kaynaklar, dönemin Hıristiyan din adamları tarafından yazılmış olan çeşitli kroniklerdir⁴³. Paşa Yiğit Bey, kendi aşiretine mensup olup, Saruhan bölgesinden getirilen Türkmenleri Üsküp'e yerleştirerek burasını Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin en önemli uc merkezlerinden biri haline getirdi⁴⁴.

1382 Manastır, 1389 Üsküp, Pırlepe⁴⁵, İştıp şehirleri fethedildi. 6 Ocak 1392 yılında Makedonya'nın büyük bir kısmı Osmanlı idaresine geçti. Üsküp'ün fethinden, Avrupa tarihçisi Castellan: "1392 yılında Sultan'ın bayrakları artık Üsküp'te de dalgalanmaya başlıyordu, çok geçmeden Beyazid Vardar Ovası'na binlerce Türk yerleştirerek Makedonya'yı "basamak" yaparak Yiğit Bey'in zaferleriyle, İşkodra ve Kuzey Arnavutluk'un ele geçirilmesi gerçekleşmişti" şeklinde bahsetmiştir⁴⁶. Evrenos Bey, bir yıl gibi kısa bir süre sonra Edessa'yı (Vodena) ve Çitroz'u Osmanlı topraklarına dahil etmişti⁴⁷.

Artık Makedonya coğrafyasının fethedilmeyen tek parçası Selanik'ti. Ancak Selanik'in Osmanlı topraklarına katılması çok da kolay gerçekleşmedi. Selanik üzerine ilk hareket 1346 gibi çok erken bir tarihte başladı. Bu sırada bir iç savaş yaşanan Selanik'te⁴⁸ Umur Bey'in Bizans İmparatoruna yardımı gerçekleşmişti⁴⁹. Daha I. Murad döneminde Makedonya'ya düzenlenen akınlar sırasında şehir Osmanlı topraklarına katıldı ise de bu çok uzun süreli olmadı⁵⁰. Bizans kronikleri 1391 ve 1394 yıllarında olmak üzere I. Bayezit döneminde kentin iki defa ele geçirildiği belirtilmektedir. 1403-1404 yıllarında Selanik tekrar

⁴² Hadidi; **Tevarih-i Âl-i Osman**, Yay.Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.108.

⁴³ Dragi Gorgiev; **Skopje od Turskoto Osvojuvane do Krayot na XVII. Vek**, Skopje 1997, s.19.

⁴⁴ Mehmet İnbaşı; **Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1995, s. 14.

⁴⁵ Pırlepe'deki Osmanlı hakimiyeti 1395'de Sırp idareci Marko'nun ölümünün ardından tam anlamı ile gerçekleşmiştir.Bkz.: Feridun M.Emecen; "Pırlepe'nin İlk Osmanlı Tahrirleri", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, c.XII, İstanbul 1998, s.66.

⁴⁶ Georges Castellan; **Balkanların Tarihi**, Çev.Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s.68.

⁴⁷ Donald Edgar Pitcher; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çev.: Bahar Tırnakçı, YKY Yay., İstanbul 1999, s.78-79.

⁴⁸ William Miller; "Salonika", **The English Historical Review**, Vol.: XXXII, No.: 126, Nisan 1917, s.161.

⁴⁹ Donald M. Nicol; **Bizans'ın Son Yüzyılları**, Çev.: B.Umar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.208 vd.

⁵⁰ Pitcher; **a.g.e.**, s.77.

Bizans İmparatorluğu'na bırakılmış kesin olarak fethedildiği tarih olan 1430'a dek bir süre Bizans yönetiminde kalmış sonrasında ise Venedik tarafından ele geçirilmiştir⁵¹.

1.1.3. Makedonya Topraklarının İskanı

Osmanlı kaynaklarında “*istimalet*” adıyla ifade edilen politika, İslam hükümleri doğrultusunda geniş bir hoşgörü ve adaletle gayrimüslim halka can ve mal güvenliği ile dinlerinde serbestlik tanıyor, özellikle köylüleri eski feodal bağımlılıklarından ve angaryalardan kurtarıyordu. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı istimalet politikası, bu bölgede daha kolay fetihler yapabilmeyi sağladığı gibi, Rumeli'nin fethinde yerli halkın kazanılmasını ve Osmanlılarla işbirliği yapmasını da beraberinde getirdi⁵².

Rumeli'ye Karesi bölgesinden Türklerin yerleşmesini gösteren ilk belgeler 1357 tarihidir. Bunu takiben 1400 tarihinde Saruhan Beyliği halkı tuz yasağına uymadıkları için Filibe'ye sürgün edilmişlerdir⁵³. XV. yüzyıldan önce Osmanlı Devleti kayıtları çok düzenli olmasa da, XV. ve XVI. yüzyıllarda yazılan tahrirlere bakıldığında Anadolu'dan Rumeli'ye, özellikle Trakya'ya, bugünkü Makedonya ve Bulgaristan'a önemli sayıda Türk göçlerinin olduğunu görülmektedir⁵⁴.

Fetihlerin Trakya'dan başka Makedonya ve Bulgaristan taraflarına doğru ilerlemesi üzerine, buralardaki İslam ve Türk nüfusunu arttırmak için, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Rumeli'ye Türkler gönderilmiştir. Böylece Serez'de olduğu gibi, İştîp, Manastır ve Pirlepe'nin fetihleriyle birlikte buralara Anadolu'dan Türk göçmenleri iskân ettirilmiştir⁵⁵. Rumeli'ye göç eden Yörük grupları genellikle kendi adları ile köyler kurup yerleşmişlerdir ki, Rumeli'deki en önemli Yörük grupları Naldöken, Tanrıdağı, Selanik, Ofçabolu, Vize ve Kocacık Yörükleridir⁵⁶.

Balkanlarda Müslüman nüfusun özellikle stratejik açıdan önemli olan yerlerde iskan edilmiştir. Müslümanların önemli bir kısmı Tuna çevresi ile Meriç vadisine yerleştirildiler. Diğer önemli bölge ise güneye doğru ilerleyen Vardar Nehri'dir.

⁵¹ Melek Delilbaşı; “Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430), **Belleten**, c. XL, No.: 160, 1976, s.573 vd.; Şükrullah; **a.g.e.**, s.62.; Âşıkî; **a.g.e.**, s.173.; Enverî; **a.g.e.**, s.43.

⁵² Halil İnalçık “Türkler ve Balkanlar”, **Balkanlar** , ss.9-32, OBİV Yay.,İstanbul,1993,s.17.

⁵³ Âşıkî; **a.g.e.**, s.141.

⁵⁴ Kemal H. Karpat; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s.14.

⁵⁵ Barkan; **a.g.m.**, s.68-69.

⁵⁶ Tayyib Gökbilgin; **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul 1957, s.55-92.

Naldöken Yörüklerinin büyük çoğunluğu Eski Zağra ve Filibe'ye yerleştirildiler. Eski Zağra, Yanbolu ve Kazanlık'ta 91 ocak; Filibe ve Tatar-Pzarcığı'nda 65 ocak vardı. Naldöken Yörüklerinin az bir bölümü Tırnova 4, İhtiman 6, Haskova 3, Edirne ve Elhovo gibi yerlere yerleştiler. Tanrıdağı Yörüklerinin iskânı için iki farklı yol izlenmiştir. Ege sahilleri boyunca Drama'dan Keşan'a 158 ocak ve Kuzeydoğu Bulgaristan'da Tırnova'dan Hırsova'ya ve Tekirgöl'e 103 ocak bulunmaktaydı. Üçüncü grup Yörükler Makedonya'nın güney taraflarına, Yunanistan'da Larissa, Farsala, Serfice, Florina'dan Manastır'a uzanan bölgede 329 ocak; Selanik bölgesinde Eniz Vardar ve Kukuş'tan Usturumca'ya değin 28 ocak. Aynı gruptan Trakya Ovası'na 29, Kuzey-doğu Bulgaristan'da 26 ocak yerleştirme yapılmıştır⁵⁷.

1397'de, Yıldırım Bayezid zamanında, Anadolu'dan Rumeli'ye büyük kitleler halinde Türkmen ve Tatar göçmenleri sevk edilmiştir. Bunlar Üsküp civarına ve Teselya'ya yerleştirilmiştir. Bu suretle buraları da Türkleştirilmeye başlanmıştır. Öyle ki; çok geçmeden Üsküp, Balkanlar'daki önemli Türk merkezlerinden biri olmuştur⁵⁸.

Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet döneminde de başarıyla devam ettirilmiştir. 1453 İstanbul'un fethi ile Balkanlardaki Ortodoks Hıristiyan halk tam anlamıyla Osmanlı tebaası haline gelmiştir. XV. yüzyılın sonlarına doğru Üsküp'te 623 Müslüman aileye karşılık 263 Hıristiyan aile mevcuttur. Üsküp, İslamiyet'i yaymak için bir karargâh merkezinden farksızdı⁵⁹. Nüfus artışı XV. yüzyıl boyunca devam etmiş ve XVI. yüzyılda Rumeli'deki Müslüman nüfusun sayısı 194,958'e yükselmiştir. Böylece Üsküp ve Manastır'da nüfusun %65-70'i, Niğbolu ve Tırnova'da %50, Vidin, Sofya ve Plovdiv şehirlerinde %80'ini Müslüman nüfus meydana getirmekteydi⁶⁰.

II. Bayezid zamanında yapılan sayımda ve daha sonraki kayıtlarda özellikle Balkanların kuzeydoğusunda, Dobruca ve Deliorman'da bulunan köylerin tamamına yakının Türkçe adlar taşıdığı görülmektedir. Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasına yerleştirilen Yörükler bölgede Türk Müslüman nüfus yoğunluğunu arttırmıştır⁶¹.

⁵⁷ Nikolai Todorov; **Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries**, Ashgate VARIORUM 1998, s.15-18.

⁵⁸ İlker Alp; **a.g.m.**, s.42-43.

⁵⁹ H.T.Norris; **Islam in the Balkans Religion and Society Between Europe and the Arab World**, Hurst &Company, London 1993, s. 49-50.

⁶⁰ Nikolai Todorov; **The Balkan City 1400-1900**, Washington 1983, s.64-67.

⁶¹ Halime Doğru; "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti", **Türkler**, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.170.

Rumeli'nin fethi sırasında bir yandan Anadolu'dan sürekli göçlerle bölge iskân edilirken, bir yandan da arazi ve vergi kaynaklara tahrir defterlerine kaydedilmekte ve bu esasa göre tımarlı sipahiler yerleştirilmekte idi. Devlet lüzum gördüğü zaman, mükellefiyetleri olmayan halk üzerine mükellefiyet koyduğu gibi (derbentci, martolos, madenci, doğancı, eflak, voynuk⁶² vb.) onları gerekli yerlerde iskan üzere buldukları yerden kaldırılabirdi. Fetihler devam edip, devletin idari sistemi sağlamlaştıkça sürgün ve iskân yöntemlerinde bazı yeni esaslar oluşturuldu. Mesela bazı köy ve kasabalardan-büyüklüğüne göre- her on haneden bir ya da iki hane olmak üzere sürgüne çıkarmak mecburiyeti getirildi⁶³.

Rumeli'deki ilk fetihlerden sonra, Anadolu'dan sevk edilen muhacirlerin daha ziyade şehir ve kasabalarla sahil bölgelerine iskân edilmesine önem verildi. Bu şekilde gerçekleşen kolonizasyonda genellikle yörüklerle tatarlar dışında Anadolu'daki şehir ve kasabalarda yaşayan yerleşik hayata alışmış halk geniş ölçüde kullanıldı. Böylece kıyı bölgelerinin buralara iskân edilen Müslüman nüfus vasıtasıyla herhangi bir düşman tecavüzüne karşı tahkim ve kontrol altına alınabileceği, şehir ve kasabalarda tatbik edilen iskanla da, İslamiyet'in ve Osmanlılığın şehir hayatı yoluyla yayılabileceği düşünülmekte idi⁶⁴. Bu sebepten dolaydır ki, Rumeli'de göç ve iskânlar, öncelikle ve büyük ölçüde şehir ve kasabalarla, kıyı bölgelerine yapılmıştır. Kırsal bölgelere yani köylere yapılan iskân hareketleri ise, genellikle Bulgaristan ve Makedonya topraklarında görülmektedir. Büyük tarihi yollar ile ticari ve stratejik bölgelerdeki şehirlere de, sistemli bir şekilde Müslüman halk yerleştirilmek sureti ile büyük kültür merkezlerinde yoğunluğun Müslümanlar lehine olmasına özen gösterilmiştir⁶⁵.

Anadolu'dan Rumeli'ye yapılan zorunlu ya da kişisel irade nüfus akınlarının yanı sıra, yeni fethedilen memleketlerin iskânında uygulanan sürgünler de önemli yer tutmaktadır. Yörüklerin Rumeli'ye iskânlarında öncelikli olarak iki neden görülmektedir. İlki, yeni fethedilmiş yerlerdeki gayrimüslim unsurlar arasında Müslüman ve Türk nüfus oluşturarak bölgedeki yönetimi emniyetli hale getirmek ve sonrasında bölgede fetihler için, idari ve iktisadi ilişkiler için güvenilecek bir kuvvet oluşturmaktır. Diğer neden ise Anadolu'da rahat durmayan ve huzursuzluk çıkaran, siyasi veya dini sebeplerle olay çıkarmasından korkulan

⁶² Ayrıntı için bkz.: Yavuz Ercan; **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, TTK, Ankara 1989.

⁶³ Barkan; **a.g.m.**, s.59., Orhonlu; **a.g.e.**, s.28.

⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu; "Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskanıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme", **Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000**, IRCICA Yay., İstanbul 2002, s.9.

⁶⁵ Barkan; **a.g.m.**, s.233.

bazı heterodoks unsurlardan kurtulmaktı⁶⁶. Zira Osmanlı yönetiminin merkeziyetçi ve uzlaştırıcı stratejilerini Osmanlı tebaasının tümü onaylamıyordu. Örneğin, pek çok yörük, monarşik yapının sivrilmesine koşut olarak toplumsal statülerini yitirmelerine öfkelenmekle kalmıyor, devletin tutucu bir Sünni anlayışa doğru kayışını da onaylamıyordu. İster güçlerini yitirmekten, ister heterodoksluktan, ya da Şiiliğin etkisine girmekten olsun, XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyılda Osmanlı'nın doğu uç boylarında süregelen ayaklanmalar devleti sıkıntıya sokmaktaydı. Devlet, aşiretleri yerlerinden koparıp Osmanlı Avrupasına yerleştirerek, yani sürgün siyaseti izleyerek durumu iyileştirmeye çalıştı. Siyasi ve askeri amaçların gerçekleştirilmesine yönelik hudut boylarında ve büyük askeri yollar üzerinde “cezaen sürmek” usulü uygulanarak yapılan iskanlar; yalnızca, huzursuzluk yaratan insanları doğal ortamlarından ayırmakla kalmayıp, sınır bölgelerine etkili bir askeri güç de oluşturdu ve aynı zamanda çoğunlukla Hıristiyan olan Balkanlarda İslamiyet'in yerleşmesine yardımcı oldu⁶⁷. Anadolu'dan Rumeli'ye göçü teşvik için, bütün akrabaları ile geçecek olanlara yurtluk, toprak, tımar, vergi muafiyeti vb. imtiyazlar verilmesi, fütuhata teşvik arzuları kadar, memleketin iskanı ve şenlendirilmesi amacını da içeren genel politikanın uygulanmasını sağladı⁶⁸. Ayrıca eski beylerin sürgüne tabi tutulması, Anadolu'daki köklerinden koparılarak Balkanlardaki hudut boylarında Osmanlı hizmetinde önemli görevlere tayin edilmiş olmaları, bunların kendilerine tamamiyle yabancı bir çevre içinde kısa bir zamanda tasviyesini ve dolayısıyla siyasi birliğin kolaylıkla temini mümkün kılmıştır⁶⁹.

1.1.4. Cemaatler Stratejisi

İslam hukuku, bütün yönleriyle İslamiyet'e has ve orijinal değildir. İslamiyet'in doğuşu ile ortaya çıkmış ve zamanla genişleyerek gelişmiştir. Bu gelişme sırasında Talmud, Roma, Bizans ve Sasani hukuklarından, yerli örf ve adetlerden etkilenmiştir. İslam hukuku gayrimüslimler konusunda oldukça ayrıntılıdır. İslam hukukunun gayrimüslimlerle ilgili olan hükümleri zaman içinde şekillenmiştir. İslam hukukuna göre dünyadaki insanlar Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak, gayrimüslimler de müşrikler ve ehl-i kitap olanlar olmak üzere ayrılmıştır⁷⁰.

⁶⁶ M. Hüdai Şentürk; “ Osmanlı Devleti'nin kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri”, **Belleten**, LVII/218, Ankara, 1993, s.100.

⁶⁷ Daniel Goffman; **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, Çev.: Ülkün Tansel, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s.67.

⁶⁸ Tayyib Gökbilgin; **Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul 1957, s.14 vd.

⁶⁹ Barkan; **a.g.m.**, s.213 vd.

⁷⁰ Yavuz Ercan; “Türkiye'de XV. Ve XVI. Yy.larda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, **Belleten**, c.47/171, s.1127.

İslam hukukuna göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde yöneticiler, zorunlulukların ortaya çıkardığı durumlarda İslam hukukundan ayrı, yeni kurallar ortaya koymuşlardı. Uzun bir süre egemenlik anlayışından doğan eski Türk geleneklerini de sürdürmüşlerdi⁷¹. Gayrimüslimlerin yönetiminde Osman Bey'in oğlu Orhan'a "bütün tebaanı eşitlik üzere koru, sana itaat edenleri hoş tut.", yolundaki vasiyeti, Osmanlı yönetiminin Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, bütün halkına karşı izleyeceği siyasetin temellerini oluşturmuştur⁷². Bursa'nın alınmasından sonra Bursa Tekfurunun veziri Saroz'un sözleri gayrimüslimlerin Osmanlı yönetimine bakış açısını ifade etmektedir. Saroz, Osmanlı'nın büyüdüğünü, halkın Osmanlı'daki rahat yaşama özenip Osmanlı yönetimini tercih ettiğini söylemiştir⁷³. Bir taraftan Bizans İmparatorluğu'nun bozulmuş olan idare tarzı, vergilerin keyfi olması, Rum beylerinin hatta imparatorlarının kendi hazinelerini doldurmak amacıyla halka ağır vergi yükümlülükleri getirmeleri, bir taraftan da asayişsizlik ve ekonomik buhran gibi sebepler, halkın Osmanlı idaresini memnuniyetle karşılamasına sebep olmuştur. Fetih döneminde Balkanın her bir devletinde Osmanlılarla işbirliği yapacak birer fraksiyon vardı. Ayrıca ezilmiş milletler için sık sık Osmanlıların işgalci sisteminden daha ağır olan Hıristiyan devletlerinin işgalci sistemi, Osmanlı yönetimin tercih edilmesinin nedenlerinden birini oluştururdu. Osmanlılar, önceleri derebeylerin zorbalığı hüküm sürdüğü, derebeylerin savaşlarından, asıp kesmelerinden, özellikle ağır savaş yüklerinden Hıristiyanlara mensup nüfusun hasara uğradığı yerlere saldırıp bu yerleri fethederlerdi⁷⁴.

Gayrimüslimler Osmanlı idaresi altında dört farklı devirden geçmiştir. İlk fütuhat döneminde propaganda fetihten sonra köylü, şehirli, zanaatkar, ruhban ve toprak sahiplerine bazen İslam hukukunu bile zorlayan imtiyazat; fetih öncesi hukuk müesseselerini ve kaidelerini tatbik etmiş, eski düzen ağır şartlar içeriyorsa lağvetmiş, eski yönetici gruplar ve toprak sahiplerini askeri zümreye sokmuştur⁷⁵. Bu politika devlete, Balkanlardaki eski askeri teşkilatlar içinde yer almış Hıristiyan gruplardan bir çok konularda faydalanma imkânı sağladığı gibi, aynı zamanda bu unsurların fetihler karşısındaki olası direnişlerini kırarak bölge halklarının Osmanlı sistemine dahil edilmesini kolaylaştırmıştı⁷⁶.

⁷¹ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu; **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1993, s. 178.

⁷² Bilal Eryılmaz; **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yay., İstanbul 1992, s. 19.

⁷³ Âşıkî; **a.g.e.**, s.111.

⁷⁴ Nehar Şişko; "XVIII. Yüzyıl Sonunda ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Durum", **Çevren**, Yıl V, No.: 13, Priştine, Mart 1977, s. 37.

⁷⁵ Ortaylı; **a.g.m.**, s.217-218.

⁷⁶ Ufuk Gülsoy; "Savaş Gemisinde Yortu Ayini: Gayrimüslim Osmanlı Neferlerinin İbadet Hakları", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.11, Mart 2002, s.102.

Osmanlılar Balkanlar'da idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi, onları her türlü baskıdan da kurtarmışlardır. Gerçekten Osmanlı devleti çağdaşları arasında başka dinlere mensup olanlara en müsamahalı davranan devlettir. Çeşitli ülkelerde dinlerinden dolayı baskı ve zulüm gören gayrimüslimlere her zaman kucak açan Osmanlı Devleti'nde, Müslüman olmayan vatandaşlara da vicdan ve ibadet hürriyeti tanınmış, dinlerini değiştirme hususunda onlara zorlama yapılmadığı gibi gayrimüslimlerin ibadet ettikleri yerlere, bunlara ait topraklara ve mezarlıklara da dokunulmazdı. Bunlar, Müslümanları rahatsız etmeden ibadetlerini serbestçe yerine getirebilirlerdi⁷⁷.

Genelde Balkanlarda özelde ise Makedonya'da Ortodoks Hıristiyan tebaanın dinsel kimlik duyguları ile cemaat temsilcilerine olan bağlılıklarını derinleştirmeleri, etnik kimliklerini geliştirmeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı millet sistemi adı altında gerçekleşmiştir⁷⁸.

1.2. Makedonya ve Etnisiteler

1.2.1. Etnisite Kavramı

Etniklik terimi, Yunanca'da "*halk*" anlamına gelen, belli ortak vasıfları taşıyan bir ortaklaşalık olan "*ethnos*"dan türemiştir. Belli bir kültürel yapıyla belli bir toplum arasında, her zaman için, toplumsal iş bölümünü ortaya çıkaran bir ilişki vardır. Bu işbölümü de sürekli bir iletişimi zorunlu kılar. Birbirlerine kültürel özelliklere bağlı benzer davranış biçimleri ve iletişim kanalları ile bağlanmış belirgin sayıda bir insan topluluğu, halk olarak adlandırılabilir⁷⁹. Etnikliğin esas olarak kültürel bir işaret ya da ortak bir köken ve niteliklerin önemli olduğu bir kavrayış olarak görülmesi gerektiği dışında pek fazla nokta etrafında mutabakat yoktur⁸⁰.

Etniklik, çağdaş antropolojik verilerin ışığında kandaşlığın ve belirli kültürel özelliklerin tarihsel olarak belirledikleri toplulukları ifade eden standart bir kavram olmaktan çıkmıştır. Onun yerine, zamana ve mekâna bağlı olarak etnikliğe temel olabilecek

⁷⁷ Ziya Kazancı; "Osmanlılarda Hoşgörü", **Türkler**, C. X., ss.221-232, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.222-223.

⁷⁸ Kemal H. Karpat; "Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek", **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev.: R.Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s.14.

⁷⁹ Ozan Erözden; **Ulus-Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s.14

⁸⁰ A.Rattansi-Sallie Westwood; **Batı Cephesinde Irkçılık, Modernite ve Kimlik**, Çev.: Sevda Akyüz, Sarmal Yay., İstanbul 1997, s. 67.

özelliklerden herhangi birinin öne çıkıp önem kazanmasıyla belirginleşen bir kültürel oluşum olarak kabul edilmektedir. Kimi yerde ve zamanda bu özellik dil, kimi yer ve zamanda din, kiminde toprak ortaklığı, kiminde ekonomik ve siyasal çıkar birliği, kiminde ortak düşman, kiminde ekonomik uğraş ortaklığı olabilmektedir⁸¹.

Antropoloji literatüründe etnik grup, genellikle aşağıda sıralanan dört özelliği içinde barındıran toplumsal bir kategori olarak tanımlanır:

- Biyolojik olarak kendi varlığını sürdürebilen
- açık bir şekilde ortak bazı kültürel değerlere sahip olan
- karşılıklı etkileşim ve iletişimin olduğu bir alan yaratan
- kendisi ve diğer etnik gruplara ait bireyler tarafından bir etnik gruba aidiyetle tanımlanan insanlardan oluşan toplumsal kategorilere etnik grup denilmektedir⁸².

Etniklik ve uluslaşma içinde ortak kültür, ortak tarih, ortak toprak (vatan) ve dil gibi unsurların bir inşa süreci temelinde yeniden ve yeniden üretildiklerini görürüz. Bu etnik ya da ulus anlamında kapsayıcı toplumsal bir kişiliğin, bir kimliğin oluşturulmasıdır⁸³.

Etnik gruplara mensup olanlar kendilerini diğer gruplardan kültürel olarak farklı görürler. Tabii toplumun diğer üyelerinin onlara bakışı da aynı penceredendir. Etnik grupların birbirinden ayırt edilebilmesi için bazı ölçütler olmakla birlikte bunlardan en yaygın olanları; dil, tarih, giyim ve takılardır⁸⁴. Etnisite, bu ölçütlerin çakıştığı ve örtüştüğü, aralarında sınırlar bulunmayan insanların ırksal benzerliğe ve güçlü duygulara sahip oldukları durumun adıdır⁸⁵.

Bir etnik grup, egemen toplumsal örgüte uyum sağlayabilmek için birbirinden farklı üç stratejiyi uygulamaya koyabilir. Bunlardan ilki önceden varolan kültürel gruba dahil olma, diğeri azınlık statüsünü kabul ederek sahip olduğu kültürel farklılıkları ön plana çıkarmadan toplumsal hayata asimile olmanın yollarını aramaktır. Üçüncü yol ise kaynaklardan daha fazla

⁸¹ Dale Eickelman; **The Middle East: An Anthropological Approach**, Englewood Prentice Hall Cliffs, N.J. 1989, s.207-227.

⁸² Fredrik Barth; **Etnik Gruplar ve Sınırları**, Çev.: Ayhan Kaya-Seda Gürkan, Bağlam Yay., İstanbul 2001, s.13.

⁸³ Ahmet İçduygu; “Çok Kültürlülük: Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, **Türkiye Günlüğü**, S.38, 1991, s.119.

⁸⁴ Orhan Erdem; **Kosova-Prizren Bölgesinde Yaşayan Türklerin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s.36.

⁸⁵ Ernest Gellner; **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev.: Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyarık, İletişim Yay., İstanbul 1998, s.59.

pay alabilmek ve yeni bazı toplumsal tasarımları uygulamaya koyabilmek için etnik kimliğe vurgu yapmaktır. Üçüncü strateji, ayrılıkçı ve ulusçu hareketleri ortaya çıkarır⁸⁶.

Politik tartışmalara konu olan kavramlar, sözlük anlamlarından öte çağrışımları ve politik duruşlarıyla birlikte var olurlar. Etnisite de aynı tarihî kaderi izleyerek günümüze ulaşmış, “halk” kelimesinin masumane ifadesinin ötesine geçmiş ve çatısı altında toplama iddiasında olduğu kesimin ortak-özgün çıkarlarını dile getiren gelecek projesini de bağrında taşımaya başlamıştır⁸⁷. Etnik grup kendi varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği bu noktada, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur. Buradaki koşul, etnisitenin sınırlarının, aynı zamanda politik birimin de sınırları olması ve yönetenlerle yönetilenlerin aynı etnik kökenden olmasıdır⁸⁸.

Etnik köken, milliyetçi retoriğin baskın temalarından birini oluşturur. Bazı milliyetçi söylemler büyük devrim ya da kuruluş hareketlerine de vurgu yaparlar. Aynı zamanda soru işaretleri taşıyan bir tarihten duyulan pişmanlık, yok olmanın eşliğinden dönme ya da kahramanca bir geçmişe sığınma gibi konular da temalaştırılır⁸⁹. Tarihe yapılan bu kasıtlı yönlendirme, kendisini son iki yüzyıllık süreç içinde en bariz şekli ile Balkanlarda sıkça göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, kültürel ve dolayısıyla etnik farklılıklar bakımından da oldukça zengindir. Osmanlı toplumunun katmanlarında yer alan farklı kültürler ve buna bağımlı olarak etnisiteler, XVIII. yüzyılın bitimi ile XIX. yüzyılın başına değin, Osmanlı yönetimi tarafından işlevsel görülmüş ve etnik gruplar arasındaki ayrışmaya iyi gözle bakılmıştır. Sosyal tabaka bu kültürel nüanslarla meşrulaşıp güçlenmiş, görünüşteki giyim-kuşam, dil, din gibi farklılıklar da bu özelliklerin sahiplerinin hak ve devlete karşı yükümlülüklerinin bir işareti olmuştur. Etnisite kavramı Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. yüzyılın sonlarında gittikçe politikleşecek ve XIX. yüzyılda ise ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlayacaktır.

⁸⁶ Barth; **a.g.e.**, s.36-37.

⁸⁷ M. Naci Bostancı; **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.16.

⁸⁸ Gellner; **a.g.e.**, s.59.

⁸⁹ Craig Calhoun; **Milliyetçilik**, Çev.. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2007, s.82.

1.2.2. Makedonya'nın Etnik Coğrafyası

XVIII. yüzyıl ve öncesinde Balkanlı halklarda millî bilinç bir kenara, etnik bilincin varlığının izini sürmeye çalışmak bile çok zordur. Bu nedenle Osmanlıların Balkan halklarının etnik kimliklerini zayıflattığı ya da yıkıp ortadan kaldırdığı iddiası yanlıştır. Karpat'ın da vurguladığı gibi Osmanlıların bölgeyi fethettikleri dönemde hiçbir şekilde güçlü bir etnik bilinç ya da herhangi bir siyasal dinsel kimlik bilinci bile bulunmamaktaydı⁹⁰. Buna rağmen, genel bir çerçeve çizilmeye çalışıldığında Güney Slavları, Romenler, Yunanlılar, Arnavutlar ve Türklerin önemli beş temel grubu oluşturduğunu ifade etmek mümkündür⁹¹. Güney Slavları da kendi içlerinde Slovenler, Hırvatlar, Sırpalar, Makedonlar ve Bulgarlar olarak ayrılmaktadır.

Makedonya'nın etnik yapısını incelemek ise çok daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir durumdur. Öncelikle Makedonların etnik kökenlerini tartışmak çok zordur. Makedonların, Greklerle, İlliryalılara ya da Traklara mı daha yakın akraba oldukları bugün hala kesinlik kazanmış değildir. Friedell'e göre, Helenler Makedonyalılara ısrarla “*barbar*” derken onların kültür seviyesini kastediyorlardı. Fakat Makedonyalıların damarlarında biraz Trak kanı da dolaşıyordu. Yazı dillerinin Yunanca olması nedeniyle dillerinden geriye yalnızca kırıntılar kalmıştır. Muhtemelen Makedon dili, Helenlerin kaba bulduğu bir Yunan lehçesiydi. Makedonyalıların hepsinin adı Yunan adıydı. Bunun açıklaması muhtemelen, Makedonyalıların, Helenlerin kuzeydeki topraklarda kalan ataları olmasıdır. Diğer Yunanların yoğunluk ve hız bakımından tarihte eşsiz olan gelişim sürecinde yer almak yerine, pek çok konuda eski geleneği korudukları için geri kalmışlardı⁹². Ancak Jelavich, M.Ö. III. yüzyılda üst sınıfları o sıralarda Yunanistan'ın güçlü kültürel etkisi altında bulunmasına karşın Makedonyalıların, etnik bakımdan muhtemelen İlliryalı olduğunu savunmaktadır⁹³.

Balkan coğrafyasının hem Avrupa'ya hem Anadolu'ya ulaşma imkânı olması, kültürel, kurumsal, dinî ve millî mücadelelerin kökeninde yer alır. Bölge Latin-Greko Slav etkilerinin savaş alanı halindedir. Romanya ve Yunanistan, kültürlerini Slav gruplarının kuvvetine karşı koruyabildiler. Bizans emperyalizmi ile Slav gruplarının emperyalizmi arasındaki çekişme bölgede erken dönemde uyanan milliyetçiliğinin temel nedenleridir.

⁹⁰ Karpat; “Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek”, s. 17.

⁹¹ Bu etnik grupların yanı sıra bölgede Çingeneler de dahil olmak üzere daha pek çok etnik unsur yaşamaktadır.

⁹² Egon Friedell; **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi**, Çev.: Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara 1999, s.266.

⁹³ Barbara Jelavich; **Balkan Tarihi (18.-19. Yüzyıllar)**, Çev.İhsan Durdu-Haşım Koç-Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s7-9.

Ortaçağda bu çekişme Sırp ve Bulgarların büyümesini sağladı. Türklerin bölgeye gelmesi ve yönetimi ele alması ise milliyetçi duyguların büyümesine engel oldu⁹⁴.

Millet terimine Osmanlı belgelerinde ilk defa 1517’de rastlanmıştır⁹⁵. Ancak bunda din temel belirleyicidir. Gayrimüslimlerin Osmanlı yönetimi tarafından tanınmış her mezhebi bir millet olarak addedilmişken Müslümanlar söz konusu olduğunda tek bir millet bulunmaktadır. Müslüman etnik ayrışması kimi zaman soy olarak tanımlanmıştır. Peçevi İbrahim Efendi’nin tarihinde Arnavutlardan söz ederken kullandığı “*Arnavut cinsi*” demesi ilgi çekmektedir⁹⁶.

XIV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyetine giren bölgeye devletin uyguladığı iskân politikası nedeniyle yaşanan göç, bölgenin etnik yapısının daha fazla karmaşıklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Uzun bir dönemi kapsayan Osmanlı-Venedik mücadelesi esnasında pek çok Rum Dalmaçya, Güney İtalya, Venedik, Korsika, Sicilya ve Malta’ya göç ederek yerli halk tarafından büyük oranda asimile edildiler. Bir grup Rum ise daha sonra anavatanlarındaki soydaşlarıyla kültürel ve ekonomik ilişkiler kuracakları İtalyan şehirlerine göç ettiler. Ticaretin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gelişmesi ile birlikte yeni bir göç dalgası yaşanmıştır. Binlerce Rum tüccar, kuzey Balkan, Orta Avrupa ve Güney Rusya’nın şehirlerine göç etti. Bu tüccarlar aynı zamanda 1821 hareketlerine zemin hazırlayanlar olacaklardı. Rumların Osmanlı sınırlarına çıktıkları dönemde, onların boşalttıkları güney Yunanistana Arnavutlar yerleşmeye başladılar. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu Arnavutlar dinî açıdan yeni geldikleri bölgedeki Rumlarla uyum içindeydiler. Bu nedenle kilise ve kilise okulları tarafından helenize edilmeleri kolay oldu. Öyle ki XIX. yüzyılın sonlarında, Arnavutların yerleştikleri bölgelerde bulunan pek çok köy, tek kelime Yunanca bilmeyen kadın ve çocuklardan oluşmaktaydı. Arnavutların bir kısmı XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca Kosova bölgesine de göç ettiler. Geldikleri yerde yaşayan pek çok Sırp yakın dönemde kuzeye doğru göç etmişti⁹⁷. Geri kalan Sırp lar da Arnavutlar tarafından asimile edildiler⁹⁸.

⁹⁴ Joseph S. Roucek; **Balkan Politics International Relations in No Man’s Land**, Greenwood Pres, Westport, Connecticut 1971, s.4.

⁹⁵ Yavuz Ercan; **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**, Ankara 1988, s.33

⁹⁶ Nuri Adıyeke; “Osmanlı Siyasa Söyleminde Cemaat-Millet ve Anadolu Uygulaması”, **Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi 30 Nisan-2 Mayıs 1997**, Mersin Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Yay., Mersin 1997, s.41.

⁹⁷ Venedik’in Mora’yı işgali, Osmanlı İmparatorluğu’nun Mora’yı geri alması, Habsburg ‘la Osmanlı arasında geçen mücadeleler nedeni ile 1690 ve 1694’te iki yoğun Sırp göçü yaşandı. İpek Patriği Arsenije III Cernojeviç liderliğinde gerçekleşen göç sonucunda 200.000 Sırp Habsburg topraklarına göç etti. Bu göç sonraki yıllarda da küçük gruplar halinde devam edecektir. Peter F. Sugar; **Southeastern Euroe Under Ottoman Rule 1354-1804**, University of Washington Press, 1996, s.222.

⁹⁸ L.S. Stavrianos; **The Balkans Since 1453**, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961, s.97-98.

Aynı zamanda kültür değişiminin de önemli bir sebebi olan göç, hem göçmenin hem de yerleştirildiği ortamda bulunanların, gelenek, görenek, tutum ve davranışlarından etkilenmeleri ile bölgede yeni bir kültürel ortamın doğmasına zemin hazırlamıştır⁹⁹. Yukarıda sayılanların dışında Osmanlı hâkimiyeti ile azımsanması mümkün olmayan ihtida hareketi ile bölgenin etnik yapısını hepten çeşitlendirmiştir.

Günümüzde her biri ayrı bir Ortodoks kilisesine bağlı olan Makedonlar¹⁰⁰, Bulgarlar, Yunanlılar, Sırlar ve Ulahlar; Müslüman Türkler, Arnavutlar, Torbeşler¹⁰¹, Boşnaklar ve Çingenerler bu coğrafyada yaşayan belli başlı topluluklardır¹⁰².

Milletin değiştirilebilirliğine ilişkin çarpıcı bir örneği bugün kendilerini Makedon olarak adlandıran Güney Slavları vermiştir. Bazı komşuları tarafından milliyetlerinin tartışılmasının yanı sıra, Makedonlar, modern Balkanlarda, önce bir kimliği benimseyen, ancak daha sonra bu kimlikten, bir başka kimlik lehine olmak üzere vazgeçmenin benzersiz bir örneğini oluşturmaktadır¹⁰³.

Makedonya'nın güney batısı ve Epir bölgesi, her şeyden önce, Rumların olduğu kadar Ulah ve Ortodoks Arnavutların da anavatanı durumundadır. Bu etnik gruplar arasındaki farklılık, coğrafi yakınlık, dinî ve kültürel birlik sebebiyle iyice kaybolmuştur. Ulah ve Ortodoks Arnavutların Sırların aksine, özerk kiliselerinin olmaması ve Balkanların doğusunda kalan topraklarda Rumcanın kültür dili olmasının yanında bir ticaret dili de olması, varlıklı Ulah ve Ortodoks Arnavut ailelere mensup erkeklerin Helen topluluğu

⁹⁹ Meltem Begüm Saatçi; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Makedonya Sorunu", **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s.47-48; Kemal H. Karpat; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 8.

¹⁰⁰ Aşırı Makedon milliyetçileri antik dönem Makedonları ile modern Makedonların arasında bir bağ kurmayı amaçlarlar. Bunlar, Slav olduklarını reddederek Büyük İskender'in gerçek torunları olduklarını iddia etmektedirler. İlimliler ise günümüz Makedonlarının Büyük İskender'le bir bağlarının olmadığını ancak bölgeye M.S. VI. yüzyılda gelen Slavların günümüz Makedonlarının ataları olduğunu iddia ederler. İlimlilerin ve aşırı milliyetçilerin savdukları ortak tez ise antik dönem Makedonlarının Yunan olmadıklarıdır. Bkz.: Loring M. Danforth; "Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and the Breakup of Yugoslavia", **Anthropology Today**, Vol.: 9, No.: 4 (Aug. 1993), s.7 vd.

¹⁰¹ Torbeşler, Makedonya'nın dağlık kesimlerinde yaşamaktadırlar. Müslüman'dırlar ve Makedonca konuşurlar. Makedon yönetimleri, Torbeşlerin Makedon asıllı olduklarını söyleyerek kendilerine Osmanlılar döneminde "zorla İslamlaşmış Makedon" kimliği vermek istemektedirler. Bunun için devletin bütün imkânları seferber edilmekte, kitaplar yazdırılmakta, cemiyetler kurdurulmakta, paneller ve sempozyumlar yapılmaktadır. Oysa Torbeşler, kendilerini büyük ölçüde Türk olarak görmektedirler. Ülke genelinde yapılan nüfus sayımlarında kendilerini Türk olarak deklare etmektedirler. Makedon hükümetleri bundan dolayı buradaki sayım sonuçlarını iptal etmektedir. Ömer Turan; "Makedonya'da Türkler", **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s184-185.

¹⁰² Turan; **a.g.m.**, s.167.

¹⁰³ Feroz A.K. Yasemee; "Balkanlarda Milliyet: Makedonya Örneği", Çev.: Hale Yılmaz, **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Ed: Kemali Saybaşı- Gencer Özcan, Bağlam Yay, İstanbul 1997, s.71.

içerisinde asimile olmasını kolaylaştırmıştır. Bu sebeple, Macaristan, Avusturya ve diğer Alman eyaletlerindeki Ulah ve Ortodoks Arnavutların yanı sıra Balkanlardaki bütün Ortodoks tüccarlar da Rum olarak telakki edilmiştir¹⁰⁴.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Rumcanın Balkanlardaki başlıca ticaret dili halini aldığı ve etnik kökenleri ne olursa olsun, Balkanlı tüccarların Rumca konuşmaya ve ekseriyetle Rum isimleri kullanmaya başladıklarının altı çizilmelidir. Bu dönemde Rumlara atfedilen Rumluk, etnik bir anlam içermekten öte “*Latin olmamaya*” işaret etmekteydi. Macaristan’da, Hırvatistan’da, Sirem ve Baçka’nın kırsal kesimlerinde yaşayanlar için, Rum-Ortodoks kilisesine mensup olan Rum, Makedon-Ulah, Makedon-Slav, Eflak, Bulgar, Ortodoks Sırpın hepsi Rum’du. Ancak, bu dönemde dinî özellikler atfedilmesinin yanı sıra, Rum terimi, seyyar satıcı ve tüccarların etkinlikleri ile de birlikte anılmaktaydı. Bu çerçevede bir “*Yahudi*” de Rum olabilirdi¹⁰⁵.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi koşullarına ve ihtiyaçlarına göre siyasi bir kültürü vardır ve bu kültür, hüküm sürdüğü her yerde çeşitli derecelerde kök salmıştır. Ortak din ve sosyal kuruluşlar, ortak Osmanlı siyasi kültürü ve Osmanlı otoritesi ve bu otoritenin tek bir merkezde toplanarak sultanın şahsında soyutlanması, Kafkasya ve Anadolu’da olduğu gibi Balkanlarda yaşayan Müslümanlara da kendilerine mahsus etnik bir kimlik vermiştir. Bu kimliğin ismi Osmanlılık ve Türklüktür. Osmanlı-Türk etnik kimliği ne ırka ne de aristokratik-monarşik bir geleneğe, kültüre ya da sosyal yapıya dayanmaktadır. Bu etnik kimlik, Osmanlı siyasî kültürüne ve ortak tarihi tecrübeye dayanır. Osmanlı etnik kimliğinin gelişmesi ve kökleşmesi, geniş çapta siyasî otoritenin bölünmeden tek bir merkezde, yani devlet elinde toplanması sayesinde olmuştur¹⁰⁶. Osmanlı’nın devlet olarak kültürünü kökleştirdiği yerlerden biri de hiç kuşkusuz Makedonya’dır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yapılmış haritaları incelediğimizde aralarındaki küçük farklar dışında Makedonya sınırlarının aşağı yukarı belirli bir bölgeyi işaret ettiği görülür. Osmanlı egemenliği altında kullanılan şehir isimleri ile ifade etmek gerekirse tarihsel Makedonya coğrafyası, Eğri Palanka, Yenice-i Vardar, Kumanova, Koçani, Üsküp, İştip, Usturumca, Köprülü, Pirlepe, Manastır, Ohri, Ustruga, Kiçevo, Kalkandelen, Bihilişte, Zihne, Demirhisar, Doyran, Gostivar, Kavala, Drama, Serez, Kilkis, Halkidiki Yarımadası dâhil

¹⁰⁴ Numan Elibol; “XVIII. Yüzyılda Avusturya Topraklarında Faaliyet Gösteren Osmanlı Tüccarları”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.15, Bahar 2004, s.86.

¹⁰⁵ Traian Stoianovich; “The Conquering Balkan Merchant”, **Journal of Economic History**, 20 (1960), s.290-291.

¹⁰⁶ Karpat; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, s.19.

olmak üzere Selanik, Katerini, Kozani, Kara Ferye, Vodena, Florina ve Kastorya, Petriç, Menlik, Nevrekop ile Cuma-i Bala'yı kapsamaktadır.

Balkan etnik haritalarının büyük bir kısmı XIX. yüzyılda hazırlanmıştır. Bunlar, çok sayıda çarpıtma içerip bilimsellik niteliği azalmış haritalar olduğundan, büyük ihtiyatla yaklaşılması gereken kaynaklardır. Çok değişik kökenden “etnograf” haritaları ve istatistikleri, ileri sürülen politik tezleri bilimsel açıdan destelemeye, bilimsel bir temele dayandırmaya çalışır. Bu gayretlerin bugün açısından değeri, Makedonya Sorunu'nun bu erken döneminde oradaki her milli propagandanın taktik ve stratejisi hakkında bilgiler içermesidir. Ne var ki bu ideolojik açıklamalar bazı tarihsel araştırmalara hala bilimsel temel oluşturuyor¹⁰⁷.

Ami Boué'nin etnik haritası bu durumun ilginç bir örneğini verir. Viyana'da oturan bir Fransız tarafından, Yarımada'nın dar ve sarp yollarında bizzat dolaşarak hazırlanan bu harita, Türk nüfuslu adacıkları son derece küçük gösterir. Boué, alanı gayet iyi tanımasına rağmen, Türk nüfusunu Balkanların yerlisi olarak görmeyi bir türlü kabullenemez. Bu durum karma nüfus kuşaklarında, sistemli şekilde Slav, Yunanlı ya da Arnavut nüfusa öncelik tanınmasına yol açmıştır¹⁰⁸. Boué tarafından 1848'de hazırlanan bu etnik haritada Makedonlarda Bulgar milletinden sayıldı. Kendisi bir jeolog olan Boué'ni tezinin hatalı yanı Rusça ve Sırpça konuşabiliyor olmasına rağmen, Bulgarlar ya Makedonlar hakkında bilgi sahibi olmamasıydı. Aynı zamanda etnoloji konusunda da derin bilgi sahibi olmayan Boué, Makedonlar ve Bulgarlar arasındaki farkları algılayamamıştı. Aynı hataya bir botanikçi olan Grisebach da düşerek, August'un Balkanlarda yaptığı gezi hatıralarından 1853'te yaptığı haritada Makedonları Bulgar olarak gösterdi. Heinrich Kiepert'de benzer bir etnik harita hazırlamıştı.¹⁰⁹ Rusya'nın Babiâli'deki büyükelçisi Kont İgnatıyev, 1876'da Uluslararası İstanbul Konferansı'nda Kiepert'in haritasında “Bulgar” olarak işaretlenmiş bölgelerin, kurulması planlanan otonom Bulgar devletine bağlanmasını istemişti. Ayastefanos ön antlaşmasında bu temelde tüm Makedonya'yı kapsayan bir Bulgar devletinin kurulmasını öngörülürdü¹¹⁰.

¹⁰⁷ Fikret Adanır; **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.4.

¹⁰⁸ Bernard Lory; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. yüzyıllar)**, ed:François Georgeon-Paul Dumont, çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul 2003, s.294-295.

¹⁰⁹ Ilija Petrševski; **Macedonia on Old Maps**, Skopje 1992, s.16.

¹¹⁰ Fikret Adanır; **a.g.e.**, s.4-5.

Rumeli Türklerinin yaşadıkları bölgede, temelinde bulunmamaları gerektiği düşüncesi, Avrupa’da XIX. yüzyıl sonuna kadar, Balkanlarda ise daha uzun süre egemenliğini korudu. Bu istenmeyen halk, bölgeye yönelik araştırmaların çoğunda gizlenmiş ya da önemsiz gösterilmiştir.

Jovan Cvijić tarafından Balkan Yarımadası üzerinde yapılan etnografik çalışma ile ilk realistik etnik harita yapıldı. “*La péninsule balkanique*” isimli başyapıtında yazarın haritasını hazırlarken Alman, Fransız, İngiliz ve İtalyan seyyahların seyahatnameleri ile topografi çalışmalarında da faydalandığı anlaşılmaktadır¹¹¹. Haritada Yugoslav başlığı altında Bulgarlar, Slav Makedonlar, Slovenler ve Sırbo-Hırvatlar bulunur. Bulgarlar Cvijić tarafından Ortodoks ve Müslüman olarak ayrılmıştır. Müslüman Bulgarların ismi “*Pomak*”¹¹² olarak

¹¹¹ Cathie Carmichael; **Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition**, Routledge 2002, s.98.

¹¹² Osmanlı kaynaklarında, Balkanlarda yaşayan azınlıkların isimleri geçmesine rağmen Pomak Türklerinin ismine rastlanmamaktadır. Pomak ismi, XIV. yüzyılda Anadolu’dan Balkanlara gelen soydaşlarına maddî ve manevî yönde büyük destek sağlayan Kıpçaklar (Kumanlar)a yardım eden, yardımcı anlamında Slavlar tarafından verilmiştir. Bu kelime Slavca’da “*Pomaga*”, “*Pomagace*” kelimeleriyle karşılanmaktadır. Pomak kelimesinin XIX. yüzyıldada ortaya çıkartılıp, farklı bir milletmiş gibi gösterilmesinin herhalde önemli ve maksatlı sebebi vardır. Pomak Türklerinin konuştukları dil; % 30 Ukrayna Slavcası, % 25 Kuman-Kıpçakça, % 20 Nogayca, % 10 Arapça ve % 15 Oğuz Türkçesidir.

Pomaklar, Balkanlarda genellikle Rodop, Pirin ve Vardar Makedonyası, Kuzey Bulgaristan’da Lofça, Plevne, Teteven, Orta Bulgaristan’da Filibe civarı, eski Selanik, Manastır, Kosova ile İşkodra vilayetinde küçük gruplar halinde yaşayan Müslüman bir Türk topluluğudur. Pomak Türkleri özellikle Rodop Dağlarının Bulgaristan ve Yunanistan sınırı etrafında yoğun olarak yaşarlar. Ayrıca, Batı Makedonya’da yaşayanlara mahalli olarak Torbeş, Kosova Bölgesi’nde Gora Dağları civarında yaşayanlara Goran derler. İlk defa 1839 yılında Fransız seyyah A. Bouè böyle bir topluluğun varlığından bahseder.

Bulgarlar, Makedonlar, Yunanlılar ve Sırlar, Pomakların kendi soylarından geldiğini, Osmanlılar döneminde zorla Müslümanlaştırdıklarını iddia ederler. Ancak Pomak Türkleri bilinen tarihleri boyunca Türklüklerinden şüphe etmemiş, Türklüğe, Osmanlı İmparatorluğu’ne ve Türkiye’ye bağlılık duyguları içerisinde olan bir unsur olarak hareket etmişlerdir. Batılı kaynakların kendilerinden bahsetmeye başladığı XIX. yüzyılın ortalarından günümüze kadar her fırsatta Bulgar, Yunan, Makedon veya Sırp olmadıklarını altını çizerek göstermişler, bu unsurlara benzememek için bütün varlıklarını ortaya koymuşlardır. 1876 Nisanında Osmanlı yönetimine karşı organize edilen Bulgar ayaklanmasında Bulgarların yanında yer almadıkları gibi, ayaklanan Bulgarların bastırılmasında çok aktif bir şekilde rol almışlardır. Bu ayaklanmadan bir yıl sonra gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda da Pomaklar, Osmanlı yanlısı ve Bulgar karşıtı tavırlarını sürdürmüşlerdir. Bu topluluk Osmanlı’nın bölgeden çekilmesiyle kavramsal bir kaos içinde kaldı. Bu insanların hangi milliyete ait olduğunun betimlenmesi sorunu ortaya çıktı. Tüm komşu milletler tarafından “bunlar bizim milletimizdendir” diye sahip çıkılması hiç de sürpriz olmadı. Balkanlarda Pomak Türklerini çeşitli yöntemlerle Türklüğünden ve Müslümanlığından kopararak, Hristiyanlaştırıp, Bulgarlaştırma, Makedonlaştırma ve ya Yunanlılaştırma faaliyetleri son yıllarda büyük hız kazandı. Yunanistan’da Gümülçine Demokritos Üniversitesi’nde sadece Pomak dili ve kültürü konusunda çalışmalar yapmak üzere, Pomakça bir bölüm açıldı. Yunanca-Pomakça sözlükler çıkarıldı. Makedonya’da 1979’da yılında Pomakların İslamlaştırılmış Makedon olduğunu ispat etmeğe yönelik çok da bilimsel olmayan sempozyumlar ve kültürel şenlikler yapıldı. Atina akademi ödülü aldığı çalışmasında Hıdıroglou, Trakya’da yaşayan Pomaklar üzerinde yapılan çok yönlü araştırmalar sonucu Slavca konuşan ve İslamiyet’i seçmiş bu insanların Yunan olduğunu söyler. Bu sonuca varmak için kan tahlilleri dahi yapılmıştır. Yazara göre Pomakların kullandıkları dilde %50 den daha çok Bulgarca kelime mevcuttur. Ancak bu kelimeler isim ağırlıklıdır. Kullanılan dilin % 15’i Türkçedir diyen yazar, Yunanca kelimelerin yoğunluğunun fiillerde olduğunu söyler ancak Pomakların kullandıkları dildeki Yunanca kelimelerin yüzdelik dilimini vermez. 1989 yılında Makedonya’da *Torbeş* denilen Pomak Türklerini Makedonlaştırmak için çalışmalar yürüten Niyazi Limanovski “*İslam Dini ve İslamlaştırılmış Makedonlar*” isimli kitabını yayınladı. Bu kitlenin tercihini son yıllarda en etkin Müslüman gruptan yana yaparak Türklerden Arnavutlara doğru kaydığına dikkat çekmek gerekir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ahmet Maranki; **Balkan Mezalimi**, Timaş Yay., İst 1993, s.60-61; Ömer Turan; **Rodop Türklerinin 1878 Direnişi**, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.5-6;19-20; Stefanos Yerasimos;

geçer. Slav Makedonlar da tıpkı Bulgarlar gibi Ortodoks ve Müslümanlar olarak iki başlıkta gösterilir. Sırbo-Hırvatlar kısmını dört grubun toplamı olarak ifade eden Cvijić'e göre bu gruplar Ortodoks, Katolik, Müslüman ve Arnavutlardan müteşekkildir.

Aynı haritada Türk, Tatar ve Gagavuzlar tek bir grup olarak algılanmış ancak bu grup kendi içinde Ortodoks ve Müslüman olarak işaretlenmiştir. Rumenler ve Rumlar'da dinsel açıdan haritada Müslüman ve Ortodoks olmak üzere bölümlenmiştir¹¹³.

Yaptığı çalışmada dinsel özelliklerle birlikte kişilerin milli aidiyetleri, fizyolojik yapıları, kostüm ve folklorlarına da dikkat eden Cvijić Makedonların diğer Slav gruplarından farklı olduğuna dikkat çekmiş ve eserinde Makedonlar için “*Makedon Slavları*” terimini kullanmıştır. Makedonya'nın, kuzeyinde Sırp etkisi ile doğusunda Bulgar etkisi altında olduğunu da dile getirmiştir. Eser, ilk defa Viyana'da Die Zeit gazetesinde yayınlanmış (1903), 1905'te ise Belgrad'da “*Promatranja o etnografiji Makedonskih Slovena*”, (Makedon Slavlarının Etnografyası Üzerine İncelemeler) adıyla kitap olarak basılmıştır¹¹⁴.

1878 yılından sonra Sırp, büyük Sırbistan'ı başka yerde aramak zorunda kaldıklarında, güneye dönüp, limanı Selanik olan bir Sırp Makedonyası fikrini tasarlamışlardı. Önceki yüzyıl boyunca Sırp politikacılar ve bilim adamları, Makedonya'nın Bulgar kökenli bir etnik yapısı olduğunu kabul etmişler ve hatta 1912 yılındaki savaşıdan önce imzalanan Balkan ittifakı antlaşmalarında Sırbistan, Makedonya'yı Bulgar olarak tanımıştı. Fakat XIX. yüzyılın sonunda bazı milliyetçiler, coğrafya, etnoloji, filoloji ve tarihten kanıtlara atıfta bulunarak Makedonya'nın bir Sırp toprağı olageldiği hakikatini dillendirmeye başlamıştı. Başlangıçta bizzat Sırp, bu aşırı gayretli bilim adamlarıyla alay etmişler, ama sonunda Makedon ateşi Sırp entelijansiyasını sarmış ve Stojan Novakoviç ve Jovan Cvijić gibi önde gelen bilim adamları bile ya sessiz kalmışlar ya da Makedonya'nın Sırp olduğu yönünde yeni deliller bulmak suretiyle bu görüşe taraftar olduklarını göstermişlerdi. Sırp milliyetçileri, bu kadar saf Sırpça konuşan bir halkın Bulgar olamayacağını kanıtlamak için ustaca düzenlenmiş

Milliyetler ve Sınırlar, Çev.: Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul 2002, s.41-42; Mary Neuburger; “Pomak Bonderlands: Muslims on the Edge of Nations”, **Nationalities Papers**, s.182; Hüseyin Memişoğlu; **Balkanlar'da Pomak Türkleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999; Taner Güçlütürk; “Gora'da Çanakkale Türküsü Efsanesi”, **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, S.6, Mart 2007, s. 64; Paul Hidiroglou; **The Grek Pomaks and Their Relation With Turkey**, Athens 1991, s.11-20.

¹¹³ Bkz. Harita 7, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (IIA/3) Carte ethnographique de la Péninsule Des Balkans (Balkan Yarımadası'nın etnografik haritası)

¹¹⁴ Petrševski; **a.g.e.**, Skopje 1992, s.17.

filolojik ve tarihî kanıtlar öne sürüyorlardı. Makedonya Slavlarını Sırp oldukları iddiasını kanıtlamak için, Bulgar isminin Bulgarca değil Sırpça olduğunu bile iddia edilmişti¹¹⁵.

Milan J. Andonoviç tarafından yapılan “*Carte Ethnographique Serbe avec les limites méridionales de la vieille Serbie et celles de la Serbiye du Tsar Douchan*” isimli harita da yukarıda bahsedilen Sırp milliyetçiliğinin iyi bir örneğini oluşturur. 1905 tarihli haritada Makedon etnik grubun adı yer almaz ve Makedonya bölgesi olarak gösterilen yerlerde Sırp nüfusun yaşadığı iddia edilir¹¹⁶.

Makedonya halkı maruz kaldığı zulme ve kimliklerini yok sayan ısrarlı propagandaya rağmen XIX. yüzyılın sonunda “Sırp”, “Bulgar” ve “Yunan” gibi diğer milli kimlik kategorilerinin yerine kendilerini Makedon olarak tanımlamışlardı. Gorgi Pulevski üç dilli sözlüğünde *narod*¹¹⁷ kelimesini aynı kökenden gelen, aynı dili konuşan, aynı coğrafya, gelenek, şarkı ve bayramları paylaşan insan grubu olarak tanımlamış ve bu “*işte bu yüzden Makedonlar bir millettir ve anavatanımız da Makedonya’dır*” yargısını dile getirmiştir¹¹⁸.

Dimitrija Čupovski tarafından yapılan coğrafi ve etnik sınırları gösteren Makedonya haritası, bir Makedon tarafından yapılan ilk harita olma özelliğini taşımaktadır. 1912 tarihli harita Makedonya’nın coğrafi ve etnik açıdan bir bütün teşkil ettiğini iddia eder¹¹⁹.

Batılı yazarlara göre XX. yüzyıl başlarında Makedon halkı, Ortodoksluklarında ne kadar kararlılarsa, milliyetleri konusunda o kadar değişkenlerdi¹²⁰. İddialara göre Makedonya’daki bir Slav köylünün, Sırp konsolosun huzurunda Sırp, Bulgar temsilcinin önünde Bulgar milletinden olması mümkündü. Petr Rittih, Üsküp Karadağı köylülerine, Sırp olup olmadıklarını sorduğunda aldığı cevap olumluydu. Hemen sonrasında Bulgarlıklarına dair yönelttiği soruya da yine olumlu cevap almıştı. Aynı soruyu Köprülü yakınlarındaki Başino köyü köylülerine sorduğunda ise yarısı Sırp, diğer yarısı da Bulgar olduklarını

¹¹⁵ Božidar Jezernik; **Vahşi Avrupa-Batı’da Balkan İmajı**, Çev.: Haşim Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s.230-231.

¹¹⁶ Bkz. Harita 6, Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (II A/5).

¹¹⁷ millet

¹¹⁸ Božidar Jezernik; **a.g.e.**, s.235.

¹¹⁹ Petrševski; **a.g.e.**, Skopje 1992, s.18.Makedonya Arşivi Dosya No:1 (IA-26)’da kayıtlı olan haritaya ulaşmak mümkün olmamıştır.

¹²⁰ Bu durum sadece kendini Makedon olarak tanımlayan insanlarda görülen bir durum değildir. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ortodokslar kendilerini önce Ortodoks Hristiyan aleminin, daha sonra etnik grubun bir üyesi tanımlamaktaydılar. Oysa batıda durum farklıdır. Kişi önce Alman, Katalan veya Fransız, sonrasında Papa taraftarı olarak kendisini ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki etnik durumu incelerken bu ayrıntıyı gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıntı için Bkz.: Kemal Karpat; “*Ottoman Wievs and Policies Toward the Orthodox Christian Church*”, **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, s.594.

söylemişti. Bazı araştırmacılar ise bir kardeşin Bulgar, diğer kardeşin Sırp olduğunu iddia ettiği vakalara rastlamışlardı. Buna ilaveten bazı kişiler de Yunanca bilmemelerine rağmen Yunan olduklarını iddia ediyorlardı¹²¹. Çalışmasında, Kruşova Manastır doğumlu bir Ulah olan Nicolae Batzaria'nın¹²² anılarına yer veren Karpat, Batzaria'nın çıkarları gereklerine göre hareket eden iki kardeşten birinin Yunanlı diğerinin ise Sırp olduğunu iddia etmesinin olağan dışı bir durum olmadığına dair görüşlerine yer vermiştir. Karpat bununla birlikte Slavca konuşan Müslümanların kendilerine Türk denilmesini yadırgamadıklarını, bununla birlikte kendilerini etnik Türklerden çok Osmanlı Devleti ile özdeşleştirdiklerini kaydeder¹²³.

XVIII. yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan toprakları siyasî tutkularla sarıp sarmalanmış haldedir. Öyle ki siyasî tutkuların büyüklüğü neticesinde kurulan devletlerin isimleri, haritada kapladığı alandan daha büyüktür. Kendisini büyük bir millet olarak gören Sırp, Bulgar ve Yunanlılar henüz Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmadan Makedonya'yı fethetmenin hayalini kurmaktaydılar.

Avrupa'nın hasta adamının mirası üstündeki gözler ve Balkan devletlerinin “*büyük milli ideallerini*”; Büyük Yunanistan, Büyük Bulgaristan, Büyük Sırbistan, Büyük Romanya, Büyük Arnavutluk şeklinde gerçekleştirme umutları, Makedonya'yı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir dönüşüm sürecine soktu. Bu süreçte bölge, Makedonya'yı arz-ı mevud olarak gören Balkan devletleri arasında siyasî ve kültürel bir mücadele arenasına dönüştü.

Hakikaten de Makedonya, halkların, inançların ve dillerin bir mozaïği, küçülen bir imparatorluğun zengin ve dolayısıyla göz dikilen bir bölgesidir. İşte bu çeşitlilik ve karmaşadan ilham alan Fransızlar, karışık salataya “*Macédoine*” ismini vermişti¹²⁴.

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu hakkında yazılanlar yetersiz olmakla birlikte, bunların çoğu etnografik çalışmalardır. Ancak bunların genel olarak üç kusurları vardır. Öncelikle çok azı gerçek nüfus sayımına dayanan güvenilir istatistiksel bilgidir yararlanılır. İkinci olarak, bu çalışmalar çoğu kez salt imparatorluk sınırları içindeki bazı etnik ve dinî toplulukların siyasal iddialarını desteklemek amacıyla ele alınmıştır; Müslüman yaşantısının neredeyse her yönü ile ilgili korkunç bir bilgisizlik sergilemelerinin yanı sıra,

¹²¹ Jezernik; **a.g.e.**, s.228.

¹²² Kemal H. Karpat; “The Memoirs of N.Batzaria: The Young Turks and Nationalism”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.:6, No.:3, (Jul, 1975), s.281-282.

¹²³ Karpat; “Balkan Ulusal Devletleri ve Ulusçuluk: İmge ve Gerçek”, s. 8-9.

¹²⁴ Loring M. Danforth; **The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World**, Princeton Univ. Pres., Princeton 1995, s.75.

yazarlarının ya da bilgi kaynaklarının siyasal önyargılarını yansıtırlar. Daha da kötüsü bu yazıların bir kısmında yer alan istatistikler, mevcut ya da potansiyel bir siyasal devletin toprak talebini desteklemek üzere bütünüyle alenen çarpıtılmış veya değiştirilmiş durumdadır. Üçüncü olarak, Batılılar tarafından yapılan bu “nüfus çalışmalarının” daha doğru bir deyişle etnografik araştırmaların çoğu, Anadolu’yla ve Arapça konuşan ülkelerle ilgili hiçbir açıklama getirmemekte ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa topraklarını ele almaktadır. 1878’de Balkanlar’ın büyük kısmında istenilen bağımsızlığın kazanılmasından sonra Osmanlı’da nüfusa ilişkin çalışmalar ciddi ölçüde hızı kesilmiştir¹²⁵.

Makedonya’da tek uzlaşmazlık noktası Makedonya’nın somut sınırları hakkında değildir. Nüfus miktarı ve etnik yapı söz konusu olduğunda, tarafların verileri tezatlık arz ediyordu. Tarafların her biri, kendi milletinin sayısını abartıp diğerlerinin sayısını az gösterme telaşındaydı. Bu rakam savaşında ilk zayıt, gerçeğin kendisi oluyordu. Balkan milliyetçileri kendi iddialarını doğrulayıp rakiplerininkini yalanlayan bir sürü veri üretmeye ve bunları kesin gerçekler olarak ele almaya başladı. Aslında bu rakamlar, dışarıdan gözlemleyenler için kandırmacayı aleni hale getiriyordu. Sırp Spridon Gopçeviç, Yunan Cleanthes Nicolaidis ve Bulgar Vasil Kuñov Makedonya nüfusunun toplamını sırasıyla 2.880.420, 1.825.482 ve 2.258.224 olarak veriyorlardı. Etnik dağılım ise şu şekildeydi:

	Gopçeviç	Nicolaidis	Kuñov
Türk	231.400	620.491	499.204
Bulgar	57.600	427.544	1.181.336
Sırp	2.048.320	9.831	700
Yunan	201.140	647.384	228.702
Arnavut	165.620	Yok	128.711
Ulah	74.465	18.769	80.267

Tablo 1: Makedonya’da Etnik Dağılım

Böylelikle Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar Makedonya için hazırladıkları, gerçeklerden ziyade milliyetçiliklerini yansıtan bu nüfus istatistikleriyle, topraklarını genişletme arzularını desteklemek istiyorlardı. Her birinin verdiği sayılar farklıydı ama hepsi tek bir konuda uzlaşıyordu: Makedonya’da hiç Makedon yoktu¹²⁶.

¹²⁵ Karpat; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, s.41.

¹²⁶ Jezernik; **a.g.e.**, s.218.

Bu bilgilerin ışığında tarihî, etnik, sosyal ve kültürel kriterler açısından ele alındığında Makedonya'yı bir siyasî coğrafya olarak nitelendirmek yerine bir etnik ve kültürel coğrafya olarak kabul etmek çok daha doğru bir yaklaşımdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısına iyi bir örnek, imparatorluğun kurucu faktörü olan Türklerin durumudur. Osmanlı İmparatorluğu'na "Türk Devleti" ve nüfusuna "Türkler" demek Batılıların tercihiydi. Türkler kendi devletlerine "Türk Devleti" demek yerine "Yüce Osmanlı İmparatorluğu" demeyi tercih etmekteydiler. Bu ifade tarzı etnik kimliklerin çok da önemli olmadığını yansıtmaktadır¹²⁷. Halil İncalcık'a göre Osmanlı İmparatorluğu bir Türk İmparatorluğu değildi. O; çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir imparatorluktu¹²⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerine girdiği andan itibaren etnik farklılıktan ziyade dinsel ayrımın önem taşıması nedeniyle Makedonya'nın etnik haritasının çıkarılması mümkün görünmemektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda anlatılan cemaatler stratejisi Ortodoks, Yahudi, Katolik, İslam dinlerine mensup kişilerin birer cemaat olduğunu kabul eder.

Osmanlı kayıtları etnik kimlikten ziyade dinî kimliğe önem verdiği için kayıtlardan ancak dinsel ayrım yapmak mümkündür. Bunun dışında isimlere göre bir ayrım yapmak oldukça zordur. Petruş, Leko, Gmö, Gin gibi kimi isimler hem Slav, Ulah hem de Arnavutlar tarafından kullanılabilir. Osmanlı kayıtları incelendiğinde bazı kişilerin adının önüne gelen "Sırp" ya da "Arnavut" ifadesinden yola çıkarak yapılacak tespitler günümüzde kullanılan anlamı itibarıyla etnik gruplar hakkında fikir verir. Örneğin kayıtlarda geçen "Martin Arnavut, Kala Arnavut, Gön Arnavut" olarak geçen isimlerin Arnavut olduğu kesindir. Kratova şehrindeki kilisenin ismi de "Kilise-i Arnavut" olarak geçmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye ilk geldiği dönemlerde ve XVI. yüzyılda Makedonya'da yerleşik Ermeniler de bulunmaktadır. 1467-1468 Üsküp'te yaşadığı belirtilen "Prodan Ermen" ve 1570 yılında Kratova'ya kayıtlı "Yovan Ermeni" bu tezin kanıtıdır. Ermeniler sadece Üsküp ve Kratova'da değil, daha fetih öncesinde bile Selanik'te de bulunmaktadır. Ermenilerin yanı sıra bölgede 1523 yılı kayıtlarından yoğun bir Çingene

¹²⁷ William Hale; **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, Frank Caus, Londra 2000, s.15.

¹²⁸ Halil İncalcık; "Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği", **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, Der. L. Carl Brown, Çev.: Gül Çağalı Güven, İletişim Yay., İstanbul 2003, s.35.

grubunun da yaşadığı bilinmektedir¹²⁹. Arnavut, Ulah ve Ermenilerin etnik durumu aldıkları lakaplar ile ortaya çıkarken bu Slav unsur için neredeyse imkânsız bir durumdur. 1467–1468 yılı kayıtlarındaki gibi Üsküp’te yaşayan “Petko Sırbin, Bogdan Sırbin, Dimitri Sırbin, Obratko Sırbin, İvan Sırbin” gibi kayıtlar ancak sınırlı sayıda kişilerin etnik durumu hakkında bilgi verebilir. Makedonya’nın etnik yapısının Osmanlı İmparatorluğu yönetimine girdiğinde dahi oldukça karmaşık olduğu açıkça bellidir. Öyle ki, Üsküp’te yaşadığı kayıtlı olan Dubrovnik tüccarları bile, XV. yüzyılda dahi oldukça kalabalık bir nüfus oluştururlar¹³⁰.

XVII. yüzyılda bölgeyi gezen Evliya Çelebi’nin kayıtlarında da bölge sakinleri Rum, Sırp, Bulgar, Arnavut, Latinler, Yahudiler, Ermeniler ve Türkler olarak gösterilmiştir¹³¹. Dönemin nüfus tarihi bakımından kullanılabilir yegane kaynaklarını bir araya getiren Osmanlı yönetimi için en önemli şey din olmuş, etnik köken ise yukarıda da ifade edildiği gibi sadece belirli ve bir o kadar da seyrek durumlarda önem taşımıştır¹³². Ancak bu bilgilere dayanarak sayısal ve bölgesel bir tespit yapmak olanaksızdır.

¹²⁹ Dragi Gorgiev; **Skopje od Turskoto Osvojuvane do Krayot na XVII Vek**, Skopje 1997, s.56.

¹³⁰ Aleksandr Stojanovski; **Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII vek-Demografski Proučuvane-**, Institut za Natsyonalna Istoriya, Skopje 1981, s.85.

¹³¹ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.: S.A.Kahraman, Y. Dağlı, R.Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul 2003, s. 57, 73, 79, 82 vd.

¹³² Suraiya Faroqhi; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev.: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005, s.45.

2. BÖLÜM

MAKEDONYA'DA SOSYAL HAYAT

2.1. Kültür

Kültür etimolojik açıdan doğadan türemiş bir kavramdır. Özgün anlamlarından biri “çiftçilik” ya da “doğal gelişme eğilimi”dir. Kültür ile aynı kökten gelen “coulter”, saban demirinin ağzı demektir. İnsan faaliyetlerinin en inceliklisine işaret eden kelime, emek ve tarımdan “agriculture”, gelişim “cultivation” ve üründen “crops” alınmıştır¹.

Kültür, tasviri olan ama tarifi çok güç olan bir kavramdır. Düşünce dünyamızda her kavramın Yunancası ve Arapçası bulunur. Kültür ise Arapça, Yunanca karşılığı olmayan bir kelimedir. Bu kavram, çok faydacı, daha somut, soyut kavramların sevilmediği, soğuk bir dil olan Latince'den çıkmaktadır².

“Kültür” kelimesinin Latince kökü, tarımda gelişimden ikamet etmeye, tapmaktan korumaya kadar birçok anlama gelen “colere”dir. “İkamet etme” anlamı Latince “colonus”tan gelir ve günümüze “kolonyalizm” biçiminde ulaşır. Bunun yanında, modern çağdaki kültür düşüncesinin tanrısallığın yerini tutmaya başlamasına koşut olarak “colere” de önce Latince “cultus” olmuş, daha sonra da dinî bir terim olan “kült” haline gelmiştir. Kültürel hakikatler insanların ister yüksek deneyimleri, ister gelenekleri olsun bazen kutsal hakikatlerdir; korunur ve saygı görürler. Öyleyse kültür, dinsel otoritenin görkemli konumunu miras almıştır. Bununla beraber, kültürün işgal ve istila ile de gergin, huzursuz bir ilişkisi vardır; kavram sürekli olarak bu pozitif ve negatif kutuplar arasında gidip gelir. Aynı zamanda hem politik solun ayrılmaz parçalarından, hem de politik sağın yaşamsal gereklerinden biri olan nadir düşüncelerindedir ve bunun sonucu olarak son derece karmaşık ve muğlak bir toplumsal tarihe sahiptir³.

Kültür kavramı, iki yüzyıl kadar önce filozoflar tarafından ortaya konmuş; ilk olarak 1793 basımlı bir Alman sözlüğünde yer almaktadır. Etnolog G. Klemm (1843-1852), “İnsanın Genel Kültür Tarihi” adlı on ciltlik eserinde kültür sözcüğünü, uygarlık ve kültürel evrimin karşılığı olarak verdiğini görürüz. Sözcük ve kavram buradan İngilizce, İspanyolca ve

¹ Terry Eagleton; **Kültür Yorumları**, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s.9.

² **Anatomi Dersleri Osmanlı Kültürü**, Osmanlı Kültür Kurumları, YKY, İstanbul 1995, s.151.

³ Eagleton; **a.g.e.**, s.10-11.

Slavcaya geçti. Günümüzde de çoğunlukla kullanılan ilk bilimsel kültür tanımını yapan İngiliz Antropolog Tylor'dır. Ona göre, “*Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür*”⁴. Hegel ise, kültür kavramını olmasa da kültür kavramının içeriğini oldukça geniş bir şekilde izah etmiştir. Ona göre kültür, “*doğanın yarattıklarına karşılık insanın yarattığı her şeydir*”⁵. Ancak sosyoloji şimdiye dek, kültürel olaylara ilişkin kültür konusunda büyük katkılarda bulunmakla birlikte, kuramsal çerçevesini geliştirememiştir⁶.

Raymond Williams, kültür kelimesinin karmaşık tarihinin peşine düşmüş, kelimenin üç modern anlamı olduğunu fark etmiştir. Etimolojik kökeni kırsal emek olan kelime, önceleri “*terbiye*” gibi bir anlam taşır; XIX. yüzyılda ise, genel bir entelektüel, tinsel ve maddî ilerleme sürecini karşılayan “*uygarlık*”la hemen hemen eşanlamlı hale gelir. Bir düşünce olarak kültürün, terbiye ve ahlaki eşdeğer sayması anlamlıdır; halıya tükürmemek kadar savaş esirlerinin kafalarını uçurmamak da uygar olmanın bir parçasıdır. Kelime terbiyeli olmakla ahlaklı davranmak arasındaki muğlak bağıntıya işaret eder. Uygarlığın eşanlamlısı olarak kültür, dünyevî olana rağbetin, ilerici ve kendini geliştirme yönüyle aydınlanmanın genel ruhunun bir parçasıydı. Uygarlık daha çok Fransa kökenli bir kavramdı ve hem tedricî toplumsal gelişim süreci hem de açıklandığı ütopyik *telos* anlamına geliyordu. Fransa kökenli uygarlık, tipik olarak siyasî, ekonomik ve teknik yaşamı kapsıyordu. Buna karşın, Alman kökenli kültür, dinsel, sanatsal ve entelektüel olanla daha sınırlı bir alana işaret ediyordu. Bunun yanında, kelime toplumun tamamından çok bir grubun ya da bireyin entelektüel gelişimi anlamına da gelebiliyordu. Uygarlık ulusal farkları önemsemedi; kültür ise bunları vurguladı⁷.

Çok sayıda değerle yüklü bulunan kültür terimi yazarlara göre farklı anlamlar taşımakta ve 250’den fazla tanımı sayılabilmektedir. Zamana, yere ve ele alınan toplum tipine göre değişen bir kapsamı bulunan bu sözcük, bir kültür sosyolojisini ve bunun ötesinde kültür dinamiğini içermektedir⁸.

⁴ Bozkurt Güvenç; **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.101.

⁵ Güvenç; **a.g.e.**, s.96.

⁶ Abraham A. Moles; **Kültürün Toplumsal Dinamiği**, Çev. Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1983, s.1.

⁷ Eagleton; **a.g.e.**, s.17-18.

⁸ Moles; **a.g.e.**, s.7.

Kültür, muhtemelen tarihsel sosyal bilimlerde kullanılan bütün kavramların en genişidir. Çok büyük bir çağrışımlar alanını kucaklamaktadır ve dolayısıyla belki çoğu güçlüklerin sebebidir. Ancak, kavramı kullanımımızda temel bir karışıklık söz konusudur. Bir yanda, en açık bir biçimde antropologlar tarafından vurgulanan, sosyal bilimlerin dünya tasavvurlarının temel inşa taşlarından biri şu inançtır: bütün kişiler başka herkesle ortak bir takım özelliklere sahipken, bütün kişilerin sadece bazı kişilerle ortak bir takım özellikleri ve nihayet başka hiç kimseye paylaşmadıkları bir takım özellikleri vardır. Yani, temel model, her kişinin üç şekilde tanımlanabileceğidir; türün evrensel vasıfları, kişiyi bir gruplar dizisinin üyesi olarak tanımlayan vasıflar kümesi, o kişinin özel durumuyla ilgili “*hususî*” vasıflar. Ne evrensel, ne de hususî özelliklerden söz edilmediği zaman, bu ikisinin arasında kalan özellikleri yahut davranışları, değerleri, inançları tanımlamak için çoğu zaman “*kültür*” terimi kullanılır⁹.

Kültür, sosyal ilişkiler içerisinde, doğrudan doğruya veya dolayısıyla öğrenilip sonraki kuşaklara aktarılan, geçen kuşakların çaba ve tecrübelerinin ürünüdür ve halen yaşayan insanların tecrübelerine göre değişerek zenginleşir. Kültür, öğrenilen tavır ve harekettir. İnsanın belirli tarzda hareket etmesinin nedeni, belirli bir kültür geleneği içinde doğmuş ve sosyalleşmiş olmasıdır. Grup ve toplum hayatını düzenleyen kültür aynı zamanda sosyal ilişkilerde ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları getirme fonksiyonuna da sahiptir. Sosyal hayat alanındaki yaşam tarzlarını düzenler ve tayin eder. Bu alanlarda meydana gelen insan davranışlarını düzenlemek suretiyle duygu, düşünme ve inançları tespit etmiş olur. Farklı gruplarda çok farklı şekil ve niteliklerde davranışlar bulunmaktadır. Bu davranışlar o grubun, içinde bulunduğu bütünün kültür içeriğine göre tayin edilir. Adetler, örfler, ananeler, normlar, kaideler, görenekler ve değer hükümleri bir yandan, kültür kalıpları olarak, ferдин kendi davranış biçimleri, diğer yandan grup davranışlarını meydana getirirler. Her grup kendisine ait davranış örnekleri kalıbına sahiptir¹⁰.

Kültür, bir toplumu diğerlerinden farklılaştıran, düşün ve eylem modellerinin ve kendine özel anlam çerçevesi içinde oluşturup kullandığı araç ve gereçlerin soyut bir bütününü oluşturmaktadır. Kültür, bir yandan toplumsal yollarla edinilen ve iletilen değer, yargı, inanç, simge, davranış ölçütleri düzeninden, öte yandan da böylece ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünlerinden oluşmaktadır. Birey, içinde yaşadığı toplumun ya da kümenin kültürünü gerçek toplumsal yaşam içinde doğrudan ve

⁹ Immanuel Wallerstein; **Jeopolitik ve Jeokültür**, Çev.: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s.211.

¹⁰ Zerrin Bedri Abbas; **Makedonya Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara Haziran 1997, s.10.

dolaylı yollarla öğrenmektedir. Yani kültür, bireyin toplumsal bir varlık olarak bir kişilik edinmesinde en temel araçtır. Böylelikle kültür, aynı zamanda önceki kuşaklardan günümüze ulaşan toplumsal bir mirası oluşturur. Bir başka söylemle, bugünün kültürü, geçmiş kuşakların çabalarının ve deneyimlerinin bir ürünü olduğu gibi, yaşayan kuşakların deneyim ve katkılarından yararlanarak gelişme ve zenginleşme olanağına da sahiptir¹¹.

Kültür Nermi Uygur'un sözleriyle şudur: “Kültür, insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir. Öyleyse “kültür” deyiimiyle insan dünyasını taşıyan yani insan varlığını gördüğümüz her şey anlaşılabilir. Kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir. Kültür, insanın kendini kendi evinde duymasını sağlayacak bir dünya ortaya koymasıdır. Buna göre kültür, böylesi bir dünyanın anlam-varlığına ilişkin tüm düşünülebilirlikleri içerir: insan var oluşunun asıl ve ne olduğudur kültür. İnsanın nasıl düşündüğünü, duyduğu, yaptığı, istediği; insanın kendisine nasıl baktığı, özünü nasıl gördüğü; değerlerini, ülkülerini, isteklerini nasıl düzenlediği; bütün bunlar hep kültürün öğeleridir. İnsanın ne tür bir yaşama üslubu, ne tür bir var olma programı, ne tür bir eylem kalıbı benimsediği, kültürdür hep. Teknik, ekonomi, hukuk, estetik, bilim, devlet, yönetim; insanın meydana getirdiği her şey kültüre girer. Örgütler, dernekler, kurumlar, okullar, tüm kendilerine ilişkin şeylerle birlikte, kültürden sayılırlar. İnsanlar arasındaki her çeşit karşılıklı etkileşimlere, her türlü yapı yaratma alışkanlıklarına, bütün manevi ve maddesel yapıt ve ürünlere kültür denir”¹².

İnsancı ve kültür felsefesi açısından bakıldığında “kültür” kavramı üstünde şu saptamalar yapılabilir:

İster evrensel, ister ulusal düzeyde anlaşılın, kültür kavramı asla “geçmişin yükü”, “geçmişin mirası” olmakla sınırlı değildir. İnsanın kendi var oluşunu yapan evrensel kültür kaynaklarını da, ulusal kimliğini yapan ulusal kültür kaynaklarını da elinden geldiğince yakından tanınması, kendisini tanınması bakımından kaçınılmaz bir gerekliliktir¹³.

Kültür, üzerinde düşünüp tartışma gereği duymadan benimseyip kullandığımız davranış normları sistemidir. Davranış normları derken, toplum içindeki davranışlarımızı etkileyen inanç ve değerlerin, adet ve geleneklerin, kullandığımız araç ve gerecin, sosyal temas ve ilişkilerimizin tümünü kastederiz. Aslında davranışlarımızın bu normlar sistemince

¹¹ Barlas Tolun; **Toplumbilimlerine Giriş**, Adım Yayıncılık, Ankara 1996, s.227-228.

¹² Nermi Uygur; **Kültür Kuramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.17.

¹³ Doğan Özlem; **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İnkılap Yay., İstanbul 2000, s.199.

ne denli yakından etkilenip yönlendirildiğini nadiren fark ederiz. Özetle insan tahmin edebileceğinden çok daha fazla kültürünün ürünüdür¹⁴.

Güven'e göre kültür iki ana unsurdan oluşur. Bunlar kültürün özdeksel ve tinsel unsurlarıdır. Birbirleriyle yakın ilişki içinde olan bu iki unsurdan ilki olan özdeksel kültür, insanın tabiata egemenliğinin de bir ölçüsü olup toplumun teknolojik gelişme düzeyini, üretim ve uygulamadaki teknik hüner ve becerisini, geliştirdiği araç ve gereçleri ifade eder. Tinsel kültür ise, toplumdaki inanışlar, davranış kuralları, gelenek ve görenekleri içermekte olup, özdeksel kültür unsurlarının belirli bir gelişme düzeyine ulaşmasından sonra oluşmaktadır¹⁵.

Özönder, kültür olgusunu teşkil eden faktörler olarak dört kavram belirler. Bunlar coğrafi çevre; ırk ve nüfus; inanç, dildir.

Bunlardan ilki olan coğrafi çevre iklim ve topografya gibi değişkenleri ihtiva etmesinin yanında en genel anlamda bir insanın veya bir insan topluluğunun bütün kendi varlık faaliyeti ile doğrudan veya dolaylı olarak meydana getirdiği veya değiştirdiği faktörlerin dışında kalanların toplamıdır.

İrk ve nüfus ise coğrafi çevreden sonra insan topluluklarının kültürlerinin şekillenmesindeki ikinci unsurdur. İrk kavramı devamlı olarak farklı anlamlarda kullanmasına rağmen temelde bu kelime değiştirilemez bir şekilde diğer insan gruplarından farklı olduğuna inanan insan toplulukları için kullanılır. İrk kavramı nüfus kavramı ile iç içe geçmiş bir kavram olarak algılanmalıdır. Gerçek anlamda elbette ki sosyal yapı ve kültürden ayrı olarak düşünülemez. Bunlar birbirlerinin kaçınılmaz tamamlayıcılarıdır¹⁶.

İnanç faktörü ise günümüzün modern cemiyetlerinde sosyal yapı içinde cemiyetin günlük etkileşme ağından bağımsız gibi görülmekle beraber ilkel topluluklarda inanç müesseseleri kültür kalıbının içinde diğer müesseselerle birlikte çoğu zaman bunlardan ayrılmaz bir şekilde yer alırlar. Durum Türk kültürü açısından değerlendirildiğinde IX-X. yüzyıllardan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlayan Türkler, kısa zamanda bu yeni dinlerini kendi kültür yapıları içinde özümlemişler, İslamiyet'i zamanla Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirmişlerdir.

¹⁴ Ozan Fikretoğlu; **Toplumsal Psikoloji Perspektifinde Kültür ve Kültür Değerleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa 1990, s. 7.

¹⁵ Sami Güven; **Toplumbilim**, Ezgi Kitabevi, İstanbul 1999, s.178.

¹⁶ Cihat M.Özönder; "Kültür Bütünleşmesi ve Alt Kültür Grupları Hakkında Düşünceler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl: XXII/1-3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1984, s.132-135.

Dil ise kültürü oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Dil, diğer unsurlarla beraber kültür adı verilen fenomenin en dinamik yönünü oluşturur ve sosyolojik olarak cemiyetin üyeleri arasındaki etkileşmeyi, haberleşmeyi sağlar¹⁷.

Kültürün “*belirli bir zamanda belirli bir yerde yaşayan belirli bir grup insanın karakteristik yaşam tarzı*” olarak tanımlanması belki de en doğrusu olacaktır. Gerçekten de, *öğrenilen bir davranış* olan “kültür”, kültürel normlar yoluyla şaşırtıcı bir bütünlükle nesilden nesle aktarılır. Konuşma, davranış, ideoloji, geçinme yolları, teknoloji, değer sistemleri ve toplumdaki öğrenilmiş bilgilerdeki benzerlikler, insanları bir kültür içinde birbirine bağlar ve onların içinde yaşadıkları dünyayı tanımlama ve biçimlendirmelerine yardımcı olur¹⁸.

2.1.1. Kültür ve Millet

İnsan cemiyetleri bir araya gelen fertlerin ya da küçük grupların sadece bir kalabalığından ibaret değildir. Bu topluluk içinde yaşayan fertlerin daimi ilişkilerinden, karşılıklı etkilerinden, mücadelelerinden veya işbirliklerinden doğan kurallar, görenek ve gelenekler, mertebeler, silsileler ve düzen her cemiyete tamamlılığını, bütünlüğünü vermekte ve onu ahenkli bir şekilde işleyen bir mekanizma haline getirmektedir. Yine aynı hızla meydana gelen kıymetler, ölçüler, fikirler, kanaat ve telakkiler, tutum ve zihniyet de o cemiyet içerisinde yaşayan fertlerin fiil ve hareketlerini düzene koymakta, ayarlamakta, sınırlandırmakta, özetle davranışlarına bir şekil vermektedir. Sonuç olarak, kültür, şekillenmiş davranışlardan ibarettir¹⁹.

Yetişkin nesiller tarafından sosyal hayata hazır olmayan nesiller üzerinde uygulanan bir işlem, ya da bilgi ve davranışların kazandırılması ve geliştirilmesi için tatbik edilen faaliyetler süreci olarak tanımlanan eğitim, kültür naklini, sosyal hayatın sürekliliğini sağlamakta, ferdi kendi dışındakilerden haberdar ederek asgarî müşterekleri kavratmakta, meslek edinmede etkin bir rol oynayarak sosyal hayatı kapsamaktadır. Toplumsal hayatta bu kadar önemli rol oynayan eğitim, ayrıca fertlerin sosyalleşmesini, sosyal ilişkiler, ekonomik

¹⁷ Özönder, **a.g.m.**, s.136-140.

¹⁸ Erol Tümertekin-Nazmiye Özgüç; **Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân**, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002, s.105-106

¹⁹ Hüseyin Gümüş; **Andre Malroux ve Kültür Problemi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1975, s.28-29.

üretimi, toplumun gelişmesini ve kalkınmasını etkilemektedir. Bu sebeple işleyişi itibarıyla da bir sisteme sahip olan eğitim, toplumsal yapıdan ayrı düşünülememektedir²⁰.

Kültür olayı, yüzyıllar içinde inşa edilecek ortak bir duyarlılıktır. Kimi uluslar, varlık nedenlerini bütünüyle bu duyarlılığa borçludurlar. “*Diaspora*” adı altında bilinen ve Yahudilerin yeryüzünde sürgün bir yaşam sürdüklerine ilişkin Batı edebiyatlarında yaygın olarak işlenen mitik şablon, gerçekte güçlü bir ulusal dayanışma hareketini anlatır. Yüzyıllar boyunca yerleşik bir toplum hayatı olmamış ve 1948'lere kadar “*yurt*” çatısı altında bütünleşmemiş bir ulus-kavim olan Yahudi toplulukları, kültürün nasıl korunacağına dair çarpıcı bir örnek sergiler²¹.

2.1.2. Kültür Coğrafyası

Genel olarak fizikî ve beşerî olarak ikiye ayrılan coğrafyanın bu iki kolunun kendi içlerinde de alt konulara ayrıldıkları ve beşeri coğrafyanın en önemli alanlarından birisini “*toplumsal (sosyal) coğrafya*” ile birlikte “*kültürel coğrafya*”nın oluşturduğu bilinmektedir. *Kültür coğrafyası* ya da *kültürel coğrafya*, insanların içinde yaşadıkları fizikî çevreden çok, insan kültürlerinin vurgulandığı bir anlamı içerir.

Kültür, dinamiktir; her nesil miras olarak devraldığı kültürü değişime uğratar ve ona yeni öğeler ekler. Kültür coğrafyası da, böylece, kültür grupları ve toplumun mekânsal işleyişi bakımından mekânsal çeşitliliklerini inceler; din, dil, ekonomi, yönetim ve diğer kültürel olguların bir yerden diğerine değişme ya da aynı kalma yollarının tasvir ve analizi üzerinde durur. Kültürler, insan grupları tarafından yaratılıp biçimlendirildiğinden, kültürel coğrafyacılar da zorunlu olarak insanlarla bir bütün halinde ilgilenmek durumundadırlar.

Kültürün coğrafyacılar için olan çekiciliğini antropologlar, tarihçiler ve sosyologlar da paylaşırlar. Kültürel yayılma olayı insanların, malların ve fikirlerin taşınması yoluyla gerçekleşir²². Kültürel coğrafi görünüm ise, kültür gruplarının yeryüzüne yerleşirken yarattıkları yapay görünümdür. Kültürler kendi coğrafi görünümelerini dünyanın kendilerine

²⁰ Biray Çakmak; “Klasik Dönem Osmanlı Toplum Tarihi Teorisi-İnceleme Konuları Hakkında Bir Deneme”, **Türk Kültürü**, Mart 2003, s.104-105.

²¹ Yeşim Başarır; “Kültürlerarası İletişim ve Bileşik Kültürler Sendromu: “Akademik Çözümlemeler””, **Yabancı Kültür ve Edebiyatlarının Türkiye’de Öğretimi ve Türk Kültürü Sempozyum Bildirileri**, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1997, s.19.

²² Tümertekin- Özgüç; **a.g.e**, s.105-109.

sağladıkları hammaddelerle biçimlendirirler. Yerleşilen her alanın bir kültürel görünümü vardır ve bunlar kendilerini yaratan kültürü yansıtır²³.

Yeryüzünde insanın bu damgası 1920'lerde coğrafyada kullanılmaya başlanan ve genel kabul gören bir terim olan *kültürel coğrafi görünüm* ile ifade edilmektedir. Prof. Carl Ortwin Sauer, bu kavram çerçevesinde odaklanan bir *kültürel coğrafya ekolü (landscape school)* geliştirmiştir. Sauer tarafından, kültürel coğrafi görünümün “fiziksel coğrafi görünüm üzerine insan faaliyetleri tarafından empoze edilmiş şekiller” olduğu ileri sürülmüş ve “*The Morphology of Landscape*” adlı makalesinde kesin olarak şu tanımları getirmişti: “*Kültürel coğrafi görünüm, nihai anlamındaki coğrafi alandır.... Üzerindeki şekillerin hepsi, coğrafi görünüme özelliğini kazandıran insanın çalışmalarıdır... Kültürel coğrafi görünüm, doğal coğrafi görünümün bir kültür grubu tarafından şekillendirilmesidir. Kültür bir ajan, doğal olan bir aracı, kültürel coğrafi görünüm de sonuçtur.*” Sauer, bu tür biçimlerin uzun bir zaman boyunca süregelen ve birbirini izleyen nesiller boyunca biriken etkilerle iç içe olan kültürel süreçlerin işleme sonucu ortaya çıktığını da vurgulamıştır. Bazen birbirlerini izleyen bu gruplar aynı kültürden olmayabilir. Örneğin Balkan şehirlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişteki egemenlik döneminin delili olan minareler yükselir²⁴.

Kültürün en iyi yansıdığı yerlerden biri de Pazar yerleridir; bir yandan birbirlerine çok benzerken, ayrıntıya girildiğinde ise satılan ürünler, katılan satıcı ve alıcılar, bulunulan ortam bakımından derin kültürel ayrılıklar sergilerler.

Her tür bina, köprü, yollar vb.'nin kültürel coğrafi görünümün egemen parçaları olduğu bilinir; ancak bunlar tek elemanları da değildir. Yapılar, bölgesel kültürü tanımlayan gözle görünür özellikler bütünlüğü, bir biçimler kompozisyonunu yaratırlar. Bununla birlikte, kültürel coğrafi görünüm gözde olduğu kadar kafadadır da. Elle tutulur olmayan nitelikler, fotoğrafta ya da harita da yer almayacak şeyleri biçimlendirirler. Bu yüzden de kültür coğrafyacıları, kültürel coğrafi görünümde yollar, tarlalar ve insan faaliyetinin gözle görünür delilleri olan diğer tüm unsurları *maddi kültür*; ve bir yerin sesleri kokusu gibi gözle görülmeyen ama ona karakterini veren özelliklerini de *maddi olmayan kültür* olarak ayırmayı yararlı bulmaktadır. Maddî olmayan kültür genellikle müziğe ek olarak, tiyatro ve dans,

²³ Mustafa Erkal; **Sosyoloji**, Der Yay., İstanbul 1984, s.58

²⁴ Sauer'den aktaran Tümertekin- Özgüç; **a.g.e.**, s.121-122.

edebiyat, gösteri, sanat (resim), gıda alışkanlıkları ve tercihleri, yasal ve hukuki sistemler, dil, din olarak alınırlar²⁵.

Brunhes, *Géographie Humaine* adlı eserinde “Yiyecek, içecek, giyim, kuşam, barınma gibi en ilkel ihtiyaçları doyuran insan eylemleri ve bunları karşılayan toplumsal olaylarla coğrafya koşulları arasındaki ilişki diğer toplumsal olaylar arasındaki ilişkiye oranla çok daha kesindir” dedikten sonra coğrafya ile doğrudan doğruya ilişkide olan toplumsal olayları barınma-mimari; yollar; bitki yetiştirme; hayvan yetiştirme; maden işletme; bitki ve hayvanların tüketimi olmak üzere altı başlık altında toplamıştır²⁶.

Mimarî, bir kültür sistemini çeşitli yollarla temsil eder. Birçok kültürde dinsel mimari en açıklayıcı olandır; dinsel motifler içeren diğer yapılar da cami, pagoda ya da kiliseden etkilenmişlerdir. Yönetim binalarının mimarisi ikinci şekildedir ve bu tür genellikle otorite ve gücü sembolize etmek üzere tasarlanmış, çoğu kez buyurucu tarzda bir mimaridir.

Kültürel coğrafî görünümünün oluşmasında rol oynayan mimarî biçimler, aynı zamanda toplumun gerek doğal gerekse toplumsal çevrelere tepkilerini de yansıtır. Kültürel mekân üzerinde iki temel mimarî türü ayırt etmek mümkündür: Halk mimarisi ve profesyonel mimari. Halk mimarisi profesyonel katkı olmaksızın yapılan bütün binaları içine alır. Bunların inşa tarz ve yöntemleri, mimarlık okullarından değil, halk kültüründen türetilmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan yapılar geleneksel beceri ve uygulamaların birer anıtdırlar; belki de binlerce yıldır aynı tarzda yapılan konutların birer kopyasıdırlar. Yerel mimarî bize geçmişteki ve bugünkü bölgesel koşullar hakkında çok şey anlatır²⁷.

Sık sık söylendiği gibi, bir resim bin sözcüğe değerse, iyi hazırlanmış bir harita da, en az bin sözcükten daha değerlidir. Hiçbir sözlü anlatım haritanın anlatım gücünü bastıramaz. Coğrafya haritalarında sınırlar esas alındığı halde kültür haritalarında sınırlar pek kesin değildir. En azından kavramın sınırları, siyasal sınırlarla çakışık değildir. “Doğu Kültürü” ve “Batı Kültürü” biçimindeki geleneksel ayırımın sınırları bile kesin değildir. Ortadoğu, Akdeniz, ve İslam kültürleri iç içe geçmiş kültürel alanlardır²⁸. Birinin sınırlarının nereden başlayıp nerde biteceğini kestirmek zor ve bir o kadar da subjektiftir.

²⁵ Tümertekin- Özgüç; **a.g.e.**, s.124.

²⁶ Brunhes’ten aktaran Nurettin Şazi Kösemihal; **Sosyoloji Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s.49.

²⁷ Tümertekin- Özgüç; **a.g.e.**, s.128-129.

²⁸ Güvenç; **a.g.e.**, s.110.

Haritalar, kültürün mekânsal kalıplarını ortaya koydukları için özellikle değer taşıyan araçlardır. Kültürel benzerlik ve farklılıkları bir bakışta görebilmek için haritalar kullanılır. İncelenmekte olan kültürel unsurların dağılışı ne kadar karmaşıkça, harita da o kadar önem kazanır. Ancak, herhangi bir kültür özelliği ya da özelliklerinin haritalandırılması ya da tek bir özelliğin oluşturduğu kültür bölgelerinin haritada gösterilebilmesi için önce ele alınacak kültür elemanlarının neler olduğunun belirlenmesi gerekir. *Dil*, kültürel özelliklerin sözel yansıması ve kültür içi iletişim aracıdır. *Din*, kültürel değer sistemlerinin anahtarı olurken, zaman zamanda toplumsal zorlamalara karşı bir subap oluşturur. *İrk*, coğrafyacılar için yalnızca kültürel bağlamda ve toplumsal sınıf ve diğer toplumsal ilişkili olarak bir anlam ifade eden bir dizi fiziksel davranış olarak tanımlanır. *Nüfus dağılışı ve nüfus toplanma alanları* toplumun çeşitli yönlerinde yansır ve bu yönleri yansıtır. Nüfusun kültürle ilgili elemanları arasında yalnızca dağılışı yoktur; aynı zamanda cinsiyet oranı, büyüme kalıbı, sağlık yapısı ve hareketliliği (göçler) de vardır. Bu unsurlar bir toplumu ve onun kültürünü özellikle etkilerler.

Kültür unsurlarının (dil, din, tarih, sanat, folklor), coğrafi temele, coğrafi bölünmeye dayalı olarak veri tabanı oluşturması konumuz olan Balkanlarda bizi karmaşık sorunlarla karşılaştırır. Jeopolitik, daha doğrusu jeokültür araştırmacıları ilk önce Balkanların kültür mozaikini iyi tespit edip çözümleri buna göre belirlemek zorundadırlar²⁹.

2.1.3. Kültür Değişmeleri

Sosyolojide etkileşim, çok önemli bir kavram ve süreci arzetmektedir, çünkü toplum, insanların toplumsal etkileşimlerinin tarihsel bir ürünüdür. Birbirleriyle bağlılık içinde bulunanlar birbirlerini etkilerler. Varolan tüm toplumların sonuçsal nedeni, karşılıklı etkileşimdir³⁰. Karşılıklı etkide bulunan insanlar inanç ve istekleriyle toplumsal olayları yaratırlar. Nerede ruhsal bir etkileşim varsa orada toplum ve toplumsal olaylar da vardır. Bu ruhsal etkileşimin bulunmadığı yerde toplum da yoktur³¹.

Kültür değişmelerinde, başka bir kültürün veya kültürlerin etkisi altında kalınabilir. Bu erki ne kadar güçlü olursa olsun, daha çok bir kültür aşısı niteliğindedir. Ayrıca kültürün unsurları arasında bir takım derece farkları vardır. Bunların bir kısmı asıl unsurlar, bir kısmı da ikinci ve üçüncü derecede kalan ayrıntılarla ilgili unsurlardır. Kültürün ayrıntılarına giren

²⁹ Suat İlhan; "Balkanların Gelişen Jeopolitiği", **Türk Kültürü**, Sayı:430, Yıl: XXXVII, Şubat 1999, s.79.

³⁰ Muzaffer Tufan; "Çağdaşlaşmada İç ve Dış Etkenler", **Varia Turcica XVI De la Révolution Française Á la Turquie D'Atatürk (10-12 Mai 1989)**, Ed.: Jean-Llouis Bacqué-Grammont-Edhem Eldem, ISIS, İstanbul-Paris 1990, s.21.

³¹ Tufan; "Çağdaşlaşmada İç ve Dış Etkenler",s.23.

bu unsurlar arasında da değişmeler olabilir. Ancak kültürün özü asla değiştirilemez ve bütünü ile başka bir kültüre dönüştürülemez. Böyle bir durumda, artık o toplumdan eser kalmaz ve bambaşka nitelikte bir toplum yapısı ortaya çıkar. X. yüzyıla kadar bir Türk kavmi olan Bulgarların, bu yüzyıldan sonra uğradıkları kültür değişimi ile bir Slav kavmine dönüşmüş olmaları, bu öz değişiminin tipik bir örneğidir³².

Kültür değişmelerinin ana nedeni göçtür. Çünkü göçmenlerin gelenekleri, tutum ve davranışları bir arada yaşayabilmeleri için yeni geldikleri yerdeki insanların gelenek ve adetlerini benimsemeleri veya hiç olmazsa karşı tarafın ayrı geleneklere ve davranışlara sahip olabileceklerini kabul etmeleri gerekir. Göç, hem göçmeni hem de yerleştikleri ortamı deęiştirir³³. Bazen belirli bir gruba özgü kültür özellikleri, özel biçimler denilemeyecek kadar çeşitli ve birbirine kaynaşmış olabilir. Örneğin göçmen gruplar, anayurtlarındaki ile kendilerini konuk eden ülke kültürlerinin bir karmasını geliştirirler. Yüksek, düşük ya da orta gelirli olsun ekonomik gruplarda, toplum genelinden ayrılan davranış biçimleri görülür. Böyle hem toplum genel kültürüne akraba hem de ondan ayrı davranış desenlerine “*alt kültür*” denir. Alt-kültürler önemlidir. Çünkü her karmaşık toplumun tek ve üniform bir kültürü değil, ortak universallerle çeşitli alt-kültürlerin birleşiminden oluşan bir karışım kültürü vardır. Bireyler öncelikle bir alt-kültürün malıdırlar³⁴.

2.1.4. Kültürleşme

Kültürleşme terimi daha 1880’lerde Amerikalı antropologlar tarafından kullanılmıştır. Bozkurt Güvenç terimi şu şekilde tanımlar: “*Kültürleşme, iki ya da daha çok sayıdaki grubun aşağı yukarı sürekli ilişki ve etkileşimi sonucunda gruplardan birinin diğerine ait kültürel öğeleri kabul ederek benimsemesi ve ortaya yeni bir kültür bileşiminin ortaya çıkması süreci*”dir³⁵. Etnik gruplar arasındaki dinamik ilişkiler antropologların kültürleşme çalışmalarını çerçevesinde ele alınır³⁶. Charles F. Marden’de terimi, kültür kaynaşması olarak

³² Zeynep Korkmaz; “Dil-Kültür İlişkisi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C.I, TDK Yay., Ankara 1995, s.671.

³³ Kemal H. Karpat; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2003, s. 8.

³⁴ Fikretoğlu; **a.g.e.**, s.14.

³⁵ Güvenç; **a.g.e.**, s.126.

³⁶ Fredrik Barth; **Etnik Gruplar ve Sınırları**, Çev.: Ayhan Kaya-Seda Gürkan, Bağlam Yay., İstanbul 2001, s.15.

nitelendirerek, uyarlayıcı düzenlemelerden tam asimilasyon veya kültürlerin sentezine uzanan çerçeve içinde iki veya daha çok kültürün birleşmesi olarak tanımlar³⁷.

Dönmezer'e göre kültürleşme, genellikle, egemen bir gücün veya istilacı bir toplumun zorlamaları ile meydana gelmektedir. İlk çağlardaki Romalılaştırma ve Yunanlaştırma çabaları ile günümüzde görülen Batılılaşma hareketleri de bir bakıma kültürleşme olmaktadır. Kültürleşme sürecinin ortaya çıkaracağı değişme, taraflar arasındaki kültürel farkların derecesine, ilişkinin hangi şartlarda meydana geldiğine, ilişkiyi kuran ve devam ettiren varlıklar ve yeniliklerin akış yönüne bağlı olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Kısaca kültürleşme; "birleşme ya da erime" (iki kültürün tek kültür haline gelmesi), "içine alma" (bir kültürün bağımsızlığını kaybederek varlığını diğer kültürün içinde alt kültür halinde devam ettirmesi), "yok olma" (bir kültürün diğerinin içinde erimesi) ya da "uyum" (bir denge durumunun gerçekleşmesi) ile sonuçlanabilmektedir³⁸.

Kültürleşme, aynı zamanda bir tür yayılmadır. İki bağımsız kültür sürekli ilişki durumuna geldikleri zaman birisi ya da diğeri egemen duruma gelir ve yeni bir birleşim doğar³⁹. İki ayrı kültürün bir araya gelmesi ile orjinallerden daha kapsayıcı olan ve her ikisinin de henüz paylaştığı bir üçüncü kültür yaratılır. Bu üçüncü kültür içinde daha etkin bir iletişim kurulabilir. Bu durumda üçüncü kültür bir alt kültürdür ve sadece etkileşim sayesinde gelişebilir⁴⁰. Osmanlı İmparatorluğu, Balkan topraklarını fethettiğinde bölgeye sadece ordusu ile değil, kültürü ile de yerleşti. Bölgede karşılaştığı Slav-Hıristiyan kültür unsurlarının kimini bünyesinde eritti, kimini yok etti, kimini ise benimsedi. Bu kültürleşme sonucu bölgede yüzyıllar boyu sürecek barış ve uyum dönemini yaşayabildi.

2.2. Gündelik Yaşam ve Kültürel Alışveriş

Bugünkü Türk kültür kaynaklarından birisi Balkanlardır. Balkanların günümüz Türk kültürüne büyük katkıları olmuştur. Elbette ki bugünkü Balkan kültüründe de sayısız Türk kültür unsuru yaşıyor. Sözü edilen 900 yıllık ortak yaşamdır⁴¹. XIV-XVIII. yüzyıllar arasında

³⁷ Marden'in "Azınlıklar Sosyolojisine Giriş" bölümünün çevirisine eserinde yer veren Orhan Türkdoğan; **Etnik Sosyoloji**, Genişletilmiş 5. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2006, s.33.

³⁸ Abbas; **a.g.e.**, s.11-12.

³⁹ Mahmut Tezcan; **Kültürel Antropoloji**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara 1996, s.215

⁴⁰ Engin Sarı; "Kültürlerarası İletişim: Temeller, Gelişmeler, Yaklaşımlar", **Folklor Edebiyat**, S.39, 2004/3, s.59.

⁴¹ Suat İlhan; **a.g.m.**, s.82.

Balkan halkları dil ve dinlerini değiştirmeksizin Türk usulü yařamıřlardır⁴². Yunanlılar, Bulgarlar, Sırp lar, Romenler ve Arnavutlar ve bölgeye göç eden Türkler, yüzyıllar boyunca bir arada yaşadılar. Yerli halkla doğrudan, yakından, içten bir takım ilişkiler içinde yaşamış olan bu Osmanlı Türkleri, onlara kendilerinden pek çok unsur kattıkları gibi, onlardan da, doğal olarak epey unsur almıřlardır⁴³.

Asya'nın aranan mallarını batıya dağıtması sebebiyle İşlam dünyasının XVIII. yüzyılda da en önemli parçası olan Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupalıları bu dünyayla ticarî ilişkilerini sürdürme ve geliştirmekte daha da istekli yapsa da, aralarındaki bağı biçimlendiren, Osmanlıların bir İşlam toplumunda Müslüman olmayanlara biçtiği roldü. Geç ortaçağın Avrupalı Hıristiyanların “öteki”yle, özellikle Yahudilerle ve Müslümanlarla ilişkilerini çoğu kez şiddetli zulüm ve dışlama biçiminde yürütüyorlardı. Osmanlılar kendi içlerindeki “öteki”lere daha az şiddetle, kurumsal bir Müslüman üstünlüğü dayatarak davranıyorlardı. Bu üstünlük Müslüman olmayanlardan alınan bir kelle vergisi ve çoğunlukla belirli simgesel, özel yaşamı düzenleyici kısıtlamalarla belli ediliyordu. Bu üstünlüğü sergilerlerken gösterdikleri etkili bir umursamazlık içinde, imparatorluktaki çeşitli dinler, etnik cemaatler yan yana yaşıyor ve sonuçta kendi iradeleri ile kaynařıyorlardı⁴⁴.

Gelenekler, içinde buldukları çevrenin sosyo-ekonomik durumuna göre davranış kalıpları geliştirirler. Kendine özgü bir halk kültürü olan Balkanlar, Türklerin gelip yerleşmesiyle günümüzde de devam eden bir kültürleşme sürecine girmiřtir⁴⁵.

Ortada göz ardı edilemeyecek somut bir gerçek var: Türk egemenliğinden önce de, sonra da bu Balkan ulusları arasında ruhsal bir takım bağlar, ilişkiler vardı. İşkel gelenekler, fıkralarla halk gülmeçesini de içeren söylenceler, masallar, öyküler, inançlarla boş inançlar, doğaüstü dünya, halk tiyatrosunu da kapsayan halk oyunları, halk müziği, bilmeçelerle bulmacalar, rüya yorumları, halk şiirleri, atasözleri ve deyimler, sözcükler vb. biçiminde belirlenen varsıl bir halk sanatının büyük bir birlik ve ortaklık göstermesi, insanda şaşırtıcı ve olağanüstü bir izlenim bırakır⁴⁶.

⁴² Erman Artun; “Osmanlı'nın İlk Dönemlerinde Türk ve Balkan Kültürlerinde Etkileşim”, **Bay**, Yıl:10, Sayı:87, Priştine 2003, s.30.

⁴³ Türker Acaroğlu; “Balkan Halkbiliminde Türk Etkileri-I”, **Bay**, Yıl:10, Sayı:96, Prizren 2003, s.3.

⁴⁴ Daniel Goffman; **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, Çev.: Ülkün Tansel, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s.27.

⁴⁵ Artun; **a.g.m.**, s.30.

⁴⁶ Acaroğlu; **a.g.m.**, s.3

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye geldiği ilk yıllardan itibaren etkileşimin varlığı Balkanlı tarih yazarlarının kaleminden de tespit edilir:

“Balkan şehirlerinde yaşayan halk milli isimlerini, dinlerini, kıyafetlerini kendilerine özgü ahlak anlayışlarını kendilerini diğer gruplardan ayrı tutabilmek, işlerindeki ve yasal statülerindeki ayırıcı özelliklerini devam ettirebilmek adına korumaya büyük özen gösterdiler. Diğer gruplara karışmak aforoza yol açıyordu. Osmanlı'nın sert kuralcı yönetiminde oluşan toplumdaki patriarkal ilişkiler ve kentlerin çevresindeki ahlaki yapı özellikle zengin tüccar sınıfında hissediliyordu. Her şeyi evlerde ya da cemaatlerin içinde, diğer cemaatlerin kuşkucu, hor gören, toleranssız bakışları altında yaşıyorlardı” diyerek söze başlayan Samardžić; *“Aynı zamanda zamanla Balkan şehirlerinde yaşayanlar gittikçe yakınlaşıp birbirlerine benzemeye başladı”* diyerek bu etkileşimin varlığını kabullenir⁴⁷.

Etkileşimin en çok hissedildiği yer gündelik yaşam ve dolayısıyla ev hayatıdır. Gündelik yaşam, yaşam alanlarının düzenlenmesinden, beslenme alışkanlıkları da dahil, kadınların kullandıkları kozmetik ürünlerine kadar geniş bir yelpazeyi içine almaktadır.

Gündelik yaşamda önemli bir yer tutan evlerin dış görünümü Osmanlı mimarisinden oldukça fazla etkilemiştir. Şehirlerdeki her iyi ev, ki bunlara zengin Hıristiyanların evi de dahildir, taş döşeli birer avluya sahiptir. Evlerin ardında bir bahçe ya da bağ vardır. Avlular çoğu doğudan gelen lale, sümbül, karanfil, yasemin türünde çiçeklerle bezenmiştir. Avlunun ortasında su kuyusu bulunur. Asmalar gölgelik ve bir serinlik verir. Balkonlar ve divanhaneler, erkek ve kadınlar için ayrılmış odalar, sofa vs. hepsi doğu etkisi taşır. Ev dekorasyonu ya da evlerin bölümleri için kullanılan kelimeler bugün halen tüm Balkan coğrafyasında olduğu gibi Makedonya'da da kullanılmaktadır⁴⁸. Ev ve kısımlarının terminolojisinde yer alan direk, pencere, basamak, ocak, baca, mutfak, tavan, kapıcık, kapı, avlu, duvar vb. Osmanlıların hâkimiyeti altında bulunmuş olan bütün memleketlerin her bir yanında, hatta bugün bile bu terimlerin işitilmesi mümkündür. Bu etki yatak terminolojisinde de pekâlâ görülebilir: Çarşaf, düşek, yorgan, yastık; oda tertibatı: Kilim, seccade halı; giyim ve kuşam eşyaları: Dolama, şalvar, biniş, mintan, kürk, pabuç, uçkur, pafta, kalpak;

⁴⁷ Rodavan Samardžić; “On Urban Civilization in the Balkans From the 15th to the 19th Century”, **The Balkan Urban Culture (15th-19th Century)**, Ed. Verena Han, Belgrad 1984, s.13-14.

⁴⁸ Hasan Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, **Otoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries**, s.373.

elbiselerin yapımı için kullanılan kumaş türlerinin isimleri aba, bez, çuha, kumaş ve sair. Bu terimlerin Hıristiyan köylerine de girdiği görülmektedir⁴⁹.

Gündelik yaşamda büyük bir yer tutan mutfak kültüründe de etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Yemek geleneği ögesine bakıldığında Osmanlı mirasının çok daha direngen olduğu gözlenir. Yiyeceklerdeki bolluk ve çeşitlilik, daha önce şehrli Müslüman seçkinlerin tüketimiyle sınırlı olan yemek türlerinin tüm şehir halkını ve kırsal nüfusun kimi bölümlerini içine alacak şekilde yaygınlaşmasını sağladı. Örneğin Bulgarlar XIX. yüzyılın son on yılı içinde Avrupalılaşıma eğilimi içine girerken, Bulgaristan'ın genel mutfağı Osmanlı idaresi sona erdikten sonra da giderek artan ölçüde Osmanlılaştı⁵⁰.

Fars, Arap ve Bizans sofralarını da bünyesine almış olan Osmanlı sofrası, sadece Makedonya'da değil tüm Balkan topraklarında aşçılık sanatını geliştirerek zenginleştirmişti. Aşçılık sanatı ve mahareti şehir ahali arasında kök salmış, hatta bu kültürün etkisi köylerde bile hissedilmişti. Doğu kökenli olduğunu her haliyle belli eden tatlı ve yemekler vardır ki, bunların sayısı eskiden çok daha kabarıktı: Pide, börek, kebab, dolma, somun, gevrek, sarma, helva, boza, salep, kahve, şerbet, kadayıf, hurma tatlısı, sütlüaş ve sair. Keza kapların isimlerinde de bu etki kendini hissettirir: Fincan, bardak, tas, tepsi, güğüm, sahan, cezve ve sair⁵¹.

Hıristiyan halkın yemek kültüründe et önemli yer tutmakla birlikte değerli olması nedeniyle daha az tüketilmek zorunda idi. Yağlı besinleri oldukça fazla tüketilmekteydi. Özellikle paskalya bayramından önce tutulan 70 günlük oruç hepten sağlığı bozuyordu. Kümes hayvanlarından biri olan piliç, Hıristiyanlar tarafından bir defa ötmeden kesilmezdi. Hıdrallezden önce de kuzu kesilmezdi. Ekmek maya ile veya mayasız olmak üzere iki türlü yapılırdı. Osmanlı Türklerinin bölgeye gelmesi ile bölgede yaşayan Hıristiyan halk tarafından “*mayalnik*” olarak telaffuz edilen maya da Makedonya mutfak kültürünün ayrılmaz bir parçası haline geldi. Un, önemli bir tüketim maddesi idi. Ekmek ve “*bakırdan*” denilen buğdaydan yapılan bir tür yemekten başka pide de çok tüketilmekteydi. Yemekler yağlı ve yağsız olmak üzere iki gruba ayırmaktaydı. Yağsız yemeklere çeşitli çorbalar da dâhildi. En bilinen çorba “*bulmaç*”tır. Undan yapılan ve koyu kıvamlı olan çorbanın içine peynir katılmaktaydı.

⁴⁹ Hasan Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti” II, **Çevren**, Yıl: IV., No: 9, ss.13-36, Mart 1976, s.25.

⁵⁰ Maria Todorova; “Balkanlar'da Osmanlı Mirası”, **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Çev.: Bernar Kutluğ, Ed: Kemali Saybaşıllı- Gencer Özcan, Bağlam Yay, İstanbul 1997,s.123.

⁵¹ Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, s.25.

Çorbaların tadı genellikle ekşi idi. Çorba malzemesi olarak soğandan başka patates, biber, pancar kullanılmaktaydı. Yağsız yemekler kategorisine deniz ürünleri de girmektedir.

Yağlı yemekler haşlama veya kızartma türünde idi. “*mirs*” denilen çeşitli hayvanların yağından elde edilen madde sıkça kullanılmaktaydı. Domuz eti tüketimi çok yaygındı. Domuz etinden başka koyun, keçi daha seyrek olarak sığır ve mandanın eti kullanılıyordu. Kuzu ve dana eti kullanmak için özel günleri beklemek gerekiyordu. Kuzu ve oğlak eti şişte tercih edilmekteydi. Aile şenliğinde ve daha büyük bayramlarda kullanılan kuzu, dana ve oğlak etinden ziyade daha sık dişi kaz, dişi hindi, ördek ve tavuk gibi kümes hayvanlarının eti kullanılmaktaydı. Bazen avlanmış yabani domuz, tavşan, ceylan, yaban hayvanları ya da güvercinler, keklik gibi yaban kuşları da sofraları süsleyen diğer et çeşitleri idi.

Süt çok değerliydi. Genellikle mayalanarak tereyağ ve peynir haline getirilirdi. Tulum peyniri özel günlerde kullanılırdı. Peynir üretiminde Hıristiyanlar oldukça hünerliydi. Kışlık olarak sebze, et, meyve ve başka çeşitli tarzda konserve yapıldı. Yumurtalar mutfak kültüründe özel bir yer tutardı. Genelde kaynamış olarak tüketilen yumurtanın en çok kullanıldığı zaman dilimi paskalya bayramları idi⁵².

Meyveler de mutfak kültüründe önemli yer tutardı. Üzüm çok yaygındı. Bunun yanı sıra şeftali, erik, dut, armut özellikle Makedonya bölgesinde oldukça yaygındır. Haşhaş, tütün, pamuk ya da pirinç gibi endüstriyel kültür ürünü, dereotu gibi sebzeler de Osmanlı etkisinin göstergeleridir⁵³.

Evlerde sütlaç, baklava, kadayıf, şekerpare ve başka çeşitli şerbetli tatlılar yapıldı. Bu tatlıların hepsi Osmanlı Türklerinden alınmıştır. Aynı zamanda çeşitli helvalar (havla), bal, çeşitli kekler de tatlı menüsünü oluşturmaktaydı.

Hıristiyanların genel içkileri şarap ve rakı idi. Çeşitli meyvelerden yapılmakta olan rakının kuvvet verici ve vücuttaki kanın temizlenmesine yardımcı olduğuna dair inanç vardı. Rakı bu yüzden sık tüketilirdi. Başka bir alkollü içki türü ise ev birası idi. Alkolsüz içkilerden boza, sahlep, yoğurt ve su ile yapılan mekenitza⁵⁴ ile lahana suyu içilirdi⁵⁵.

⁵² Aleksandar Stojanovski; **Istoriya Na Makedonskiot Narod**, Makedoniya Pod Turska Vlast (od XIV. do Krayot na XVIII. vek), c.II, Skopje, Institut za Nasyonalna Istoriya, 1998, s.402-403.

⁵³ Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, s.373.

⁵⁴ Ancak Türklerin kullandığı ayrandan farklıdır. Yoğurt iyice ekşitildikten sonra yapılır.

⁵⁵ Stojanovski; **Istoriya Na Makedonskiot Narod**, s. 403-404.

Kadınların evlerinde yaptıkları el işlemleri kültürel yapıya ışık tutan konulardan biridir. Anadolu'nun Toros Dağlarında yaşayan bir Türkmen kadını ile Makedonya'da yaşayan bir halk kadınının duyguların yansıtıldığı el işlemlerindeki, renk ve desen benzerliği şaşılacak düzeydedir. El emeği olan bu etnografik eserlerde büyük benzerlik bulunması elbette ki tesadüf değildir. Yüzyıllarca aynı duyarlık içerisinde yaşamış olan insanların, ortaya koydukları sanat ürünlerinde benzerlik bulunması elbetteki doğaldır⁵⁶.

Doğu kozmetiği de Makedonya'yı etkilemiştir. Şehirdeki Müslüman kadınların kullandıkları yağlar, parfümlerin yanı sıra gülsuyu, misk, çeşitli pomad ve merhemler kozmetik alanında sayılabilecek örneklerdir. Bunun dışında Mekke'ye giden hacılar dönüşlerinde diş fırçalamak amacıyla kullanılan misvakı da bölge ile tanıştırmışlardır⁵⁷. XVIII. yüzyılda Mekke yağı denilen ve cildi yaşlanmaktan koruduğuna inanılan bir tür kozmetik ürünü sadece Osmanlı sınırları içinde değil, dünyaya ün salmış durumdadır⁵⁸.

Bazı bilim adamları, Osmanlı'da karma nüfus bölgelerinde cemaatlerarası temasların, toplumsal uygulama tarafından teşvik edilmediğinden bahsetmektedir. *“Osmanlı toplumu, bir birlikte yaşama sanatından çok daha fazla, bir yan yana yaşama sanatı geliştirdi. Panayır ve Pazar alanlarında iktisadî ilişkiler kaçınılmazdı. Köylü komşular arasında nezaket kuraldı; buna karşılık her türlü daha sıkı bireysel ilişkiye kötü bakılıyordu”*⁵⁹. Ancak gözden kaçırılan nokta her ne kadar Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi gruplardan oluşan Osmanlı toplumu birlikte yaşamak yerine yan yana yaşamayı tercih etse de, bireysel ilişkilere sıcak bakılmasa da gündelik yaşamdan da öte kutlamalarda da etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Her toplum diğer toplumun kutlamalarına bir şekilde iştirak etmiştir. Bu durum günümüzde dahi süren karşılıklı nezaketin ötesinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Makedonya'nın çeşitli yerlerinde bugün de devam eden Hıristiyanlar tarafından “tanasisa” olarak adlandırılan nevrüz kutlamaları⁶⁰ bu görüşün kanıtlarından biridir. Ayrıca

⁵⁶ İrfan Unver Nasrettinoğlu; “Balkan Ulusları Arasındaki Kimi Benzer Unsurlar”, **Çevren**, Yıl.: VII, No.: 1, Priştine, Mart 1980, s.43-44.

⁵⁷ Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, s.374.

⁵⁸ Lady Montagu; **Doğu Mektupları**, Çev.: Murat Aykaç Erginöz, Yalçın Yay., İstanbul 1996, s.94.

⁵⁹ Bernard Lory; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak”, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. yüzyıllar)**, ed:François Georgeon-Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 297-298.

⁶⁰ Numan Kartal; “Makedonya'nın Kocacık Türk Yerleşim Yerinde Nevruz Geleneği”, **Bay**, Yıl:10, Sayı 101, Priştine 2003, s.33.

Norris, Paskalya yortusunun Müslümanlar tarafından da takip edildiğini ifade etmektedir⁶¹. Lady Montagu'nun bir mektubunda kaleme aldığı satırlar da cemaatler arasında nasıl bir iletişimin olduğu konusunda bilgiler vermektedir⁶²:

“...Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında yaşayan ve işi tartışmaya dökmeyen bu insanlar en iyi dinin hangisi olduğunu düşünmekten kesinlikle yoksun olduklarını söylemektedirler. Fakat gerçeği tamamen yadsımdan büyük bir sakinlikle emin olmak için, ikisinin de gereklerini yerine getiriyorlar ve Cuma günleri camiye, Pazar günleri kiliseye gitmektedirler. Savunma olarak da, Hesap gününde, gerçek peygamberin yanında korunacaklarından emin olduklarını söylemektedirler.”

Her ne kadar bazı bilim adamları tarafından Osmanlı yönetiminde cemaatler arası çok sıkı bir bağ olmadığı ifade edilse bile Stojanovski'nin yaptığı çalışmalar bu tezin o kadar da doğru olmadığını göstergesidir. Kadı sicilleri üzerinde yaptığı çalışmalardan hareketle Makedonya'da İslamlaşmanın boyutlarını ele alırken, birlikte yaşama da vurgu yapar. 1596 yılında Abdi Ağa, Yovana Atanas'ı kaçırmış ve evlenmiştir. Dünyaya gelen erkek çocuğun ismi, şeriata göre Müslüman olduğu kabul edildiğinden Lütfi olarak konulmuştur. Ancak Yovana oğluna Hıristiyanlık eğitimi vermeye başlamış ve ona Meletij ismini vermiştir. Abdi Ağa bu durumda Yovanayı evine gönderirken oğlunu kendi yanında bırakmış bu şekilde olay şer'i mahkemeye intikal etmiştir. Yovana, çocuğunu elinde tutabilmek için Şefika adını alarak İslamla müşerref olmuştur. Aynı yıllarda Mihail bir Türk kızı ile evlenebilmek için Müslüman olmuş ve ismini Mehmet olarak değiştirmiştir.

Bir başka örnek de 1793 de Gorgi kızı Virginya, İslam dinine geçerek Hatice adını almış ve Mahmut'a verilmiştir⁶³. Görüldüğü üzere bahse konu coğrafyada cemaatlerin kendi içlerinde kapalı toplumlar oluşturduklarını söylemek çok doğru olmayacaktır.

İslam, erken evlilik ve çok çocuk olgusunu destekler. Genel olarak bütün Balkan bölgelerinde olduğu gibi Makedonya'da da Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin evlilik törenlerinde hem pagan inanışlardan kalan geleneklere hem de bu kitap dinlerinin emirlerine

⁶¹ H.T. Norris; **Islam in the Balkans; Religion and Society Between Europe and the Arap World**, London 1973, s.99.

⁶² Montagu; **a.g.e**, s.38.

⁶³ Stojanovski; **Istorija Na Makedonskiot Narod**, s.105-106.

uygun törenlere rastlamak mümkündür⁶⁴. Erken evlilik, Türk kalıtımı kız kaçırma bölgede olağan bir durumdur⁶⁵.

Hıristiyan ve erken Hıristiyan halkların inanış biçimlerinin, Müslüman yaygın ibadet ve inanışlarını ne ölçüde etkilemiş olduğu, uzun zamandır tartışılmakta olan bir konudur. Son dönem yazarlarının çoğu, bu tür etkileri kabul etme konusunda ketum olma eğilimi göstermişlerdir. Bu durum, halkbilimci olmayanların ileri sürdüğü fikirler anlamında, oldukça tehlikeli gözükmektedir⁶⁶.

Makedonya Müslümanları Hıdrallez’i kutlarken tam da aynı gün Hıristiyanların St. Georgi’ye itafen “*Gurgevden*”i kutlamaları oldukça ilgi çekicidir. İki farklı dine mensup insanlar aynı kişileri kendilerine mal etmişler ve dini algılamakta taassubu aşmışlardır⁶⁷.

Osmanlı Türklerinde yağmurun yağmadığı zamanda yapılan dinî ritüelleri ile Slavların dinî ritüelleri arasında yapılan karşılaştırmada her iki tarafın da birbirinden etkilendiği görülmektedir. Makedonya’da da yağmur duası ve yağmur alayı inanç ve uygulaması bulunur. Bu törene Makedonlar “*Dodole*” demektedirler. Dodole, kuraklık dönemlerinde yağmurun yağması dileği ile yarı çıplak yeşil renk giysili çocukların kapı kapı dolaşması ve evlerden bunların üzerine su serpilmesi ile gerçekleştirilen bir törendir. Bu inanç Türk kültür coğrafyasında, “kepçe gelin”, “çömçe gelin”, “dodi dodi”, “godi godi” ve benzeri isimlerle anılmaktadır⁶⁸. Makedonya’da, Orta Asya Türk kültüründe görülen “yağmur taşı” , İslami dualar ve Makedoncanın etkisi ile çocuklar arasında kullanılan “*dodole*” türküleri⁶⁹, bu üç geleneğin beraber yaşadığının göstergesidir⁷⁰.

Batıl inanışlar olarak da tanımlanabilecek yerel inanışlar konusunda da Makedonya’da yaşayan Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında etkileşim yaşanmıştır. Depremler konusunda elde edilen yazmalardan elde edilen bilgilere göre bazı inanışlar, söz gelimi ateş etmenin depremi durdurabileceği; karanlık korkusu ve gecelere kötü yaratıkların egemen olduğu inancına,

⁶⁴ Maria N. Todorova; **Balkan Family Structure and the European Pattern : Demographic Developments in Ottoman Bulgaria**, New York, NY, USA, Central European University Press, 2006, s. 31.

⁶⁵ Türker Acaroğlu; “Balkan Halkbiliminde Türk Etkileri-II”, **Bay**, Yıl: 10, Sayı: 97, Prizren-Kosova, 2003, s.6.

⁶⁶ Suraiya Faroqhi; “Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar’da Kırsal Toplum-I”, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Çev.:Emine Sonnur Özcan, DoğuBatı Yay., İstanbul 2006, s. 62.

⁶⁷ Yaşar Kalafat; **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnanışları**, Berikan Yay., Ankara 2006, s.16.

⁶⁸ Kalafat; **a.g.e.**, s. 26-27.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Hamdi Hasan; “Makedonya Türklerinde Yağmur Duaları ve Yağmurun Kesilmesiyle İlgili Uygulamalar”, **Çevren**, Yıl: XII, Sayı: 45, Priştine, Şubat 1985.

⁷⁰ Hamdi Hasan; “Yugoslavya Türklerinin Yağmur Dualarında Görülen Slav Etkileri”, **Çevren**, Yıl: XII, Sayı: 46, Priştine, Mart-Nisan 1985, s.64.

dondurucu soğğun bir depremi durdurabileceği gibi inançlar bulunmaktadır. Bazen de, bir deprem ile sarsıntıdan kısa süre önce gökyüzünde kuyruklu yıldız görülmesi arasında bir bağlantı kuruluyordu⁷¹.

Halk hekimliği özellikle azizlerin resimlerine yüksek bir şifa gücü atfediyordu. İnsanlar fresklere ve ikonlara mucizevi bir şifa verme gücü yüklemişlerdi. Fresklerin yüzeyinde görülen tahribatın bir kısmı bu batıl inancın sonunda ortaya çıkmıştı. Körler, aziz resimlerinin gözlerindeki, aksaklar ayaklarındaki ve kimi engelliler de ellerindeki boyaları ve sıvaları kazıyordu⁷².

Müslümanlar, birçok hastalıktan öte nazardan korkuyorlardı. Nazardan korunabilmek için örneğin güzel bir bebek gördüklerinde “Maşallah” kelimesini sık sık söylemekteydiler. Mavi gözlülerin bakışlarının kuvvetine dair inançları nedeniyle Avrupalıların tehlikeli olduklarını ve kendilerine kötü şans getireceklerini düşünürlerdi. Bunun önüne geçmek için camdan yapılan nazar boncuğu kullanılmaktaydı. Hacca gidenler tarafından getirilen deve kuşu yumurtaları da nazar etkisini önleyen bir diğer yöntem olarak kullanılmaktaydı⁷³.

Müslümanlar kendilerini şeytan ve bilinmez kötü güçlerden korumak amacıyla nazar boncukları, içlerinde Kuran’dan ayetlerin ya da duaların bulunduğu cevşenler kullanıyorlardı. Çocuğun yüzüne is sürülmesi de yine koruma amaçlı yapılan bir uygulamadır. Sebebi onun güzelliğini saklamak ve kötü gözlerden korunmasını sağlamaktır. Bu uygulama Anadolu Türklüğünde de vardır. Bazı yörelerde güzel gelinlerin yüzüne de is sürülürdü⁷⁴.

Kutsal sayılan ve etkisine inanılan başka maddeler de vardı. Kutsal zem zem suyu, Kabe örtüsünün bir parçası, Hz. Muhammed’in mezarından alınan tozların dualar okunmuş suyla karıştırılıp içirilmesi gibi yöntemler de mevcuttu. Bir binanın sağlam ve dayanıklı olması için binanın bir bölümünde kazınmış ya da çinilerle bezenmiş “*Ya Allah, ya Hafız*” yazısının olması gerekiyordu⁷⁵.

⁷¹ Rossitsa Gradeva; “Osmanlı ve Bulgar Kaynaklarından Orta Balkan Topraklarındaki Depremler (17. ve 18. yy.lar), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler**, Ed.: Elizabeth Zachariadou, .Çev.: Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2001, s. 64-65.

⁷² Božidar Jezernik; **Vahşi Avrupa-Batı’da Balkan İmajı**, Çev.: Haşim Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s.103.

⁷³ Raphaela Lewis; **Everyday Life in Ottoman Turkey**, B.T. Batsford Ltd., London 1971, s.53.

⁷⁴ Yaşar Kalafat; **Makedon Türkleri (Türkmenler, Torbeşler, Türkbaş Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halka İnançları**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1994, s.24.

⁷⁵ Lewis; **a.g.e**, s. 53-54.

Makedon halk inanışında da çocukları yaşamayan aileler de tıpkı Türk kültüründe olduğu gibi yeni doğan çocuklarına Stoyel (Dursun), Troyen (Sürsün) gibi seçilmiş özel isimler koymaktadırlar. Çok çocuklu aileler dünyaya son gelen çocukları için daha fazla çocuk sahibi olmamak adına Dosta (Yeter), Kone (Son) isimlerini tercih ederken, erkek çocuk sahibi olmak isteyenler Mento (Değiştir) ismini koymaktadırlar⁷⁶.

Hıristiyanlar, Paskalya kutlanırken alınan renkli yumurtaların sağlık açısından yararlı sonuçlar doğurduğuna inanır. Sağlıkla arada kurulan bu ilişki nedeniyle hasta çocuklarını Paskalya Yortusu'ndan önceki Cuma gecesi kiliseye getirir, lokal ayazmayı ziyaret ederek, yortu günlerinde papazlar tarafından takdis edilmeyi beklerlerdi ve takdis olunmuş suyu aile fertlerinin ve hayvanlarının iyiliği için alırlardı. Kilise ikonlarına düzenli olarak bağışta bulunup, ikona ve kilise kitaplarını evlerinde bulundurarak belirli kiliselerin ve manastırların avlularında kurban kesmeye devam ederlerdi⁷⁷.

Makedonya, Sırbistan ve Bosna'daki İslamiyet'in yayılması ile bazı eski dini alışkanlıkların sürdürüldüğünü görürüz. Yeni Müslümanlar, eski dinî geleneklerini sürdürerek Paskalya'yı kutlamışlardır. Paskalya gibi St. George, John, Peter ve St. Barbara yortusunda haşlanmış buğday hazırlanıyordu⁷⁸.

Hastalık, her zaman Tanrı'nın cezalandırılması anlamına gelmese de inananlar, şifa için bütün hayır ve şerrin tek kaynağı olarak gördükleri O'na güvenmekteydiler. Hıristiyan hastalar, şifa kaynağı olduğuna inanılan manastırlara, eski kilise kalıntıları ve pınar başlarına giderek, kendilerine dua etmeleri için rahiplere cömert sadakalar verirlerdi. Bu, XX. yüzyıla kadar böyle devam etti. Kanitz, Suvodol Manastırı'nın ana giriş kapısının önünde, bilinci kapalı şekilde yatan bir kız gördüğünü yazar. Annesi onu, "rahip, ona işkence eden kötü ruhu kovsun" diye buraya getirmişti⁷⁹. Çocuğu olmayan Hıristiyan kadınlar da tıpkı Müslüman kadınlar gibi kiliselere, türbelere, ayazmalara giderek çocuk sahibi olabileceklerine dair inanç taşırlar. Bu inanç da Türk kültür coğrafyasında Dede Korkut ve Manas Destanlarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Bu inanış halen Türk kültürlü halklar arasında uygulanagelmektedir⁸⁰.

⁷⁶ Kalafat; **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları**, s.18-19.

⁷⁷ Speros Vryonis; "Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries", **Slavistic Printings and Reprintings**, (Ed. C.H. Van Schooneveld), (Aspect of the Balkans Continuity and Change Contriloutions to the İnternational Balkan Conferance Held at UCLA, Oct 23-28 1969) 1972, s.175.

⁷⁸ Speros Vryonis; **Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans**, Undena Pub., Malibu 1981, s.175-176.

⁷⁹ Jezernik; **a.g.e.**, s.102.

⁸⁰ Kalafat; **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları**, s.19.

Bazı Müslümanlar da çocuklarını vaftiz ettiriyorlardı⁸¹. Bundaki amaçları Hıristiyanlığın gereklerinden öte bu ayinin cüzzam gibi bazı hastalıklara karşı vücudun korunduğuna inanılmasından kaynaklanıyordu⁸². Bunun yanı sıra Hıristiyan köylülerin de inandığı gibi vaftiz yaptırmanın zihinsel hastalıklara karşı korunma yöntemi olarak görülmüş ve vaftizin büyüülü gücünden yararlanılmıştır. Bu uygulama XVII. yüzyılda hala yaygındır. İstanbul'da kilise meclisinin aldığı bir karar üzerine bütün Hıristiyan papazların Türk çocuklarını vaftiz etmeleri yasaklandı ve aksi takdirde papazlık görevlerine son verileceği ilan edildi⁸³.

Büyü konusunda da Makedonyada yaşayan halkların pek çok uygulaması mevcuttur. Birini kendine aşık etmek isteyen ya da iki sevgiliyi birbirinden ayırmak için büyüye başvurmak mümkündür. Büyü yapılmış kağıt parçası ya bir gaz yağı lambasına fitil yapılıyor, ya da soğana saplanarak koku yayıldıkça etkisini gösteriyordu. Büyü yapanlar sıradan insanlar değil bu konuda uzman kadın ya da erkeklerdi. Bu kişiler büyü yaptıkları gibi aynı zamanda büyü bozma yeteneğine de sahip olduklarına dair halk inanışları mevcuttu⁸⁴. Harman kaldırma, tohumlama esnasında da büyü kullanılmaya devam etti. Vakarelski, büyücülükle birlikte eski Kukeri dansları ile mimlerinin de bazı İslamlaşmış eski Hıristiyanlar⁸⁵ arasında sürdürüldüğünü söyler. İslamlaşmış eski Hıristiyanlar aile hayatlarında İslamiyet'e geçtikten sonra da Bogoroditsa'nın⁸⁶ doğum sancısı çeken kadınlara yardımcı olduğuna dair inanışları devam etmiştir. Yeni doğmuş bebeğin doğumunun üçüncü gecesinde kaderinin tayin edildiğine inandıklarından, bu üçüncü gecede pide pişirme ve kapı ardına yemek bırakma geleneğini devam ettirmişlerdir⁸⁷.

Fetihlerin sonunda fethedilen yerin en büyük ibadet mekânı Müslümanlar tarafından camiye çevirilirdi. Ancak ne zaman bu ibadet yerinin yanına inşa edilen minare yıkılsa ya da yıldırım çarpması ile zedelense, ya da camiye müezzin tayin edilen görevli ölse bu Hıristiyanlar tarafından bir mucize, Müslümanlar tarafından ise kara büyü olarak yorumlanırdı. Böyle bir durumda camiye çevrilen ibadet yeri hemen kamusal bir binaya dönüştürülürdü. Çarmıha gerilmiş İsa figürleri ve dini semboller içeren heykeller de

⁸¹ Stavrianos, çocuklarını vaftiz ettirenlerin daha çok Arnavut Müslümanlar olduğunu ifade etmektedir. Bkz.: L.S. Stavrianos; **The Balkans Since 1453**, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961, s.106-107.

⁸² Lewis; **a.g.e.**, s. 51.

⁸³ Vryonis; "Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries", s.173.

⁸⁴ Lewis; **a.g.e.**, s. 52-53.

⁸⁵ Yazar eserde İslamlaşmış eski Hıristiyanlar yerine Pomaklar kelimesini kullanmıştır. Bu kaynağı kullanırken anakronizma hatasına düşmemek adına İslamlaşmış eski Hıristiyanlar kelimesini kullanmak tarafımızdan daha uygun görülmüştür.

⁸⁶ Ortodoks Makedonya Hıristiyanlarının Meryem Ana tabiri yerine kullandıkları ifadedir.

⁸⁷ Vryonis; "Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries", s.175.

Müslümanlar için aynı derecede tehlikeli sayılıyordu. Tablolardaki gözler çoğu zaman Müslümanlar tarafından kazanmıştır. Bunun nedeni vandalizm değil, kendini koruma maksatlı yapılmaktaydı⁸⁸.

Makedonya Müslümanları, Osmanlı döneminde ya da daha önce yerleşen Türkler İslamiyet'in potasında her ne kadar kaynaştılsa da eski inançlarından, Şamanizm'den birçok gelenek ve adetlerini muhafaza etmişlerdir. Şaman gelenek ve törelerinin icra edildiği “*Karaoğlan*” ormanı olarak anılan bölgede günümüzde bile her sene büyük bir törenle yağmur duası yapılır. Kurbanlar kesilerek pilav kazanları kaynatılır. Orman kültüründen başka bazı ağaçların ve özellikle “kayın ağacı”nın Şamanistlerce kutsal olduğu bilinmektedir. Bugün Batı Trakya’da “*Akika*” ya da “*Harkeke*” kurbanı diye adlandırılan, yeni doğmuş çocuklar için kesilen kurbanların kemiklerinin hiç kırılmadan toplanarak bir kayın ağacının altına gömülmesi bir Şaman kalıntısının göstergesidir⁸⁹.

Kurban kesimi uygulaması bununla sınırlı kalmaz. Üsküp'teki Rıfâî Tekkesi'nde her dinden ve inançtan insanın hergün gelebildiği ve herkesin kendi inancı uyarınca ibadet yapabildiğini, ziyaret esnasında mum yakıldığı, muradı olanların daha sonra adak kurban kestikleri ve kesilen kurbanın sahibi tarafından yenilmeyip 7 komşuya dağıtıldığı bilinmektedir⁹⁰.

Hayvan kurban etme, Türklerde olduğu kadar Yunan, Ermeni ve Balkan Slavlarının halk inançlarında antik dönemden modern zamanlara kadar gelmiş dikkate değer bir uygulamadır. XVI. yüzyılda Hırvat Bartholomaeus Georgiewitz Türkiye’de yaşamıştır. Bu kişiden aktarıldığına göre herhangi bir hastalık ya da tehlike anında adak adamak anlamında kurban verme geleneği popüler Hıristiyanlık’tan Müslümanlar arasında da yaygınlaşmıştır⁹¹. Bartholomaeus Georgiewitz Makedonya’da Müslüman ve Hıristiyanlar da aynı uygulamayı görmüş olsa da bunun kökenlerini doğru tespit etmek noktasında hataya düşmüştür.

Bazı Hıristiyan azizler ile Müslümanların değer verdikleri dervişler birbirleri ile yakın ilişkilidiler. Aynı özellikler her iki tarafın kutsal saydıkları kişilere atfedilebiliyordu ve çoğunlukla birbirleriyle değiştirilebiliyorlardı.

⁸⁸ Lewis; **a.g.e.**, s.51.

⁸⁹ Hüseyin Memişoğlu; **Balkanlar’da Pomak Türkleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s.36.

⁹⁰ Kalafat; **Makedon Türkleri (Türkmenler, Torbeşler, Türkbaş Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halk İnançları**, s.11.

⁹¹ Vryonis; **Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans**, s.174-174.

Makedonya bölgesinde yaşayan farklı dinlere mensup halklar arasında o denli kaynaşma ve etkileşim gerçekleşmiştir ki, ortak dinî ziyaretgâhlar bile ortaya çıkmıştır. Her dine mensup kişi, ziyaret ettiği mekânın kendi dininde önemli bir yeri olan kişinin kabri olduğu düşüncesinden hareket etse de Hıristiyanların ve Müslümanların bu ortak mekânları kullanmaları etkileşimin boyutunu bir kez daha gözler önüne serer.

XVIII. yüzyılın ortalarından başlayarak Makedon eğitimcilerinin, Makedon ulusunun daha uzak tarihi geçmişine dönmeleriyle birlikte, Aziz Kiril ve Metodi ile onların öğrencileri olan Aziz Kliment ve Naum'a bağlı kutsallık Makedonya ve Makedonya dışında ün kazanmaya başladı.

Yordan Hacı Konstantinov-Cinot, Parteniya Zografski, Dimitriya-Konstantin Miladinovtsi kardeşler, Kuzman Sapkarev ve Makedonya'nın öteki kültür yaratıcılarının bu hususta önemli hizmetleri olmuştur. Makedon eğitimcileri, Aziz Kliment ve Naum hakkında rivayetler yaparak, bu kişilerin ölüm tarihleri konusunda konuşmalar düzenleyerek, Makedon Hıristiyan ahalisi arasında olduğu gibi Türk ve Müslümanlar arasında da bu kişilere yönelik kutsallığın yayılmasında etkili oldular⁹². Müslümanların arasında bu kişilerin kutsallaştırılmasının bir sebebi de Aziz Naum ve Sarı Saltık'ın yaşantıları, yaşadıkları olaylar ve hayat felsefeleri arasında bazı paralelliklerin kurulmasıdır. Bundan hareketle Aziz Naum'la Sarı Saltık birbiriyle özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle, Ohri'nin biraz dışında taş bloklardan yapılmış lahit şeklindeki mezar, Hıristiyanlar tarafından Aziz Naum'un, Müslümanlar tarafından ise Sarı Saltık'ın mezarı olarak ziyaret edilmektedir⁹³.

1720 yılından itibaren Aziz Naum'un onuruna 3 Temmuz'da düzenlenen panayıra kendi çevresinden olduğu gibi, Ustruga, Rense ve diğer yerlerden yaşayan halk da gelmeye başladı. Aziz Naum Manastırına XIX. yüzyılda hediye edilen Lubaništa köyünün kendisi Müslüman olan Celaledin Bey'in çiftliği olması, Müslümanların da duyduğu saygının göstergesidir. Piskopos Nikola'nın 1925'te kaleme aldığı "*Bektaşiler Aziz Naum'u Nasıl Saygılıyor*" isimli rivayete göre Bektaşiler, manastıra ayakkabılarını çıkararak girip, çıkarken de sırtlarını dönmeden geriye doğru gidiyorlardı. Müslümanlar arasında Aziz Naum "*Eski*

⁹² Branko Panov; "Aziz Kliment ve Naum'un Kutsallığı'nın Makedonya'da Türk Ahali Arasında Yayılması", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, c.12, İstanbul 1998, s.263.

⁹³ Mehmet Z. İbrahimgil; "Balkanlar'da Sarı Saltuk Türbeleri", **Bay**, Yıl:10, Sayı:98, Priştine 2003, s.13. Ayrıca Bkz.: F.W. Hasluck; **Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik**, Çev.: Yücel Demirel, Ant Yay., İstanbul 1995, s.88.

Saltık Baba Vakfı” olarak adlandırılmaktadır. Adetlere göre Türkler, Hıdrallez günlerinde Aziz Naum Manastırını ziyaret etmektedirler⁹⁴.

Ege Makedonyası’ndaki Cuma’da bulunan Bektaşî tekkesi sadece Müslümanlar için değil, Hıristiyanlar içinde önemli bir yerdi. Mayıs ayında, özellikle de Çarşamba ve Cuma günleri Müslüman kadınlar, kutsal kuyusunun kısırlığa çare sağladığı inancıyla burayı ziyaret ederlerdi. Hıristiyan kadınlar ise tekkeyi Pazar günleri ziyaret etmekte idiler⁹⁵.

Ohri’de bulunan Aya Bogoroditsa Kilisesi, Hıristiyanlar tarafından Aziz Kliment’in gömütünün bulunduğu yer olarak kabul edilirken aynı yer Müslüman ahali tarafından Sinan Paşa’nın gömütünün bulunduğu yer olarak kabul edilmektedir. Branislav Nusıç’in notlarına göre, Sinan Paşa, Ohri ahali tarafından saygı duyulan bir insandı. Ölümünden önce tüm varlığını bir yardımlaşma fonuna bırakmıştı. Bu sayede Hıristiyan-Müslüman farkı gözetilmeksizin fakirlere yardım yapılmakta idi⁹⁶.

Harabati Baba Tekkesinde gömülü olduğu ileri sürülen Sersem Ali Baba, yörenin Hıristiyanları tarafından Aya Elyas ile özdeşleştirmiştir. Bunun tek nedeni ise isim benzerliğidir.

Üsküp ile Kumanova arasındaki Karaca Ahmed Tekkesi, Osmanlı döneminde Hıristiyanlar tarafından Aya Yorgi gününde ziyaret edilmekte idi. Karaca Ahmed’in Aya Yorgi ile özdeşleştirilmesi Hıristiyan ahali üzerinde o denli köklü bir etki yaratmıştır ki, Balkan Savaşlarından ve Sırların bu bölgeyi ele geçirmesinden sonra, ziyaretgâha bir haç dikilerek Hıristiyanlığa ait olduğu ilan edilmiş ancak derviş bırakılmıştır⁹⁷.

Manastır’da ve diğer Balkan şehirlerinde XIX. yüzyılda bile Müslüman veya Hıristiyan kadınlar yüzlerini dikkatlice gizlerlerdi; örtünmeden dışarı çıkan kadınlar hakarete maruz kalırlardı, çünkü çıplak yüz ile görünmek saygınlığın tamamen kaybolması anlamına gelirdi⁹⁸.

Osmanlı yönetim mekanizması bölgeden çekildikten sonra Osmanlı halk kültürünün gündelik yaşam düzeyinde çok daha kalıcı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu kalıcılık otantik

⁹⁴ Panov; **a.g.m.**, s.265.

⁹⁵ Hasluck; **a.g.e.**, s.37.

⁹⁶ Panov; **a.g.m.**, s.264.

⁹⁷ Hasluck; **a.g.e.**, s.87-88.

⁹⁸ Jezernik; **a.g.e.**, s.295.

Osmanlı öğelerinde aranabilir ve doğrudan kültürel ilişkiler alanında gözlenebilir. Kültürel alanda, en belirgin ve en doğrudan kopuş yüksek kültür, seçkinlerin kültürü olarak anılan çerçevede gerçekleşti. Son derece önemli iki unsurun birbiriyle eşleşmesi bu kopuşu kolaylaştırdı: din ile dil unsurları. Osmanlı kültürü, başka bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek kültürü, yalnızca iyi eğitim görmüş, Osmanlıca, Arapça, Farsça konuşan Müslümanların sadece kendileri tarafından yaratıldı ve kullanıldı. Balkanlardaki sayısı çok fazla olmayan ve esas olarak İstanbul'da toplanmış olan bu grup, arkalarında sadece Osmanlı mimari yapılarını bırakarak İmparatorluktan henüz ayrılmış devletleri tamamen terk ettiler. Bulgaristan, Yunanistan veya Makedonya'daki Müslümanların aksine, bölgenin toplumsal hiyerarşisinin en üst basamaklarından kendilerine yer bulmuş olan Bosna'nın Slavca konuşan Müslümanları bu açıdan bir istisna teşkil ederler⁹⁹.

Genelde Balkanlar, özelde ise Makedonya'nın bugünkü siyasi durumu, yüzyılın başındaki görünümünden pek farklı değildir. Aslında bölgedeki bu kargaşa Ortaçağ'dan beri süregelmekte olup Balkanların sükûneti, en belirgin şekli ile Osmanlı İmparatorluğu döneminde kendini göstermiştir. Bundan sonra başka egemenlikler ve savaşlar sonucu ortaya çıkan karizmatik liderlerin de etkinlikleri kısıtlı olmuştur. Düzenin bozulup da kaosun başlaması ile birlikte paylaşılamayan yöreler ve bunların yanında da paylaşılamayan değerler derhal gündeme gelmektedir. Bu değerlerin başında ise kültür bulunmaktadır. Bunun nedeni ise, bir etnik topluluğun kimliğinin belirlenmesinde en önemli kanıtın kültür olmasıdır. Kültür dil, mutfak, tüm güzel sanatlar, mimari gibi unsurlar ile kendini gösterir. Böylece kültür belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayanlara, o yer için önemli haklar sağlamış olur. Günümüzde toplumların kredisi sadece ekonomik güçleri ile değil, bunun yanı sıra kültürleri ve kültüre verdikleri önem ile ölçülmektedir. Türkler, Balkanlarda beş asır egemen olmuşlardır. Bu egemenlik Balkanlara barış, vicdan özgürlüğü ve düzen ile birlikte Türk kültürünü de getirmiştir. Bölgede yaşayan toplumların, Müslüman olsun olmasın, dillerinde Türkçe terimler, kıyafetlerinde Türk motifleri, mutfaklarında Türk yemekleri ve binalarında Türk mimari elemanları halen yer almaktadır. İşte bu kültürel miras sürdüğü müddetçe, tarihi bağlar bugün ve yarın da devam edecektir. Ancak ne var ki Balkanlardaki kültür mirasımız büyük bir hızla erozyon ve asimilasyona tabi tutulmaktadır¹⁰⁰.

⁹⁹ Todorova; "Balkanlar'da Osmanlı Mirası", s.122.

¹⁰⁰ Haluk Sezgin; "Balkanlardaki Kültür Mirasımız", **Balkanlar**, OBİV, Eren Yay, İstanbul 1993, s.275.

2.3. Dil

2.3.1. Dil ve Kültür İlişkisi

Dil, insanın fikir ya da duygularını anlatabileceği ve başkalarıyla iletişim kurabileceği yol demektir. Bu yol, konuşma ya da mimik kullanarak, dumanla, davul vuruşu ile hatta işaretler de dâhil olmak üzere çok çeşitli olabilir.

Kültürle ilgili her türlü yaşayış ve kendini ifade etme tarzı, hemen hemen bütünüyle dille gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla da maddî ve manevî kültürün sınırları içine giren bütün kavram ve kelimeler dilin içinde, dilin sözlüğünde yer almaktadır¹⁰¹.

Birey ancak konuştuğu dil sayesinde sosyal kimliğini ortaya koyabilmektedir. Kültür kavramını incelerken de tek tek bireylerden çok belirli bir gruba ait bireylerin ortak davranış kalıpları üzerinde durulmaktadır. Bir grup içerisindeki kabul edilen davranış kalıpları, alışkanlıklar ve değerler, o grubun kültürünü oluşturmada, ortak deneyimler ve kültürleme süreci ışığında grup insanlarını birleştirmektedir. Dil, kültürleme süreci ışığında paylaşılan değerlerin kazanılmasında en önemli araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰².

Bir dilin bünyesinde barındırdığı akrabalık ilişkilerine dair kelime sayısı, o dile sahip insanların kültürlerindeki akrabalık ilişkilerinin önemi hakkında fikir verir. Bir Amerikalı, giyim kuşamı ile ilgili iltifat aldığı zaman “teşekkür ederim” diyerek yanıt verir. Oysa bir Fransızın tepkisi, “öyle mi, aslında çok da yeni sayılmaz” ifadesi ile karşılık verir. Aynı kültürel çevrede yaşayan iki insanın tepkisindeki farklılık, ancak dil yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dil, kişinin ait olduğu kültürel değerleri sembolize eder¹⁰³.

Toplumda madde ve kavram olarak var olan her şey dilde de vardır. Kültürel ve tarihî miras, ancak dil aracılığı ile yeni kuşaklara aktarılır. Dil, kültürel muhtevanın bir ansiklopedisi, hazinesi, sözlüğü gibidir¹⁰⁴.

¹⁰¹ Korkmaz; **a.g.m.**, s. 674.

¹⁰² Güven Mengü; “Dil-Kültür İlişkisine Antropolojik Bir Bakış”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Ed.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2003, s.16.

¹⁰³ Claire Kramsh; **Language and Culture**, Oxford University Pres, 2003, s.1-3.

¹⁰⁴ Güvenç; **a.g.e.**, s.108.

Dil, bir toplumun tüm faaliyetlerinin ve ilişkilerinin ürünü olan kültürünün kodlanarak ortak bir toplumun paydasında kullanıma açılmasını sağlamaktadır. Başka bir ifade ile bir toplumun kültürü, o toplumun ortaya koyduğu maddî ve manevî tüm hasıla olarak ele alındığında, dil ve kültür bağlantısı en açık ve kapsamlı bir biçimde kendisini ortaya koymaktadır¹⁰⁵.

Dil ile kültür arasındaki bağlantıya ilişkin problemlerin araştırılması 1757’de Berlin Bilimler Akademisi’nin açtığı “dilini düşüncelere, düşüncelerin dile etkisi” isimli yarışma ile başladı. Dille düşünce arasındaki bağlantı, Herder’in dille bütün kültür arasında bir bağlantı bulunduğu görüşüne girmek için bir anahtar oldu. Leo Weisberger, Herder’in görüşünden hareketle kültür yapısında dilin etkilerini araştırarak eserler verdi. O’na göre dil, hayatın bütün alanlarında, günlük hayatın en basit olaylarında, bilimde, adet ve törenlerde, inançlarda ortaya çıkmaktadır. Dil aynı zamanda her türlü maddî hayatın da şartıdır. Buna karşılık dil de her bir alanın özel ihtiyaçları ve şartları ile kendi çevresini ve istikametini belirleyerek ona göre gelişir¹⁰⁶.

1762–1835 yıllarında yaşamış olan ünlü Alman düşünürü Wilhelm Von Humboldt’a göre ise diller kendi başlarına ve hür olarak doğmazlar. Bağlı oldukları kültür çevrelerinin özelliklerine göre ve o özelliklerle birlikte gelişirler. Dil, belli bir amaç üzerinde düzenlenmiş manevi bir çalışma olarak ele alınırsa, bu amaca az çok eriştiği görülür. Milletlerin gerçek yaratmaları dillerinde görülür, çünkü her dilin milli bir formu vardır¹⁰⁷. Humboldt’un fikirleri dil ve düşünce ve kültür bilinmezliğinde ortaya atılan ilk varsayım olarak kendinden sonraki çalışmalara ışık tutmuştur¹⁰⁸.

XX. yüzyılda dil felsefesi, pozitivistin bağlarından kurtularak Vossler Okulu ile daha büyük ve güçlü bir gelişim imkânı buldu¹⁰⁹. Vossler, dil ile kültür arasındaki bağlantıyı inceleyerek dilin kültürün aynası olduğu yönünde görüşünü savunmuştur¹¹⁰.

Dil, bir kültür içinde fikirlerin, düşüncelerin, inançların ve yaşantıların paylaşıldığı ve aktarıldığı başlıca araç olması nedeni ile o kültürün ekonomik, toplumsal ve siyasal

¹⁰⁵ Korkut Tuna; “Dil ve Millî Kimlik”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Ed.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2003, s.43.

¹⁰⁶ Bedia Akarsu; **Wilhelm von Humboldt’da Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul Matbaası 1955, s.74-75.

¹⁰⁷ Akarsu; **a.g.e.**, s.42.

¹⁰⁸ Mengü; **a.g.m.**, s.21.

¹⁰⁹ V.N Voloşinov; **Marxism and the Philosophy of Language**, Harward Unv. Pres, 1986, s.51-52.

¹¹⁰ Akarsu; **a.g.e.**, s.75.

kurumlarını sürdürme, kültürel mirasın bir nesilden diğerine başlıca aktarma yoludur. Ziya Gökalp'in de belirttiği gibi dil kültürün temel unsurudur. Zira dil, duygu ve düşüncenin adeta kabıdır. Bir milletin bütün duygu ve düşünce hazinesi, dil kalıbına dökülür ve bu kalıpla yerden yere, nesilden nesile aktarılır¹¹¹.

Carl Sauer'e göre "*hangisi olursa olsun, bir dil.. onu konuşanların kültürlerinin çimentosudur*". Kültürlerin bir tehdit ile karşı karşıya olduğunu hisseden toplumlar yaşamda kalabilmek için, zor kullanarak da olsa, önce hemen dillerini korumaya kalkarlar. Bir Gal atasözü "*dili olmayan bir ulus kalbi olmayan bir ulustur*" der. Ancak dil, bir kültürün pasif bir anahtarı olmaktan daha fazla bir şeydir; edinilen bilgilerin, geliştirilen kurumların ve kültür grubunun üyelerinin tarih boyunca paylaştıkları yaşantılarının doğrudan ifadesidir. Dil ve kültür birbirinin yansımasıdır; kültür ne kadar zenginse dil de o kadar zengindir; dil ne kadar zenginse kültürel tarih ve gelişme potansiyeli de o kadar zengindir¹¹².

Bir millet olmanın vazgeçilmez bir koşulu olan dil birliğinin politize edilmesini ya da dil milliyetçiliğini XV. yüzyılın sonlarına doğru başlatmak mümkündür. 1495'te Piskopos John IV, Breslau'daki yerleşik halkın beş yıl içinde Almanca öğrenmesi gerektiği, aksi halde bölgeden sürüleceklerine dair emir çıkartmıştı. İngiltere'de Edward II (1359–1360) da dil konusunda bir emir çıkartmıştı. Buna göre hiç bir İngiliz soyuna mensup kimsenin İrlanda lehçesi ile konuşamayacağı bildirilmişti. Buradaki amaç, İngiliz dilini yerli halk arasında yaygın hale getirmektir. 1380'lerde İngiliz elçileri, Papa'yı İrlanda'daki yüksek türbeli din adamlarını, bölgelerindeki halkın İngilizce öğrenmeleri konusunda uyarması için çalışmakta idiler¹¹³. Ancak bu tür emirler amaca hizmet etmedi. Dil değişimi, yönetim baskısı ile değil ancak kültürel etkileşim ve göç halinde gerçekleşebiliyordu.

Aynı dönemde Alman ve İngilizlerin bu sert ve caydırıcı uygulamalarına karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların çeşitliliği ile doğru orantılı dillerin çeşitliliğine gösterilen tolerans sayesinde genelde bütün Osmanlı coğrafyasında, özelde ise Balkanlar ve Makedonya coğrafyasında yaşayan halkların dillerini koruyabilmeleri mümkün olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, her ne kadar dil birliği yönünde bir politika izlememişse de gerek idarî ya da askerî görevler nedeniyle gerekse iskân politikası neticesinde bölgeye gelen Türk unsur, beraberinde gelenek ve görenekleri, dinî değerleri gibi kullandığı dili de getirmiştir. Bu

¹¹¹ Mehmet Kaplan; **Kültür ve Dil**, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.187. Ziya Gökalp'in dile ilişkin görüşleri için ayrıntılı olarak Bkz.: Ziya Gökalp; **Türkçülüğün Esasları**, Bordo-Siyah Yay., İstanbul 2004, s.155 vd.

¹¹² Tümertekin- Özgüç; **a.g.e.** s.177.

¹¹³ Robert Bartlett; "Language and Ethnicity in Medieval Europe", **Ethnicity**, Ed.: John Hutchinson-Anthony D. Smith, Oxford Univ. Press, 1996, s.129-131.

sebeplerdir ki Makedonya coğrafyasında yaşayan diğer unsurlar ile birlikte Türklerin arasında kültürel pek çok öge ile birlikte kullanılan dillerde de etkileşim kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında başlayan milliyetçilik hareketlerinin kökeninde, Ortaçağda örnekleri görülen ve XIX. yüzyılda ise romantik milliyetçilik akımı ile tekrar alevlenen dil birliği çalışmaları yer alacaktır.

Özellikle Slav unsurun ilham alacağı Almanya ve İtalya'daki birlik hareketinin temelini oluşturan millet anlayışının tipik temsilcilerinden olan Boué, Lejean ve Kiepert'e göre dil, milli bir topluluğa bağlılığın belirlenmesinde ana ve en etkin kıstastı. Bu anlayışa göre dil ve ırk açısından yorumlanan bir grup dayanışması, milletin oluşum sürecindeki ön politik evreyi teşkil etmektedir. Güney Avrupa Slavlarında millî bütünleşmenin bir aracı olarak görülen dil birliği anlayışı, daha XVIII. yüzyılda “*Tanrı tarafından yaratılan ilk dillerden biri olarak Slavcanın Apolijisi*” adlı çalışmada uygulanmıştır. Sonraları “*Bir halk, dilinde ve diliyle yaşar*” sözü, genel kabul ve saygınlık görmüştür. Bu görüşün siyasî görünüşünde ve açıklamasındaki anlamı, nihayet bir dil-halk grubunun sadece varlığıyla, belli bir yörede bazen sadece var olduğu kabul edilen bir çoğunlukla bile, ilke olarak milli devlet olma hakkına sahip olması demektir¹¹⁴. Balkanlarda başlayan milliyetçilik hareketleri ile birlikte gelişen dilin sadeleştirilmesi ve yabancı –özellikle Türkçe- kelimelerden arındırılması üzerinde yapılan çalışmalara rağmen, yaşanan kültürel etkileşimin izleri günümüzde halen Balkan dillerinde hissedilmektedir.

2.3.2. Makedonya Coğrafyasında Kullanılan Diller

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkların çeşitliliği üstünde defalarca durulmuştur. Osmanlı toplumsallık biçimleri yalnızca cemaatler düzeyinde kalmamıştır. Bu biçimlerin sınırlarını belirlemeye çalışmak kişiyi, böyle çok ırklı bir ortamın doğurduğu iletişim sorunları üzerinde düşünmeye götürür. Bireyden bireye, cemaatten cemaate ilişki kurmakta dil, hangi araçları sağlıyordu?

Araştırmayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyaletleri ile sınırlandırdığımızda karşımıza yedi dil çıkar. Karadeniz kıyısına kadar uzanan topraklarda sayıca baskın bir Slav dilleri topluluğu vardır. Bu topluluk kendi içinde batıda Sırpça-Hırvatça, doğuda Bulgarca-Makedonca konuşanlar olarak ikiye ayrılmış durumda idi. Yunanca, daha az kişi tarafından

¹¹⁴ Fikret Adanır; **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.5.

ana dil olarak tercih edilmekte ise de güçlü toplumsal ve kültürel saygınlığı nedeniyle Balkanlar'da önemli bir yer tutar. Coğrafi sınırlar yönünden daha dar alanda, ama başka dillerle karışmadan yaşayan Arnavutça ve Rumence de Balkan eyaletlerinde kullanılmakta olan dillerdendir. Bunun yanında sadece belirli bir bölgede değil, Yarımada'nın hemen her noktasında konuşulan Judeo-İspanyolca (Ladino), Arumen dili ve Çingenece, yarımada genelinde ağlar halinde işlerlik kazanmıştır¹¹⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede iktidarını kurmasından sonra bu dil çeşitliliğine bir yenisi daha katılacaktır; Türkçe.

Konunun coğrafi sınırlarına bakıldığında, Balkanlardaki çeşitliliğin Makedonya için de geçerli olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda bölgenin etnik yapısı da göz önünde bulundurulduğunda en etkin diller Türkçe'den sonra Slav kökenli iki dil olan Bulgarca ve Makedoncadır. Her iki dil de, Slovence, Sırbo-Hırvatça ile birlikte Güney Slav dilleri grubunda yer alırlar. Bulgar ve Makedonlar, tarihsel süreç içinde Slav olmayan toplumlarla çok daha fazla kaynaşmış ve Türkçe, Arnavutça, Arumence, Rumence ve Yunanca'dan çok daha fazla etkilenmişlerdir¹¹⁶.

Dillerin lehçelerinin oluşumunda dilbilimsel olmayan birçok etmenin rol oynadığı çok iyi bilinmektedir. Bu bağlamda, dil alanının bölgeleri arasında daha sıkı ilişkileri kolaylaştıran ya da engelleyen nesnel koşullara ve dolayısıyla uygulamada, söz konusu dili konuşanlar arasındaki bağlantının sürekliliğine birinci derecede önemli bir rol atfedilir. Yüzyıllar boyunca bölgeler arasında oturmuş ve kesintiye uğramamış bağlantının, konuşulan dilde denge oluşmasına etkin katkısı olduğu, lehçeler arasında önemli farklılaşmaların oluşmasını önlediği, böylelikle bölgesel dillerin farklılaşmasını frenlediği ve dil alanının bütünleşmesini desteklediği çok iyi bilinen bir olgudur.

Bir dili konuşanların arasındaki sürekli bağlantıyı ve bunun sonucunda lehçelerin gelişmesini etkileyen dış etmenler arasında, coğrafyanın çıkardığı engeller, mesafeleri aşan ve bir dil alanının çeşitli bölgeleri arasında bağlantı kuran yollar çok belirleyici rol oynar¹¹⁷.

Güney Slavları, Balkan Yarımadasına gelmeden önce, Slav anadiline mensup idiler. Doğuda yerleşenlerden eski Slavca (Kilise dili)¹¹⁸ ile beraber Bulgarca, batıda yerleşenlerden

¹¹⁵ Lory; **a.g.m.**, s. 291.

¹¹⁶ P.Hendriks; **The Radozda-Vevçani Dialect of Macedonia**, The Peter de Ridder Pres, Amsterdam 1976, s.1.

¹¹⁷ György Hazai; "Balkanlar'da Yollar ve Diller", **Sol Kol Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.133.

¹¹⁸ Eski Kilise Slavcası, yaklaşık olarak X. yüzyılın sonlarına doğru Yunan Dinsel metinlerinin çeşitli Slav diyalektlerinin özelliklerinin göz önünde bulundurularak Slavcaya çevrilerek oluşturulmuş dini metinlerdir.

ise Sırp, Hırvat ve Slovence doğmuştur. Bunlardan Slovence kendi özelliklerini koruyarak yaşamaya devam etmiştir. Balkanlara göç eden Güney Slavlarının arasındaki keskin dil ayrımının sebebi göçün sürekli ve yoğun olmaması ile açıklanabilir. İlk Sırpların, Bulgarlardan ayrıldıkları bölgede Naissus (Niş, Niş), Scupi (Skopje, Üsküp) örneklerindeki gibi birçok Latince adın daha sonra Slav dillerine uyarlanarak uzun süre kullanımda kaldığı bilinmektedir. Bir başka deyişle, bölgede bulunan Latince konuşan nüfus, Slavların gelmesi ile hemen erimemiş ve Bulgarlar ile Sırp arasında geniş bir sınır kuşağı oluşturmuştur¹¹⁹. Ancak esas olarak bu kitlelerin kaynağının farklı oluşunu incelerken, Bulgar ve Makedonların güneydoğu, diğer Balkan Slavlarının ise güneybatı Slavlarından olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir¹²⁰. Güney Slav dilinin diyalektleri temelde Kaykavski¹²¹, Çakavski ve Štokavski olmak üzere üçe ayrılır. Bu üç diyalekt ça, što, kay sözcüklerinden türetilmiştir. Üç sözcük de Türkçe’de “ne” anlamına karşılık gelir. Štokavski XII. yüzyılda diğer iki diyalekten ayrıldı. Osmanlılar Balkanlara geldiklerinde Kosova ve batı Makedonya’da yoğun bir şekilde yerleşik olan Sırp Ştokavski ile Prizren-Timok da denilen Torlak lehçesini kullanıyorlardı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Sırpın Kosova ve Makedonya’nın doğusundan göç etmeleri ile zikredilen bölgeye Arnavut nüfus yerleşti. Bu durum, etnik haritada değişime neden olduğu gibi dili de etkiledi. Štokavski diyalekti bu dönemde kendi içinde İjekavski, İkavski ve Ekavski olarak üç kola ayrıldı¹²². Slav diyalektleri haritasında da belirtildiği gibi Ustorumca, Kaçanik, Kratova, Kumanova, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Pirlepe, Ohri, Resne, Manastır, Struga gibi Makedonya’nın pek çok yerleşim biriminde kullanılan diyalekt Štokavski diyalektinin bir yan kolu olan Ekavski’dir¹²³.

Makedonca diyalektleri arasında özellikle “Galiçki” diyalekti çok önemlidir. Çünkü bu diyalekt eski Slav dilini temsil etmektedir. Güney Makedonya’nın Selanik dolaylarındaki eski Slav kilise dilinin bu diyalektlerden doğmuş olduğu sanılmaktadır. Makedonca’dan ise Selanik’ten Manastır ve Ohri’ye kadar konuşulan Güney Makedonca ile kuzeyde kullanılan

---

Hıristiyanlığın yayılması doğrultusunda misyonerlik faaliyetlerinde kullanılması amaçlanmıştır. Bkz.: Silvia Luraghi-Pierluigi Cuzzolin; “Mediating Culture Through Language Contac-Induce Phenomena in the Early Translations of the Gospels”, **Europe and Mediterranean as Linguistic Areas**, Ed.: Paolo Ramat-Elisa Roma, John Benjamins Pub., Amsterdam 2007, s.136.

¹¹⁹ Noel Malcolm; **Kosova Balkanları Anlamak İçin**, Çev.: Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 51.

¹²⁰ Osman Karatay; “Orta Çağ’da Makedonya: Bir Siyasi Coğrafyanın Süreklilik Öyküsü”, **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s.8.

¹²¹ Kaykavski Sloven ve Hırvatların kullandığı bu diyalekt, Sloven Kaykavski ve Hırvat Kaykavski olmak üzere kendi bünyesinde ikiye ayrılır.

¹²² Ivo Banac; **National Question in Yugoslavia; Origins, History, Politics**, Cornell Univ. Pres, New York 1984, s.46-47; Robert David Greenberg; **Language and Identity in the Balkans**, Oxford Univ. Pres, 2004, s.34.

¹²³ Haritanın orijinali, Makedonya Cumhuriyeti’nin Devlet arşivinden alınmıştır. Kiril alfabesi ile hazırlanan haritanın, özüne sadık kalarak dilimize çevrilmesi, uygun görülmüştür. Haritanın yapılış tarihi belli olmamakla birlikte XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. Harita 10.

asıl Makedonca türemiştir¹²⁴. Ancak, Makedonca'nın bir edebi dil olarak gelişmesi için XIX. yüzyılı beklemek gerekecektir¹²⁵.

Slavların ilk edebî dili olmasına rağmen Makedonca, Bulgar ve Sırp komşuları tarafından en son kabul gören dildir¹²⁶. 1794–1840 arasında Makedonca'nın kullanıldığı yayınlardaki temel hedef Yunan etkisini kırarak helenize olmaktan kurtulmaktır. Bulgar yazarlarla birlikte Makedon yazarlar da anadillerinin Bulgarca olduğunu söylemekteydiler. Makedonca-Bulgarca ayrımı için Bulgar Eksarhlığı'nın kurulduğu ve Rumlar karşısında zafer kazanılan 1870–1912 arası dönemi beklemek gerekecektir. Krste Misirkov, Pirlepe-Manastır diyalekt grubunun temelini oluşturduğu Makedon edebî dilinin prensiplerini 1903'te Sofya'da yayınlacağı “*Za Makedonskite Raboti*” adlı çalışması ile ortaya koyacaktır. Misirkov'un bu kitabı her ne kadar yok edilmeye çalışılacaksa da XX. yüzyılın başından itibaren Makedonya'da Makedonca ve etnik bilinç hızla yayılacaktır¹²⁷.

Makedonya'da yaşayan Yahudiler ana dilleri İbranice'yi kullanmamaktaydılar. Hıristiyanlığın üçüncü asrından beri Yahudilerin ana dili olmaktan çıkan İbranice'nin yerini ilk önce Arapça almıştır. Bununla beraber Yahudiler arasında zamanımıza kadar İbranice, dini ve edebi dil olarak kalmıştır. Gündelik hayatta Yahudilerin tercihi, içinde yaşadıkları memleket dilini kabul etmektir. Hatta zamanla edebiyatlarını ve eserlerini de içinde yaşadıkları toplumun kullandığı dillerde meydana getirerek bu dilleri tam anlamıyla özümsemişlerdir. Kitleler halinde göç ettikleri zaman yeni yerleştikleri bir memlekette çok defa eskiden uzun süre oturdukları memleketin dilini de koruyarak bu suretle anadilleri eski öğrendikleri dil olduğu halde, sosyal ilişkilerde kullandıkları dilleri de yeni memleketin dili olmuştur. Bu suretle İspanya'dan yakınoğuya göç eden Yahudiler Yahudi İspanyolcası'nı yani İspanyolca'nın bozulmuş bir şekli olan Ladino'yu, Almanya'dan hicret eden Yahudiler de dünyanın birçok yerlerinde Yahudi Almanca'sı yani Yiddiş'i kullanmakta idiler. Tarihleri zorunlu göçlerle dolu olan Yahudiler, yaptıkları sürekli göçler nedeni ile çoğu zaman birden fazla dili öğrenmek durumunda kaldılar¹²⁸.

¹²⁴ İrfan Morina; “Balkan Bilim Çevrelerinin Türkçe Kelimelere Karşı Aldıkları Tavrı”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri**, C. II, 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara 2004, s.2133-2134.

¹²⁵ İlker Alp; “Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti”, **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yay., Ankara 2002, s.82.

¹²⁶ Ruland Sussux-Paul V. Cubberley; **The Slavic Languages**, Cambridge Univ. Pres, New York 2006, s.68.

¹²⁷ Victor A. Friedman; “Macedonian”, **The Slavic Languages**, Ed.: Bernard Comrie, Greville G. Corbett, Routledge Pub., London 2002, s.250; Petar Hr. Ilievski; “Tradition and Innovation in the Devekopment of the Macedonian Language”, **Macedonian Review**, vol.: XXI, S. 1-2, Skopje 1991, s.24.

¹²⁸ Hilmi Z. Ülken; **Yahudi Meselesi**, Üniversite Kitabevi, İstanbul 1944, s.35.

Makedonya’da yaşayan Ulahlar, bilindiği gibi Rumenlerle yakın ilişkideki bir halktır. Ulahların dili, Rumenlerin dili gibi Latin kökenlidir. Her iki dilin ayrışması IX. ve hatta X. yüzyılda gerçekleşmiştir¹²⁹.

Bölgede yaşayan Arnavutların kullandıkları dil, onların tek ortak yanıdır. Bu yüzden günümüz anlamı ile Arnavut dilini “milli” bir dil olarak kabul etmek mümkündür. Arnavutça, Hint-Avrupa dil grubundandır. Tarih boyunca Trakyalılar, Alman kabileleri, İtalyanlar, Yunanlılarla girdikleri ilişkiler sonucunda Arnavutların dili, tüm bu unsurların dilleri ile benzerlikler gösterse de sonuçta bu dillerden ayrı bir özellik sergiler¹³⁰. Arnavutça, Hint-Avrupa dil ailesine mensup olduğu halde kendi başına bir alt grup oluşturur. Başka bir ifade ile birinci derecede akraba olduğu hiçbir dil yoktur¹³¹.

Bu dil çeşitliliği zemininde, Osmanlı Balkanlarında Türkçe’nin yeri neydi? Onu birbirinden bunca farklı halkları kaynaştıran “lingua franca” gibi birleştirici bir etken olarak düşünmek doğru mudur? Bu soruların yanıtları net değildir ve genellemelerden kaçınmak daha doğrudur. Balkanlar’da Türkofoninin statü sorunu tarihçilerin pek dikkatini çekmemiştir. Türkofoniden anlaşılan, sadece anadili Türkçe olan yerlilerin değil, aynı zamanda yerli olmayan, fakat kendi dillerine paralel olarak yazılı ifadelerde bile dile mükemmelen hâkim olanlardan, ancak karşısındaki ile zorlukla anlaşabilecek kadar aşinalığa sahip olanlara kadar herkesin Türkçe konuşma adetleridir¹³².

Türkçe, bugün yaşayan dillerin en yaşlılarından biridir ve bu tarih derinliği yanında mekânca da geniş bir coğrafyaya sahiptir. Türkçe’nin konuşucuları, bu geniş tarih ve coğrafya diliminde birçok devlet kurmuşlar, komşuluklarında yer alan kavimlerden birçok bilgi öğrenmişler ve komşularına da birçok bilgi öğretmişlerdir. Dolayısıyla, Türklerin komşularına öğrettikleri ile komşularından öğrendikleri bilgilerin adları, Türkçe ile ona komşu olarak yaşayan başka diller arasında, oldukça zengin bir söz alışverişine yol açmıştır¹³³.

¹²⁹ Malcolm; **a.g.e.**, s.50.

¹³⁰ Nuray Bozbora; **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s.34.

¹³¹ Malcolm; **a.g.e.**, s.56.

¹³² Lory; **a.g.m.**, s.292.

¹³³ Günay Karaağaç; “Türkçe’nin İnsanlık Kültür ve Medeniyetine Katkısı”, **Türk Dil ve Kültürünün En Eski Dönemleri Tarihi Gelişme Çizgisi Kıbrıs’a Ulaşması Bugünkü Durumu Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Girne Amerikan Ün. Yay., 23-25 Mayıs 2005, Girne 2008, s.19.

Bir dilin farklı kullanımlarının araştırılması nazik bir konudur. Yaşanıp bitmiş bir tarih dönemiyle ilgili olduğunda, kaynak sorunu nedeniyle etnik-dilsel araştırma karmaşıklaşır¹³⁴. Makedonya’da Türkçe etkisinden bahsedilirken gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır. Makedonya’nın Osmanlı topraklarına dâhil edilmesinden kısa bir süre sonra başlayan sürgün ve kolonizasyon hareketi ile Anadolu’dan pek çok Türkmen ve Yörüklerin bu coğrafyaya yerleştirildiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Türkçe’nin etkilerinden bahsederken Makedonya’daki Yörüklerin diyalektinin de unutulmaması gerekir. Çünkü bütün Balkan Yarımadası ve özellikle Slav dilleri onların tesiri altında kalmıştır. Yörük diyalekti, menşe itibarıyla Selçuk Türklerinden önce gelen Ön Asya’daki Türkmenlerin diyalekti olmakla birlikte gayet sade bir dildir. Şimdiye kadar, Yörük Türkçesi üzerine yapılan araştırmalar, bunun herhangi bir Türk diyalektinden farklı olduğunu göstermektedir¹³⁵. Genel olarak Türkoloji çalışmaları bile bu öbekte az ilgilenmiştir. Balkan dünyasını etkileyenler, İstanbul Türkçesi ya da standart güncel Türkçe değil, Rumeli Türk lehçeleridir¹³⁶.

İstanbul Türkçesi ile Rumeli Türk lehçeleri arasında başlıca ayırt edici özellikler, kuşkusuz Osmanlı döneminde, bu bölgenin genel dil alanıyla bütünleşmesinin daha sıkı, dolayısıyla daha organik olduğu bir sırada, Türk dilinin uzun tarihsel gelişmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Balkanlardaki Türk lehçelerinin ayırt edici özellikleri nelerdir? Bu dil alanında gözlemlenen lehçe sınırları hangileridir? Geçtiğimiz yıllarda lehçeler üzerine yapılan araştırmalar, Balkanlardaki Türk lehçelerinin iyice ayırt edilebilen çok farklı iki temel grupta toplandığını açıkça göstermektedir. Balkanların Batısındaki Türk lehçeleri daha arkaik bir nitelik taşımakta ve dilin tarihinin daha eski dönemlerinden, özellikle orta Osmanlı döneminden kaynaklanan bir dizi özelliği korumaktadır. Buna karşılık, Balkanların doğusundaki lehçelerin daha yeni bir yapısı vardır ve tarihsel açıdan, çağdaş edebi Türk dilinin oluşumu sırasındaki bütün değişiklikleri yansıtır. İki lehçeyi ayıran sınır kuzeyden güneye uzanır. Başlangıç noktası Lom’un doğusundadır. Balkanları aşar ve Sofya’nın doğusundan geçerek Rila ve Prin Dağlarının batısından güneyde Ege kıyısına ulaşır¹³⁷. J. Németh’e göre Batı Türk ağızları Tuna’da Adakale, Bosna, Güney Makedonya hatta Arnavutluk’a kadar varmaktadır¹³⁸.

¹³⁴ Lory; **a.g.m.**, s. 292.

¹³⁵ Morina; **a.g.m.**, s.2133.

¹³⁶ Lory; **a.g.m.**, s. 295.

¹³⁷ Hazai; **a.g.m.**, s.134.

¹³⁸ Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy; **Tarih Boyunca Slav-Türk İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları**, TDK Yay., Ankara 1998, s.108.

İki lehçe grubunun birbirinden ayrıldığı dönem kesinlikle XVI. ve XVIII. yüzyıl arasındadır. Bu süreç, Balkanlarda özellikle de batı bölgelerinde Türk nüfusun ortaya çıkmasıyla başlar. Sürecin XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyılın başında sona erdiği neredeyse kesinlikle ileri sürülebilir¹³⁹.

Büyük lehçe gruplarının içinde lehçe alt grupları adı verilen, daha sonra oluşmuş birimlerin varlığını sorgulamak ilginç olabilir. Batıdaki lehçelere gelince, elimizdeki malzeme bu grubun içinde belirli farklılıklar saptamamıza izin vermez. Yalnızca Üsküp bölgesi'ndeki Yörüklerin lehçesi, köylerde ve kentlerde yaşayan halkın lehçesinden kesinlikle farklıdır. Bu durum kuşkusuz Yörük topluluklarının daha geç bir tarihte gelen bir göç katmanı olmasıyla açıklanabilir.

İki büyük lehçe grubu, yani doğu ve batı lehçeleri arasındaki sınır bağlamında, öncelikle coğrafi etkenlerin ayırıcı rolünün altını çizmek gerekiyor. Bu rol özellikle Bulgaristan'ın güneyindeki alanda belirleyicidir. Burada Rila, Pirin, Rodop dağları, sınırlarsak, havzalar arasında neredeyse aşılmaz bir set oluşturur. Kuzey Bulgaristan'ın Rumeli'nin Bulgar toprakları arasında dinamik bir konumda olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca bu bölgede Slav halkla kuşatılmış Türk lehçelerinin adacıklar oluşturmasının da bu ayırım sürecine katkıda bulunduğunu vurgulamalıyız¹⁴⁰.

2.3.3. Makedonya'da Türkçe'nin Yerleşmesi

Makedonya'da Türkçe'nin Osmanlılarla birlikte yerleştiği düşünülse de, Osmanlıların bölgeye yerleşmesinden çok önce de Türkçe'nin Balkan Yarımadası'nda ve dolayısıyla Makedonya coğrafyasındaki varlığı göz ardı edilmemelidir. Boşnak dilbilimcisi Abdullah Skaljic "*Turcizmi u Srpkohurvatskom Yeziku*" isimli eserinde şöyle diyor; "*Bazı bilim adamları Türk sözlerinin Balkanlarda ve özellikle Slav dillerinde yerleşmesini Osmanlı Türklerinin bu yerlere gelmelerine bağlamasına rağmen, reddedilemeyen bir gerçek vardır ki o da Osmanlılardan önce Türk milletlerinin etkisinin bu dillerde mevcut olmasıdır. Bilindiği gibi Avarların Panonya adlı geniş ovaya gelmesinden ve bunların Balkan toplumları ile*

¹³⁹ Hazai; **a.g.m.**, s.135.

¹⁴⁰ Hazai; **a.g.m.**, s.136.

ilişkiye girmesinden itibaren bazı Türk-Tatar etkilerinin Balkan dillerinde iz bıraktıkları görülmüştür."¹⁴¹

Osmanlılardan önce Balkanlara göç eden ve kültürünü etkileyici kılan eski Avar, Peçenek, Oğuz, Kuman ve diğer Türk boyları Balkanlarda ve özellikle Slav dillerinde ve yer adlarında binlerce Türk kökenli sözcükler bırakmış ve bu dillerin zenginleşmesini sağlayarak Balkanlarda Türklerin Slavlar kadar eski bir halk olduklarının kanıtlarından bir tanesini oluşturmuştur¹⁴².

Balkanlarda, Avar, Peçenek, Oğuz ve Kuman Türkleri ile gelen bir yenilik vardır. Her şeyden önce yarımada, nehir, göl, dağ, yayla, tepe, vadi, köy, şehir ve diğer yer adları Türkçeleşmiş; atlar çoğalmış, ipek, haşhaş, pirinç ve diğer tarım kültürleri yaygınlaştırılmıştır. XII. yüzyılda bölgeye gelen Kumanlar, Rodoplar ile Makedonya'nın doğu kısımlarına yerleştiklerinde dağıldıkları yerleşim birimlerine de coğrafi isimler vermişlerdir. Makedonya'daki Kumanova, Sofya'daki Kumantsi, Nevrekop'ta Kumança, Kesriye'de Kumaniçevo gibi yer isimleri onların eseridir¹⁴³. Bunun gibi bölgeye gelen Türk boylarından sonra, Axios nehrinin adı Vardar olmuş; Lihnidos gölü, Ohri adını almış, Skardos dağının adı Şardağ olarak Türkçeleştirilmiştir. Ortaçağ Sırp devleti döneminde Çar Duşan birçok yer adını yazılı belgelerinde, örneğin *Chrysovuly* adlı yazılarında Sırplaştırmaya yönelik çaba göstermiş ama başaramamıştır. Örneğin, *Vardar* nehrinin adı Çar Duşan'ın *Chrysovuly* adlı belgelerinde "*Velika*" yani "Büyük Nehir" diye geçmesine rağmen, halk arasında bu tabir hiçbir zaman yaygınlaşmadı. Günümüzde de sadece eski Yugoslavya Türkleri değil, Makedonlar, Sırp ve tüm diğer Slavlar bu nehrin adını *Vardar* olarak kullanmaktadırlar¹⁴⁴.

Osmanlılar, Balkanlara geldikleri zaman, kendileri ile beraber tamamen başka ve yeni bir medeniyet yani İslam medeniyetini getirmişlerdir. Bu medeniyet hem dil, hem de yaşayış üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu tesirler bugün bile Balkan mozaiğinde açıkça görülmektedir¹⁴⁵. Osmanlı döneminde bütün Balkan dilleri Türkçe'ye ve Türk kültürüne açık kaldılar. Bu dönemde Balkan milletleri değişik etnik kökenden olmalarına rağmen aralarında Türkçe konuşarak anlaştılar. Söz konusu olan dönemde Türkçe'nin Balkan dilleri üzerindeki

¹⁴¹ Abdullah Şkaljic; *Turcizmi u Srpkohrvatskom Yeziku*, Svyetlost Yay., Sarayova 1966, s.11'den aktaran Muzaffer Tufan; "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, Bildiriler*, İstanbul 1995, s.4-5.

¹⁴² Tufan; "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", s.6.

¹⁴³ Ahmet Gökbel; "Kıpçaklar/Kumanlar", *Türkler*, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.743.

¹⁴⁴ Tufan; "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", s.11.

¹⁴⁵ Morina; *a.g.m.*, s.2130.

etkisinin sebeplerini, Türkçe'nin bir itibar ve ihtiyaç dili olmasında aramak gerekir. Osmanlı döneminde Türk dili ve kültüründen söz konusu dillere pek çok yeni kavram ve sözcükler yerleşti¹⁴⁶. Özellikle idarî, hukukî, dinsel içeriği olan kelimelerin yanı sıra yemek, sebze, meyve, mobilya, alet-edevat isimleri Balkanlarda Türk dilinin etkisinde kaldı¹⁴⁷.

Osmanlıların bahse konu coğrafyada beş yüzyıl gibi uzun bir süre yaşaması, şüphesiz buradaki medeniyette derin izler bırakmıştır. Aynı şekilde Osmanlılar da, bu milletin adet ve unsurlarından bir kısmını benimsemiştir.

Tarihsel dilbilim, her ne kadar karmaşık bir bilim dalı olsa da dilbilimciler, söz dağarcığı ve yer adlarını ayıklayarak hangi dillerden ve kültürlerden ne düzeyde sözcük almış olduğunu saptayarak, çoğu zaman son derece ayrıntılı bir kronoloji yapılandırabilmektedir¹⁴⁸. Slav dillerindeki Türkçe unsurlarla ilgili ilk çalışmalar, XIX. yüzyılda başlamıştır. Önce Rusların, sonra daha sonra da Güney Slavlarının dilleri üzerinde başlayan bu çalışmaların meyvelerini derli toplu birer sözlük halinde Elizaveta Nikolaevna Şipova'nın ve Abdullah Skaljic'in eserlerinde bulmak mümkündür¹⁴⁹. Yine, Sırp edebi dilinin temelini atan, ilk grameri ve ilk sözlüğü hazırlayan *Vuk Karadžić*, 1818 yılında birinci ve 1852'de ikinci Sözlüğünü yayımladığında iki bin Türk sözcüğüne Sırp Dili'nin Sözlüğü'nde vermiştir¹⁵⁰.

Ünlü bir Hırvat Slavisti olan Dr. Petar Skok, Osmanlıların Balkan milletleri üzerindeki tesirleri hakkında araştırmalar yaparak Osmanlı medeniyetinin Balkan milletlerini tarafından hiçbir zor kullanılmadan, isteyerek benimsendiğini ilk olarak ispat etmeye çalışmış kişidir¹⁵¹. 1935'te Skok: "*Balkan Yarımadasında Osmanlı dilinin yayılmasıyla meşgul olan herkes Türk etkisinin son derece yoğun olduğunu ve dil terminolojisinde ifade edildiği şekliyle manevî ve maddî uygarlığın bütün kollarını kapsadığını kabul etmekte birleşirler... Araştırmam Balkanlardaki 500 yıllık egemenliği sırasında Türkçe'nin önemini açıkça ortaya koymaktadır.*"¹⁵²

¹⁴⁶ Melahat Pars; **Makedon ve Sırp Romanlarında Türkler ve Türk İzleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün. Sosyal Bilimler Enst., Ankara 2000, s.12-13.

¹⁴⁷ Wayne S. Vucinich; "Islam in the Balkans", **Religion in the Middle East Three Religions in Concord and Conflict**, Ed.: A.J.Arberry, Vol.: 2 Islam, Cambridge Univ. Pres, 1968, s. 237.

¹⁴⁸ Malcolm; **a.g.e.**, s.55.

¹⁴⁹ Karaağaç; **a.g.m.**, s.36.

¹⁵⁰ Tufan; "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", s.11.

¹⁵¹ Morina; **a.g.m.**, s.2134.

¹⁵² Orhan Koloğlu; "Osmanlı'daki Türk Olmayan Cemaatlerde Türkçenin Yeri", **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.511.

Türkçe'deki Slav dillerinin etkisi üzerindeki ilk çalışma H.F. Miklosich tarafından “*Türkçedeki Slavca, Macarca ve Rumence Unsurlar*” adıyla 1889’da yapılmıştır¹⁵³. Miklosich, yazı Türkçesinde o zamanlar kullanılan Slavca, Macarca, Rumence gibi dillerden geçmiş 170 kelimenin listesini verir¹⁵⁴.

2.3.4. Türkçe'nin Makedonya Coğrafyasında Kullanılan Dillere Etkisi

Dil ilişkileri incelemelerinde, dillerin bir arada yaşaması ya da herhangi bir şekilde karşı karşıya gelmesi sonucu ne olduğu, nelerin, niçin, nasıl ve ne dereceye kadar değiştiğini bulmayı amaçlayan çalışmalarda önemli bir yol kat edilmiştir¹⁵⁵. Diller arası alışverişler, dillerin konuşurlarının türlü düzlemlerdeki karşılıklı ilişkilerinden ortaya çıkar. Tarihçilerin en güvenilir kaynakları olarak dil verileri bize, tarihin bir savaşlar tarihinden ibaret olmadığını, savaşların birkaç saatlik, birkaç günlük işler olduğunu, asıl tarihin, savaşlar da dâhil bir ilişkiler tarihi, bir öğrenme ve öğretme süreci olduğunu göstermektedir¹⁵⁶.

Osmanlı döneminde genel olarak Balkanlar’da, özelde Makedonya’da karma nüfuslu köylerde, köylüler Türkçe’yi daha küçük yaşlarda komşu çocuklarıyla oynarken öğreniyorlardı. Ayrı dilleri konuşan köyler, yan yana sıralandığında ise küçük çobanlar köy arazilerinin bitiminde hayvan otlatırken Türkçe’yi öğrenmeye başlıyorlardı¹⁵⁷.

Halk adına yetkililerle muhatap olan köy cemaatlerinin yerel sorumluluklarının (knez, kocabaşı, vs.) iyi Türkçe konuşmaları kendi çıkarlarıydı. Bu köy eşrafında, zaten “Osmanlı” davranış kalıplarını benimseme eğilimi hemşerilerinden çok daha fazlaydı. Yine Ortodoks din adamlarının ve özellikle piskoposların da millet başı olarak Türkçe bilmelerinde büyük fayda vardı¹⁵⁸.

Çok ilgi çekici örnek, anadillerini koruyan Müslüman olmuş Balkanlıların durumudur. İslam dinine girmelerinin imparatorluğun egemen kesimine girişlerini sağladığı düşünülse bile, bu toplumsal yükseliş ancak, Türkçe’ye hâkim oldukları andan itibaren tamamiyle geçerliliğini kazanıyordu. Yaygın bir söylem “Türkçe konuşmayan Allah’tan korkmaz” idi.

¹⁵³ Karaağaç; **a.g.m.**, s.36.

¹⁵⁴ Süleymanoğlu Yenisoğlu; **a.g.e.**, s.53.

¹⁵⁵ Nurettin Demir-Emine Yılmaz; “Osmanlı Türkçesi”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.486.

¹⁵⁶ Karaağaç; **a.g.m.**, s. 19.

¹⁵⁷ Lory; **a.g.m.**, s. 297.

¹⁵⁸ Lory; **a.g.m.**, s. 300.

Elbette Türkleşme her yerde gerçekleşmekten uzaktır. Müslüman olmuş kentliler, yerleşik Türklerle hızla kaynaşıyorlar ve Türk dilini benimseyerek dillerini ve ulusal geleneklerini yitiriyorlardı. Buna karşılık İslam dinine girmiş köylüler, özellikle de kentlerden uzaktaki dağlık bölgelerde yaşayanlar sadece dillerini değil, geleneklerini de korudular. Ancak, bu dağ köylülerinden, Türk komşularla doğrudan temasta bulunanların pek çoğu, zamanla Türk unsurun içinde eridiler. Bazı bölgelerde ise bu kaynaşma günümüzde bile henüz tamamlanmış değildir¹⁵⁹. Müslüman olmuş bu kimselerin kendilerini ondan yana kabul ettikleri Osmanlı İmparatorluğu'yla köklü bir şekilde bütünleşmeleri birçok dil engeliyle karşılaşıyordu. En azından yerli Türkçe, daha üst düzeyde bir mevkiye kabul edilebilmek içinse Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça öğrenmeleri gerekiyordu. Bu zor toplumsal yükseliş sonunda, taşra kökenine sırt dönme eğilimi çok güçlü idi. Bu durum Boşnak ve Arnavut Müslümanlar, en çok da Pomaklar arasında özel bir aydın kesimin ortaya çıkışının zorluğunu kısmen açıklar.

Köylüler için panayır ve pazar, kentliler için ise çarşı, Türkçe bilmeyi gerektiren mübadele mekânlarıydı. Cemaatlerarası ilişkileri beraberinde getirdiği ölçüde, Türkçe çok kere para, yani sarraflar ve ticarî muamele dünyasıyla da iç içeydi. Çok zaman etnik ilişki ağlarıyla yürüyen bu aynı iş çevreleri, ayrıca kendi aralarında anlaşmayı sağlayan Yunanca, Judeo-İspanyolca, Arumence, Ermenice gibi bir iç dile de başvuruyorlardı.

Çarşı esnafının dili Türkçeleşme izleri ile doluydu. Çeşitli Balkan dillerinde esnafın bütün terimleri Türkçe'dir. Ancak Balkanlıların çok büyük bir çoğunluğu için Türkçe, sadece sözlü bir dildir. Dolayısıyla taşıdığı kültür dağarcığı, esas olarak folklorla ilgilidir. Her dinden ve dilden topluluk tarafından söylenen ve sevilen Türkçe şarkılar, kentlerde ağızdan ağza dolaşır¹⁶⁰. Türk halk şiirinin koruyucuları olarak bilinen Türk aşıkları¹⁶¹, Türklerin Makedonlarla yaşadıkları yerlerde de mevcuttular. Sazlarıyla şiirler ve türküler okuyan bu aşıklar hem Türkler hem Makedonlar tarafından çok sevilen kişilerdi. Türk aşıklarından Makedonlar da şiirler öğreniyorlardı.

¹⁵⁹ Lory; **a.g.m.**, s. 301.

¹⁶⁰ Lory; **a.g.m.**, s. 301-303.

¹⁶¹ Türk kültüründe önemli bir yer tutan âşıklar, buldukları toplumun birer sözcüsü durumundaydılar. XVIII. yüzyılın âşıkları siyasal tarihte çok önemli olaylar olmasına rağmen XVII. yüzyıl âşıklarının gücüne erişememişlerdir. buna rağmen işlenen konular itibarıyla divan şairlerine göre daha canlı ve daha hayati konuları işleyen şiirler yazmaya yöneldikleri bilinmektedir. Erman Ertun; “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.593,601.

Yukarı Debre civarında söylenen bir Makedon halk şiirindeki Türkçe mısralar bu açıdan dikkat çekicidir. “İmaş oçi kako filcan/ yalvaraim/ gel yanima...”¹⁶² Bu halk şiirlerinde ev, mimarî ve mefruşatla ilgili pek çok kelime Türkçe kökenlidir. “çoşak”, köşe, “çardak”, çardak, “kula”, kule, “kapija”, kapı, “avlija”, avlu, “merdiven”, merdiven, “minderluk”, minder, “džam”, cam, “odaja”, oda, ve daha pek çok örnekler mevcuttur.

Yönetimsel ve sosyal hiyerarşiye ilişkin, destanlarda yer alan pek çok kelimenin de Türkçe kaynaklı olması şaşırtıcı değildir. “vezir”, vezir, “paša”, paşa, “aga”, ağa, “spahija”, sipahi, “beg”, bey, “beglerbeg”, beylerbeyi, “dizdar”, dizdar ve benzerleri gibi. Bu liste bir hayli uzundur. Sosyal statü ifade eden kelimeler; “kmet”, kmet, “tefterdar” defterdar, “kahvedžziya”, kahveci, “čehaja”, kahya.

Bütün Türk yönetimi ve sosyal yapısına ilişkin Türkçe kelimeler destanların vezin formülüne yansdı. Dinsel dünyaya ilişkin kelimeler de konuyla yakından ilişkilidir. Müslüman dinsel hiyerarşi bu şiirlerde kendini gösterir. “Šeh ul İslam”, şeyhülislam, hadžija”, hacı, “hodža”, hoca, “mula”, molla, “mujezin”, müezzin, “hurije”, huri, “džamija”, camii, “sabah”, sabah, icindija”, ikindi, “akşam”, akşam, “jacija”, yatsı, “dova”, dua ve benzerleri¹⁶³.

Osmanlıların Balkanları fetih hareketinden sonra getirdikleri yeni hiyerarşi sistemi ve bu yolla devlet idaresi ve orduya ait kelimeler Balkan dillerine girmeye başlamıştır. Mecburen giren bu kelimelerin dışında Osmanlılar, Bizans’ın adetlerinden bazıları ile Latince ve Grekçe kelimelerinden benimsediklerini de Balkanlara getirerek kendi unsurları olarak yaymışlardır. Osmanlılar Bizans’tan aldıkları kelimeleri, Türkçe kurallarına sokmakla yeni telaffuzlar yaratmışlar (fener, kiler, avlu, gümrük v.b.), Fars ve Arapça kelimeleri de bünyelerine dâhil ederken benzer bir uygulamaya tabi tutmuşlardır. Latince, Grekçe, Arapça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk on yılında Fransızca ve İtalyanca dantela, moda, palto, pantolon, pudra, ceket gibi pek çok kelime yine Türkçe kanalı ile Slav dillerine girmiştir¹⁶⁴. Grek ve Latince kelimeler hiç kuşku yok ki Arapça ve Farsça kelimelerden çok daha azdır. Buna rağmen bu kelimelerden Slav dillerinde kullanılanlarına, Türkler vasıtasıyla ve Türk telaffuzuyla kullanıldıkları için “turcizm” denmiştir¹⁶⁵.

¹⁶² Melahat Hamza; “Makedon Dili ve Edebiyatında Türk Etkileri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:116, Ekim 1998, s.211.

¹⁶³ Albert B. Lord; “The Effects of the Turkish Conquest on Balkan Epic Tradition”, Slavistic Printings and Reprintings”, **Aspects of the Balkans Continuity and Change Contributions to the International Balkan Congerence held at Ucla** (Ed.: C.H. Van Schoonveld), 1972, s.306-307.

¹⁶⁴ Olivera Yaşar-Nasteva; **Turските Leksicki Elementi vo Makedonskiot Yazik**, İnstitut za Makedonski Yazik “Kriste Misirkov”, Posebna İzdanija Kniga 31, Skopje 2001, s.37-38.

¹⁶⁵ Morina; **a.g.m.**, s.2135.

Arnavut araştırmacı Dizdari, Arnavutça'daki Türkçe kökenli sözcüklerin sayısını dört bin olarak verir. Bu kelimelerin içinde elbette Farsça, Arapça kökenli kelimeler de mevcuttur. Ancak bu kelimelerin Arnavut dilinde yer alması Türkçeleştirildikten sonra gerçekleřmiştir¹⁶⁶.

Makedon dili üzerinde yapılan araştırmalar, Türkçe'nin Makedonca üzerindeki etkisinin çok büyük ve çok derin olduğunu gösterir. Kanuni Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmet Paşa devrinden bir olayı konu alan Makedon yazar Stale Popov, "Kaleş Angya" romanında 427 Türkçe kelime kullanmıştır. Bu romanın hemen hemen her cümlesinde Türkçe kelimeye rastlanmaktadır. Makedon şairi Grigor Pırliçev'in yazdığı "Özgeçmişim" adlı eserinde de 200'den fazla Türkçe kelime vardır. Makro Tsepenkov'un derlediği on ciltten oluşan Halk Masalları külliyyatında mevcut olan yedi yüzün üzerindeki masal ve hikâyelerin hemen hemen her cümlesinde Türkçe kelime vardır¹⁶⁷.

1950'lerden itibaren Makedon millî bağımsızlığına giden yolda gerçekleştirilen "dilde arınma" sürecinin etkisi ile günümüzde Makedonca'daki Türkçe kelimelerin bilinçli ve yavaş yavaş ikinci plana itildiğini görmek mümkündür¹⁶⁸. Eskiden kullanılan Türkçe kelimelerin karşılığında kullanılmaya başlanan Slav dillerinden kelimeler ise sözlüklerde başta parantez içinde Türkçe karşılıklarıyla açıklanmaktadır. Bazı yeni Slav kelimeleri ise bir değil birkaç Türkçe kelime ile de açıklanmaktadır. Bu durum sadece Makedoncada değil Bulgarca'da da görülür¹⁶⁹.

Makedonya'da yaşayan Slavların dillerinde, edebiyatlarında sanatlarının her dalında, adet, gelenek, görenek ve diğer nitelik ve değerlerinde Türk dili ve edebiyatının, sanatının, mimarisinin, müziğinin, adet ve diğer unsurlarının etkileri halen görölmekte ve hissedilmektedir. Türkçe ile ilk teması kurduktan sonra, Makedoncanın büyük değişikliklere uğradığı görölmüştür. Türklerin Makedonya'ya iskân edilmelerinden sonra temelinden değişen ekonomik, sosyal ve siyasal hayat yeni Türk elemanlarıyla zenginleřmiřtir¹⁷⁰. Eski askerî terminolojide, mesleklere ait terminolojide, giyim isimlerinde, hayvan yetiştirme ve tarım alanında, ulusal yemeklerin listesinde olduğu gibi, duygusal alanda da Türkçe'den alıntı yüksektir¹⁷¹.

¹⁶⁶ Koloğlu; **a.g.m.**, s.511.

¹⁶⁷ Hamza; **a.g.m.**, s.2009.

¹⁶⁸ Hamdi Hasan; "Bugünkü Makedonca Sözlükte Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler", **V. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı Bildirileri**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara 2004, s.1357.

¹⁶⁹ Yaşar-Nasteva; **a.g.e.**, s.23.

¹⁷⁰ Hamza; **a.g.m.**, s.208.

¹⁷¹ Koloğlu; **a.g.m.**, s.511.

Osmanlı döneminde, bölgede yer alan bitki ve çiçek türleri için kullanılan Türkçe isimler de bugün büyük oranda Sırp-Hırvat dilinde de korunmaktadır. Abanos (abanoz), afion (afyon), anduz (andız), arpadzik (arpacık), badem (badem), bamija, bamja (bamy), dud (dut), lala, lale (lale), leblebija (leblebi), jasmın (yasemin), prasa (pırasa), Őeftalija (Şeftali), tutun (tütün)..vb¹⁷².

XV ve XVI. yüzyıllara ait kilise metinleri incelendiğinde dukan (dükkan), yorgan (yorgan), kalap (kalıp), mutafçija (mutafçı), oka (okka), pazar (pazar), çarŐija (çarşı), han (han) gibi sözcüklerin varlığı tespit edilmiştir. Türkçe kelime sayısı oldukça sınırlıdır. XVII yüzyıl metinlerinde Türkçe kelime sayısı artmaya başlar. XVIII. yüzyıl metinlerinde ise pek çok Türkçe kelimeyi bu kilise metinlerinde bulmak mümkündür. Ama (ama), bakar (bekar), büyük, denk, kazan, kat, mahala (mahalle), mahkeme, müşteri (müşteri), pamuk, rakija(rakı), sahan, sinija (sini), tava, tencere, tepsija (tepsi), fırça gibi kelimelerin yanında artık XVIII. yüzyılda pek çok zanaat ismi de kullanılmaya başlanmıştır; boyacija (boyacı), kazancija (kazancı), kuyumcija (kuyumcu), kumaŐcija (kumaŐçı), çeŐmeci, terzi¹⁷³. Dikkat edildiğinde o zamanki Slav diline giren ve “a, u, i” ile son bulan Türkçe kelimelerin sonuna -ja (-ya) eki ilave edilmiştir. Bu ek günümüzde sadece Sırpça’da değil, Bulgarca, Makedoncada da kullanılmaktadır¹⁷⁴.

Türkçe’de “-siz” ekinin karşılığı olarak Makedonca’da kullanılan “ne-“(yok) ekiyle yapılan olumsuzluk bildiren kelimeler, tamamen Türkçe’ye uygun olarak yapılmıştır;

nekadaren-kudretsiz

nekadarno-güçsüz

nekasmet-kısmetsiz gibi örnekler, Türkçe sıfatların Makedoncaya ne kadar çok yerleştiğini ve uyum sağladığını gösterir¹⁷⁵.

Makedonca’daki Türkçe’nin etkisi, Makedon dilinin geliştiği tarihî ve ekonomik koŐulların ve XV. ve XVI. yüzyıl arasındaki dönemde Makedon milletinin kültür tarihinin yankısıdır. Bu etki doğal olarak, en çok kelime kadrosunda kendisini hissettirmektedir. Türkçe kelimeler Makedoncaya olduğu gibi Sırp-Hırvatça’ya da farklı bir görünüm ve ayrı bir renklilik kazandırmıştır. Ancak Türkçe’nin Balkan dilleri üzerindeki etkisini araŐtıran bütün

¹⁷² Slavoljub Djindjić; “Sırp-Hırvat Dilindeki Bitkilerin Türkçe İsimleri”, **BeŐinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s.50.

¹⁷³ Yaşar-Nasteva; **a.g.e**, s.20-21.

¹⁷⁴ Morina; **a.g.m**, s.2134-2135.

¹⁷⁵ Hasan; **a.g.m**, s.1360.

çalışmalar sözlük ve derleme çalışmalarıdır¹⁷⁶. XIX. yüzyılda hazırlanan Makedonca sözlüklerde çok fazla Türkçe kelimenin benimsenmiş ve kökleşmiş olduğu görülmektedir. Bu gerçeği en iyi şekilde Hacı Danail Mihaili Adami'nin XVIII. yüzyılın sonunda hazırladığı bir çeşit ilk okuma kitabı olan “İssagagiki Didaskalia” kitabının bir bölümünde aynı kelimelerin Türkçe, Sırpça, Arnavutça ve Rumca verilen açıklamaları; Gorgi M. Pulevski'nin 1873'te yayımladığı “Dört Dil Sözlüğü”, 1875'te yayımladığı “Üç Dil Sözlüğü”, 1879'da yayımladığı “Bulgar Şiirleri”, 1880'de yayımladığı “Bulgarca Gramer”, “Türk-Arnavut Türküleri”, 1860'da Stefan Verkoviç'in ve 1861'de “Mladinov Kardeşleri”, 1882'de Panayot Ginovski'nin yayımlanan “Miyak Ağzı” kitaplarında verilen sözlükler kanıtlamaktadır¹⁷⁷. Bu çalışmaların dışında kalan tek örnek ise konumuza ışık tutan Olivera Yaşar Nasteva'nın “*Turskite Leksiki Elementi vo Makedonskiot Yazik*” isimli eseridir.

Türkçe, bahse konu coğrafyayı sadece kelimeler ile etkilememiştir. Günümüzde halen kullanılmakta olan pek çok atasözü ya Türkiye ile bağlantılı, ya içinde Türkçe kelime barındıran ya da Türkçe atasözünün tam olarak yerel dile çevrilmiş halidir. Bölgede yaşayan Arnavutlar ve Slavlar istisnasız bu atasözlerini kendilerine göre yorumlayarak kullanmışlar ve halen de kullanmaktadırlar.

İçinde İstanbul kelimesi gibi pek çok Türkçe kelime barındıran atasözleri;

Ako sakaş i od Stambol ekim donesi, ako mu se skusile dnite, nema što da mu çini:

Şayet eceli gelmişse, İstanbul'dan dahi hekim getirecek olsan bir işe yaramayacak.

Bre i Stambol da go sudiş, pa nema ştoda mu storiş:

mecazî olarak güçlü ve asi kimseleri tanımlayan bu atasözünün tam karşılığı “İstanbul'da dahi yargılasan, ona bir şey yapamazsın”dır.

Dembely Stambolski:

İstanbul tembeli

¹⁷⁶ Aydın Oy; “Türk ve Sırp Atasözleri Benzerliğine Bakışlar”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.II, Halk Edebiyatı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, ss.319-330; Salih Baklaciiev; “Bulgarca ve Türkçe Atasözlerinde Bağlantı”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.II, Halk Edebiyatı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, ss.45-53; İ.Eren; “Bulgarca'da Kullanılan Türkçe Atasözleri ve Deyimleri I-II”, **Çevren**, S.75-76, Priştine 1990, ss.53-76 ve ss.51-56; Kiril Penuşliski, “Turksi Elementi vo Makedonskiot Folklor”, **Makedonski Folklor**, Skopje 1981, vd.

¹⁷⁷ Hamza; **a.g.m.**, s.2009.

Dembel Stambolski legnal na pleki kako derebey:

İstanbul tembeli derebeyi gibi sırtüstü yatmış.

Doma sedam ama Stambol şetam :

Kurnazlık ifade eden bu atasözünün tam karşılığı şöyledir: “evde oturuyorum ama İstanbul’da dolaşıyorum.”

İ vo Stambol go prikajuvaa nego za mnogu yunak oti beşe

Ne kadar yiğit olduğunu İstanbul’da da anlatırlardı.

İstanbul şehri’nin nasıl algılandığını anlatan şu atasözü de oldukça anlamlıdır: Mletsi tsviyet a Tsarigrad sviyet: Venedik çiçekse İstanbul dünyadır.

Ot Vlaško jena, vo Çirno More gemiya i vo Tsarigrad daviya se müşkül nešto. “Eflaktan kadın almak, Karadeniz’de gemiye sahip olmak ve İstanbul’da dava açmak müşkül şeylerdir.”

Zaman zaman Osmanlı döneminin halk ile yönetim arasında iletişim sıkıntısı çekildiğini anlatan bu atasözü gibi örnekler, dönemin yönetici-yönetilen sorunlarına da ışık tutmaktadır.

Stambol da izgori, Bukureş go praj; Bukureş da izgorit Stambol ne moje da go naprai: İstanbul yansa Bükreş onu onarır, Bükreş yansa İstanbul onu onaramaz.

Bir başka atasözünde de yerel idarecilerin tutumları hakkında halkın bakış açısını görülmektedir.

Priye kadiya iz Stanbola nego hoca iz Kotora:

İstanbul kadısı, Kotor hocasından daha önce varır ¹⁷⁸.

Bilindiği gibi atasözleri, yapısal özellikleri nedeniyle çok çabuk yayılır ve bir bölgeden diğerine, bir milletten diğer millete taşınırlar. Sözkonusu bölge üzerinde kullanılan Arnavutça’da da pek çok Türk atasözünün aynen kullanıldığı görülmektedir.

¹⁷⁸ İsmail Eren; “Güney İslav Atasözleri ve Deyimlerinde İstanbul”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. II, Halk Edebiyatı, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımı, Ankara 1982, s.1170-1176.

Hesapi i shtepise, s'te del ne Pazar:

Evdeki hesap çarşıya uymaz.

Zanati, ne mos rrjidhte, pikon:

Zanaat akmasa da damlar.

Dit'e re, nafak'e re:

Yeni gün yeni nafaka.¹⁷⁹

Bazı Arnavutça atasözlerine Türkçe kelimeler de dâhil olmuştur. Türkçe kelimeler, bazı atasözlerinde kafiyeyi sağlarlar.

Hoxha pa pare Nuk hyp ne minare:

Hoca parasız minareye binmez.

Hyp vezir Zhdryp rezil:

Binince vezir, inince rezil¹⁸⁰.

Türklerin ve Yahudilerin kullandıkları atasözleri de mevcuttur. Türklerde günümüzde bile sık kullanılan “söz gümüşe, sükut altındır” sözü Seferad Yahudileri tarafından da “konuşmak bir para ise, susmak iki para değerindedir”, şeklinde kullanılmaktadır¹⁸¹.

Makedonya coğrafyası Osmanlı egemenliğinde diğer Balkan topraklarına göre daha uzun süre kalmıştır. Türkçe'nin bu dil üzerinde yaratılan halk edebiyat türlerine daha fazla etki yaptığı bilinen bir gerçektir. Makedonların XIX. yüzyıla ait toplanmış edebi eserlerin halk edebiyatının türlü yönleri gözden geçirildiğinde Türkçe unsurların geniş bir alanda yer aldığı görülür. Türkçe unsurlar özellikle halk atasözü ve deyimlerinde yer almaktadır. Bugün Makedoncada pek çok Türkçe atasözü olduğu gibi kullanılmaktadır.

Ako ne art'risaş od rabotata, art'risay od ustata:

İşten artırmazsan, dışten artır.

Esap prvo stori, da posle kasap:

¹⁷⁹ Gani Lyuboteni; “Türk ve Arnavut Atasözleri Arasında Bazı Paralellikler Üstüne”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s.120-121.

¹⁸⁰ İskender Muzbeg Şefikoğlu; “Kosova’da Kullanılan Arnavut ve Sırp Atasözlerinde Türkçe Kelimeler”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s.s.222-223.

¹⁸¹ David M. Bunis; “Judeo-Spanish Culture in Medieval and Modern Times”, **Sephardic and Mizrahi Jewry From the Golden Age of Spain to Modern Times**, Ed.: Z. Zohar, New York University Pres, New York 2005, s.65.

Önce hesap, sonra kasap.
 Pari davam, svirka sviram:
 Parayı veren düdüğü çalar
 Veterot ke poveit, pesokta ke ostanir:
 Rüzgar eser kum kalır.
 Dobro utro, mu rekov belata si najdov:
 Günaydın dedim belayı buldum, selam verdim borçlu çıktım.
 İnaeto e po blag od med:
 İnat baldan tatlıdır¹⁸²

Kimi Makedon deyimlerinde Türkçe ifadeler de yer alır.
 Ne bidi akşam-suratliya:
 Yüzünü asma
 Alt etti yust etti ya svırşi:
 Alt etti üst etti fakat sonunda bitirdi¹⁸³.

Sırp atasözlerinde de Türkçe kelimelere yer verilmiştir.
 İ duvar ima usi:
 Duvarın da kulağı var.
 Aga legnem beg se dignem:
 Ağa yatarım bey kalkarım.
 Zid rusi vlaga a coveka dert i briga:
 Duvarı nem, insanı dert yıkar¹⁸⁴.

Türkçe'nin Balkan dillerine dâhil olmadığı, ancak Balkan dillerine katkıda bulunduğu bilim adamlarının çoğunluğu tarafından kabul edilen bir gerçektir¹⁸⁵. Balkan coğrafyasında "Rumeli şivesi" olarak söz ettiğimiz Türkçe, söz dizimi açısından Slav dilinin etkisinde kaldığı görülmektedir.

¹⁸² Tome Sazdov; "Makedon Atasözleri ile Deyimlerinde Türkçe Unsurlar", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s.202-203.

¹⁸³ Sazdov; **a.g.m.**, s.204.

¹⁸⁴ Muzbeg Şefikoğlu; **a.g.m.**, s.226-227.

¹⁸⁵ Victor A.Friedman; "Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Gramer", **South Slavic and Balkan Linguistics**, Rodopi 1982, s.1

Lazımdır çalışalım-Treba da rabotime
 Yoktur gidesin – Nema da odiš
 Birangi kitap var mı veresin? – İma li nekoja kniga da dadeš?
 Yok ne darılayım – Nema što da se lutam
 Olur gitmeyelim – Može da ne odime
 Olur mu gidelim? – Može li da odime
 gideyim alam – odam da zemam

Hasso (Hasan), Aliş (Ali) örneklerinde olduğu gibi küçültme eki olarak kullanılan –o ve –ş'nin Rumeli şivesinde sıkça kullanılması muhtemelen Slav dilinde kullanılan –uša, -uška küçültme eklerinin etkisi ile gerçekleşmiştir¹⁸⁶.

Evliya Çelebi de eserinde Rumca'nın Türkçe üzerine etkilerinden bahseder. Selanik'teki Türkleri tasvir ettiğinde “Türkler, varmışık, gelmişik, vurmışık, almışık gibi Rum lisani lehçesi gibi kelimât ederler” demektedir¹⁸⁷.

2.3.5. Edebiyat

Yazıya geçen her eser kültüre dâhildir. Edebiyatın diğer kültür eserleri arasında ayrıcalıklı yeri, çok etkili ve sürekli bir kültür aracı olmasından kaynaklanır. Duygu ve düşüncüyü şekillendiren elbette dildir. Ancak dili geliştiren, yaygınlaştıran, zenginleştiren ve bir sanat eseri haline getirerek daha etkili kılan vasıta da hiç şüphe yok ki edebiyattır¹⁸⁸.

Türkçe, sözlü olarak etkisini Makedonya'da hissettirdiği gibi yazılı olarak edebiyatta da kendisini uzun süre Makedonya coğrafyasında hissettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Makedonya coğrafyasına yerleştiği ilk dönemlerden itibaren bölgede pek çok şair yetişmiştir. Elimizde mevcut olan bilgilere göre, bunların arasından Atai Üskübî (Üsküplü) ilk akla gelenlerden biridir. Atai Üskübî, Nakşibendi tarikatına mensup olup XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başında yaşamıştır bir şairdir. Onun gibi bir şair olan Zari ise *narirama*¹⁸⁹ ismiyle tanınan bir tür edebiyatla tanınmıştır. Makedonya'da yaşamış yazarlar arasında en tanınmış ve Türk edebiyatında haklı bir yer edinen, Üsküp'te İsa Bey medresesi müderrisi ve İstanbul'da Fatih Medresesi (sahn) müderrisi İshak Çelebi'dir. 1537/8'te öldüğünde ardında

¹⁸⁶ Friedman; **a.g.m.**, s.32-33.

¹⁸⁷ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.: S.A.Kahraman, Y. Dağlı, R.Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul 2003, s.80.

¹⁸⁸ Korkmaz; **a.g.m.**, s.670.

¹⁸⁹ Paraleller.

bir çok eser bıraktı, bunların arasında “*divan*” (şiiirler), “*Selimname*” eseri ve iki adet Şehren-gîz’inin birini Üsküp’e diğgerini ise Bursa’ya adanmıştır¹⁹⁰. Onun divanı, döneminin Türk şiiirinin bilumum şekillerini kapsamıştır¹⁹¹. Katiplik mesleğinden gelen Mesihî, mesleğinin bir yansıması olarak Gül-i Sad-berg adlı bir münşeat mecmuası kaleme almıştır. Osmanlı edebiyatı için yeni ve Türk edebiyatına özgü bir tür olan Şehren-gîz yazma geleneğini de başlatan yazarın Murabba tarzında yazdığı bahariye, Türkçe’den Batı dillerine çevrilen ilk örneklerden biri olacaktır¹⁹². Şairlerin hayat hikayelerinin anlatıldığı “*tezkiiretu ş-şara*”nın yazarı olan Aşık Çelebi (1518–1572), Prizren’de doğmuş, uzun bir süre Üsküp’te kadılık yapmış ve orada vefat etmiştir. O, Manastır hakkında şöyle demiştir: “*Burası şairlerin ve asilzadelerin ocağıdır*”. Bu şehrin eski nesil şairlerinden meşhur Haveri XVI. yüzyılın başında Üsküp, Selanik ve Priştine’de kadılık vazifesinde bulunmuştu. Onun gazelleri birçok gazel kitabında yer almıştır. Evliya Çelebi, Manastırlı Leali Efendi için yazmış olduğu bir yazısında: “*O şairlerin sultanıdır*” demiştir. Tului ve Sucudi ismiyle bilinen şairler ise aslen Kalkandelenlidir. Sucudi, I. Selim zamanında İran ve Mısır’a karşı yapılan askerî seferlerde nam kazanmış ve bu zaferler hakkında bir kronik yazmıştır. Tahminlere göre bu kronik, Üsküplü İshak Çelebi’nin zaman dizininin devamını teşkil etmektedir. Zamanın birinde Hacı Bektaş Veli tekkesinin baş şeyhi (şeyh-ül-ekber) olan mistik şair Sersem Ali Baba da Kalkandelen uyruklu idi. Kalkandelen’deki ünlü tekkenin mimarı Harabati Baba, bu tekkeyi Sersem Ali Baba’nın adına inşa etmiş olduğunu ileri sürmektedir. İştîp’te ünlü mistisist Sofyalı Bali Efendi’nin bir tekkesi vardı. Bu tekke mistik edebiyatının en önemli merkezlerinden sayılırdı. Evliya Çelebi’nin dediğine göre, Strumiça’lı Kufî Efendi, birkaç yüz eserin yazarıdır¹⁹³. XVI. yüzyıl Rumeli şairleri, konularını işlerken yapılan benzetmelerde, kullanılan mecazlarda, çevrenin ve yerli unsurların şiiire girmesine daha çok özen göstermişlerdir.

Rumeli şairlerinin genel bir özelliği de yalın ve açık bir anlatım benimsemiş olmalarıdır. Bunun nedeni, şairleri himaye altına alan akıncıbeyleri ve gazilerin istekleri

¹⁹⁰ XVIII. yüzyıldan sonra örnekleri bulunmayan bir tür şehir güzelleme niteliğindeki bu Şehren-gîzlere konu olan Cemâlî’nin Siroz, Hayretî’nin Yenice-i Vardar, Rahmî’nin Yenişehir, Usulî’nin Yenice-i Vardar Şehren-gîzleri mevcuttur. Mustafa İsen; “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.554.

¹⁹¹ Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, s.32.

¹⁹² İsen; **a.g.m.**, s.544.

¹⁹³ Stojanovski; **Istoriija Na Makedonskiot Narod**, Skopje, 1998. Künyesi verilen ansiklopedik çalışmanın 2. Cildi Makedonya’nın Osmanlı yönetimi altında olduğu XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar geçen dönemi işlenmiştir. Aynı cilt kültür tarihini de içermektedir. Ancak içeriğinde Müslüman şair ve yazarlardan bahsedilmemiştir.

olması yüksek bir ihtimaldir. Akıncılığın XVII. yüzyıldan itibaren etkinliğini kaybetmesi ile beraber Rumeli şairlerinin sayısı da azalmaya başlamıştır¹⁹⁴.

Makedonya Kralı Büyük İskender'in efsanevî veya tarihî kaynaklarda yer alan hayat hikayesi, onun ölümsüzlük isteğini bir nevî gerçekleştirmiştir. Osmanlı sarayında da bu tarihî kişiliğe dair kaynaklar bulunur. Osmanlı saraylarında salt doğu dillerinde yazılmış, İskendernamenin İslamî versiyonu değil, Grekçe ve Latince yazılmış örnekler dolaşmakta ve okunmaktaydı. Başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere Osmanlı sultanlarının ve bazı vezirlerin İskenderle ilgili Yunanca kitaplara sahip oldukları ve okudukları bilinmektedir¹⁹⁵. Bunlar arasında, bugün halen Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bulunan, yapraklarındaki su damgaları dolayısıyla 1460'lara tarihlenen ve büyük bir olasılıkla saray nakkaşhanesinde sultan için kopya edilmiş olan Arrianus'un Anabasis'i en ünlüsüdür. Öte yandan, Saray kütüphanesinde eskiden Quintus Rufus'un *İskender'in Yaşamı* adlı eserinin bulunduğu da kayıtlarda geçmektedir. Sezar ve İskender ile ilgili kitapların, özellikle Arrianus'un metninin Fatih'e hergün okunduğu çağdaş kaynaklarda belirtilmektedir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da İskender'in yaşamını anlatan eserleri okuduklarını XVI. yüzyıl İtalyan kaynaklarından öğrenmekteyiz. Yine aynı kaynaklarda Sadrazam İbrahim Paşa'nın da İskender'in yaşamını konu edinen kitaplar okuduğu da anlatılmaktadır¹⁹⁶.

Edebiyatın bir ürünü de destanlardır. Balkan destanlarının zenginliği sadece kelimelerde değildir. Balkan destanlarının zerafeti ve mükemmelliği, görünüşe göre, Türk-İslam kültüründen etkilenmesinden kaynaklanır¹⁹⁷.

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başları olarak tarihlendirilebilecek olan “Destan-ı Kura”, Rumeli'de Osmanlı yönetiminin son dönemine aittir. Salih Paşa'nın Üsküp'te seferberlik hazırlığı sırasında kura usulü üzerine asker toplayışını dile getirir. Destanda, böyle bir seferberliğin arifesinde çaresiz kura çekmek mecburiyetinde kalan halkın korkusunu

¹⁹⁴ İsen; a.g.m, s.552.

¹⁹⁵ İskender aynı zamanda Osmanlı sultanları için rol model olmuştur. W. Eton eserinde Türk sultanlarının kendilerini Büyük İskenderle kıyasladıklarını belirtir. IV. Mehmet, Rus Çarı Alexis Michaelovitz'e yazdığı mektubunda kendisinin dünyanın hakimi Büyük İskendere eşit bulunduğunu belirtmiştir. W. Eton; **A Survey Of the Turkish Empire**, Second Edition, London 1799, s.206.

¹⁹⁶ Serpil Bağcı; “Osmanlı Dünyasında Efsanevî Yönetici İmgesi Olarak Büyük İskender ve Osmanlı İskendernamesi”, **Humana Bozkurt Güvenç'e Armağan**, Kültür Bakanlığı 1994, s.116.

¹⁹⁷ Lord; a.g.m, s.307.

gösteren mısralar olduğu gibi, askere gitmeyi, dolayısıyla savaşa gitmeyi bir “*takdir-i ilahi*” olarak gören mısralar da mevcuttur¹⁹⁸.

Osmanlılar, bu coğrafyaya gelirken beraberlerinde Türk maddî kültürü ve Türk dili ile birlikte Türk halk edebiyatını da getirmişlerdir. Böylece, Türk ve Müslümanlığı kabul etmiş olan yerli halk arasında Türklerle birlikte gelen türküler, destanlar, masallar, atasözleri, bilmeceler vb. ağızdan ağza gelişmiş ve yeni yerli varyantlar yaratılmaya başlanmıştır¹⁹⁹.

Türkçe’den *cin*, *dev azdaja*, *cucimacuc* (Gog i Magog); kelimeleri Kur’an’da anılır, Arnavut halk edebiyatına girmiştir. Türk halk edebiyatından veya 1001 gece masallarından Tahir ile Zühra, Açıl susam açıl, kapan susam kapan, Şah İsmail vb pek çok hikaye Türkler aracılığı ile Arnavut halk edebiyatına da dâhil olmuştur²⁰⁰.

Makedonya’da tekkelerle ilgili de pek çok efsane bulunmaktadır. Efsaneler bölge halkının sahip olduğu folklor zenginliği hakkında da fikir vermektedir. Bu efsanelerin Müslüman halk arasında gelişip yayılması çeşitleri tarikatlere mensup dervişler sayesinde gerçekleşmiştir. Bunlardan bazılarını velâyetnamelerde, menakıbnâmelerde, özellikle Osmanlı dönemine ait Saltıknâmelerde bulmak mümkündür. Örnek olarak Seyyid Ali Sultan ve Otman Baba’nın menakıbnameleri Rumeli’deki iskan ve İslamlaştırma hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir²⁰¹.

Bu efsanelerden en bilineni hiç kuşkusuz Sarı Saltık efsaneleridir. Bu efsaneler halk arasında zamanla yayılarak fantastik unsurlarla süslenmiş, Hıristiyanlığa ait motifler de katılmıştır²⁰². Bu motiflerden yola çıkarak efsanelerin Anadolu kökenli olmaktan ziyade Rumeli’de özellikle de Kosova ve Makedonya bölgelerinde oluşturulduğunu söylemek mümkündür²⁰³.

¹⁹⁸ Hamdi Hasan; “Üsküp Üniversite ve Halk Kütüphanesi’ndeki Cönklerde Türk Destanları”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, c.II Halk Edebiyatı, Feryal Matbaacılık, Ankara 1986, s. 157.

¹⁹⁹ Sevim Piliçkova; “Makedonya Çağdaş Türk Folklorunda Türk Savaşları ve Türk Kahramanları”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Tebliğler, C. III, II. Kısım, TTK Yay., Ankara 2002, s.957.

²⁰⁰ Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, s.30.

²⁰¹ Ahmet Yaşar Ocak; **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler-Metodolojik Bir Yaklaşım**, T.T.K. Yay., Ankara 1997, s.69.

²⁰² Kitab-ı Mukaddes kaynaklı inanç motiflerinin ayrıntıları için bkz. Ahmet Yaşar Ocak; **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İletişim Yay., İstanbul 2000, s.253-278.

²⁰³ Şevket Plana; “Kosova ve Makedonya Efsânelerinde Önemli Folklor Motifleri”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. II, Halk Edebiyatı, Feryal Matbaacılık, Ankara 1986, s.339.

Uzun yıllar Bizans esaretinde kalan Makedonya Slavlarının edebiyatı, yapı bakımından Bizans edebiyatının, muhteva bakımından ise Slav edebiyatının nitelik ve değerlerini içeriyordu. Bu durum XIV. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Söz konusu olan devirde Makedonya Slav edebiyatına diğer edebiyatlardan kopya edilen bazı edebî türlerin girdiği bilinmektedir. Bu kopya etme faaliyetleri en çok ekonomik durumu iyi olan manastır ve kiliselerde yapılmıştır. Osmanlı yönetimine girdiği dönemde Makedonya'nın edebî açıdan merkezi konumunda olan Ohri, yerini Kratova ve Eğri Palanka'daki manastırlara devretmiştir. Prohor Pçinski, Yovakim Osogovski, Gavril Lesnovski gibi din adamlarının dinsel yazılarının dışında Makedonya'da Hıristiyanların edebî türde faaliyetleri oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durum milliyetçilik akımının güçleneceği XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir²⁰⁴.

Hıristiyanlar büyük çoğunlukla kırsal hayatı sürdürmekteydi. Ayrıca, sözlü olarak aktarılan bölgesel folk kültürü hariç, bütün kültürel faaliyetlerin kaynağı Ortodoks kilisesi idi. Dinsel kültür de, okuma-yazma öğretimi, klasik Yunan ve arkaik kilise Slavcasına dayanıyordu. Ancak eğitim çok yetersiz ve düşük seviyede idi. Bu nedenle Ortodoks entelektüel hayatı durağanlaşmıştır. Bulgar, Sırp Patriklikleri ile Ohri Başpiskoposluklarının varlığı da Yunan dilinin dinsel ayin dili haline gelmesini engelleyemedi ve buralarda Yunan dinsel emperyalizmi hızla kökleşmeye başladı²⁰⁵.

Yazılı edebiyat bu durumda iken XIV. yüzyılın sonundan itibaren Balkan Slav edebiyatında, dolayısıyla Makedon edebiyatında da Türk edebiyatının etkisi hissedilmeye başlanmıştır²⁰⁶.

Balkan uluslarının folkloru çok sayıda ortak hikaye, türkü ve müzik özelliklerine sahiptir. Bu durum Balkan uluslarının birbirleri arasındaki bağılıklarını göstermektedir. Balkan ulusları arasındaki bu ortak değerler veya benzerlikler sadece yaşam koşullarının benzerlikleri ve bu halkların ortak tarihlerinden değil, ortak etkilenmeler ve aynı folklor kaynaklarından esinlenmekten de kaynaklanır.

Çok sayıda Makedon hikayenin kaynağını Türk hikayelerinde aramak gerekir. Mesela XVIII. yüzyılın en büyük derleyicilerinden olarak tanımlanan M. Çepenkov, K. Şapkarev ve S. Verkoviç'in hikayelerini V. Eberhard ve Pertev Naili Borotav'ın "Türk Hikaye Tipleri"

²⁰⁴ Stojanovski; *Istorija Na Makedonskiot Narod*, s.432-436.

²⁰⁵ Andrew Rossos; *Macedonia and the Macedonians: A History*, Hoover Pres, 2008, s. 56.

²⁰⁶ Hamza; *a.g.m.*, s.210.

kataloguyla kıyaslayarak, Makedon hikaye yaratıcılığında Türk hikaye tiplerinin mevcudiyetini görmek olasıdır²⁰⁷.

Uzun Osmanlı yönetimi boyunca Makedonya coğrafyasında tinsel kültürün yayılmasını da sağlamıştır. Nasreddin Hoca hikayeleri bugün halen Makedonya folklorunun önemli bir parçasını oluşturur. Gündelik sosyal yaşam ya da sistem eleştirilerinde Kosova ve Makedonya’da halen “Nasreddin Hoca söylemişti” deyimini kullanılmaktadır²⁰⁸.

Hatta, Cvijiç’in de kayıtlarına göre, “*Yugoslav folklorunda çok tanınmış olan bu küçük hikayeler, manevi mahlutu, nezaketi, zekaveti ve fakat gabaveti de temsil etmektedir; halbuki bidayette anılan hasleti hususiyeti ağır basmaktadır. Haddi zatında Nasreddin Hoca’nın yapmış olduğu bazı akılsızca hareketlerine rağmen, daima yardımında bulunan ve ağır vaziyetlerden kurtaran, O’nun kendine has hünerlerinden biridir bu işte*”. Onun hicivli hikayelerinde sosyal ve siyasi hayatın eleştirisine sıkça rastlamak mümkündür. Nasreddin Hoca gabileri, müstebitleri ve zalimleri her fırsatta yere batırır²⁰⁹.

Nasreddin Hoca fıkraları, Balkanlarda Türk fütuhatından kısa bir süre sonra yayılmaya başlamıştır. Aradan yüzyıllar geçtiği halde Balkanlarda Hoca’nın fıkraları bugün dahi yayınlanmakta, severek anlatılmakta, hatta yeni olaylarla ilgili bazı fıkralar ona atfedilmektedir. Sevim Piliçkova’nın 25 yıl boyunca Makedonya’da Türk ve Makedonlar arasından yaptığı derleme çalışması ile ortaya çıkan “*101 Anekdota Za Nasredin Oca Od Makedoniya- Makedonya’dan 101 Nasreddin Hoca Fıkrası*” isimli eser bu açıdan oldukça önemlidir²¹⁰. Hoca’nın fıkralarından doğrudan doğruya veya dolayısıyla kaynaklanan yüze yakın atasözü ve deyim Sırpça, Hırvatça, Bulgarca’da olduğu gibi Makedonca’da da yer almaktadır²¹¹.

Ako ti e kadiya davaciya, gospod da ti e yarımcıya (Şayet kadı davacı ise Tanrı yardımcın olsun)

²⁰⁷ Sevim Piliçkova; “Arne Tomson’un 883 Tipinin Türk ve Makedon Masal Varyantları”, **II. Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatı Sempozyumu 27-29 Ekim 1998**, Yay. Hz. ...., ss.117-122, s.117.

²⁰⁸ Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, s.377.

²⁰⁹ Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, s.29.

²¹⁰ Sevim Piliçkova; **101 Anekdota Za Nasredin Oca Od Makedoniya- Makedonya’dan 101 Nasreddin Hoca Fıkrası**, Skopje 2004.

²¹¹ Eren; **a.g.m**, s.101-102.

İ tğatkoto mu lajeşe, ama pak ovoј tsel Nastredin-oca (Babası da atıp tutardı ama bu Nasrettin Hoca'nın ta kendisi)

Kazanot rodil kazançe (Kazan kazancık doğurmuş)

Koy ke day para, toy ke svirit svirka (parayı veren düdüğü çalar)

Ne umiri koynyo ot ke izleze zelena trava (ölme beygir ölme, yeşil ot bitinceye kadar)

Od ke si? Od ke mi e jenata (nerelisin? Karım nereliyse ben de oralıyım)²¹²

Makedon halk fıkralarında Nasreddin Hoca'nın yanında “İtar Peyo” adı da geçmektedir. Nasrettin Hoca hikayeleri, Makedon edebiyatına, Türk kaynaklarından girmiştir ve genellikle Makedonların İtar Peyo'su ile ilgi kurulmuştur²¹³. İtar Peyo, Bulgarlar tarafından da bilinir. Kendisi kurnazlığı ile tanınır. Adeta Hoca'nın ikiz kardeşidir. O da Nasreddin Hoca fıkralarında yerini alır²¹⁴.

İtar Peyo, Türk kültürünün bir parçası olarak Makedonya'ya yayılan Nasreddin Hoca fıkralarına sonradan Makedon ve Bulgar halk tarafından eklenmiş bir figürdür²¹⁵.

Nasreddin Hoca, Makedonya'da sadece Slav unsur ve Arnavutlar üzerinde etkili olmamış genellikle kültürel açıdan kapalı bir hayat yaşayan Yahudileri bile etki altına almıştır. Nasreddin Hoca karakteri ile uyum sağlayan Djohá, Bohoriko, Moshiko gibi halk kahramanları üzerine üretilen kimi fıkraların bir kısmı orijinal iken bir kısmı Nasreddin Hoca hikâyelerinden esinlenerek oluşturulmuştur²¹⁶.

Türk halk edebiyatının maruf şahsiyetlerinden Bekri Mustafa hakkında, Vuk St. Karaciç de bir hikâyesinde kaydeder ve der ki, bu şahıs hakkında, Türkiye'de denildiği gibi, Sultanı bile içki içmeğe alıştırmış. Onun öz adını sarf-ı nazar ederek, Sırp-Hırvat dilinde “bekriya” kelimesi kalmış, bunu meali de “sarhoş”, “hovarda”, aslında bu kelime de Türkiyat fonuna aittir²¹⁷.

²¹² Eren; **a.g.m.**, s.107-110.

²¹³ Hamza; **a.g.m.**, s.213.

²¹⁴ M.Türker Acaroğlu; “Nasreddin Hoca-Kurnaz Peter”, **Tarih ve Toplum**, C.26, S.151, Temmuz 1996, s.26.

²¹⁵ Bu fıkralara örnek olarak bkz. Sevim Piliçkova; **Nasradin Oca i İtar Peyo**, İnstitut za Folklor “Makro Çepenkov”, Skopje 1996., s.104, 107, vd.

²¹⁶ Bunis; **a.g.m.**, s.65.

²¹⁷ Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, s.29.

Yugoslav milletinin halk hikâyelerinde, Türk uyruklu diğer şahsiyetler de vardır, mesela ćela (Arn. Qeli, Türkçesi: Keloğlan), ćoso, ćisa (Arn. Qosja, Türkçesi: köse), Karanželož (Arn. Karakonxholozi, Türkçesi Karakonsolos). Ćela, bayağı öküz ya da kardeşler arasında en küçüğü, en çirkini en hareketlisi gibi sayılır, ama cesareti, kurnazlığı ve sezgisi sayesinde hedefine ulaşmağa muvaffak oluyor, yani padişahın kızıyla evleniyor. Bu hikaye ile Türklerin Keloğlanı farklı bir isimle anılsa da Makedonya’da tekrar hayat bulmuştur²¹⁸. Diğer taraftan ise ćosa-ćosav (ko) köse, olumsuz, münafık, zalim, maksadına ulaşabilmek için cinayet işlemekten bile çekinmeyen bir yaratık misalidir. Binaenaleyh, halkın itikadına göre, yolda çöse tesadüf edersen, yoldan dönmek gerek. Karakoncolos ise, çocuk hikayelerinde umacı gibi, çocuk korkutmaya yarayan bir yaratıktır²¹⁹.

Türk lirik şiiri, Makedon edebiyatının bütün türlerine intikal etmiştir. Sevinç dolu ve acı ile biten Türk aşk hikâyeleri, aynı veya benzer niteliklerle Makedon aşk hikâyelerine intikal etmiştir. Türk aşk hikâyelerinde evli olmayan padişah, han, vezir, bey, mutsuzdur, ızdırap ve acı çekmektedir. Makedon aşk hikâyelerinde de konu aynıdır sadece kahramanların isimleri çar, çariçe, çorbacıya dönmüştür²²⁰.

Cehaletle birlikte matbaanın yetersizliği sözlü edebiyatı yaygın hale getirmişti. Şiirler doğa, duygular ve köylülerin çektiği sıkıntıları içeriyordu. Halk hikayeleri bölgesel kahramanları, klepht ve haydutları içeriyordu. Destanlar ise tarihi olaylara dayanıyordu. Bu destanlar profesyonel şarkıcılar tarafından tek telli bir çalgı olan “gusla” eşliğinde halka söylüyordu²²¹. Türk fetihleri Balkanlarda geleneksel türkülerin, kısa hikayelerin, bölgesel çatışmaları anlatan şarkıların destanlara dönüşmesine yardımcı oldu. Türklerin bölgeye gelmesinden önce geçmişte Doğu ile Batının kesişme noktası olan bu bölgede Slav ve Rum geleneklerinin karışımı mevcuttu. XIV. yüzyılın sonlarında Balkan halkları arasında tabiatüstü yaratıklar, antik kahramanların hikayelerinden oluşan kısa halk hikayeleri olan baladların (türküler) saygıdeğer bir yeri vardı. Türklerin gelmesi ile birlikte Bosna, Hersek, Kuzey Arnavutluk dağlarında ve yarımadaanın diğer bölgelerinde destanlar kısa bir süre yaşamaya devam etti.

²¹⁸ Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, s.378.

²¹⁹ Kaleşi; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti”, s.29.

²²⁰ Hamza; **a.g.m.**, s.210.

²²¹ Charles-Barbara Jelavich; **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, Seattle and London 1997, s.267-268.

Sözlü geleneksel şiirler doğal olarak baskın gruba aittir. Karakteristik olarak optimistiktir ve kahramanlar neredeyse her zaman başarılıdır. O nedenle bu şiirleri Türklerin gelmesinden önce söyleyen Slavlardan genellikle Müslüman olanlar şiirlerini Türklerin bölgeye gelmesinden sonra da söylemeye devam ettiler. Sadece artık kahramanları Müslümandı²²².

Kosova Savaşı, İstanbul'un düşüşü önemli öykü-şiirlerdendi. Katolik Slavlarda XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı kuvvetlerine karşı girişilen mücadeleleri anlatan benzer şiirlere sahipti. Arnavut Müslümanların Hıristiyan Slavlara karşı girişilen mücadeleleri anlatan şarkıları vardı²²³. Müslümanların sözlü destanları Balkanlardaki en kıymetli örneklerdir. Bunlar, bazı efsanevî öğelerin çok daha karmaşık bir şekilde saklayıp geliştirmedeki bakış açıları ile aynı türde Hıristiyanlardan daha başarılı oldular. Hıristiyanlarda en zengin efsanevî meteryaller barındıran örnekler Slavlarda ve Arnavutlarda Makro Kraljeviç, Sırparda Miloş Obiliç figürleridir²²⁴. Marko Kraljeviç hemen hemen bütün Balkan Yarımadasında Yunanlılar dışında kalan halkların ortak kahramanı haline gelmiştir²²⁵.

XIX. yüzyılda milliyetçi tutum öne çıktı. Bu sözlü edebiyat milletlerin yeniden doğuş süreçleri ile sonraki dönemde modern edebiyatlarının doğuşunda aktif rol oynayacaktır. Bu sözlü edebiyat koleksiyonun çalışma şevki ilk olarak Avrupa'dan özellikle Almanya'dan geldi. Goethe, Pushkin, Mickiewicz ve Scott gibi pek çok ülkenin yazarları bu halk destanlarına ilgi duydular ve tercüme faaliyetinde bulundular. Balkanlı entelektüeller kısa süre sonra bu eserlerin koleksiyon haline getirip basımı sağlayarak bunları milli uyanışın bir parçası haline getirdiler²²⁶.

2.3.6. Müzik

Osmanlı müziği, tezhibi, minyatürü, halısı, hattı ve ebrusu ile Batılıların *Sublime Art* dedikleri Osmanlı sanatının mimarîdeki taş yerine- seste billurlaşmış şeklidir. Sûfilerin “dilsizlerin dili” sözüyle anlattıkları, kelimeye dökülmesi mümkün olmayan, sadece hissedilebilen “gerçek”i terennüm eden bu müziğin karakteri, kaynağı olan Türk müziğinin genel karakteri içinde değerlendirilir.

²²² Lord; **a.g.m.**, s.298.

²²³ Charles-Barbara Jelavich; **a.g.e.**, s.268.

²²⁴ Lord; **a.g.m.**, s.299.

²²⁵ Stavrianos; **a.g.e.**, s.108-109.

²²⁶ Charles-Barbara Jelavich; **a.g.e.**, s.268.

Osmanlı müziği, tarihî orijininde tek kişinin usûllü veya usûlsüz, ama mutlaka bir makama bağlı olarak çalılıp söylendiği; müziğin sadece ritm ve melodi unsurlarını kullanıp insan sesine ağırlık veren ve nesilden nesile aktarma yolu olarak notanın tercih edildiği Batı müziğinden farklı olarak meşk yoluyla sağlanan şahsî üslûp ve ifade müziğidir.

Aktarımı meşk yoluyla olduğu için yüzyıllar içinden günümüze ulaşan eser sayısı oldukça azdır. XVII. yüzyılın Osmanlı müzik kültürü açısından belki de en önemli özelliği, musîkî eserlerin kaleme alınmaya başlanmasıdır. Bu işin gerçekleşmesine önyak olan iki müzikadamı da Osmanlı sarayına sonradan dâhil olan batılı entelektüellerdir. Bunlardan biri Albert Bobowski²²⁷, diğeri ise daha sonra müzik tarihinde Kantemiroğlu adı ile anılacak olan Boğdan beyi Dimitri Cantemir'dir²²⁸.

Osmanlı müziği bu genel karakteri bariz şekilde taşımakla birlikte, sonuç olarak imparatorluğun müziği olmak bakımından, müziğe doğrudan ilgili askerî, dinî-tasavvufî, saray ve elit çevrelerde müesseseleşmiş, çok çeşitli etno-kültürel öğelerin katılımı ile renklenmiş ve zenginleşmiş büyük bir sentez sanatıdır. Gerek hızla gelişmesinin, gerekse hem kendi içinde, hem çevresindeki etki gücünün kolayca hazmedilip yaygınlaşmasının sırrı, işte bu muhteşem sentezdedir²²⁹.

Osmanlı müziğinin gelişme safhaları, İmparatorluğun siyasî ve iktisadî gelişme safhaları ile her zaman paralellik göstermemiştir. Devletin bütün kurumları ile zirvede olduğu XVI. yüzyıldan günümüze kadar ulaşabilmiş fazla sayıda büyük besteci veya eser bulunmaz. Ancak, XVIII. yüzyılda İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasî, ekonomik, kurumsal darboğaza rağmen en büyük besteciler ve eserler daha çok bu yüzyıldan günümüze kadar gelebilmiştir. Doğu müziğinin olgun bir sentezi sayılabilecek olan Osmanlı-Türk üslubunun vazgeçilmez örneklerinden birçoğu bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Öte yandan, müzikle uğraşan insanların sayısı da o dönemde artmış, müzik, Osmanlı şehirlerine gelen Avrupalıların kolayca dinleme imkânı bulabilecekleri ölçüde toplumda yaygınlaşmıştır²³⁰.

XVIII. yüzyılda Avrupa'nın Türk müziğine bakışı da değişmiştir. Bu yeni eğilimi yönlendiren inanç, Eski Yunan müziği kalıntılarının Orta ve Yakındoğu müziğinde, yani

²²⁷ Bobowski, ihtida ederek Ali Ulvî ismini almıştır. Kendisi Osmanlı müziğini ilk defa batı nota sistemine göre kayda alan kişidir. Ayrıntı için bkz.: Remzi Demir; **Philosophia Ottomanica**, c. II, Lotus Yay., Ankara 2005, s.188-189.

²²⁸ Rû hî Ayangil; "XVII. Yüzyılda Türk Mûsikîsi", **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.435.

²²⁹ Cinuçen Tanrıkorur; **Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi**, Dergah Yay., İstanbul 2003, s.15-16.

²³⁰ Bülent Aksoy; **Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki**, Pan Yayınları, İstanbul 1994, s.87; Tanrıkorur; **a.g.e.**, s.33.

Osmanlı ülkesinde ve insanında yaşadığı varsayımdır²³¹. Ancak Lady Montagu'ye göre halkın ellerinde Yunan ya da Roma kökenli müzik aleti yoktur. Sadece eski flüt tanımına uyan, eşit olmayan uzunluktaki kamışlardan oluşmuş, çok basit fakat hoş bir ses veren bir müzik aletinin varlığından söz eder²³².

Bazı batılı uzmanlar tarafından Osmanlı müziğinin Bizans müziğinin etkisi altında kalarak geliştiği söylenir. Bu teze karşı Ziya Gökalp “*Türk müziği esinlenmeyle oluşmuş, öykünmeyle dıştan alınmamıştır ve ancak yöntemle sürdürülmüştür. Bunlardan birincisi kültürümüzün, ikincisi ise uygarlığımızın müziğidir... Bu nedenle Osmanlı müziği kurallardan bileşen bir fen biçiminde olduğu halde; Türk müziği kuralsız yöntemsiz, fensiz ezgilerden, Türk’ün bağrından kopan, içli ezgilerden oluşur. Oysa Bizans müziğinin kökenine çıkarsak bunu da eski Yunanlıların kültürü içinde görürüz.*” demektedir²³³.

Rauf Yekta, Türk müziğinin gayrimüslim teba üzerindeki etkisi ile Türk müziğinin Bizans müziğinden etkilenip etkilenmediği konusu hakkında şu sözleri sarfetmektedir; “*Türkler milleti hâkime olarak gayri Müslimleri tahtı hükümlerine aldıkları tarihten beri Türk musikisi yalnız Rumlar değil, Ermeniler, Museviler üzerine de büyük bir tesir yapmış ve Türk makamları bu üç milletin mabedlerine kadar girmiştir. Bu milletlere mensup meşhur bestekarlar hep Türk harsının vatanşümul tesiri altında yetişmiştir. Düşünmeliyiz ki O tarihlerin Türkleri Bizans musikisinden nağme almış olmak değil, bu kilisenin kapısı önünden geçerken içeriye bakmayı bile günah ad ederlerdi!*”²³⁴

Osmanlı müziğinin imparatorluk içi ve dışı müzik kültürlerine yaptığı etkiler, devletin politikası ile yakından ilgili olmuştur. Osmanlılar, müziklerini fethettikleri ülkeler götürmüş ve bu ülke insanların askerî (mehter) ihtişamından korktuğu, ama merasim (nevbet) cazibesinden etkilendikleri müziklerinin, bir süre sonra, herhangi bir zorlama olmaksızın, o ülkelerin müzisyenlerince de –tabii kendi dillerinde ve millî zevklerine göre az veya çok değişmiş olarak- çalınıp söylendiğini görmüşlerdir²³⁵.

Bu tespitler yanında aslında XVIII. yüzyıl, Rum ve Ermeni kilise müziklerinin Türk etkisine açıldığı bir çağdır. Petrus Lampadius, Rum kilise müziğini Türk müziğine ait tavırlar ve ince nağmelerle süslemiş olmakla tanınmaktadır. Petrus, eski Bizans kilise

²³¹ Aksoy; **a.g.e.**, s.88

²³² Montagu; **a.g.e.**, s.51-52.

²³³ Ogün Atilla Bulak; **Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi (Deneme)**, Kültür Bakanlığı Yay., 2000, s.91.

²³⁴ Mahmut R. Kösemihal; **Balkanlarda Musiki İlerleyişi**, Nümune Matbaası, İstanbul 1937, s.86.

²³⁵ Tanrıkorur; **a.g.e.**, s.39.

müziğini kapayarak yeni bir Türk işi Ortodoks kilise müziğine yol açmıştı. Öyleki Türk müzisyenler Türk nağmelerini kiliseye aldığı için kendisine “hırsız” lakabını vererek şakalaşmaktaydılar²³⁶.

Türk müziğinde kullanılan makam isimlerinin XVIII. yüzyılda Rumlar tarafından kullanıldığı günümüzde bilinen bir gerçektir. Panayotis Halacoğlu, Kirilos Marmarinos, Apostolos Konstans’ın eserleri bu konu hakkındaki tespitin ne kadar doğru olduğunun göstergesidir²³⁷.

Osmanlı müziği, Arap ve Acem asıllı kelimelerle yapılmış meslek terimleriyle zenginleşmiştir. Önemli bir yeni araç veya alete isim vermek gerektiği zaman tabii olarak Grek-Latin asıllı kelime veya eklere müracaat eden Batılılar gibi, Osmanlılar da bunların adını Arap veya Acem asıllı kelimeleri birleştirerek yapmakta bir sakınca görmemişlerdir²³⁸.

Ortaya çıkış tarihi Osmanlı döneminden çok erken dönemler ile tarihlense bile telli çalgılar familyasından “lut”un batıya tekrar tanıtılması Slavlardan ziyade Osmanlı Türklerinin vasıtası ile olmuştur²³⁹. XIV. yüzyılda Kaygısız Abdal’da görülen “ikitelli” ismi Yunanlılar’da “kitelli”, Arnavutlarda “kutelga ya da kitellya” Makedonlarda ise “dvatelnik”²⁴⁰ haline dönüşmüştür. Hıristiyan halkın bu çalgıyı kullanması başlangıçta papazlar tarafından “günah” olarak değerlendirilerek engellenmeye çalışılmışsa da bu yöntem çok da işe yaramamıştır²⁴¹.

Mehter²⁴² aletleri olan davul, zil ve çelik üçgen’in girmesi ile batı ülkelerinde senfoni orkestralarının yapısına eskisi ile kıyaslanmayacak bir dinamizm gelmiş ve bu dinamizm önce opera, sonra senfoni bestecilerini Türk konulu eserler yazmaya yöneltmiştir. Batılı besteciler Türk vurmali çalgılarından başka, eşit aralıklı sistemlerin taklide imkan verdiği bazı Türk makamlarının ve kendi müziklerinde bulunmayan 5,7,8,9 zamanlı Türk usullerini de –bazı

²³⁶ Kösemihal; **a.g.e.**, s.88.

²³⁷ Recep Uslu; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzik Teorisi Eserleri”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.445.

²³⁸ Tanrıkorur; **a.g.e.**, s.20.

²³⁹ M.Ö. 2. binden başlayarak, küçük yapılı uzun saplı lutlar, Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Doğu Asya’da bulunmuştur. bu türlerin bilinen en eski örnekleri M.Ö. 1730-1580 tarihlerinde Mısır’da görülmüştür. Bkz. Irene Markoff; “The Turkish Saz Family and its Balkan Counterparts in Bulgaria and Yugoslavia- A Comparative View”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. III, Halk Müziği, Oyun, Eğlence, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımı, Ankara 1983, s.178.

²⁴⁰ Kelime, Makedonca “ikitelli” anlamı taşır.

²⁴¹ Markoff; **a.g.e.**, s.178-179.

²⁴² Mehterin dayanağı saltanatlık kurumudur, yeniçeri mehteri saltanatlığın simgesi ve sembolüdür. Dolayısıyla mehter, sultanın egemen ideolojisinin müzik diline dönüşümüdür. Mehterin beslendiği güç ise, ümmet düzenine bağlı insanlar topluluğudur. Tanrıkorur; **a.g.e.**, s.19-20.

klasik Osmanlı bestekarlarının Rumca güfteli şarkı bestelemeleri gibi- bir fantezi olarak kullanmışlardır.

Bulgar, Sırp-Hırvat, Çek-Slovak, gibi Slav kavimlerinde, Romanya, Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk ve “Rumeli türküleri” adı verilen serhad repertuarının doğduğu Balkanlarda Osmanlı öncesi ve sonrası Türk müziğinin tesirleri derin ve sürekli olmuştur²⁴³.

Müslümanların aşk şarkıları “sevdalinka” adıyla Doğulu yaşam tarzını şehirlere yansıtmıştır. Makedonya şehir şarkıları Türk şarkılarının alt yapısından direk etkilenmiştir. Friedrich Salamon Kraus’un 1908’de Leipzig’de yayınladığı “Slavische Volksforschungen” adlı eserinde belirttiği gibi şarkıların yanı sıra epik şiirde de tasvir, olay anlatımı, karakterler, stilistik formları itibarıyla Türk şiirinin etkisini gözlemlediğini belirtmektedir²⁴⁴.

Vucinich; “*Hiçbir popüler Balkan liriği, Bosnalı Müslümanların doğulu tınlarından daha etkileyici ve zengin içerikli değildir*” demektedir²⁴⁵.

Müslüman türkülerinin karakteristik özelliklerinden en çarpıcı olanı uzunluklarıdır. Bu şarkılar Hıristiyan şarkılarına oranla çok daha uzundur. Elbette bu genellemenin dışında kalanlar da mevcuttur. Örneğin Hıristiyanların haydutlara ilişkin türküleri, en az Müslümanlarınkı kadar uzundur²⁴⁶.

Türk müziği ve sözleri kent yaşamını etkilediği kadar kırsal yaşamı etkilememiştir. Hıristiyan köylerinde doğu etkisi daha az hissedilir. Örneğin Hıristiyanların bu şarkıları söylemelerinin günah olduğuna inandıklarına dair bilgiler mevcuttur²⁴⁷.

Makedonya’da da, Balkanların diğer bölgelerinde olduğu gibi Türk halk türküleri söylenmektedir. Günümüze kalan halk türkülerinin çoğu Anadolu kökenli değil, fethin ardından bölgeye yerleşen Türkler tarafından oluşturulmuş türkülerdir. Bu türküler Kosova Savaşları ile başlamaktadır. Daha sonraları Fatih Sultan Mehmet’in Rumeli’deki faaliyetlerinin ardından giderek yaygınlaşmıştır. İlk önce askerlerin söylediği bu türküler

²⁴³ Tanrıkorur; **a.g.e.**, s.40-42.

²⁴⁴ Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, s.378.

²⁴⁵ Vucinich; **a.g.m.**, s. 238.

²⁴⁶ Lord; **a.g.m.**, s.310.

²⁴⁷ Kaleşi; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, s.380.

zamanla halka da yayılmıştır. Bu türkülerin derleme çalışmaları yapıldı ise de cönk ve mecmualarda bulunan türkülerin melodileri bilinmediğinden notasız olarak korunabilmişlerdir²⁴⁸.

2.4. Din

Toplumun temel ve en önemli müesseselerinden birisi dindir. Bergson bu konuda şöyle der: “geçmişte olduğu gibi bugün de, ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplum vardır, fakat dinsiz toplum asla” O, insan ruhunun en gizli köşelerine girdiği, bir mukavemet gücü ve hayat anlayışı verdiği için, sosyal hayat üzerinde tesiri kuvvetlidir²⁴⁹.

İlahi bir varlık tarafından emredilen, kişisel ve içtimai hayatı düzenleyen, zamanla devlet hayatı üzerinde de çok önemli etkileri olmuş kural ve inançlardan oluşan bir sistem/bütün olarak din, toplumsal yapının analizinde önemli bir veri unsuru oluşturmaktadır. Toplumun bir sistem olarak ele alınması durumunda, sistemi oluşturan parçaların, bu parçalar arası ilişkilerin, toplumsal düzenin tesis ve idamesinde önemli fonksiyonlara sahip olduğu görülmektedir. Toplum şahıslardan oluştuğuna göre sosyal yapının ahengi açısından kişiye iyi ve doğru, güzel olanı gösteren ilahi bir sistem olarak dinin önemi aşikârdır. Din, kişinin hayatı yanında, insani ilişkilerin düzenlenmesinde, devletin yönetim erkinin başında bulunanların topluma bakış açısında da etkili olabilmektedir. Ayrıca kişinin sosyalleşmesinde ve değer yargılarını kazanmasında önem taşımaktadır. Bunların yanında din, inanan için önemli bir toplumsal kontrol dayanışma unsurunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda bir sistem olan din, hem kurumların ve sosyal yaşamın şekillenmesinde önemli bir görev getirmekte, hem de toplumun teşekkül, düzen ve sürekliliğini sağlamaktadır. Yine başlıca toplumsal kimlik unsurunu da oluşturmakta, fertlerin toplum içinde toplu halde, birlikte yaşamalarını ve ortak duygu ve düşüncelerin ortaya çıkmasını ve bir arada kalmasını temin edebilmektedir²⁵⁰.

²⁴⁸ Tacida Hafız; “Yugoslavya’da Türk Halk Türkülerinin Durumu”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.II Türk Edebiyatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, s. 373.

²⁴⁹ Y. Sezen; **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1990, s.224.

²⁵⁰ Çakmak; **a.g.m.**, s.100.

2.4.1. İslamiyet

2.4.1.1. Makedonya'da Osmanlı Dönemi Öncesi İslam

Balkanların İslam'la temasının kesin olarak ne zaman başladığını belirlemek zordur. Bir grup tarihçi, Balkanların İslamla ilk teması Araplar vasıtasıyla olduğunu iddia eder. Bu görüşü savunanlar delil olarak Arapların Sicilya'yı fethettikten sonra Adriyatik sahillerinde yaşayan "Neretfalılarla kültür ve ticaret alışverişlerini", Endülüs Emevilerinin "Dubrovnik ile dostane münasebetlerini geliştirmelerini" ve Arapların, İslamı yaymak için Balkanlara ve Bulgaristan'a misyonerler ve dini yayınlar göndermiş olduklarını savunur.

Makedonya'da İslam kültürüyle olan ilişkiler bazı bilim adamlarına göre M.S. X. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Onlara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan çok daha önce, Güney-Doğu Avrupa'da Türklerin bulunması tarihî bir gerçek olduğu gibi İslam'ın Osmanlılardan önce yayılmış olması da inkâr edilemeyecek kadar gerçektir. Erken dönem Balkan Müslümanları, Balkanların kuzey kesimlerine, Pannonia düzlüğüne ve bir de günümüzde Voyvodina ve Macaristan topraklarının güney kesimlerinde ve tabii ki kuzeybatı Bosna'da yaşıyorlardı²⁵¹. Güney Balkanlar da aynı şekilde Müslüman yerleşimiyle yüz yüze kaldı. XIII. yüzyılda 1263-1264 yıllarında Sarı Saltık liderliğinde 10-12 bin civarındaki Müslüman Türkmen Dobruca ve Babadağ²⁵² havalisine yerleşti²⁵³. Bölgeye yerleşen Türkmenler Babailer isyanına katılan Heterodoks inanişâ sahipti ve muhtemelen Çepni boyuna mensuplardı²⁵⁴. Sarı Saltık'ın mezarının bulunduğu iddia edilen yedi mezarın dışında Ohri şehrinin Sveti Naum Manastırı'nda bulunan mezarın da Sarı Saltık'a ait olduğu halk tarafından kabul edilmektedir²⁵⁵.

Balkanlar'da Sarı Saltık'a karşı beslenen derin sevgi ve saygı, değişik tarikatları ve birçok tekkeyi onun ismiyle özdeşleştirmeye götürmüştür. Makedonya'da mevcut olan bütün tarikatlar Sarı Saltık'ı kendi aralarında göstermeye çaba sarf etmişlerdir. Sarı Saltık'ın hangi

²⁵¹ Florian Bieber; "Muslim Identity in the Balkans Before the Establishment of National States", **Nationalities Papers (Special Topic Issue) Muslim Minorities in the Balkans**, Peter Mentzel (Guest Editor), Vol. 23, Number 1, March 2000, s.14.

²⁵² Babadağ ismini bu kolonizasyona borçludur. Sarı Saltık Osman-Türk İslam kültürünün yayılmasını kolaylaştıran bir etken oldu. Bektaşiliğin kült isimlerinden olan Sarı Saltık Hıristiyanlık ve İslamiyet arasında bir köprü vazifesi gördü. Machiel Kiel; "The Türbe of Sarı Saltuk at Babadag-Dobrudja", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları**, 6-7, 1977-78, İ.Ü. Edb. Fak. 1978, s.205.

²⁵³ Franz Babinger; "Sarı Saltık Dede", **İslam Ansiklopedisi**, c.X, M.E.B. Yay., 1967, s.220.

²⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak-S.Faroqhi; "Zaviye", **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, M.E.B. Yay., 1986, s.468.

²⁵⁵ Metin İzeti; **Makedonya'da Bektaşilik**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998, s.17.

tarikata mensup olduğu meselesi aydınlanması zor bir meseledir²⁵⁶, ancak şu bir gerçektir ki Sarı Saltık Bektaşiler arasında çok ünlenmiş ve Balkanlar'da yaşayan halk arasında Bektaşî tarikatı ile özdeşleştirilmiştir²⁵⁷.

İlk dönemde İslam Balkanlarda daha çok transitti. Asyadan gelen tacir, diplomat ve paralı askerler tarafından temsil ediliyordu. İslam'ın din ve kültür olarak müessesleşmiş bir şekilde yerleşmesi Üsküp'ün Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle başlar. Bu tarihten sonra İslam, bu topraklarda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar, özellikle Makedonya'da hep doğrusal bir çizgi izlemiştir. Makedonya ilk olarak 1912'de daha sonra da 1918'de Sırp tarafından işgal edildikten sonra buradaki Müslümanlar için zorlu bir süreç başlayacaktır²⁵⁸.

2.4.1.2. İslamlaşma

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar ve Makedonya coğrafyasına yerleşmeye başladığı XIV. yüzyıldan itibaren bölge halkları daha önce kısmen tanışmış oldukları bir dinle, İslamiyet'le daha yakından temaslarda bulundular. Bu yeni yönetimle gelen yeni din bünyesine XVIII. yüzyılın sonuna değin çeşitli yollarla yeni üyeler dâhil etti. İslamlaşmanın doğasına ilişkin temel soruların kesin yanıtlarını bulmanın bazı zorlukları vardır. İslamlaşma gönüllü bir din değiştirme miydi, yoksa yönetimin zoruyla mı gerçekleşti? Ani bir İslamlaşma mı gerçekleşti yoksa tedrici miydi? Bu soruların hiç birine kesin bir yargıya vararak evet, ya da hayır yanıtı vermek çok da mümkün görünmemektedir.

Balkanlarda İslamlaşma veya İslamlaştırma ana temalı pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak konunun yeteri kadar açıklığa kavuşturulduğunu söylemek imkân dâhilinde değildir. Her biri, tarihî, dinî, etnik nitelikler taşıyan ve kendine taraftar bulmuş olan birbirinden oldukça farklı yorumlar yapılmıştır. Kimine göre, İslamiyet Osmanlı yönetim mekanizması eliyle zorla dayatılmıştır. Bu dayatmaya göğüs geremeyen halk günümüz yazarların bir kısmı tarafından ecdadına ihanet etmekle itham edilir²⁵⁹. Kimi yazara göre de İslamlaşma Bogomiller örneğine dayandırılarak ideolojik bir tercih olarak adlandırılmıştır²⁶⁰.

²⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak Sarı Saltık'ın bir Kalednderî şeyhi olduğunu söyler. Ahmet Yaşar Ocak; **Sarı Saltık, Popüler İslamın Balkanlardaki Destani Öncüsü (XIII. yüzyıl)**, T.T.K. Yay., Ankara 2002, s.60.

²⁵⁷ İzeti; **a.g.e.**, s.19.

²⁵⁸ Ali Pajaziti; **Geçiş Sürecinde Makedonya Üniversite Gençliği ve Din Olgusu**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s.17-18.

²⁵⁹ Günümüz yazarlarının ihanetle suçladığı Müslüman olan kardeşler, 1800'lü yıllarda da aynı şekilde "hainler" olarak betimlenmekteydi. Karadağ'ın yöneticisi Negos tarafından yazılmış "*Dağ Çelengi*" ve Ivo Andriç'in

İslamlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun bir politikası olup olmadığı sorusu bizi fetih sürecindeki “gaza” anlayışına götürür. Neşri, Süleyman Paşa'nın Rumeli seferleri öncesinde “Diyardan zulmet-i küfri götürüp, nur-ı İslam'la münevver kılayın”diyerek amacının bölgedeki zulüm ve küfrü kaldırarak İslam nuru ile aydınlatmak istediğini söyler²⁶¹. Sadece Osmanlı yöneticileri değil, toplumdaki her sınıftan dindar halk da gazayı ciddiyle benimser ve savunur. Bursalı bir zenginin 1476 yılında sefere çıkmak üzere olan Sultan II. Mehmet'e gazanın sevabından faydalanmak üzere 20.000 akçe ile 20 süvari vermesi bunu en açık delilidir²⁶².

İnalcık'ın gaza anlayışı hakkındaki tezi, gazanın amacını darülharbi yıkmaktan ziyade ona boyun eğdirmek olduğu üzerine şekillenmektedir. Gaza, devletin temel ilkelerinden biri olmakla birlikte imparatorluk büyük nüfustaki Ortodoks Hıristiyan ahalinin koruyucu olarak doğmuştur²⁶³. P. Mentzel'de İnalcık'la aynı görüşü paylaşır. O'na göre “*Gazilerin amacı Dar'ül İslamın, Dariül Harp üzerinde yayılmasıydı. Bu yayılmanın anlamı, ele geçirilen bölgede yaşayanların İslamiyet'e döndürülmesi değİ, sadece İslam Kanunları altındaki toprak parçasının büyümesiydi*”²⁶⁴

Kroniklerde Balkanlara geçmenin nedeni gaza ve dolayısıyla İslamiyet'i yaymak olduğu ifade edilse de İslamiyet'i yaymanın ana hedef olmadığını gösteren delilleri göz ardı etmek mümkün değildir. Gaza yapmanın bir amacı da hiç kuşkusuz ganimet elde etmektir²⁶⁵. Ancak ganimeti yanlış yorumlayan batılı yazarlar, gazanın yağma yapabilmek adına meşru bir araç olarak kullanıldığını söylerler. Ganimet, dinî bir ödüldür. Bu özel anlam ve fonksiyonu göz ardı edilmektedir²⁶⁶.

Osmanlı İmparatorluğu İslamiyet'i yaymakta ikilem içindeydi. Ekonomisinin önemli yapıtaşlarından birini gayrimüslimlerden aldığı “cizye” oluşturuyordu. Ancak iyi bir İslam devletinin yapması gereken İslamiyet'i yaymaktı. Buna rağmen kitleler halinde İslam'a geçiş

Nobel ödüllü “*Drina Köprüsü*” isimli eseri bu açıdan ilgi çekicidir. Bkz.: Kemal H. Karpat; “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, **Osmanlı**, c.II, Ed.: Güler Eren, Ankara 1999, s.19.

²⁶⁰ Aleksandre Popovic; **Balkanlarda İslâm**, Çev.: Komisyonu İnsan Yay., İstanbul 1995, s.186.

²⁶¹ Mevlana Mehmet Neşri; **Cihannüma**, Haz. N. Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s.81.

²⁶² Halil İnalcık; **Devlet-i 'Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar-I**, T.İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s.25.

²⁶³ Halil İnalcık; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300-1600)**, YKY Yay. İstanbul 2003, s.13.

²⁶⁴ Peter Mentzel; “Sınır, Sınır Bölgesi ve Çekirdek Olarak Osmanlı Balkanları”, **Osmanlı**, c.I, Ed.: Güler Eren, Ankara 1999, s.206.

²⁶⁵ Gyula Kaldy-Nagy; “Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)”, **Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı İmparatorluğu'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, Der.O.Özel-M.Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s.401-4403.

²⁶⁶ İnalcık; **Devlet-i 'Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar-I**, s.26.

imparatorluk için bir yıkım ve kaos demektir. Bu nedenle diğer Müslüman ülkeler gibi İslamiyet'i yaymak konusunda gayret göstermedi²⁶⁷.

İslamiyet'in politik ve dinsel yapısındaki toleransın yasal kaynağı olan "zimmet" olgusunu Osmanlılar da kendilerine adapte etmişlerdi. Balkanlarda yaşayan Hıristiyanlar Osmanlı hakimiyetine karşı önemli bir tehdit oluşturmuyordu. Askerleri için sürekli bir gelir kaynağına ihtiyaç duyan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir anlamda gayrimüslimlerin gayrimüslim olarak kalmalarına da ihtiyacı vardı²⁶⁸. İşte bu ekonomik nedenden ötürü Balkanlar'da ve Makedonya'da İslamlaşma oldu ise de bunun sınırları tayin edilmişti²⁶⁹.

İslamlaşmanın devlet eliyle gerçekleştirildiğine dair tezler ileri süren bazı araştırmacılar bu görüşlerini "devşirme"²⁷⁰ kurumuna dayandırır. Balkan tarih yazımı ve millî mitolojisine göre, çocukların Osmanlı ordusuna zorla alınması ve ihtida ettirilmeleri İslam'ın doğası olmakla birlikte Bâb-ı Âli'nin yabancılığının ve şiddetinin göstergesiydi²⁷¹. Alexander Lopasic'de devşirme sisteminin İslam'ı yaymada güç kullanılarak uygulanan bir sistem olduğunu savunur²⁷². Ancak Köprülü'nün de belirttiği gibi devşirme sistemi, Osmanlı devlet teşkilatında ancak XV. yüzyılda II. Murat zamanında başlamıştır. Devletin askerî kuvveti daha çok sipahilerden oluşan süvari kuvveti teşkil etmektedir²⁷³. Ayrıca 600 yıldan fazla süren imparatorluk tarihi içinde ancak 150 yıl kadar kullanılan devşirme sisteminin süresi de oldukça sınırlıdır²⁷⁴. Bu nedenle devşirme sisteminin de İslamlaşma üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu belirtmekte fayda vardır.

²⁶⁷ Bieber; **a.g.m.**, s.22.

²⁶⁸ 1527'de Osmanlı hükümetinin gelirlerinin % 37'si Avrupa'daki eyaletlerinden geliyordu. Bu miktarın ise önemli bir bölümü yani %42.3'ü cizye vergisi idi. Bkz. Peter Mentzel; **a.g.m.**, s.210.

²⁶⁹ Alexander Lopasic; "Islamization of the Balkans: Some General Considerations", **İslam in the Balkans**, Ed.: Jennifer Scarce, The Royal Scottish Museum Edinburg 1979, s.49-50.

²⁷⁰ Uç beylerinin kuvvetleri tarafından uygulanan Pençikten (sultana boyun eğen darul harbden esirlerin beşte birinin alınması) türeyen devşirme, aynı kişiler tarafından kendileri için darul-ahdden çocukların toplanması uygulamasına dönüştürülüp, darul-ahd ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun darül-İslam'ıyla birleşmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmi olarak sürdürülmüştür. Vasilis Dimitriadis. **Osmanlı Beyliği, 1300-1389, -Devşirmenin Kökenleri Üzerine Düşünceler**, Çev:G.Çağlalı Güven, İ.Yerpuz, T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1987, s.31.

²⁷¹ Bieber; **a.g.m.**, s.23.

²⁷² Lopasic; **a.g.m.**, s.51.

²⁷³ Orhan F. Köprülü; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler", **Osmanlı**, c.I, Ed.: Güler Eren, Ankara 1999, s.159.

²⁷⁴ Yavuz Ercan; "Türkiye'de XV. ve XVI. yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu, **Bellekten**, c.XLVII, Ankara 1971, s.1138.

Karşı tez olarak Smail Balić, devşirmenin sadece bir kısım aileyi etkilediğini bütün Balkan nüfusunu kapsamadığını söyler. Ona göre devşirme politik ve askeri yönüyle bir araç olmuş ve dinsel bir siyaset izlenmemiştir²⁷⁵. Paul Wittek de bu konuda Osmanlı Türklerinin Selçuklu dönemi de dahil olmak üzere Rum Patrikhanesi ile iyi ilişkiler içinde ve doğal müttefik olduğunu ifade eder²⁷⁶. Ayrıca devşirmeler genellikle Slavlardan alınmakta idi. Devşirilen çocukların genel özellikleri de önemliydi. Her çocuk devşirilmezdi²⁷⁷. Bu nedenle devşirme kurumunun İslamlaşmaya etkisi olmuşsa da bu oldukça sınırlı bir çerçevede gerçekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlara geldiği dönemde Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin arasında bitip tükenmez kavga²⁷⁸ ve her iki kilisenin de heterodoks olarak nitelendirdiği Bogomil²⁷⁹ mezhebine karşı hareketleri vardı. Böyle bir durumda bölgeye yerleşen Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği istimalet politikası²⁸⁰ bölge halkları için Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kurtarıcı olarak görülmesini²⁸¹, hiç değilse tepki gösterilmemesini sağlamıştır.

Fetih öncesi zaten İslamiyetle tanışmış olan bölge halkı XIV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu eliyle yerleştirilen heterodoks zümrelerle daha yakın temasta bulunma imkanına kavuştu. Bektaşî²⁸² tarikatı ile özdeşleşen dervişler, Hıristiyan azizlerin kültürlere

²⁷⁵ Bieber; **a.g.m.**, s.23.

²⁷⁶ Paul Wittek; "Devşirme and Shari'a", **Bulletin of the School of Oriental African Studies**, London University, Vol: 17, No.: 2, 1955, s.277.

²⁷⁷ Yavuz Ercan; "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", **Belleten**, L/198, Aralık 1986, s.719.

²⁷⁸ İtalyan Şair Petrarca'nın Papa V. Urban'a yazdığı mektup iki kilise arasındaki düşmanlığı bariz bir şekilde göstermektedir. Ona göre Hıristiyan Rafiziliğini ortadan kaldırmak için Osmanlı tehdidinin kullanılmalıdır. Zira "Osmanlılar sadece düşmandır, Rumlar düşmandan daha beterdir. Osmanlılar bize o kadar kin beslemezler, çünkü bizden o kadar çok korkmazlar. Halbuki Rumlar bütün ruhlarıyla hem bizden korkarlar hem de nefret ederler." A.Gibbons; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Sad.:H.Dağ, 21. Yüzyıl Yay., 1998, s.109-110.

²⁷⁹ Norris; **a.g.e.**, s.43'de Bogomilizmin Hıristiyanlıktan farklı bir inanış biçimi olarak algılanması durumunda bile Bogomilizm'in doktrinleri itibariyle İslamiyet'in yayılmasına yol açtığını söylemenin mümkün olmadığını belirtir.

²⁸⁰ Barbara Jelavich; **Balkan Tarihi (18.-19. Yüzyıllar)**, Çev.İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s.47.

²⁸¹ Şerif Başta; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, (4-8 Ekim 1999), c.III/I, TTK Yay., Ankara 2002, s 12; Georges Castellan; **Balkanların Tarihi**, Çev.: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul 1993, s.45.

²⁸² Osmanlı İmparatorluğu'nda XIV. yüzyıldan başlayarak, özellikle XV.-XIX. yüzyıla kadar dinî ve siyasî büyük bir nüfuz elde eden, bir dönem II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı ile birlikte ilga edildikten sonra Sultan Abdülaziz döneminde tekrar ortaya çıkan bir tarikattir. M.Fuad Köprülü; "Hacı Bektaş Veli", **İslam Ansiklopedisi**, c.II, M.E.B, İstanbul 1979, s. 463.

üzerinde etkili oldular ve bu şekilde her iki dinin mensuplarının ziyaret etmeye başladığı ziyaretgahlar oluştu²⁸³.

Dervişlerin bölgedeki faaliyetlerinde elde ettikleri başarı, her türlü mahallî inancı bünyesinde eritebilen bir inanç yapısına sahip olmalarıydı²⁸⁴.

Etraftaki Balkan ülkelerinde olduğu gibi Makedonya’da da erken misyonerliğin bazı misyonerleri gelmiş, tekke kurarak oraya yerleşmiş ve halkı irşad etmişlerdir. Dervişler, Rumeli’ye askerden önce gidip orada bu hoşgörülü yöntemi ile çevre halkına olduğu kadar gelecek askere de moral veren kuruluşlar haline gelmişlerdir. Kışla tekke adı ile de anılan mimari kompleksler yüksek duvarlar ile çevrili büyük alanlar içinde yer almakta ve gereğinde birçok askeri barındırabilecek yapıya sahip idiler. Kolonizatör derviş olarak bilinen o dönem Bektaşileri bu önemli misyonu başarı ile yerine getirmişlerdir. Çok önemli sayılan bu yapılardan günümüze gelebilmiş olan belki de tek örnek Makedonya’daki Kalkandelen (Tetovo) kentinde bulunan “Harabati Baba” Tekkesidir²⁸⁵.

Osmanlı fetihlerinin Balkanlardaki öncüleri ve ilk mimarları tarikat şeyhleri olmuştur. Türk-İslam tarihi bakımından büyük önem taşıyan Balkanların fethinde çok dikkat çekici bir nokta vardır ki o da şudur; Balkanlar Osmanlı ordusunun gelip askeri açıdan fethetmesinden çok önce tarikat akıncıları tarafından bir anlamda fethedilmiş, diğer bir deyişle Osmanlı buraya geldiğinde yerli halkın psikolojik olarak bu fethetmeye hazır hale getirildiği son derece elverişli bir ortamla karşılaşmışlardır. Balkanlar’da Türk-İslam adına bir gönül fethi gerçekleştirenlerin başında özellikle Bektaşilerin önemli rol oynadığını, günümüzde dahi yol kavşaklarında yüzlerce Bektaşî tekkesinin varlığını koruması ile açıklamak mümkündür²⁸⁶.

Bölgede Bektaşî babaların yer tutması ve faaliyetlerinde başarılı olmalarında şüphesiz Vardar Ovası’na çok daha erkenden yerleşmiş olan ve eski Türk geleneğini unutmayan Kuman, Peçenek ve Uz boylarının mevcudiyeti çok etkili olmuştur. Bektaşîlik’te de birçok eski Türk adetinin bulunması yöre halkına yabancı gelmemiş ve kendilerine uzanan bu yardım elini geri çevirmemişlerdir.

²⁸³ F.W. Hasluck; **Christianity and Islam Under the Sultans**, Isis Press, İstanbul 2000, s.454.

²⁸⁴ Ahmet Yaşar Ocak; “Bektaşîlik”, **İslam Ansiklopedisi**, c.V, T.D.V Yay., İstanbul 1992, s.375.

²⁸⁵ Haluk Sezgin; “Balkanlardaki Kültür Mirasımız”, **Balkanlar**, OBİV, Eren Yay, İstanbul 1993, s.276.

²⁸⁶ Mehmet İbrahim; “Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi”, **Vakıflar Dergisi**, C.XXIV, 1994, s.293.

Çoğunlukla kuytu yerlerde ve yol kavşaklarında inşa edilen tekkeler, İslamiyet'in genişleme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. XVI. yüzyılın büyükleri camiler yanı sıra tekkeler de inşa etmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları şeyhlere maaş da tayin ederlerdi²⁸⁷. Bektaşi Şeyhleri zamanda hizmetleri takdir edilen, dağ başlarında emniyeti sağlamaya muktedir tabiatta insanlardır. Ve ilk zamanlarda ancak bu gibi hizmetleri karşılığında örfî vergilerden muaf tutulmuşlar ve kendilerine dağ başında ancak bir harabenin mülkiyeti bahşedilmiştir²⁸⁸. Dağ başlarını, boş ve çorak toprakları işlemek için yerleşen, evlatları çoğalınca köyler kuran ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi, bir mamure haline sokan bir takım göçmenler mevcuttur. Dağ başlarında yerleşen bu göçmenlerin orada tutunup çoğalmaları bölgeye sadece bir fetih ve işgal ordusu olarak gelmeyen Türklerin, memleket ve toprak açıcılarıdır²⁸⁹.

Özetle, Osmanlı yöneticileri ve dini kurumları İslamlaşmayı hoş karşıladılar. Hıristiyan halk arasında İslamiyet'i baskı kullanmaksızın yaymak için dervişleri kullanarak²⁹⁰, din konusundaki Ortodoks olmayan inanışlarına rağmen, kolonizasyondaki başarılarından ötürü bu dervişleri sosyal ve politik yönden desteklemişlerdi. Bektaşiler ile Yeniçeriler arasındaki bağlantı, Mevlevîlerle sultanlar arasındaki ilişki, Sünni olmayan bu tarikatların devlet tarafından onaylanmasının manifestosu olarak algılanabilir²⁹¹. Özellikle XVI. yüzyılda Sultan II. Bayezid döneminden itibaren Mevlevîler, Osmanlı sultanlarından ve devlet adamlarından büyük ilgi görmeye başlamışlardı. II. Bayezid'in sufilige yatkın mizacı, Mevlevî tarikatına yardım yapmasını sağlamıştır. Ayrıca, aynı sultanın, bahse konu dönemde büyük bir güç haline gelmiş olan Bektaşiliğe de aynı derecede önem verdiği ve bu tarikatın organize olmasına bizzat vesile olduğu, önemli tekkelerine de büyük vakıflar ve gelir kaynakları tahsis ettiği de bugün bilinen bir olaydır²⁹². İslamiyeti yaymakta sadece Bektaşi dervişleri değil Mevlevî dervişlerinin başarıları da dikkate değerdir²⁹³.

²⁸⁷ Kaleşi; "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti", s.19.

²⁸⁸ Ö.Lütfi Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, c. II, 1942, s.292-293.

²⁸⁹ Ayşe Yıldız Topuz; "Balkanların Yapılandırılmasında Tasavvuf ve Tekkelerin Rolü", **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 May 2000, Şumnu-Bulgaristan)**, c.I., ss.689-695., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.693.

²⁹⁰ Irene Melikof; "14. Ve 15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya'ya ve Balkanlara Yerleşme Yolları", **Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.184-185.

²⁹¹ Speros Vryonis; **Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans**, s.161.

²⁹² Ahmet Yaşar Ocak; **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yay., İstanbul 2004, s.157.

²⁹³ Speros Vryonis; "Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries", s.166-167.

İslam'ın bir diğer yayılma şekli sürgündür. Soylu grupların, Anadolu'daki Şii grupların sürülmesi ya da diğer yönetime başkaldıran grupların Balkanlara sürülmesi İslam'ın Makedonya'da da sayıca artmasını sağladı. Yörükler sürgün edilenlerin içindeydi ve Trakya, Makedonya ve Dobruca'ya gönderildiler. Yörüklerin yanında işsizler, suçlular da göçürüldüler. Daha sonraları köylü ve zanaatkarlar da bunlara eklendi ve Balkanlardaki nüfusun 1250-1530 kayıtları göz önünde bulundurulduğunda dörtte birinin Müslüman olduğunu görürüz²⁹⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal ilerlemeyi amaçlarken görülen dinsel değişimler, baskı olmaksızın gerçekleşen ihtida hareketleridir. Gerçek, ihtida hareketlerinin büyük oranda feodal elitlerin toplum içinde buldukları pozisyonu kaybetmemek amacıyla gerçekleşmesidir²⁹⁵.

Hızlı ve yoğun İslamlaşma görülen gruplardan biri askerlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında profesyonel Hıristiyan askerler, Osmanlı ordusunda hizmet veriyordu. XIV.-XV. yüzyıllarda bazı sipahiler Hıristiyan'dı. Bunların İslamiyet'e geçmesinin bir nedeni Müslüman olmaları halinde daha yüksek rütbelere ulaşabilme ihtimalleriydi. Iorga da, bu tezden hareketle yönetim mekanizmasına dahil olabilmek için Müslüman olma gerekliliğinden bahseder. İnalçık, II. Murat döneminin sonlarına ait bir icmal defterini incelediği çalışmasında Makedonya bölgesindeki Hıristiyan sipahilerin, ihtidalar nedeniyle sayısındaki azalmaya dikkat çeker²⁹⁶.

İslam'ı seçen bir diğer grup ise bölgesel soylulardı ki bunlar ellerindeki toprakları ve eski ayrıcalıklarını korumak istiyorlardı. Bizans imparator sülalesi Paleologlar Bulgaristan'daki ayrıcalık ve mallarını İslamiyet'i seçerek korudular. Diğer önemli ihtida hareketleriyle yüksek makam sahibi olanlar Hersek yöneticisi Stepan'ın oğlu Hersekoğlu Ahmet Paşa'dır. Sultan II. Bayezid'in kızı ile evlenerek dört defa vezir-i azamlık yapmış, sonrasında I.Selim'in döneminde Mısır seferinde ordu kumandanlığı yapmıştır. Diğer bir mühtedi Dukakinzade Ahmet Paşa'dır. Kuzey Arnavutluk'taki ailesi Bizans imparator ailelerinden Comnenlerle akrabalık kurmuş olan XVI. yüzyılın başında vezir-i azamlık yapan Ahmet Paşa İran Seferi'ni yönetmiştir. Bunlar gibi daha pek çok örnek vermek mümkündür. Hepsinin ortak noktası sosyal ve ekonomik açıdan ödüllendirilmiş olmalarıdır. Bu da

²⁹⁴ Lopasic; **a.g.m.**, s.51.

²⁹⁵ Nikolai Todorov; **Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries**, Ashgate VARIORUM 1998, s.21.

²⁹⁶ Halil İnalçık; "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul 1996, s.69,77-78.

İslamiyet'i seçmelerinin nedenini açıklar. Bu gibi ödüller aynı zamanda barışçı İslam'ın yayılmasında önemli rol oynadı²⁹⁷.

XV. yüzyıl Osmanlı belgelerine bakıldığında Yanbolu ve Aydos Eyaletleri'nde 5 aile, Filibe Eyaleti'nde 3, Ohri'de 4, Debre'de 3, Prespa'da 5, Mokra'da 4, Prizren'de 1, Kalkandelen'de 4, Usturumca'da 5, Vişegrad ve Bosna'da 26, Visoko ve Saraybosna'da 31, Zeta'da 30, Olovo'da 26, Gümülcine ve Seres'de 12 ailenin İslamiyet'e geçtiği görülmektedir. Müslüman nüfus bu şekilde ama emin adımlarla Balkanlar'da büyümüştür²⁹⁸.

İslamiyet'in yavaş yavaş yayıldığını Kiçevo Pirlepe tımar defterlerinden takip etmek mümkündür. 1440'larda yaklaşık olarak toplam tımarın üçte birini ifade eden 28 tımar Hıristiyanlara aitti. Genel olarak Hıristiyanların sahip olduğu tımarların değeri düşüktü. Bu dönemde tımar sahiplerinden hiçbirinde yeni İslam'a döndüğüne dair ifade bulunmamaktadır. 1476/1477'de önemli değişimler oldu. Sadece üç tımar Hıristiyanlara aitti. Üç tıardan biri Pirlepe Subaşı Hüseyin Bey'e ait olmak üzere üç yeni Müslüman'a tevcih edilmişti. 1519'daki kayıtlara göre ne yeni Müslüman kaydı ne de Hıristiyanlara ait tımar kaydına rastlanmamaktadır.

Üsküp'te İslamlaşma XVI. yüzyıl fenomenidir. 1467 tarihli Mufassal Tahrir Defterine göre şehir nüfusunun 666 hanesinden 16 hanenin "veled-i Abdullah" olarak kayıtlı olduğunu görürüz. Bu da toplam Müslüman nüfusunun % 2,4'ünü oluşturur²⁹⁹.

1476-1477'de Prilepe'de 438 ev 22 mahalle olarak bölünmüştü. 2 mahalle Müslim, 20 Gayrimüslim vardı. 1544'te Müslim mahalleleri Hıristiyan mahallerinden oldukça küçüktür. 53 Müslüman mahallesinde toplam 313 ev varken, 14 Hıristiyan mahallesinde 206 ev bulunmaktadır.

Manastır'da 1460'ta 6 Müslüman mahallede 50 hane, bir Hıristiyan mahallesinde 185 hane bulunmaktadır³⁰⁰

²⁹⁷ Lopasic; **a.g.m.**, s.50.

²⁹⁸ Todorov; **a.g.e.**, s.21.

²⁹⁹ Eran Fraenkel; **Skopje From the Serbian to Otoman Empires: Conditions for the Appearance of a Balkan Muslim City**, Univ. Of Pennsylvania 1986, s.54.

³⁰⁰ John Thirkell; "Islamization in Macedonia as a Social Process", **Islam in the Balkans-Persian Art and Culture of the 18th and 19th Centuries**, ed. Jennifer M. Scarce, The Royal Scottish Museum Edinburgh 1979, s.45.

XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı belgelerine göre İslamlaşma Makedonya coğrafyasında şu şekilde gerçekleşti;

Avrethisarı'nda XV. yüzyılın ikinci yarısında 31 hane Müslüman, 20 hane Hıristiyan'dır. 1530 kayıtlarında bu durum Hıristiyanlar lehine 33'e 18 hane şeklindedir.

Manastır'da 1460'da 295 Müslüman, 160 Hıristiyan; 1481'de 398 Müslüman, 222 Hıristiyan; 1519'da 617 Müslüman, 236 Hıristiyan hane bulunmaktadır. 1528'de 627 Müslüman hane ve 171 Hıristiyan hanenin yanında 43 Yahudi ve 19 Çingene hanesi de kayıtlara geçmiştir. 1544'te 488 Müslüman, 180 Hıristiyan, 60 Yahudi ve 16 Çingene; 1566-1575 tarihlerinde 606 Müslüman, 122 Hıristiyan, 285 Yahudi ve 54 Çingene hane tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yahudi nüfusunun artması ile Müslümanlığın bölgede yayılması dikkat çekicidir.

Ber'de 1530'da 213 Müslüman 672 Hıristiyan; 1520-1566'da 298 Müslüman, 674 Hıristiyan hane bulunmaktadır. Ber'de Hıristiyanlar, nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen İslamiyet'in bu bölgede sağlam bir şekilde yayıldığı gözlemlenmektedir.

Bihilişte'de 1530'da 20 Müslüman, 76 Hıristiyan; 1520-1566'da 34 Müslüman, 92 Hıristiyan hane mevcuttur. 40 yıllık veriler bize Bihilişte'de İslamiyet'in nüfusun yarısından daha azında etkili olduğunu göstermektedir.

Köprülü'de, 1460'ta 9 Müslüman 181 Hıristiyan; 1476'da 12 Müslüman, 202 Hıristiyan; 1481'de 33 Müslüman 216 Hıristiyan; 1519'da 30 Müslüman 171 Hıristiyan; 1528'de 34 Müslüman 216 Hıristiyan; 1544'te ise 49 Müslüman, 235 Hıristiyan hane yaşamaktadır. Köprülü'de XVI. yüzyılın sonuna değin, İslamlaşmanın oldukça yavaş gerçekleştiği görülmektedir.

Voden'de 1530'da 54 Müslüman, 136 Hıristiyan; 1520-1566'da 57 Müslüman 79 Hıristiyan hane kayıtlara geçmiştir. Görüldüğü üzere Voden'de İslamlaşma bahse konu yüzyılda hızlanmıştır.

Demirhisar için aynı kayıtlara baktığımızda 1460'ta 25 Müslüman, 135 Hıristiyan; 1478'de 108 Müslüman, 72 Hıristiyan; 1530'da 94 Müslüman, 252 Hıristiyan; 1569'da 147 Müslüman, 261 Hıristiyan hane ile 16 Çingene hane bulunduğunu görürüz. Demirhisar, XV.

yüzyılın ikinci yarısında Müslüman nüfusun hızlı bir şekilde artışına sahne olmuş ancak XVI. yüzyılda İslamlaşma hızı kesilmiştir.

Drama XV. yüzyılda çoğunlukla Hıristiyan yerleşim merkezi görünümündedir. 1451-1481'de 54 Müslüman, 152 Hıristiyan hane bu yargıyı kanıtlamaktadır. XVI. yüzyılda ise Drama'nın yerleşik halkının yarısı Müslümandır. 1520-1566'da 144 Müslüman, 143 Hıristiyan hane mevcuttur. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise nüfusun neredeyse üçte biri Müslümanlardan oluşmaktadır. Aynı yüzyılda şehirde Yahudi yerleşimi de tespit edilmiş olup toplam 12 Yahudi hanesi bulunmaktadır.

Yenice-i Vardar XVI. yüzyıl başından itibaren bir Müslüman şehri görünümüne tamamen kavuşmuştur. 1520-1566'da 493 Müslüman hane Yenice-i Vardar'da mukim iken sadece 24 Hıristiyan hanesi bulunur. XVI. yüzyılın sonunda burada 24 Yahudi hanesi de bulunmaktadır.

Zihne ve Kiçevo için Hıristiyanlar tarafından yoğun olarak meskun oldukları söylenebilir. Ancak Kiçevo'da 1569'da durum değişmiş, 42 Müslüman haneye karşılık 53 Hıristiyan hane sayılmıştır. Bu durumda şehrin nüfusunun hemen hemen yarısının Müslümanlar tarafından oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Kavala'da XVI. yüzyılda 113 Müslüman hane mevcuttur. Müslümanların ardından nüfus olarak şehirde yer alan en büyük ikinci grup Yahudilerdir. 50 hane Yahudinin ardından Hıristiyanlar 45 hane ile üçüncü büyük nüfusa sahiptirler.

Kostur'da 1460'da 22 Müslüman, 703 Hıristiyan hane; 1520-1566'da ise 95 Müslüman, 702 Hıristiyan hane bulunmaktadır. Müslümanlar Kostur'da yavaş yavaş artarken, Hıristiyan sayısında azalma olmuştur. Yaklaşık yüz yıllık bir sürede Hıristiyan hanelerinin sayısı artmak yerine azalmıştır. Bunun nedeni ya Hıristiyan halkın göçü ya da İslamiyet'e geçiş sayesinde olmuş olmalıdır. Yine 1460'da Yahudi hane sayısı 89 iken bu sayı 1520-1566'da 8'e düşmüştür.

Kratova'da 1519 verileri esas alındığında 155 Müslüman, 982 Hıristiyan hane mevcuttur. Ancak 1570 verileri 299 Müslüman, 324 Hıristiyan hanenin Kratova'da yaşadığını gösterir. Toplam nüfus rakamları incelendiğinde hem Hıristiyan nüfusunda azalma, hem de genel nüfus oranında bir azalma yaşandığı anlaşılır. Kratova'da Yahudi yerleşimlerinden

biridir. 1510'daki veriler 10 hane Yahudinin mukim olduğunu söylerken 1570'de hane sayısının 37'ye çıktığı görülür. Çingenerler ise 11 haneden 10 haneye düşüş yaşamışlardır.

Florina kazasında 1530'larda Müslüman yoğunluğu Hıristiyanlara göre azdır. 199 hane Müslümanın yaşadığı Florina 199 Hıristiyan haneye ev sahipliği yapmıştır. Ancak XVI. yüzyılın sonunda bu durum tersine dönmüş ve 190 Müslüman haneye karşılık sadece 35 Hıristiyan hane tespit edilmiştir.

Melnik'te yoğun bir Hıristiyan nüfus yaşamaktadır. Bunun yanında Yahudi hanelerin sayısı da oldukça kabarıktır. Ancak İslamiyet bu yüzyılda henüz küçük bir oranla Melnik'te yaşamaktadır.

Nevrekop İslamlaşmanın ilginç bir örneğini oluşturur. 1460'da Nevrekop'da tek bir Müslüman hane yaşamazken 1569'da kaza nüfusunun neredeyse üçte ikisine yakın bir kısmını kapsamaktadır.

Ostrova'da Müslümanlar sadece mücerred olarak kayıtlı olup tek bir Müslüman hane yaşamamaktadır.

Ohri, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık Müslümanların nüfusun büyük bir bölümünü oluşturduğu şehirlerden biri olmuştur.

Pirlepe, Serfice, Sidrekapısı, Ustruga'da Hıristiyanlar nüfus yoğunluğu açısından XVI. yüzyıl boyunca en büyük grubu oluşturmuşlardır.

Aynı zaman diliminde Serez'de nüfusun yarısından fazlası Müslümandır. Çok küçük bir grup da olsa bir Yahudi cemaatinin varlığı da kayıtlardan anlaşılmaktadır³⁰¹.

Üsküp, XV. yüzyılın ilk yarısında Müslümanlar tarafından bir yaşam alanı olarak görülmüş ve XVI. yüzyılın henüz ortalarında nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmuştur³⁰².

³⁰¹ Aleksandar Stojanovski; "La Population Dans Les Villes Macedoniennes Au XV et XVI Siécle", **Makedoniya i Makedonsi vo Prošlom**, Skopje 1970, s.123-126; Ayrıca Bkz. Eklerde, Tablo. 2 ve Tablo. 3.

³⁰² Üsküp, fethin hemen ardından gerçekleşen kolonizasyon sonucunda büyük oranda İslamlaşmıştır. Öyle ki XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarını inceleyen Dragi Gorgiev,1452/1453'te 23 Müslüman ve sadece 8 Hıristiyan mahallesi tespit etmiştir. Müslüman mahalleleri; Hoca Ömer, Ağrıyan Hasan, Camii, Tuzcu Mustafa, Kethüda Hacı, Kuyumcu Hayreddin, Salahiddin Haracı, Hacı Sabuncu, Kethüda Ramazan, Kasım Fakih,

Selanik XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyılın sonuna doğru Hıristiyan nüfusunun hemen hemen yarısını kaybetmiştir. Müslüman hane sayısı bu süreç içinde artarken şehirde nüfusun yaklaşık % 80'ini Yahudiler oluşturmuştur.

Usturumca XVI. yüzyılın sonuna kadar ortalama nüfusun yarısını Müslümanlar oluştururken yarısını da Hıristiyanlar oluşturmuşlardır. Küçük bir grup Çingene de bu şehirde oturmakta idi.

XVII. yüzyılda Trakya ve Makedonya sınırlarında hissedilir şekilde İslamlaşma görüldü. Bulgaristan'daki İslamlaşma önemli sonuçlarla birlikte 1666–1670 ile 1686-1690'da gerçekleşti. Rodoplarda 74 köy ve çevresi İslamlaştı³⁰³.

Şehirlerin İslamlaşması göç yolu veya ihtida ile gerçekleşmiştir. Ancak tahrir kayıtlarından ihtidanın boyutlarını anlamak mümkün değildir. Bunun için şer'iyeye sicilleri önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Stojanovski'nin verdiği bilgilere göre 1453'e kadar İslamlaşmış Hıristiyan sayısı yok denecek kadar azdır. Ancak 1467-1468'de durum yavaş yavaş değişmeye İslamlaşma görülmeye başlar. Kalkandelen kayıtlarında; “Melko oğlu Hamza, Donçe oğlu Mustafa, Abdullah oğlu Mutafa” kayıtları yer alırken, Üsküp'te; “Hamza Arnavut” ve Manastırda; “Abdullah oğlu Şirmerd ve Todorçe oğlu Abdullah ve Kasım” örnekleri İslamlaşmanın başladığı yönünde bizleri aydınlatır. 1528 yılında Üsküp, Kalkandelen, Kiçevo, Köprülü, Pirlepe ve Manastır'da toplam 355 İslamlaşmış kişi vardır. Bu sayı 1544'te 599'a yükselir. 1530'larda Kesriye, Karaferye, Yenice-i Vardar ve Serfice'de kayıtlı Müslümanların % 25'i İslamlaşmış Hıristiyandır³⁰⁴.

Osmanlı nüfus kayıtları bilindiği gibi XIX. yüzyıla kadar tutulmamıştır. Vergi kayıtlarından faydalanılarak yapılan çalışmalarda da hata payı bulunmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyılda nüfus oranı tam olarak bilinemediği gibi İslamlaşmanın izini sürmek

---

Kuyumcuoğlu, Dursun Saraç, Menteşeli Ali, Hoca Muslihiddin, Katarlı, Bostan Ağa, Kapıcı Yusuf, Debağ Şahin, Nukri? Ahmed, Şecah, Hacı Bali, Kara Kadı, İshak Beğ'dir. Hıristiyan mahalleleri ise; Vlade oğlu Todor, Çerp, Genko, Rale, Danço, Stanimir, Dimitri, Yandro Mahalleleridir. Müslüman mahalle isimleri şehrin sosyal yapısı hakkında da ip uçları vermektedir. Ancak 1568/1569 yıllarında 57 Müslüman mahallesine karşılık sadece 10 Hıristiyan Mahallesi mevcuttur. Bkz.: Dragi Gorgiev; **Skopje od Turskoto Osvojuvane do Krayot na XVII. Vek**, Skopje 1997, s.129-133.

³⁰³ Speros Vryonis; “Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries”, s.168.

³⁰⁴ Aleksandr Stojanovski; **Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII vek-Demografski Proučuvane-**, Institut za Natsyonalna Istoriya, Skopje 1981, s.85-88.

neredeysen olanaksızdır. Hane başına alınan vergilerin kayıt altına alınması 1691’de yapılan vergilendirme usulündeki değişiklikle hepten önemsiz hale geldi³⁰⁵.

Vryonis XVIII. yüzyılın başlarında yaşanan İslamlaşmada temel faktörlerin uzun süren savaşlar ve buna eşlik eden yüksek vergiler olduğunu söyler ve Güneybatı Makedonya ile Rumlar arasında İslam’ın bu dönemde yayıldığını iddia eder³⁰⁶.

Ancak Manastır Şer’iye Sicillerine göre XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Manastır ve çevresinde ihtida sayısını oldukça azdır. Çalışma yaptığımız 15 defterde sadece 3 ihtida kaydına rastlamış olmamız bunun kanıtıdır³⁰⁷.

2.4.1.3. Makedonya’da Tarikatlar

Osmanlılar döneminde Balkanlarda yerleşmiş çok sayıda tarikat bulunmaktadır. Bunlardan sadece 11 tanesi Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgeden çekilmesinden sonra varlıklarına devam edebilmişlerdir³⁰⁸. Bölgede Müslüman tarikatlarının oynadığı rol ve onların önemi günümüzde çok iyi anlaşılmıştır. Bu konu hakkında çalışmalar yapan M.Fuat Köprülü, Ö. Lütfi Barkan, H.J. Kissling, G.Jacob, K. Birge, F. Babinger, F.V. Hasluck, N. Filipovic gibi pek çok yazarın çalışmaları konunun aydınlatılmasında etkili olmuştur.

Dervişlerin katkıda bulunduğu İslamlaşma hareketlerinde mensup oldukları tarikatler dikkat çekicidir. Tarikatlerin bölgede yayılışına bakılacak olursa üç ayırım yapılabilir; yukarıda bahsettiğimiz heteredoks dervişlerin yoğun olduğu fetihler dönemini ilk dönem; Sünnileştirme politikasının da uygulandığı daha uzak yerlerin fethi ikinci dönem; üçüncü dönem ise konu dışında olup Osmanlı İmparatorluğu’nda kalan topraklarda Müslüman unsurların güçlendirilmeye çalışıldığı zaman dilimidir³⁰⁹.

³⁰⁵ Michael Palairret; **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, Çev.: Ayşe Edirne, Sabancı Ün. Yay., İstanbul 2000, s.6.

³⁰⁶ Speros Vryonis; “Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries”, s.168.

³⁰⁷ **Manastır Şer’iye Sicili**, Sicil No:49, s.2; **Manastır Şer’iye Sicili**, Sicil No: 54, s.13; **Manastır Şer’iye Sicili**, Sicil No:62, s.38.

³⁰⁸ Bu tarikatlar: Bektaşî, Kadiri, Halveti, Melami, Mevlevî, Nakşibendi, Rıfai, Sa’idi, Şaziliye, Sinaniye, Ticaniye tarikatlarıdır. Aleksandre Popovic; “Osmanlı Sonrası Dönemde Güneydoğu Avrupa’daki Müslüman Tarikatlar”, **İslam Dünyasında Tarikatlar**, Ed.: A. Popovic-G. Veinstein, Çev.: Osman Türer, Sûf Yay., İstanbul 2004, s.118-119.

³⁰⁹ Nathalie Popovic; “Osmanlı Sonrası Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, Haz.: A.Yaşar Ocak, T.T.K.Yay., Ankara 2005, s.247.

Mevlevîlik hariç tutulmak üzere³¹⁰ diğer sünnî tarikatler daha çok Müslümanlarla iletişim kurmuşlardır. Kalenderî, Haydarî, Abdalan-ı Rum gibi heterodoks tasavvuf akımlarına mensup şeyhler ve dervişler ise şehirlerdeki tekkelerde toplanmak yerine daha XIII. yüzyıldan itibaren sınırlardaki fetih hareketlerine katıldılar. Yeni fethedilen topraklardaki gayrimüslim halkla bağlantı kurarak onları ihtida ettirmeye başladılar³¹¹. Dervişler dayatmadan öte sadece ikna yolu ile Balkan halklarına nüfuz etmeyi başardılar³¹² Tarikat üyeleri halkın ilgisini çekebilmek için, tekkelerde belirli günlerde herkese açık vaziyette merasimler ve eğlenceler düzenlemiştir. Bu merasimler esnasında herkese parasız yemek dağıtıldığı ve ikramlarda bulunulduğu bilinmektedir. Tekkelerin bu gibi faaliyetleri Hıristiyan halkın da ilgisini çekmiştir. Günümüzde de Hıristiyanların tekkeleri ziyaret etme geleneği sürmektedir³¹³.

İlk dönemlerde henüz teşkilatlanmasını tamamlamamış ve bazı yönleri ile Kalenderîlikle yakın temasta olan Bektaşilik, Hacı Bektaş Zaviyesinin şeyhliğini üstlenen Balım Sultan ile XVI. yüzyılın başlarından itibaren bir taraftan Kalenderîlikten ayrılıp kendi özgün kurallarıyla hareket ederek bağımsız bir hale gelirken diğer taraftan merkezîyetçi bir yapıya kavuştu³¹⁴.

Dervişlerin öğretilerinde Mevlevîlik³¹⁵ ve Bektaşilik iki ayrı yolu oluşturuyordu. Bu iki tarikatın kurucusu da ölümlerinin ardından Hıristiyanlıktaki azizlik mertebesine benzer bir statü elde ettiler. Zaman zaman Hıristiyanlar ve Müslümanlar, isimleri birbirlerinden farklı anılmakla birlikte aynı kişilere ibadet ediyorlardı. Bu arada unutulmaması gereken bir ayrıntı da Hıristiyan geleneklerinin, yeni çevreye uyum sağlamaya çalışan İslam'ın bazı yönlerini içselleştirmesidir³¹⁶.

³¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı XVI. yüzyıldan itibaren Mevlevîliğin de köyden kasabaya, kasabadan şehre çekilerek kendi içine gömülmeye başladığını ifade eder. Abdülbaki Gölpınarlı; **Mevlevîlik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953, s.247.

³¹¹ Ahmet Yaşar Ocak; “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII. ve XV. yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, **Osmanlı Araştırmaları II**, 1981, s.36.

³¹² Michel Balivet; **Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân**, Çev.:Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005, s.6.

³¹³ Mehmet İbrahim; **a.g.m.**, s.294-295.

³¹⁴ Osman Türer; “Osmanlı Anadoluşunda Tarikatların Genel Dağılımı”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, Haz.: A.Yaşar Ocak, T.T.K. Yay., Ankara 2005, s.234.

³¹⁵ Mevlevîlik XVII. yüzyıldan sonra neredeyse bir devlet müessesesi haline gelmiştir. Padişahlar başta olmak üzere pek çok vezir de mevlevî tarikatına mensup olmuşturlar. Gölpınarlı; **a.g.e.**, s.248.

³¹⁶ Bieber; **a.g.m.**, s.23.

XVIII. yüzyıl sonuna kadar Makedonya’da halkın büyük çoğunluğunun Bektaşî tarikatına mensup olduğu bilinmektedir. Bektaşîliğin merkezi bu dönemde Kalkandelen idi. Kalkandelen, Alaca Camii ile Sünnî İslam’ı, Harabati Baba Tekkesi ile de Bektaşîliği bünyesinde barındırmaktaydı³¹⁷. Evkaf kayıtları üzerine yapılan araştırmalar, hemen hemen her köy ve kasabada bir Bektaşî tekkesinin gösterilmesi, Makedonya’daki halkın çoğunluğunun Bektaşî tarikatına mensup olduğunu doğrular. XIX. yüzyılın sonuna kadar Makedonya bölgesindeki Bektaşî tekkelerinin Dimetoka Bektaşî Âsithanesine³¹⁸ bağlı olarak faaliyet yaptıkları bilinmektedir³¹⁹.

Osmanlı yönetim mekanizması, Balkanlarda Sünniliği koruma adına Bektaşîlik gibi heteredoks tarikatlere karşı sufi oluşumlara yönelmişlerdir. Bunlar Sünnî dervişlerin kurdukları tekkeleri desteklemişlerdir. Özellikle Mevlevîye³²⁰, Makedonya’da halen varlığını sürdürmekte olan Halvetiye, kökeni Bektaşîlik gibi Orta Asya’ya dayanan Nakşibendiye ve Kadiriye tekkeleri bu yolla kurulmuşlardır³²¹.

Tasavvufî ibadet iki amaç güder. İlki insanı sıradan hayatından, dolayısıyla toplumsal işlevinden tümüyle uzaklaştırma, Allah’a yaklaştırma amacıdır. Böylece bu ibadet sufilerin genellikle dünyadan elini eteğini çekme tabiriyle özetlenen idealine uygun düşer. İkincisi ise ötesine geçtiği dinî ibadetin doğal uzantısı içinde yer alarak suffiyi, dinî metinlerde tanımlanmış toplumsal rolünü oynamaya teşvik etmektir. İslamiyet’in derin toplumsal boyutu ve keşîşliği reddi nedeniyle, bu ikinci yolu standart tasavvufî yaşam tarzı olarak benimsediğini söylemek mümkündür. Osmanlı tarihi boyunca tasavvufî toplumsallığın oynadığı toplumsal, siyasal ve kültürel rol, Nakşibendîlerle birlikte Kadiriye, Halvetiye vb. müritleri arasında da görülür³²².

³¹⁷ A.Haluk Dursun; **Nil’den Tuna’ya Osmanlı Yazıları I**, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s.108.

³¹⁸ Genellikle tarikat kurucularının türbelerini barındıran “pîr evi”, “pîr makamı” sıfatını taşıyan yapılara verilen isim. Baha Tanman; “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapılar/Tekkeler”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.149.

³¹⁹ İbrahim; **a.g.m.**, s.297.

³²⁰ Makedonya’da Üsküp’te faaliyet gösteren bir tek Mevlevî tekkesi bulunmaktaydı. 1947 yılına kadar faaliyet gösteren bu Mevlevîhane de bir yeni yol yapımı esnasında yıkılmıştır. Bu tekkenin kurucusu Konya’dan gelen Hüseyin Dede’dir. Tekke Üsküp’te en eski sayılan tekkelerden biriydi. Tekkenin hemen yakınında bir semahanenin bulunduğu, geniş bir avlusunun bulunduğu, bu avluda ayrıca büyük bir türbeve bu türbede de Hüseyin Dede, Şeyh Ali Efendi, Şeyh Hakkı Efendi gibi birkaç şeyhin gömütlerinin bulunduğu bilinmektedir. Ancak günümüzde tekke ve gömüt yazıtları da bulunmamaktadır Nimetullah Hafız; “Yugoslavya’da Mevlevî Tekkeleri”, **Çevren**, Yıl: VI, No.: 20, Priştine, Aralık 1978, s.39.

³²¹ Norris; **a.g.e.**, s.101.

³²² Thierry Zarcone; “Dünyaya Açılma ya da Kapanma: Osmanlı İmparatorluğu’nda İslam Tasavvufunun Toplumsallık Biçimlerine Bir Yaklaşım”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. yüzyıllar)**, Der.: François Georgion-Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yay., İstanbul 2003, s.32-33.

Tekkeler, buldukları yerlerde toplumsal ve kültürel hayata derin bir şekilde etki etmişlerdir. Tekkelerde eğitim sistemi, gerek geleneksel medrese eğitiminden gerekse batı kökenli laik eğitimden farklı olarak ağırlığın kuramdan çok uygulamaya verildiği, talibe bir takım şeyler öğretmekten çok onu değiştirerek kemâle erdirmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle dervişle şeyhi arasında “sır” olan bir eğitim türü söz konusu olmuştur³²³.

Tekkelerin toplum ve kültür üzerinde yaptığı etkilerden biri de müziktir. Mevlevi tekkeleri usta musikicilerin musiki heveslilerine, öğrencilerine dini ve dindışı musikinin sırlarını öğrettikleri gerçek musiki okullarıydı.

Kadirilik, Melamilik, Mevlevilik, Bektaşilik tarikatlarının asıl ilginç yanı İslamiyet’in kurallarına sıkı sıkı sarılmak yerine, Şamanizm’in kimi töre ve tören geleneklerini de İslamiyet’e uyarmalarıdır. İslami kurallara pek aldırış etmeyen, gerçeğin, kitaptan çok duygu ile kavranılabileceğini savunan, hatta İslamiyet’in hoş görmeyip yasakladığı dansı ve müziği tekke ayinlerinde bolca kullanan bu tarikatlar, doğal olarak Şamanist inançlarından hala sıyrılamamış bu genç Müslüman Türkleri kolayca etkilemiştir³²⁴.

Balkanlarda büyük tarikatlardan hemen hepsinin faaliyetlerine rastlanmakla birlikte en yaygın olanının değişik kollarıyla Halvetilik olduğu görülmektedir. Öte yandan bölgede en az 15 tekkeye ev sahipliği yapan 13 şehir bulunmaktadır. Bunlardan Selanik (56 Adet), Draç (51), Akçahisar (47), Saraybosna (47) ve Serez (42) gibi şehirler başı çekerken, bunları Yenişehir (23), Üsküp (21), Sofya (18), Yanya (18), Belgrad (17), Köstendil (16), Filibe (15), ve Rusçuk (15) takip etmektedir. Bazı şehirler de barındırdığı tarikatların çeşitliliği ile öne çıkmaktadır. Bu şehirler Üsküp (6), ve Prizren (6) başta olmak üzere Saraybosna, Elbasan, Serez, Girit Adası, Ergiri, Selanik ve Filibe’dir³²⁵. Adı geçen şehirleri, tekkelerinin yoğunluğu ve tarikatlarının çeşitliliği açısından Balkanlar’ın tasavvufi merkezleri olarak değerlendirmek mümkündür. Görüldüğü gibi bu tasavvuf merkezlerinin 3’ü Makedonya coğrafyasında yerleşmiş haldedir.

³²³ Tanman; **a.g.m.**, s.150.

³²⁴ Bulak; **a.g.e.**, s.85-88.

³²⁵ Reşat Öngören; “Balkanların İslamlaşmasında Sufilerin Rolü”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Sofya Nisan 21-23**, IRCICA Yay., İstanbul 2002, s.58.

2.4.2. Hıristiyanlık

Balkanlara ilk dinî olgular perspektifinden bakıldığında, yarımadaının genelinde ilkel dinlerin hâkim olduğu görülmektedir. Klanlar şeklinde teşkilatlanmış insanları, bazı çeşitli kutsal yaratıklara ya da bazı kutsal nesnelere bağlayan dinlerden yani Totemizmden söz etmek mümkündür. Bundan başka, kurucusu belli olmayan, kutsal kitabı ya da rahibi bulunmayan, zorla kabul ettirilen, herhangi bir dogması da olmayan eski Yunan dininin etkileri de yarımadaının hemen her yerinde görülmektedir. Yunan halk dini, ilkel bir Totemizmin derin izlerini taşımışa benzemektedir³²⁶.

Hıristiyanlığın Doğu Avrupa'ya yayılma sürecinde Makedonya'nın yeri çok ayrı ve belirleyicidir. Balkan Yarımadası'nın kalbinde bulunan Makedonya, bulunduğu coğrafyasından dolayı doğudan ve batıdan gelen etkilerden çok çabuk etkilenecek bir bölgedir. Ünlü Via Egnatia yolunu kullanan yolcular sebebiyle Makedonya, erken çağlarda da farklı kültürleri barındıran bir bölge halinde idi³²⁷. M. S. I. yüzyılda Filistin bölgesinde ortaya çıkan Hıristiyanlık da bu bölgede erken bir dönemde etkisini gösterecek ve yayılmaya başlayacaktır. Kendini, Hıristiyanlığı putperestlere tebliğ etmeye adanmış Hıristiyanlığın mimarı ve en önemli simalarından sayılan Paulus, Makedonya'ya bu amaç için iki defa gitmiştir. Makedonya halkıyla yaptığı ilk görüşme Filibe şehrinde gerçekleşir. Böylece Filibe şehri, Avrupa'da Hıristiyanlığın ilk tebliğ edildiği ve yayıldığı şehir, Makedonya halkı ise Avrupa'da Hıristiyanlığı ilk kabul eden halk ünvanı taşımaktadır³²⁸. İkinci defa Makedonya'ya gittiğinde burada uzun bir müddet kaldı. Bu dönemde Paulus Makedonya'da organize edilmiş bir Hıristiyan cemaati bulmuş, bölgeden ayrıldığında ise cemaati yönetmek ve dini yaymak için öğrencilerden Timotey ve Sili'yi görevlendirmiştir³²⁹.

Tarihi kaynaklar Hıristiyanlığın Makedonya bölgesinde ortaya çıkışının apostolik³³⁰ dönemden beri var olduğunu gösteriyorsa da var olan Hıristiyanların durumundan fazla söz etmemektedir. Ancak 313 yılında Büyük Konstantin tarafından yayınlanan Milan Fermanı'nın ilanından sonra, Makedonya bölgesinde de Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde olduğu Hıristiyanların sayısı artacak ve ilk kilise merkezleri kurulacaktır. Bu döneme ait Makedonya bölgesinde Selanik, Stobi, Scupi (Üsküp), Astibo, Heraklea gibi kilise merkezleri

³²⁶ Felicien Challeye; **Dinler Tarihi**, (Çev.: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul 1972, s.12.

³²⁷ Nasir Redzepe; **Makedon Ortodoks Kilisesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003, s.4-5.

³²⁸ Eerdmans Brill; **The Encyclopedia of Christianity**, Vo.:3, Michigan-Leiden 2003, s.380.

³²⁹ Redzepe; **a.g.e**, s.5.

³³⁰ Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk yıllar.

en önde gelen kilise merkezleridir³³¹. 325 tarihinde İznik'te yapılan Birinci Kilise Genel Konsili'nin³³² yapıldığı sırada Makedonya'daki kiliseler Selanik Episkoposluğu'na dolayısıyla Konstantinapolis'e bağlı idi. Bundan sonra Makedonya'nın da içinde yer aldığı Illircium, siyasi çekişmelerin yanında dini çekişmelerin de kesiştiği bir bölge haline geldi³³³.

Siyasal ve ideolojik güç, III. yüzyıla kadar hükümdara ait iken, IV. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, artık ideolojik güç yavaş yavaş siyasal güçten ayrılmaya, bağımsızlaşmaya ve kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu esnada Balkanlarda Hıristiyanlık dinini anlatan, öğreten din adamları ortaya çıkmıştır. Ancak keşişlerin anlattıkları, dünyevî iktidar sahiplerini etkisiz kılmaya yöneliktir. Ayrıca bilinen dinleri reddetmektedir. Gücünü ruhanî bir ortakla paylaşmak istemeyen hükümdarlar da doğal olarak, sahip olduğu mevcut baskı araçlarının tümünü kullanarak, hegemonyal erklerini sürdürmeye çalışacaklardır.

Bizans İmparatorluğu'nun tarihi, Hıristiyanlığın ve özellikle Ortodoks mezhebinin tarihiyle doğrudan ilişkilidir. Bu dinin öncü ve temel kurumu olan Kilisenin kuruluşu, güçlenerek temel ilkelerinin oluşturulması, mezhebin kimliğini ve kişiliğini edinmesi, Ortodoksluğun temel ilkelerinin belirlenmesi ve öteki din ve mezheplerden ayrılığının oluşması hep Bizans tarihi ile özdeşir³³⁴. Hellenist kültür ve Hıristiyan dininin Roma devlet tarzı ile bir sentez haline gelmesi Bizans tarihini meydana getirmiştir. Bu sentez, Roma devletinin ağırlık noktasının, krizler devri olan III. yüzyılın gerektirdiği gibi doğuya kayması ile mümkün olabildi. Ağırlık noktasının bu yer değiştirmesi Roma'nın Hıristiyanlaştırılması ve yeni başkentin Boğaziçi kenarında kurulması ile ifadesini buluyordu. Bu iki olay, Hıristiyanlığın zaferi ve devlet merkezinin kesin olarak Hellenize edilmiş doğuya nakli, Bizans devresinin başlangıcını sembolize eder³³⁵. Bizans döneminde yaşananlar, Hıristiyanlığın bir dünya dini haline gelmesine hizmet etmiştir. Sade vatandaşlar manevî anlamda rahatlamış ve inançlı Hıristiyanlar olarak, huzur içinde geçirilen dönemler başlamıştır. Aynı paralelde Kilise de devlet içinde yer edinme etkinliğinin ilk adımlarını atmaya başlamıştır.

³³¹ Redzepe; **a.g.e**, s.6.

³³² Hıristiyanlıkta inanç, pratik sosyal hayatla ilgili sorunları ortadan kaldırmaya yönelik yapılan müzakere meclisine verilen isim. Mehmet Aydın; "Hıristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış", **Bellekten**, s.365.

³³³ Redzepe; **a.g.e**, s.6.

³³⁴ Herkül Millas; **1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1993, s.31.

³³⁵ Georg Ostrogorsky; **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: F. Işıltan, TTK Yay., Ankara 1999, s.25.

Hıristiyanlık, Güney Slavlarının sosyal ve kültürel yapılarında önemli etkiler bırakmıştır. Bizans yöneticileri ile birlikte Konstantinopolis Patrikliği, Roma Kilisesi'nin uygulamasından farklı bir yöntem izleyerek yerel din adamlarını Slav kabilelerini Hıristiyanlığa geçmelerini sağlamak amacıyla kullandılar³³⁶.

Balkanlara IV. yüzyılda yerleşen Slavlar, Hıristiyanlıkla IX. yüzyılda karşılaşmışlardır. Bizans İmparatorluğu Hıristiyanlığı yaymak için yaptığı çalışmalarda Makedonya'yı odak noktası olarak almıştı. Konstantinopolis ile Selanik arasında yerleşik Slav unsuru içinde otoritesini sağlamlaştırmak için bu bölge oldukça önemli idi. Bizans'a daha yakın olan Güney Makedonya'nın Hıristiyanlaşması IX. yüzyılın ortalarında tam anlamıyla gerçekleşmişti. Bu dönemden sonra da Makedonya bölgesi Slav-Ortodoks kültürünün beşiği haline gelmiştir³³⁷. Bu noktada Hıristiyan öğretisini Slavlara kendi dillerinde nakletme gereği baş göstermiştir. Söz konusu yüzyılda Slav diyalektleri birbirine oldukça yakındı ve Makedon diyalektiği diğer Slavlar tarafından da rahatlıkla anlaşılabilmekteydi. Bu yüzden Kiril ve Methodi³³⁸ kardeşler dini metinleri Slavca'ya çevirdiklerinde Makedon diyalektiğini tercih ettiler³³⁹. Kiril ve Metodi, İncil'i Yunanca'dan Güney Makedonya'daki Slavların diline çevirirken, kavramların yetmediği ölçüde de Slav dil kuralları ile yeni kelimeler türetmişlerdi. Böylece ortaya çıkan yeni Slav yazı diline Kilise Slavcası denmiştir. Bugün kullanılmayan Kilise Slavcası, bütün Ortodoks Slavlığın ibadet dili olmuştur³⁴⁰. Slavca'nın ibadet dili olarak kabul edilmesi, o döneme kadar Tanrıya ancak Yunanca, Latince ve İbranice ibadet edilebileceğine dair Hıristiyanlık inancı da yıkılmış oldu³⁴¹.

Kiril ve Methodi kardeşler Moravya'da çalışmalarını sürdürürken müritleri Makedonya'ya giderek buradaki Latin baskısını kırmaya çalıştılar. Bu müritlerden başta gelenlerinden Klement ve Naum IX. yüzyılın ortalarından X. yüzyılın başlarına kadar Ohri'de çalışmalar yaptılar. Pek çok dinsel metni, lokal Slavca'ya –ki bazen eski Bulgarca olduğu söylenmektedir- çevirmeleriyle birlikte açtıkları okulda temel eğitim ile teoloji dersleri

³³⁶ Aleksandar Panev; "Macedonia", **Eastern Europe; An Introduction to the People, Lands and Culture**, Ed.: Richard Frucht, Vol.: 3, Santa Barbara California 2005, s.591.

³³⁷ Rossos; **a.g.e.**, s. 32.

³³⁸ Kiril (Konstantinos) ve Metodi kardeşler Selanikli olup Bizans'ın giriştiği misyonerlik faaliyetlerinin sonucunda Patrik Fotios tarafından Moravya (Boğdan) hükümdarı Ratislav'ın çağrısı üzerine buraya gönderilmişlerdir. Kiril, daha sonra kendi ismiyle anılacak olan Slav alfabesini oluşturduktan sonra İncil'i Slavca'ya çevirdi. Selanikli kardeşler Moravya'daki ayinlerini de Slav dilini kullanarak icra ettiler. Bu iki kişinin çalışmaları Güney ve Doğu Slavları için ölümsüz bir önem taşır. Bu kavimler yazılarını, kendilerine özgü edebiyat ve kültürlerini bu "Slavların havarileri"ne borçludurlar. Ostrogorsky;**a.g.e.**, s.214.

³³⁹ Rossos; **a.g.e.**, s. 33.

³⁴⁰ Karatay; **a.g.m.**, s.10.

³⁴¹ Dimitri Obolensky; **Byzantium and the Slavs**, , St.Vladimir's Seminary Pres, Crestwood, New York, 1994, s.247-248.

verdiler. Bu misyonerlerin çalışma ve katkılarıyla Makedonya asırlar boyu Doğu Avrupa'nın en önemli Hıristiyan merkezlerinden biri konumunda oldu³⁴².

Bulgarların IV. ve VII. yüzyılda Hıristiyanlık ile tanıştıkları söylene de, bazı yazarlar Bulgarların Hıristiyanlıkla IX. yüzyılın ikinci yarısında, Patrik Photius zamanında tanıştıklarını ifade ederler. Buna göre Bulgarlar da diğer Slavlar gibi, Hıristiyanlığı Kiril ve Metodi kardeşlerden öğrenmişlerdir.

Hıristiyanlığa geçmenin Bulgar Devleti'nin etnik ve politik olarak birleşmesini sağlayacağını düşünen Boris, bu dine geçmeye karar verdiğinde başvurusunu Bizans'a değil Frank ruhanilerine yapmıştı. Bizans İmparatoru Mihail'in durumdan duyduğu rahatsızlık neticesinde donanmasını Bulgar kıyı şeridine göndermesi Boris'in fikrinde ani değişime sebep oldu ve Bizans gözetiminde Hıristiyanlığa geçmek durumunda kaldı. 864–865 yıllarında Bulgar Kralı Boris vaftiz edilmiş ve Bizans Kralı Mihail'in adı kendine lakap verilerek Boris-Mihail ismini almıştır.³⁴³ Bu olayla birlikte Hıristiyanlık Bulgar Devleti'nin resmi dini oldu.³⁴⁴

Bulgar Kilisesi ise özerkliğine ancak, Kral Simeon döneminde (893–927) kavuşmuştur.³⁴⁵ Bizans'a karşı elde ettiği başarılarından sonra Simeon kendini “Bulgarların Kralı” olarak ilan etti. Ona göre kilisenin konumu, gelişen Bulgar Devleti'nin itibarına denk olmalıydı. Öncelikle otokefal Bulgar kilisesi'nin kurulmasını sağladıktan sonra Simeon, 926 tarihinde ülkesinin başkenti Preslav'da Bulgar Ortodoks Patrikliği'ni kurdu³⁴⁶.

Bağımsızlık sonrası Bulgar Kilisesi'nde kültürel açıdan büyük bir ilerleme yaşanmış ve Hıristiyan literatürü Slavca olarak oldukça zenginleştirilmiştir. Hıristiyan Bulgar kültürünün, dünya tarihi bakımından oldukça önemi vardır. Çünkü Bulgarlar, Slav yazısı, dili ve edebiyatı ile Avrupa üzerinde etkili olmuş, ayrıca Slav kültürünün meydana gelmesine önyak olmuştur.³⁴⁷ Simeon'un başarısız Konstantinapol seferlerinin ardından ölümü ile oğlu Petar başa geçti. Bizans'la anlaşma yoluna giden Petar'ın ülkesi bir süre daha refah içinde

³⁴² Obolensky; **a.g.e.** s.212.

³⁴³ Warren Treatgold; **A history of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California 1997, s.452-453.

³⁴⁴ Ostrogorsky; **a.g.e.** s.215.

³⁴⁵ Kiril denen Yunan alfabesinin büyük harflerinden etkilenilerek oluşturulan yeni yazı tipinin, Bulgar kilisesinin temelini oluşturduğunu söyleyen Castellan, Bulgar Hıristiyanlığının Bizans Hıristiyanlığından tek farkının Slav kökenli bir dili kullanıyor olmasının altını çizer. Bkz.: Castellan; **a.g.e.** s. 37.

³⁴⁶ Robert Bideleux-Ian Jeffries; **A history of Eastern Europe**, New York 2007, s.66

³⁴⁷ Géza Fehér; **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK. Yay., Akara 1999, s.88.

yaşadıysa da yaşanan Peçenek ve Macar akınları ile Bulgar Devleti Bizans'ın tahakkümüne tekrar girdi. Bu sırada Bulgar Patrikliği'nin statüsü de iptal edilmiştir³⁴⁸.

Petar ve Asen kardeşlerin önderliğinde kurulan II. Bulgar Devleti ile Bizans Devleti bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. 1185 tarihli anlaşmaya göre Konstantinopolis Patrikhanesi'nden ve Ohri Başpiskoposluğu'ndan bazı episkoposluklarını sınırları içine alacak olan Tırnova Başpiskoposluğu kurulacaktır. Bulgar Çarı olan Kolayan, 1197–1207 yılları arasında çözülme sürecine girmiş olan Bizans'a karşı büyük başarılar elde ederek, devletinin, Bizans tarafından değil Roma tarafından tanınmasını amaçlıyordu. Bu siyasî amaca hizmet etmesi için kurulan kilisenin bağımsızlığını tasdik edecek ferman, Bizans'tan değil, Roma ile kilise birliği kabul edilerek Papa III. Innocent'den 1204'de alınacaktır³⁴⁹.

Bizans çürüyüp giderken, İstanbul Patriği, Ortodoks dünyanın merkezi olarak kalmaya devam ediyordu. Gücünün farkında bulunan Kilise, Latin hâkimiyeti sırasında, Patrikhane'den ayrılarak Papalığa bağlanan Bulgar Kilisesi'ni tekrar bünyesine katmak için çalışmalara başladı. 1228'de Latinlerle Bulgarların arası açıldı ve 1235 yılında Lapseki'de büyük bir kilise konsülü toplandı. Bu toplantıda bütün Doğu Kiliseleri'nin muvafakatıyla Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığı kabul edildi. Başpiskopos Yovakim'e Bulgar Patriği unvanı verildi. Bu tarihten sonra Tırnova edebî ve kültürel bir merkez ve Slav kültürünü besleyen en önemli kaynaklardan biri oldu. Bu durum Tırnova'nın Osmanlılarca fethine kadar sürdü.

Bulgar Devleti'nin teşkilatlanma sürecinde gösterdiği başarının doğal sonucu, ekonomik ve kültürel alanda ilerleme olmuştur. Kültürel açıdan, dinsel yapıyı da kontrol altına almaya çabalayan ve bu yöndeki çalışmalara büyük önem veren Bulgarların yıldızı, ekonomik bir güç haline gelişleri sonucunda iyice parlamaya başlamıştır.

Bütün gelişimini Bizans Devleti'nin aleyhine olacak şekilde sürdüren Bulgar Devleti de, Bizans'ın geleneksel politikalarının kurbanı olacak ve Sırpları karşısında düşman olarak bulacaktır. Çünkü bu dönemde Bizans zor durumdadır ve daha fazla bir tepki gösteremeyecektir. Ancak Sırpların müdahalesi de Bulgarlara karşı önemli bir etki sağlamayacaktır. Bizans'ın toprak düzeninin ve siyasal hegemonyasının çürümeye yüz tuttuğu, halkın vergilerden inlediği bu dönem, Bulgarların yolunun açılmasına olanak

³⁴⁸ Robert Bideleux-Ian Jeffries; **a.g.e.**, s.66.

³⁴⁹ Yorgo Benlisoy-Elçin Macar; **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yay., İstanbul 1996, s.14.

sağlamaktadır. Bulgarların kısmî başarıları ve Bogomilizm³⁵⁰ tarikatının Bulgar Kilisesi'ni önemli ölçüde sarsması sonucunda Bulgar Devleti düşüşe geçerken bölgesel üstünlük bu defa Sırların elinde olacaktır.

Orta Avrupa tarzı bir feodal sistem üzerine oturarak oluşan Sırp Devleti, XII. yüzyıldan sonra önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir. Sırp devletinin kurulması ile meşruluk hakkını, Katolikliği yaymak şartıyla Roma'dan alan Vukan'a karşın, devletin kurucusu olan Nemanya'nın oğlu Sava, 1204'te bağımsız kilise kurma girişiminde bulunmak için İznik Patrikhanesi'ne başvurdu. İznik, Ohri Başpiskoposluğu'nun etkisini kırmak maksadıyla Sava'ya Sırbistan'da bağımsız kilise kurma yetkisini vererek kendisini kilisenin ilk başpiskoposu olarak atadı. Sava'nın bağımsızlık için onayı Ohri Başpiskoposluğu'dan değil de kilise kanonlarına aykırı olarak İznik Patrikhanesi'nden alması Ohri Başpiskoposu Homatiyan tarafından kınandı³⁵¹.

Sırp hükümdarı Stefan Duşan, 1346'da Üsküp'te bir törenle Sırlar'ın, Yunanlılar'ın, Bulgarlar'ın ve Arnavutlar'ın tek hâkimi unvanını kendine yakıştırmıştı. Aynı yıl Makedonya da Sırp egemenliğine girecektir. Sırp Kralları, bölgedeki egemenliklerini Roma İmparatorluğu'nun devamı olma çabasıyla Bizans geleneğini sürdürerek sağlamaya çalışmışlardır. Bu kapsamda, Bizans geleneğinden, Doğu Roma Ortodoks Kilisesi ile olan ilişkileri çerçevesinde devraldıkları kilise ile devletin bütünleştiği teokratik yapı, Sırbistan Krallığı'na ve kurumlarına egemen olmuştur. Sonraki dönemde yükselen Sırların da Bulgarlara benzer bir süreç içinde, önce yükseldikleri ve sonra da düşüşe geçtikleri izlenmektedir. Bu döneme ait ve dikkatle alınması gereken önemli bir olgu ise, Bulgarları takiben, 1219 yılında Sırların da bağımsız kiliselerini kurmayı başarmış olmalarıdır.

Aynı yıllarda bir zamanlar Batı Roma İmparatorluğu'nun yaşadıklarını yaşama sırası, şimdi Doğu Roma İmparatorluğu'na gelecekti. Asırlara damgasını vuran Hellenizm ile "Bizans Ruhu" gibi ideolojilerin kaynağı olan bir imparatorluk, yavaş yavaş yıkılmakta ve sorunlar almış başını yürümektedir. Doğudan gelenler, ciddi anlamda tehlikeli olmaya ve Bizans üzerindeki baskılarını arttırmaya başlamışlardır. Dünya tarihinde hayli önemli yer tutacak, Avrupa ve Rusya'nın başına bela olacak Hunlar'dan sonraki ikinci dalga gelmektedir.

³⁵⁰ XII.yüzyılın sonlarında Bosna'nın hakimi olan Ban Kulin, bağımsız Bosna Kilisesi'ni kurarak Bogomillliği resmî din olarak kurumlaştırdı. Bu, ülkeyi çevreleyen Katolik ve Ortodoks Krallıkların baskısına direnme çabasının da bir boyutuydu. Bogomillik Bulgaristan'da ortaya çıkmış heteredoks bir Hıristiyan mezhebiydi. Kendisine çizdiği kültürel, politik misyon, bölgenin Bizanslılaştırılması ve Latinleştirilmesini önlemek olarak tanımlanabilir., Tanıl Bora; **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 18.

³⁵¹ Redzepe; **a.g.e**, s.19.

Türklerdir gelenler ve henüz dinsel kutuplaşmaların yeterince etkin olmadığı bu dönemde, kendi yayılışları ile birlikte Ortodokslara da Katolikler karşısında yardım etmiş olacaklardır.

1396 yılında Yıldırım Beyazıd'ın oğlu Süleyman'ın Tırnova'yı almasıyla Bulgar Devleti'ne son verilerek Bulgar toprakları Osmanlı İmparatorluğu idare sistemine dâhil edildi³⁵².

Osmanlı yönetimi, Bulgar topraklarını fethettiği andan itibaren Bulgarlara ait Ohri Başpiskoposluğu'nun özerkliğine dokunmadı.³⁵³ Osmanlı İmparatorluğu, Ohri Başpiskoposluğu ile ilişkilerini düzenlemek için bir kadı tayin etti³⁵⁴. Kilisede yer alan başpiskoposlar, episkoposlar ve diğer ruhaniler atamaları devlet tarafından beratlarla onaylanıyordu. Hıristiyanların kutsal mekânları olan kiliselerin tamiri her zaman Osmanlı yönetiminin izni alındığı takdirde mümkündü. Ancak yeni bir kilisenin inşa edilebilmesi için ya kilise yapılacak yerin sadece gayrimüslim halk tarafından iskân edilmiş olması ya da o yerde fetih esnasında bir kilisenin varlığını ispat etmek gerekiyordu. Bunun için Müslüman bir şahit gösterilmesi zorunluydu³⁵⁵. Yönetimin izni alındıktan sonra kilise onarımı da, yeni kilise inşası da gerçekleştirilebilmekteydi. 1703 tarihinde Siroz'a bağlı Subaşı köyünde Rum kilisesinin onarılması için devlet gerekli izni vermişti³⁵⁶. Ancak Karaferye kazasında 1786'da izinsiz yapılan yeni kilise binasının kullanımına göz yummayarak yıkılması ve kilise yapımına iştirak edenlerin cezalarının verilmesini de sağlamıştı³⁵⁷.

Hukuki açıdan da kilise, Osmanlıların diğer dinlere tanıdığı, kendi dini hukukunu kullanma hürriyetinden de faydalanıyordu. Kendi dindaşlarının şikâyet ve davalarına kendi hâkimleri tarafından bakılıyordu. Kilise, hukukî işlerini, dinî kurallarına göre yürütüp bunların icrasında devlet gücünden ve kurumundan faydalanıyordu. Ruhbanlar kiliseyi ilgilendirmeyen meselelerini ise devletin hukukî kurallarına göre hükme bağlıyorlardı.

³⁵² Yusuf Halaçoğlu; "Bulgaristan", **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, s.399.

³⁵³ Doné Ilievski; **The Macedonian Orthodox Church**, Skopje 1973, s.28.

³⁵⁴ M.Macit Kenanoğlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri (1453-1856)**, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enst., Kamu Hukuk (Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.160-161,267.

³⁵⁵ Osmanlı hükümetinin zaman zaman yeni kilise inşasına izin verdiği bilinmektedir. Örneğin Venediklilerin Katolik kiliseleri ve rahiplerle ilgili istekleri olumlu karşılanmış ve İzmir'de I. Ahmed döneminde bir Frenk Kilisesinin inşası bu şekilde mümkün olabilmıştır. Bkz.: Suraiya Faroqhi; **Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Çev.: G.Ç. Güven, Ö. Türesay, YKY Yay., İstanbul 2003, s.51. XIX. yüzyılda da Osmanlı hükümetinin yeni kilise inşasına müsaade ettiğine dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde pek çok belge bulunmaktadır. B.O.A. İ. AZN 1310.S.6; 1310.S.14; 1310.C.11; 1312.Ra.12; 1310.R.12; 1314.Ş.15; 1314.C.3.

³⁵⁶ B.O.A., C. ADL 3994.

³⁵⁷ B.O.A., C. ADL 974.

İktisadi bakımdan da kilise iyi bir durumda idi. Kilisenin gayrimenkul malları vardı, kendi dindaşlarından vergi ve cezalar alabiliyordu³⁵⁸.

Makedonya bölgesinin en büyük dinî ve kültürel kurumu Ohri'deki başpiskoposluktu. Osmanlı fethinden sonra Ohri'nin etkinliği Bizans ve sonrasında İstanbul Patrikliğine karşı idi. Etkisi Sofya, Vidin, İpek Patrikliği ortadan kaldırılıp tekrar tesis edildiği süre içerisinde ona bağlı bölgeler ile Eflak ve Boğdan'a kadar uzanıyordu. Hatta bir süre İtalya, Venedik ve Dalmaçya'da yaşayan Ortodokslar üzerinde de etki ve nüfuz sahibi olmuştu. 1500'den itibaren Ohri'nin bu yerel kaza yetkisi, Eflak Metropolitliği'ni Fener Rum Patrikhanesi'ne kaptırması ile birlikte daralmaya başladı. XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinde Sırbistan'da Semendire ile Makedonya'daki Kostur Metropolitliklerini de bıraktı. 1557'de İpek Patrikliği tekrar kurulunca Kalkandelen, Üsküp, İştîp ve Cuma-i Bâlâ, Ohri'den ayrılarak İpek Patrikhanesi'ne bağlandılar. 1575'de Dalmaçya ve Venedik üzerindeki etkisini Fener Patrikhanesi karşısında kaybeden Ohri, son olarak 1600'de güney İtalya ile bağlantısını kaybetti. Bu dönemden sonra 1767'de lağvedilmesine kadar geçen sürede durağan vaziyette kaldı³⁵⁹.

Fener Rum Patriği II. Kalnik, 1693 yılında Ortodoks kiliselerden sadece İstanbul, Kudüs, İskenderiye, Antakya, Moskova'nın yöneticilerinin patrik sıfatına layık oldukları iddiasından hareketle Ohri, İpek ve Kıbrıs Kiliselerinin yöneticilerinin patrik adını kullanma haklarının olmadığını belirterek bu adı kullanmaya devam etmelerinde kendilerini anatema³⁶⁰ tehdit etti. İktisadi açıdan da büyük sıkıntılar yaşamaya başlayan Ohri Başpiskoposluğu Roma ve Moskova'dan yardım istedi. Aynı girişimlerde bulunan Sırp Patrikhanesi Fener Rum Patrikhanesi tarafından devlete şikâyet edilince 1737'de kapatıldı. 1767 yılında Bulgarların kalan tek kalesi olan Ohrid Başpiskoposluğu da kaldırıldı³⁶¹. Osmanlı İmparatorluğu iki kilisenin episkoposluklarını Fener Rum Patrikhanesi'ne ilhak etti.

Bu iki Kilise'nin Osmanlı İmparatorluğu tarafından kapatılmasının bir nedeni de her iki kilisenin dış düşmanlarla yaptıkları pazarlıklardır³⁶². Zira XVIII. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'yla savaşta olduğu bir dönemde, 1719–1745 yılları arasında

³⁵⁸ M.Süreyya Şahin; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken, İstanbul 1999, s.61.

³⁵⁹ Rossos; **a.g.e.**, s. 57.

³⁶⁰ Anatema, kişinin tamamen inananlar topluluğunun dışına atılması.

³⁶¹ Stavrianos; **a.g.e.**, s.366.

³⁶² İskender Muzbeğ; "Türkün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi", **Erdem (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III)**, C.8, S.24, Ankara 1996, s.864; Jelavich; **a.g.e.**, s.107'de Ohri Başpiskoposluğunun düşmanla açıkça bir pazarlık içine girmediği halde İpek Patrikliği ile aynı akıbete uğradığını ifade eder.

Ohri Başpiskoposu olan Yoasav, İpek Patriği Yovan IV. , Yovanoviç Şakabenda ve Katolik Başpiskoposu Mihaylon Suma, Viyana'yla gizli görüşmelerde bulunuyorlardı. Kilise yöneticileri Avusturya Kralı VI. Carlo'a Avusturya ordularının Niş'e kadar geldiği zaman kendilerinin Hıristiyan tebaayı ayaklanmak için kışkırtacaklarına dair söz verdiler³⁶³.

Ohri Başpiskoposu ve İpek Patriği'ni diğer kilise yöneticileri de desteklemiş, bu konuyla ilgili daha başarılı olan İpek Patriği, açıkça Üsküp ve İştup episkoposları tarafından desteklenmiştir.

Bu iki kilisenin kapatılmasının ardından Bulgar kilise mekteplerinin kapatılması, kiliselerde yalnız Yunanca yazılmış din kitaplarının okunması, aynı zamanda okullarda da sadece Yunanca eğitim verilmesi emredilmişti. Eski Bulgar edebiyatının kalıntıları her yerde dinî bir gayretle yok edilmekteydi. Rum papazı Hilarion, Tırnova Katedrali'nin mihrabı arkasında bulunduğu eski Bulgar Patrikliğine ait kütüphaneyi törenle yaktırmıştı. Hellenleştirme yolunda atılan bu adımlar sayesinde Bulgarların artık kendilerini Bulgar saymaktan utanır oldukları kaydedilir. Bulgarlık Rila, Hilandar manastırları gibi dağlara sığınmış ve özel izinleri bulunan manastırları hariç, Rumların manevî baskılarına boyun eğmiş durumda idiler.³⁶⁴

Makedonya'nın sınırlı kültürel faaliyetlerini meydana getiren ya da yapılmasına önyak olan sekiz manastır bulunmakta idi. Bunlar; Kratova yakınlarındaki Leskovo Manastırı, Kumanova'da Matejçe ve St. Prohor Pčinski Manastırı, Demir Hisar'da Slepçe Manastırı, Pirlepe'de Treskavets Manastırı, Kiçevo'da Prečiste Manastırı, Debre'de Jovan Bigorski Manastırı ve Tikveş'te Prolog Manastırıdır. Bu manastırlarda kilise metinleri bulunuyordu. Her türlü edebî, felsefî, didaktik ve diğer pek çok dini metinlere ilişkin elyazmaları kopya edilmekteydi. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda Yunan dilindeki çeşitli konulara ilişkin pek çok belge ve eser bu manastırlarda Makedonca'ya çevrildi. XV. ve XVI. yüzyıllarda manastırlar, Makedonya'daki ruhban yetiştiren mevcut okulların ayakta kalmasına yardım ettiler. XVII. ve XVIII yüzyıllarda buna ek olarak kurumlarının dışındaki Slav dilinin öğretildiği okullara da yardımcı oldular. Rahipler kasabalarında çoğunlukla kiliselerin yanında okullar kurarak burada az sayıda da olsa Hıristiyan erkek çocuklarına okuma-yazma öğrettiler. Bu tip okullar Köprülü, Pirlepe, Üsküp ve Makedonya'nın diğer şehirlerinde de kurulmuştur.

³⁶³ Redzepe; **a.g.e.**, s.24.

³⁶⁴ Halil İnalıcık; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, TTK. Ankara 1943, s.19; Jelavich; **a.g.e.**, s.107.

Bu dönemde Helenize olmuş ve Yunanlığı savunan metropolitler ve piskoposlar tarafından hızlı bir şekilde Yunan eğitimi veren okullar açılmaya henüz başlanmıştı. Bu okullar maddi açıdan Fener Patrikhanesinden ve hali vakti yerinde olan Rum ve Ulah tüccarlarından destek görmekteydiler. Rum okulları daha çok Makedonya'nın güneyinde ciddi bir şekilde koordine edilerek geliştirildiler. Çok daha modern, gelişmiş ve laik bir eğitim verdiklerini ileri süren bu okullar, manastırların Slav eğitimi veren okullarını da bu yöne teşvik ederek onlara örnek teşkil ettiler. Milliyetçilik çağının hemen öncesinde bu okullar, Makedonya'daki silik eğitim ve kültürel hayatındaki Yunan etkisini sembolize etmektedir³⁶⁵. Sırlar dışında bütün Balkan Ortodoks etnik grupları, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Helenizasyona tabi tutuldular. Ancak Rumca'nın XVII. ve XVIII. yüzyılda kültürel ve ticari açıdan en önemli Balkan dili haline gelmesine kadar Helenizasyon metodu, yoğun bir şekilde etkili olamadı. Bu yüzyıllarda ise "Rum-Yunan" olmak yüksek bir sosyal statüyü de beraberinde getirir oldu³⁶⁶.

Helenizmin etkisinin yanı sıra Makedonya coğrafyasına etki eden bir diğer faktör Katolikliktir. XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarında Katolik Kilisesi etkisini Balkanları ve Bulgar topraklarını da kapsayan Doğu Avrupa'da yaymak için başarılı girişimlerde bulundu.

Bulgar tarihi üzerine kaleme alınan tarih kitapları da Katolik misyonerlerin elinden çıktı. Peter Bogdan Bakshev ve Blasius Klemer bu kitap yazarlarından ikisidir.

Bakshev'in ideolojik anlayışı "Bulgar Tarihi" adlı kitabın önsözünden anlaşılmaktadır. Kendisini "Bulgar" olarak ifade eden Peter Bogdan "Bulgar topraklarında doğdun ve evim halen Bulgar toprağındadır..." Bulgaristan Tarihi'nin dışında, "Sofya Tarihi", "Ohrid Tarihi", "Sırbistan ve Prizren Piskoposluğu Tarihi" isimli eserlerde kaleme almıştır.

Sofya, Ohrid, Prizren Peter Bogdan'dan etkilenererek XVII. yüzyılda Katolik piskoposların etkisine girdiler. Peter Bogdan'a göre bu bölge tarihin en eski dönemlerinden beri Hıristiyan geleneklerine sahip Bulgar ve Sırların yaşadıkları bölgelerdi³⁶⁷.

³⁶⁵ Rossos; a.g.e, s. 57-58.

³⁶⁶ Traian Stoanovich; **Between East and West : the Balkan and Mediterranean worlds**, Vol:2 Economies and Societies: Traders, Towns and Households, New York 1992, s.62.

³⁶⁷ Martha Bar; "Catholic Missionaries on Orthodoxy In the Balkans, 17th-18th", **Etudes Balkaniques**, n.4. 1993, s.44-47.

XVIII. yüzyılda da devam eden Katolik misyonerlik faaliyetleri İslam hukukuna aykırı olmasına rağmen İmparatorluk yönetimi tarafından engellenmeye çalışıldı. Katolik mezhebine geçmek kesinlikle yasaklanmıştı. Bu yasağa uymayanların malları müsadere edileceği gibi bu kişilerin de kalebendlik cezasına çarptırılacakları belirtilmişti³⁶⁸.

XX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki Türkiye'yi ziyaret eden Batılılar, inanılmaz hurafelerle karşılaşılıyorlardı. Bu tip hurafelerle karşılaşmalarının nedeni, Ortodoks rahiplerin eğitim seviyelerinin çok düşük olmasıydı. Bu durum, yürürlükteki, kilise görevlilerinin seçimiyle ilgili usulün sonucuydu. Rum patriğinin seçimi binlerce dükaya mal oluyordu: yarısı Osmanlı hükümeti, diğer yarısı ise paşalar ve hadımağaları içindi. Yeterli parayı toplayabilmek için, önde gelen Fenerli aileler, bir çeşit anonim ortaklık kurmuştu. Bu da bahşiş sistemini teşvik etmek suretiyle kâr getiren bir yapıya dönüşmüştü. Piskoposluk bölgeleri açık arttırmalarla satılıyor ve piskoposluk maliyeti rahipler tarafından geri ödeniyordu. Tüm bunlardan zarar görense, dindar halk oluyordu. Rahip, papazlığa atanacağı zaman bilgisini hiç kimse sormuyor, sadece ne kadar para verebileceği merak ediliyordu. Bu gelenek, XVII. yüzyılda iyice yerleşmişti ve XX. yüzyılın başında bile birçok makam, bu şekilde satışa çıkarılıyordu. Cemaatin rahibi piskoposa, piskopos yüksek mevki sahiplerine, onlar da patriğe maddi destek vermeye mecburdu. Bütün bu istek ve talepleri karşılayacak yeterli fonları oluşturmak için, genelde şarlatanlığa başvuruyorlardı. Bazı meşhur ziyaretgâhlarda vuku bulan mucizeler, Meryem'in, azizlerin ve meleklerin aniden görünmesi, ölümlerin kuvvetiyle iyileşen hastalar, bazı muskaların fevkalade etkileri ve kutsal mekânlara hac ziyareti yapmanın gerekliliği hakkında saçma hikâyeler ortalıkta dolaşıyordu. Bütün bunlar, ruhban sınıfının meşru gelir kaynağı olarak değerlendirilmekteydi³⁶⁹. Seyyahlara göre yeni yetişen genç din adamlarının, üniversite eğitimi görmek bir kenara gidecek ruhban okulları bile bulunmamaktaydı. Patriklerin yönettiği ruhban okulunda öğrenim görme olanağı bulamayan papaz adayları, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bile görevleri için gerekli metinleri bir rahip ya da keşiş eşliğinde sürekli tekrarlayarak ezberlemek zorunda idiler. Gerçi bu tür eğitim Ortaçağ sonlarında Avrupa'da da uygulanmıştı ancak XVII. yüzyılda Reformasyon ve Karşı-Reformasyonu yaşayan insanların gözünde bu yöntem, artık kabul edilemeyecek kadar eski ve geri kalmıştı.

Din kültürü konusunda sıradan halkın bilgilendirmesinin bu dönemde tek bir yolu vardı. Bazı manastır keşişlerinin, padişahın ve Patriğin verdiği yetkiye dayanarak Ortodoks

³⁶⁸ T.Tankut Soykan; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, Ütopya Yay., İstanbul 1999, s.154.

³⁶⁹ Jezernik; **a.g.e**, s.101.

mezhebine bağlı halktan yoksullara yardım toplamak için yaptıkları geziler, geçtikleri yerlerde Ortodoks halkın, kendi kiliselerinin yayılmakta olduğu izlenimini uyandırmakta idi³⁷⁰. Osmanlı yönetiminin bu gezilere göz yumduğu, hatta bu geziler esnasında keşişlerin rahatsız edilmemesi konusunda yerel idarecileri uyardığı bilinmektedir. 1789'da Avlonya, Görice, Arnavut Belgradı, Priştine, Ohri ve Debre kazaları ile çevre kaza ve köylerde bulunan Rum reayadan sadaka toplamak üzere görevlendirilen Rahip Yovakim'in görevine ilişkin yapılan müdahalenin ortadan kaldırılması için Kudüs Rum Patriği Antimos'un arzuhali sonucunda yapılan uyarı bu tezin göstergesidir³⁷¹.

Alt sınıf ruhbanların ve bu ruhbanların dinî vesayeti altında olan cahil halkın durumuna rağmen XVIII. yüzyıl Ortodoks Hıristiyanların eğitim ve bilgiye ulaşma yollarında çaba sarfetmelerine de sahne oldu. Bu konuda Feneryotlardan ve Rum tüccarlardan büyük destek gördüler. Yunan tarihçiler tarafından "*Yeni Helenik Aydınlanma*" olarak adlandırılan bu dönemin en önde gelen ismi Evgenios Voulgaris'tir. 1716-1806 yılları arasında yaşayan Voulgaris, Korfu'da doğdu. Yanya'da dönemin ünlü öğretmenlerinden Vikentios Damodos'tan eğitim almaya başlayan Voulgaris, 1737-1738 yıllarında papaz oldu. Daha sonra Padova'ya giderek teoloji, felsefe ve batı dilleri üzerine eğitim aldı. Bir süre Leipzig'de yaşadıkdan sonra Rusya'ya yerleşti. Döneminin bilimsel teorilerini, bu teorilerin kökenlerinin eski öğretilere dayandığına duyduğu inançtan hareketle eski öğretilerle yoğurmaya amaçladı³⁷². "*Evrenin Üzerine*" isimli çalışması 1805'te yayımlandığında 89 yaşında olan Voulgaris'in yaşadığı dönemde bazı önemli Ortodoks düşünürler daha vardır.

Bunlardan biri 1725'te doğduğu sanılan Iosipos Moisioudax'dır. Dobruca'da dünyaya gelen Moisioudax'ın soyisminin menşei itibarıyla Ulah kökenli olması muhtemeldir. Neo-Aristocuların izinden giden Moisioudax, Balkanlardaki pek çok kültürel merkezde eğitim görmüştür. Selanik'te aldığı eğitim sırasında Iannakos'un öğrencisi olmuştur. XVII. yüzyılın Rum bilim adamı aynı zamanda ruhani kimliği olan Teophilos Korydeleus'un fikirlerini benimsemiştir. 1765'de Prens Grigore Ghika III'ün eğitim reformları isteği üzerine Yaş'ta açılan yeni akademide görev almıştır. Döneminin her zengin ya da maddi açıdan desteklenen diğer Ortodoks gençleri gibi Venedik ve Padova'da da eğitim almıştır. Skolastik düşünce karşıtı fikirleri nedeniyle kilisenin oklarını üzerine çekmiştir. O'na göre Batı bilimi artık Eski

³⁷⁰ Suraiya Faroqhi; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev.: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005, s.78.

³⁷¹ B.O.A.C. ADL. 576.

³⁷² Dimitris Dialetis-Kostas Gavroglu-Manolis Patiniotis; "The Sciences in the Greek Speaking Regions During the 17th-18th Centuries", **Archimedes**, Ed.: Jed Z. Buchvalds, Vol.:2, Kluwer Academic Pub., Netherlands 1999, 54-55.

Yunan öğretisinin önüne geçmiştir. Eğitimci olarak hayatını sürdüren Moisiodax, Yunan olmamasına rağmen Rum toplumunun sosyal tabakalarının yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünerek bu yolda çalışmalar yapmıştır³⁷³.

Dimitrios Katartzis (1725?-1827) de değinilmesi gereken aydınlardan biridir. Çağının modern dünya görüşünü mümkün olduğu kadar sıradan insanlara ulaştırabilmek amacı ile yazı dili üzerinde çalışmalar yapmış ve kullandığı dili popüler kılmak için çaba sarfetmiştir³⁷⁴.

Yine aslen Ulah olan Rigas Velenstinlis, Nikolaos Zervoulis, Dimitrios Darvaris, Nikolaos Piccolos, Athanasios Vogoridis dönemin helenize olmuş diğer önemli Ortodoks aydınlarıdır. Rigas, bir Yunan ülkesi kurmaktan çok Sultan'a ve O'nun dayattığı sosyal sisteme eleştiri getirerek sadece Hıristiyanları değil aynı zamanda Müslümanları da kapsayan bir ihtilal fikri ile yola çıkmıştı³⁷⁵.

Bu düşünürler Rum Ortodoksları ile Rumca konuşmayan Ortodokslar arasında bir nevi katalizör görevi gördüler³⁷⁶. Yine bu kişiler sayesinde kilise yönergeleri doğrultusundaki eğitim sisteminin değiştirilmesinin önemi üzerinde durulmuş daha laik ve düşünmeye odaklı insanların yetiştirilmesine gayret edilmiştir. Özgür düşünce ile batılı fikirlerin Ortodoks Hıristiyanlar arasında yayılması beraberinde bağımsızlık düşüncelerinin gelişmesine de ön ayak oldu.

Batılı seyyahlar ısrarla seyahatnamelerinde XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra başlayan ve XIX. yüzyılda da devam eden Ortodoks aydınlanmanın destekçileri olarak Feneryotlar ile Ortodoks tüccarların faaliyetlerinden bahsederler. Ancak unutulmaması gereken nokta bu aydınların büyük çoğunluğunun başlangıçta Fener Patrikhanesi'nin eğitiminden geçmiş olmalarıdır³⁷⁷.

Ortodoks aydınların çalışmalarından daha önce klasik Osmanlı millet sistemi ilk darbesini Ohri ve İpek kiliselerinin episkoposluklarının Fener Rum Patrikhanesi'ne ilhak edilmesi ile almıştı. Eski Bizanslı canlandırmak ya da zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nu

³⁷³ Balazs Trencsényi-Michal Kopeček; **Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945)**, Vol.: I, Ceu Press, Budapest 2006, s. 66-67.

³⁷⁴ Peter F. Sugar; **Southeastern Europe Under Otoman Rule 1354-1804**, Washington University Pres, 1996, s.258.

³⁷⁵ Kemal Karpat; "The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire", **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, s.398.

³⁷⁶ Gregory Jusdanis; **The Necessary Nation**, Princeton University Press, 2001, s.121-122.

³⁷⁷ Helen Angelomatis-Tsougarakis; **The Eve of the Greek Revival**, Routledge, London 1990, s.120-121.

Ortodoks siyasî sistemi ile ikame etmek ve bütün Ortodoksları birleştirmek gayreti içerisinde Patrikhane, Bulgarları, Sırları, Romenleri, Ulahları Helenize etmeye çalıştı. Patrikhane'nin bu çabaları, tebaayı küçük, otonom kültürel ve dinî cemiyetlere ayıran Osmanlı'nın etkin ve bir o kadar da iyi işleyen idare yönteminin sona ermesine neden oldu. Hıristiyanlar ve Müslümanların toplumsal sınıflar olarak bölünmelerini sona erdiren ve yeni orta sınıfların oluşmasını teşvik eden kapitalizm daha büyük sosyo-politik birimlere geçişte yardımcı oldu. Bu yeni sınıflar kendilerini dinî hayatlarıyla düzenlediler ve Osmanlı İmparatorluğu'nu herhangi bir etnik grupla tanımlanmayan statü grubundan şahsî iktidar araçlarına dönüştürerek bunu kendi muayyen etno-dinî grupları için siyasî bir temsil haline getirdiler³⁷⁸.

2.4.3. Yahudilik

Yahudiler, Hz.Yakub'un dördüncü oğlu Yuda'ya nisbetle bu isimle adlandırılmıştır³⁷⁹. Hz.Süleyman ölünce, Yahudi Devleti ikiye bölünmüş, bunlardan birinin adı Yuda (Yehuda), diğersinin adı da İsrail olmuştur. Böylece bu kavim için, Yuda Devleti'ne nisbetle Yahudi, İsrail Devleti'ne nisbetle de İsrail adı kullanılmıştır.

Yahudilerin İsrail olarak adlandırılmaları, aynı zamanda Tekvin'de geçen bir olayla da bağlantılıdır. Bu olay, Tekvin'de şöyle anlatılmaktadır: “Ve Yakub yalnız başına kaldı; seher sökünceye kadar, bir adam onunla güreşti. Ve onu yenemediğini görünce, uyluğunun başına dokundu, onunla güreşirken Yakub'un uyluk başı incindi ve dedi: Bırak gideyim, çünkü seher vakti oluyor. Ve dedi: Beni mübarek kılmadıkça seni bırakmam. Ve ona dedi: Adın nedir? Ve o dedi Yakub. Ve dedi: Artık sana Yakub değil, ancak İsrail denilecek; çünkü Allah'la ve insanlarla uğraşarak yendin.”

Yahudilere İbrani de denilmiştir. “ırmağın öbür kıyısı adamları” anlamına gelen bu kelime, Kenan ülkesinin yerlileri tarafından Yahudilere, nehrin öteki kıyısından geçtikleri için verilmiştir³⁸⁰.

Yahudiler tarih boyunca pek çok milletle aynı toprakları paylaşmış, altında buldukları yönetimle iyi ilişkiler kurarak dillerini, dinlerini ve kültürlerini koruma yoluna gitmişlerdir. Ancak çoğu zaman bu “birlikte yaşam” zorunlu göçle sonuçlanmış ve Yahudiler kendilerine yaşayacak yeni topraklar bulma arayışı içine girmişlerdir.

³⁷⁸ Karpat; “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, s.19-20.

³⁷⁹ Hikmet Tanyu; **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, C.I, Bilge Yay., İstanbul 1979, s.28.

³⁸⁰ Ahmet Hikmet Eroğlu; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler**, Andaç Yay., Ankara 2003, s.27-28.

İspanya topraklarında daha VII. yüzyılda Yahudilerden kurtulmaya yönelik girişimlerde bulunuluyordu. Çünkü Yahudiler ülkenin din birliğinin sağlanmasının önünde bir engel olarak görülüyordu. Ayrıca Yahudilerin sahip oldukları zenginlik ve nüfuslarının fazla oluşu da istenmeyen bir durumdu³⁸¹.

Son Vizigot kralı Egica, Yahudilerin bir ayaklanma hazırlığı içerisinde olduklarını öne sürerek, Katolik Kilisesi yöneticilerinden, onların cezalandırılmaları yolunda karar vermelerini istedi. 694 yılında, XVII. Toledo Konsilinde, Kralın isteği doğrultusunda karar alındı. Daha önce, gayrimenkul bulundurmaktan, ticaretten ve gemicilikten men edilmiş olan Yahudiler, köle ilan edildi; malları müsadere edildi ve çocukları, Katolikliğe göre yetiştirilmek üzere ellerinden alındı³⁸².

Avrupa, XV. yüzyılın sonlarına gelindiği halde, “şiddet dünyası” olma özelliğini koruması, kapalılığını sürdürme inadından kaynaklanmakta ve İslam dünyasının temsil ettiği uygarlık değerlerini edinme konusunda hemen hiçbir yetenek gösterememektedir. İşte bunun en büyük kanıtı, Charlemagne’nin başlattığı, katliam ile din değiştirmenin birbirine karıştığı, Ortaçağın uzun bir süre uygulayacağı zorla Hıristiyanlaştırma geleneğidir³⁸³.

İspanya’da 1481’den 1490’a kadar 2000 Yahudi yakılmış, 15000’i de çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Sharon’a göre bu süre içinde yakılan Yahudi sayısı 13000’dir³⁸⁴.

J. Michelet, o dönemde İspanya’da Engizisyonun Yahudilere nasıl muamele ettiğini şu şekilde tasvir ediyor; “*Albigeos’lardan beri buna benzer bir hal görülmemiştir. Ateşte yakılmak, açlık, yokluk, sefaletler ve denizde boğulmalarla dolu, ani bir firar felaketi yüzünden, on yıl içinde bir milyona yakın Yahudi, bir o kadar da Mağrip’li telef olmuştu... Engizisyon, Sevilla şehrinin kapılarına, her köşesinde bir insan yakılan, içleri boş birer peygamber heykeli bulunan, taştan işkence yerleri yaptırdı; inilteler yükseliyor, yanık yağ kokuları genizleri dolduruyor, dumanlar etrafı bürüyor, her taraf kokuyordu. Fakat ölümü bekleyenlerin dehşet veren çehreleri ve kıvranmaları görünmüyordu. Bir şehrin yalnız bir tek yıl içinde (1481) erkek ve kadın, zengin veya fakir olmak üzere iki bin insanının ateşte yakıtıldığı bütün bir milletin alevlere kurban edildiği tespit olunmuştur. Özellikle ilk yıllarda,*

³⁸¹ Eroğlu; a.g.e, s.37.

³⁸² Moshe Sevilla Sharon; **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yay., İstanbul 1992, s.21.

³⁸³ Yüksel Kanar; **Bati’nın Doğu’su**, Kitabevi Yay., İstanbul 2006, s.268.

³⁸⁴ Eroğlu; a.g.e, s.48.

yani 1480'den 1498'e kadar Engizisyoncuların başı Torguemada zamanında, bütün İspanya bir ocak gibi tütüştü."³⁸⁵

1492'de yaşanan üç anahtar olay günümüze kadar Yahudi tarihini etkilemiştir. Granada'nın fethi, Christopher Columbus'un yeni dünyayı keşfi ve Seferad diasporasını başlatan İspanya'dan Yahudilerin kovulması³⁸⁶.

Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabel, 31 Mart 1492'de ülkelerindeki bütün Yahudileri kovduklarına dair bir ferman yayınlamıştır. Bu fermanda, kovmanın gerekçesi olarak Yahudilerin Katolik dinini "Yahudileştirmek" istedikleri öne sürülmüştür. Aynı fermanda, Temmuz ayının sonuna kadar Yahudilerin toptan ülkeyi terk etmek zorunda olduğu hatırlatılmış ve ülkeyi terk ederken altın, gümüş ve para götürmeleri yasaklanmıştır³⁸⁷.

Ünlü tarihçi Braudel, sürgün olayının, Avrupa'daki nüfus fazlalığından kurtulma arayışından kaynaklandığını ileri sürmektedir. O, bu fikrini şöyle izah etmektedir: "Avrupa'nın Akdeniz kesimindeki nüfus fazlalığının XV. yüzyılın sonundan itibaren ki kayıtları Kastilya ve Portekiz'den 1492, Sicilya'dan 1493, Napoli'den 1540 ve 1541, Toskana'dan 1571 ve burada kesmek için, Milano'dan 1597'de kovulan Yahudilerin tekrarlanan ülke dışı edilme olaylarıdır. Bu gayri iradi göçmenlerin büyük bir bölümü olan İberya Yahudileri, Türkiye'de Selanik ve İstanbul'a, bir katman oluşturacakları Kuzey Afrika'ya kadar gitmişlerdir. Kaynakları bakımından nüfus fazlası olan ülkelerde –belki de bu durum daha Katolik krallar döneminde ortaya çıkmıştır- din, bu sürgünlerin nedenini olduğu kadar, bahanesini de meydana getirmiştir. Daha sonra, sayılar yasası, III. Felipe'nin İspanyası'nda Moriskolara karşı işleyecektir"³⁸⁸.

Yahudilerin İspanya'yı yüzlerce yıldan beri yurt edindikleri akla getirildiğinde Braudel'in bu fikrine katılmak çok da kolay olmaz. Zira Yahudiler bir zaman sonra nüfus fazlası olarak düşünülmesinin ve onların kovulmasının iktisadî bir kurala dayandırmak mümkün değildir. Bunun yanında, Yahudilere, Hıristiyanlığı kabul etmeleri halinde ülkede kalabileceklerine dair son bir teklif sunulması ve Hıristiyanlığı kabul edenlerin İspanya'da

³⁸⁵ Eroğlu; a.g.e, s.49-50.

³⁸⁶ Steven Bowman; "Welcoming Immigrants and Refugees: Aspects of the Balkan Jewish Experience From Byzantine to Post-Ottoman Times", **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermon Press New York 1996, s.1.

³⁸⁷ Eroğlu; a.g.e, s.50-51.

³⁸⁸ Fernand Braudel; **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1989, C. I, S.280.

kalabilmeleri de sürgün kararında, “*sayılar yasasının*” etkili olmadığına göstergesidir. İspanya’nın aldığı Yahudilerin ülkeden kovulmasına ilişkin karar bu nedenle hem politik³⁸⁹ hem de dönemin Avrupa din anlayışı ile Hıristiyanlık dışındaki dinlere karşı tutum nedeni ile verilmiştir³⁹⁰.

2.4.3.1. Osmanlı Topraklarında Yahudiler

Balkan Yahudilerinin tarihleri hakkında çok az çalışma mevcuttur. Makedonya Yahudileri ise çok daha az incelenmiştir. Bunun en önde gelen sebebi hiç kuşkusuz buradaki cemaatleriyle birlikte arşivlerinin de yok olmasıdır³⁹¹.

Yahudilerin Makedonya’ya ilk defa ne zaman geldiklerini tespit etmek zordur. Bununla birlikte Hıristiyanlık öncesinde bölgeye yerleştiklerini söylemek mümkündür. Yahudilerin Balkanlara geliş tarihi Hasmonean Krallığı dönemine kadar dayandırılmaktadır³⁹². Antik dönemdeki bu Yahudi yerleşimi, daha sonra Bizans döneminde (330–1304) devam ederek Yahudilerin kapladığı alanın genişlemesine, aynı zamanda Balkanların diğer bölgelerinde de yayılıma kaynak teşkil edecektir. Hıristiyanların hukuki ve ekonomik kısıtlamalarının yayılmasına rağmen Yahudi yerleşimi bölgede devam etti. Yahudiler, kendi dini ritüellerini ve geleneklerini yaşatmaya devam ettiler. Bu Yahudiler günümüzde Romanyot olarak tabir edilirler³⁹³.

Benjamin Tuleda, 1168’de bölgeye yaptığı ziyaret esnasında Ravena, Selanik, Arta gibi yerleşim merkezlerinde Yahudi cemaatlerinin bulunduğunu belirtir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu’na bağlı olan bölgede yaşayan Yahudiler, Batı Avrupa’da yaşayan dindaşlarından çok daha fazla sosyal hayata adapte olmuş durumda idiler. Hatta ticarî organizasyonlarda Hıristiyanlarla ortak hareket edebiliyorlardı. Bu dönemde en baskın Yahudi nüfusu Selanik’te yer almakta idi. Selanik’li Rahip Eustatius’un mektuplarına göre Yahudiler, Hıristiyanlardan çok fazla ev satın alıyor ya da kiralyıyorlardı. Eustatios kızgınlıkla bu evlerin kiminde kutsal resimlerin de bulunduğunu da anlatır. Rahip, Selanik’teki Hıristiyanların birbirlerine duymadığı merhameti, Yahudilere beslemelerinden de öfke ile

³⁸⁹ Henry Kamen; “The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492”, **Past & Present**, No.:19, Oxford University Press, May 1988, s.45.

³⁹⁰ Eroğlu; **a.g.e.**, s.53-54.

³⁹¹ Türkaya Ataöv; “The Jews of Macedonia”, **Macedonian Review**, vol: XXI, Number 3, Skopje 1991, s.154.

³⁹² Bu krallık M.Ö. 37’de Roma’ya bağlanmıştır.

³⁹³ Adina Weis Liberles; “The Jewish Community of Greece”, **The Balkan Jewish Communities Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey**, Ed.: D.J.Elazar, H.P. Friedenreich, B.Hazzan, A.W.Liberles, Univ. Press of America 1984, s. 102.

bahseder. 1185 tarihin Selanik'e yapılan Norman saldırısında Yahudiler, Hıristiyanlara destek olarak bu saldırıya karşı durmuşlardır.

Bulgaristan'ın Asen liderliğinde yeniden kurulmasından kısa bir süre sonra ticarî yeteneklerinden ötürü Yahudilerin Bulgar topraklarına davet edildikleri bilinmektedir. O dönemde Makedonya topraklarını da hakimiyet alanında tutan Bulgarların bu davetine cevap veren Yahudiler özellikle Kesriye ve Ohri'de önemli bir nüfus oluşturmaya başladılar³⁹⁴.

Osmanlı İmparatorluğu tarafından bölgenin fethedilmesi, bölgeyi Yahudiler açısından daha cazip hale getirdi.

2.4.3.2. Osmanlı Topraklarına Göç

Yeni ve muzaffer bir güç olarak güvenli sığınma hakları veren Osmanlı İmparatorluğu, İber Yarımadası ve Avrupa'nın diğer bölgelerinden sınır dışına sürülme olaylarından önce de revaçtaydı. Konstantiniye'nin fethinden önce İmparatorluğun başkenti olan Edirne, 1376'da Macaristan'dan sınır dışı edilen Yahudilerin göçtüğü şehirdir. Ayrıca 1394 yılından sonra Fransa'dan atılan Yahudilerin de aynı kente geldikleri bilinmektedir³⁹⁵. Osmanlılar, Makedonya'nın tümünü fethettiklerinde 3 Yahudi cemaati mevcuttu; Romaniyotlar, Aşkenazlar ve Seferadlar³⁹⁶.

Yahudi cemaatlerinin yöneticileri olan, hemen hepsi iyi eğitim görmüş olan Rabbi'ler Avrupa'dan yoğun bir Yahudi göçünün gerçekleşmesinde önemli rol oynadılar. Haham İzak Sarfati'nin Avrupa'daki din kardeşlerini Osmanlı topraklarına yerleştirmeye çağırdığı mektup, cemaatin varlığına ve yeni efendilerin bu göçmenlere karşı olan tutumuna da tanıklık etmesi açısından önemlidir. Bu mektubun Avrupa Yahudi cemaatlerinin göç tasarıları üzerindeki etkisi hakkında bir şey bilinmemekle birlikte yine de Osmanlı İmparatorluğu'na gelen pek çok göçmenin ruh halini yansıtmaktadır³⁹⁷.

Sarfati, zulüm ve baskı altında bunalmış olan Almanya ve Macaristan'daki Yahudilere şöyle seslenmiştir:

³⁹⁴ John V.A. Fine Jr.:**The Late Medieval Balkans**, The University of Michigan Press, 1994, s.447-450.

³⁹⁵ Esther Benbassa-Aron Rodrigue; **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, Çev.: Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul 2001,79-80.

³⁹⁶ Ataöv; **a.g.m.**, s.155.

³⁹⁷ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e.**, s.80.

“Almanya’daki kardeşlerimizin ölümden daha acı ızdıraplara maruz kaldıkları, haksız kanunlara boyun eğdikleri, zorla vaftiz edildikleri ve sürgüne uğratıldıkları bana anlatıldı... Almanya’nın kutsal cemaati kötü durumda ve düşkün. Kardeşlerim ve efendilerim ve siz hepiniz, arkadaşlarım. Fransa menşeli olan ve okullarında okuduğum Almanya’da doğan ben İsaç Sarfati, size bildiriyorum ki, Türkiye, hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke. Herkes kendi incir ağacının ve asmasının gölgesinde emniyet içinde yaşayabilir. Hıristiyan ülkelerinde, şayet çocuklarınıza mavi ve kırmızı giydiriyorsanız, onların vücudunu darbelerle mavi ve kırmızıya döndürülme tehlikesine atıyorsunuz... Sizin tapınaklarınızı ve okullarınızı kapatıyorlar, niçin uyuyorsunuz? Ayağa kalkın ve bu lanetli ülkeyi terk edin.”³⁹⁸

Selanik’teki Provence’li Yahudiler tarafından, Provence’de kalmış olan dindaşlarına hitaben yazılan mektup, o dönemdeki Osmanlı Yahudileri ile Avrupa Yahudilerinin durumlarını karşılaştırması bakımından önemlidir. Mektubun bazı bölümleri şöyledir:

“...İhtiyatla, bir sığınak aramak için gönderdiğiniz ikisi de değerli İbrani adamlar bize geldi. Onları görünce kalbimiz sevindi ve ruhumuz titredi. Fakat sizin başka milletlerin boyunduruğu altında yaşadığınızı ve üzerinizde ağırlaşan sürgün acılarınızı duyunca vücudumuz acı çekti. O milletlere bu da kâfi gelmiyor. Onların eli (size vurmak için) henüz bekliyor ve onlar “Yahudiler kovulsun” diyor. İşte bunun içindir ki, kalbimiz hasta ve üzülüyor; zira düşman çok kuvvetli. Tek bir şey bizi avutuyor ki, bağışlayıcı Tanrı (övgü ve şükür ona olsun) bizi buraya getirtti. Bu geniş ülkede, haciz altında olmadan verilen ekmeği yiyoruz. Hiçbir şeyin eksik olmadığı bu ülke, yılın başlangıcından sonuna kadar Tanrı’nın gözetimi altında. O, size tamamen açık.

Ey kardeşlerimiz! Şayet aranızda Tanrı’nın kudret ve mal verdiği güçlü insanlar varsa, gelip buraya yerleşsinler, dolaşsınlar ve evler alsınlar. Geliri olmayan fakirler ve yoksullar, burada (her hâlükarda) ayaklarını dinlendirecek ve kendilerine uygun bir iş bulacaklardır. Onlar ne açlık, ne de susuzluk çekmeyecekler. Onlar, ateşe, zulüm güneşine ve sürgüne çarpılmayacaklar...Mademki Türkler ne sürgün ne de zulüm hissettirmiyorlar, o halde bilgelik gözüyle bakın.... Yahudiler burada özgürlük ve kurtuluş buldu. Siz, bu gönderilenlerin raporları üzerine yürüyün; bizim sözümüzü katmayın. Zira sizin için olan aşkımız, açgözlü aşkı veya kar aşkı değil, aksine iyilik aşkıdır. Çünkü hepimiz aynı babanın

³⁹⁸ Eroğlu; **a.g.e.**, s.61-62. Esther Benbassa-Aron Rodrigue’nin tespitlerinin aksine Ahmet Hikmet Eroğlu, bu mektup sayesinde binlerce Aşkenaz Yahudinin Türk topraklarına akın ettiğini belirtir.

çocuklarıyız. Bizim cemaatimizin sayısı, diğer cemaatlerinkinden az; şayet Tanrı bizi seviyorsa ve sizi bu ülkeye yollarsa, biz de geniş bir cemaat olacağız.

...”Caspi”ler, “Cdenet”ler gibi Provence’nin itibarlı bütün aileleri yanımızda, uzatmamak için onları saymıyoruz. Onlar çok sayıda, onurlu ve bizimle birlikte yaşıyor. İşte bunun için şerefli kardeşlerimiz, düşünceyi ve fiili birleştirin, bu bölgelerin en iyisine gelmekte tereddüt etmeyin...

Selanik’teki Provence’den Sürgünler Cemaati

13 Ağustos 1550³⁹⁹

Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu’na bir defada yoğun bir nüfusla göç etmemişler, bu göç aşama aşama gerçekleşmiştir. 1488’de Parma’dan, 1492’de Aragon, Kastilya ve Milan’dan, 1496’da Napoli’den, 1497’de de Portekiz’den, 1498’de Navarre’den ve 1500’de Provence’den sınırdışı edilen Yahudiler⁴⁰⁰ için Osmanlı İmparatorluğu daima bir sığınma yeri olmuştur. Yahudilerin göç yılı olarak bilinen 1492 tarihi, sembolik bir tarihtir ve Yahudi göçünün en yoğun olduğu yıldır. 1492’de doruk noktasına ulaşan Sefarad göçüne paralel olarak, XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu’na Aşkenaz göçü de devam etmiştir⁴⁰¹.

1429’da Selanik, Venedik yönetiminde Osmanlı yönetimine geçince Yahudiler Selanik’e yerleşmeye başladılar. Bu göç bir yandan ekonomik nedenlerden ötürü, diğer yandan da Macar ve Avusturya baskısından kurtulmak için alınmış bir karardı. Ancak Selanik’e yoğun Yahudi nüfusunun akması için 1492 yılını beklemek gerekecektir⁴⁰².

Aşkenaz Yahudilerin göç dalgalarından birisi Bavyera’dan kovulan Yahudilerin 1470 tarihli göçüdür⁴⁰³. 1470’te, Kral Ludwig tarafından Bavyera’dan kovulan Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmiştir. Bavyera Yahudilerinin çoğunluğu Selanik’e yerleşmiş ve orada bir sinagog kurmuştur⁴⁰⁴. Bunları, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1526’dan itibaren Avrupa içlerine yaptığı seferler esnasında gelen birçok Aşkenaz Yahudi izlemiştir⁴⁰⁵.

³⁹⁹ Eroğlu; **a.g.e**, s.59-60.

⁴⁰⁰ Kamen; **a.g.e**, s.39.

⁴⁰¹ Eroğlu; **a.g.e**, s.64.

⁴⁰² C. Max Kortepeter; “Notes on Salonica; Joseph Nehama and the Course of Otoman History”, **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermo Pres New York 1996, s.162-163.

⁴⁰³ Ercan; “Türkiye’de XV. ve XVI. yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu”, s.1130.

⁴⁰⁴ Eroğlu; **a.g.e**, s.65.

⁴⁰⁵ Eroğlu; **a.g.e**, s.97.

Avrupa'dan Yahudi sürgününün en önemlisi olan 1492 İspanya sürgününün muhatabı olan yaklaşık kırk bin Yahudi Selanik, İstanbul ve Edirne gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli şehirlerine yerleşmiştir. Yeni gelen göçmenleri, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamakta olan Aşkenazlar ve Romaniot'lar⁴⁰⁶ hararetle karşılamışlar ve onlara, ellerinden gelen her türlü yardımı yapmışlardır⁴⁰⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan Yahudi göçleri, XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. 1648-1658'de Ukrayna'da yapılan büyük katliamdan kurtulan Yahudiler, akın akın Osmanlı topraklarına, özellikle Selanik şehrine gelmiştir⁴⁰⁸.

Yaşanan göçler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli yerleşim yerlerinde Yahudi varlığı daha XVI. yüzyılda kök salmaya başlamıştır. Bu konuda Osmanlı döneminin kaynakları oldukça aydınlatıcıdır.

Makedonya coğrafyasında yer alan şehirlerdeki Yahudiler, XV. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılının ortalarına kadar geçen süreçte hızla geliştiler. Yoğunluklu olarak Yahudilerin Makedonya'da yaşadığı yerler; Karferye, Florina, Manastır, İştıp, Ohri, Üsküp, Kratova, Sidrekapısı, Kavala, Serez, Selanik'tir⁴⁰⁹. Manastır'da 1525'te 34 Yahudi aile yaşarken 1591'de bu sayı 200'e çıktı⁴¹⁰. XVI yüzyılın başlangıcında Üsküp nüfusunda Yahudi kayıtlarına ilk defa 1528'de rastlanılmaktadır⁴¹¹. Selanik'te 1525'de 2.465 Yahudi hane varken 1529 yılında 2,645 hane⁴¹², 1563'de 2.807 haneye ulaşmıştır⁴¹³.

H.1022/1613 tarihli Selanik Tapu Tahrir Defteri üzerinde araştırma yapan Hikmet Eroğlu'nun çıkardığı sonuçlara göre, o yıllarda, Selanik'te 26 Yahudi cemaati ve her cemaate ait bir sinagog meydana gelmiştir⁴¹⁴.

Selanik 1664'de yaklaşık 40.000'den fazla Yahudi'yi bünyesinde barındıran büyük bir merkez haline geldi⁴¹⁵.

⁴⁰⁶ Bizans döneminden kalan Yahudilere verilen isim.

⁴⁰⁷ Eroğlu; **a.g.e.**, s.66.

⁴⁰⁸ Eroğlu; **a.g.e.**, s.99.

⁴⁰⁹ Yaron Ben-Naeh; **Jews in the Realm of the Sultans**, Mohr Siebeck Tübingen, Germany 2008, s.55.

⁴¹⁰ Stoanovich; **a.g.e.**, s.11-12.

⁴¹¹ Gorgiev; **a.g.e.**, s.55-56.

⁴¹² Benbassa- Rodrigue; **a.g.e.**, s.89.

⁴¹³ Stoanovich; **a.g.e.**, s.s.12.

⁴¹⁴ Eroğlu; **a.g.e.**, s.98-99.

⁴¹⁵ Stoanovich; **a.g.e.**, s. s.12.

Bu rakamlar her ne kadar Osmanlı kayıtlarına dayanmaktaysa da Osmanlı İmparatorluğu'nun bahse konu dönemde günümüz anlamında nüfus sayımı yapmadığı bir gerçektir. Osmanlı yönetiminin vergi toplayabileceği kişi sayısını esas aldığı bu rakamlar, cemaatin nüfusunu mümkün olduğunca düşük göstererek vergi indirimini sağlamak için yapılan manevralar sonucunda elde edilmiştir⁴¹⁶.

2.4.3.3. Osmanlı Yönetimi ile İlişkiler

Ortaçağ'da din ve teoloji, politik ve sosyal statü olarak Avrupa'nın her tarafında önemliydi. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanlar ile diğer dinlere mensup insanları birbirinden ayırmasına yönelik politikaları kınamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Hele hele XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda günümüz anlamı ile insan haklarının neden var olmadığını tartışmak çok yersiz ve anlamsızdır⁴¹⁷.

Bilindiği gibi Müslüman bir devletin yönetimini kabul eden ve “ehl-i kitap” olan gayrimüslimler, İslam Hukuku'na göre “zimmî” statüsüne girmektedirler. Zimmet kurumu, temelde tüm diğer İslam hukuku kavramları gibi Kur'an ve Sünnet hükümlerine ve ayrıca ilk halifeler tarafından yapılan zimmet anlaşmalarına dayanılarak düzenlenmiştir. Zimmîlere, Müslümanların koruması altında güvence içinde yaşayabilme garantisi verilmiştir. Zimmîlerin dinlerine saygı gösterilirdi. Din değiştirmeleri konusunda baskı altına alınmadıkları gibi yaşadıkları yerlerde evvelden beri bulunan mabedlerine el sürülmezdi⁴¹⁸. Zimmet statüsünü kabul eden gayrimüslimleri belirleyici ölçüt, ödemek zorunda oldukları özel vergilerdi. Gayrimüslimlerin ödedikleri en önemli vergi “cizye”dir. Bu vergi, kutsal yerlerde ve İstanbul'da oturanlar ile din adamları ve yoksullardan alınmazdı. Cizye, gayrimüslimlerin güvenliklerinin sağlanması karşılığında alınan bir baş vergisi idi.⁴¹⁹ Cizyenin dışında Müslümanların tarım ürünlerinden alınan “öşür” vergisine karşılık “haraç” denilen arazi vergisi ile ticaret mallarından vergi alınmaktaydı.⁴²⁰

⁴¹⁶ Walter F. Weiker; **Ottomans, Turks and the Jewish Polity- A History of the Jews of Turkey**, The Jerusalem for Public Affairs, University Pres of America 1992, s. 54.

⁴¹⁷ Rossitsa Gradeva; **Rumeli Under The Ottomans 15 th- 18th Centurie: Institutions and Communities**, Isis Pres, İstanbul 2004, s.341.

⁴¹⁸ Gülnihal Bozkurt; “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Kudret Ayter'e Armağan'dan ayrı basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988, s.18-24.

⁴¹⁹ Muammer Sencer; **Osmanlılarda Din ve Devlet**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s.199-201.

⁴²⁰ Cevdet Küçük; “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, **TCTA**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1008.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal düzeni de din üzerine kurulmuştur. Sonraları millet olarak adlandırılan cemaat ya da taife, yani dinî-etnik cemaat en gelişmiş kendi kendini yönetim biçimiydi⁴²¹.

Osmanlı topraklarında her Yahudi cemaatinin kendine ait bir sinagogu ve hahamı bulunmaktaydı. “Kahal” (cemaat) adını alan bu kurumlardaki Yahudiler, temsilcilikleri aracılığıyla Osmanlı yöneticileriyle ilişkilerini sürdürmekteydiler. İspanya Yahudileri de, coğrafi kökenlerine ait adlar taşıyan Kehalim (cemaatler) kurdular. Böylece büyük kentlerde düzinelerce Kehalim oluştu. Yahudileri dağınık bir biçimde örgütlenmesi, bu cemaatin yönetilmesinde de çeşitli zorluklara yol açmıştır⁴²².

1453 yılında, Fatih Sultan Mehmet, Hahambaşı olarak Moshe Capsali'yi tayin etti. Moshe Capsali, cemaatini, malî, sosyal, hukukî ve kültürel alanlarda idare etmeye ve yargılama hakkına sahipti. Karşılığında Hahambaşı'dan, cemaatinin vergi payını zamanında ve eksiksiz teslim etmesi ve düzeni koruması bekleniyordu.⁴²³ Ancak, Moshe Capsali'nin atanmasından sonra kendisine Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bütün Yahudilerin üzerinde Rav akçesinin toplanması ve hazineye gönderilmesi gibi sözde yetki tanınmasına rağmen bunun böyle olmadığı bugün bütün tarihçiler tarafından kabul görmektedir. Gerçekte Capsali sadece İstanbul'daki Yahudilerin dini başkanı konumunda idi. Devlet de kısa sürede, başkent dışındaki Yahudilerin bağımsızlıkları konusunda oldukça hassas olduğunu ve Capsali'nin İstanbul dışındaki vergileri toplamaya muktedir olmadığını anlayacaktır⁴²⁴.

Yahudilerin baştan beri kendilerine has, bölgesel laik ve dini liderleri bulunuyordu. Capsali'nin ardından gelen Yahudi liderleri hep kendi dindaşları tarafından seçildi⁴²⁵. Genelde, Osmanlı makamı huzurunda cemaatin temsili laik liderlerin elinde iken XVII. yüzyıldan itibaren dini liderlik aşağı yukarı kurumsallaşmış durumdaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudi cemaatine olan bu tutumu 1835'e dek yürürlükte kaldı. Ocak 1835'de Rabbi Abraham Levi Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen yetkilendirildi. İlke olarak artık Hahambaşı, Ortodoks ve Ermeni dini liderleri ile eşit konuma geldi. Bu Hahambaşı'nın Osmanlı yönetimi huzurunda Yahudilerin dini ve mülki lideri olarak kabul edildiği anlamını taşımaktaydı.

⁴²¹ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e.**, s.102.

⁴²² Çağrı Erhan; **Yunan Toplumunda Yahudi Düşmanlığı**, SAEMK, Ankara 2001, s.17.

⁴²³ Erhan; **a.g.e.**, s.11.

⁴²⁴ Weiker; **a.g.e.**, s.59.

⁴²⁵ Sugar; **a.g.e.**, s.48.

İlk anlardan itibaren, Osmanlıların Yahudilere yaklaşımında karşılıklı “çıkarlar” belirleyici etken oldu. Devlet yapısını, çoğulculuk temelinde yeniden tanımlama ihtiyacının ortaya çıkması, Osmanlı hükümetini, kendisi için yararlılığı apaçık belli olan Yahudi toplumunun statüsünü yeniden ve değişik bir biçimde değerlendirme yapma zorunluluğunda bıraktı. Pek çok bölgede yoğunlaşan ve oldukça fazla nüfusa sahip olan Rum Ortodoksları ve Ermenilere nazaran Osmanlı topraklarının çok çeşitli yerlerinde küçük gruplar halinde yaşayan Yahudiler bu özellikleriyle ayrılıkçı hareketlere girmeleri mümkün değildi. Bunun da ötesinde Hıristiyanlar içlerinde çok az Katolik ve Protestan grupları da barındırmakla birlikte Avrupalı pek çok hamiye sahipken Yahudiler böyle bir olanağa da sahip değillerdi. Ve son olarak Osmanlı hükümet yetkililerince Yahudiler, Osmanlı yönetimine sadık ve Osmanlı yönetimi ile ortak çıkarları olan bir topluluk olarak değerlendiriliyorlardı⁴²⁶. Osmanlı Türk toplumunun temelini asker ve köylüler oluştururken, özellikle ticaret gibi diğer faaliyet alanları gayrimüslimlerle yabancıların elindeydi. Becerileri ile yararlı olacağı kesin olan ve Osmanlı karşıtı duygular beslemesinden ya da Devlet’in tasarladığının dışına çıkmasından pek de kuşulanılmayan Yahudiler, bu alanlara girebilir ve yararlı bir güç oluşturabilirlerdi. İmparatorluğun daha ilk dönemlerinden itibaren, Seferadların İber Yarımadası’ndan göçmesinden yıllar önce, Osmanlıların Yahudilere karşı hoşgörü ve himayeye dayalı politikası şekillenmiş ve bir gelenek olarak yerleşmişti⁴²⁷. Bu himaye ve hoşgörü politikası sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmeyi tercih eden Seferadların, Avrupa’da Hollanda, Fransa ve İngiltere’yi tercih edenlerden farklı olarak kültürlerini unutmak bir kenara, aksine geliştirdikleri görülecektir⁴²⁸.

Modern çağ öncesi dönemde göçe zorlanmış Yahudilerin klasik var oluş modeli olan “krallıkla ittifak”, Osmanlı yönetimi altında da uygulanmıştır. Yahudiler, merkezî ve kuvvetli bir gücün egemenliğinde olduğu zaman kendilerini güvende hissediyorlardı. Bu modelin toplum içindeki yasal statülerine bir çeşit bütünlük getiriyor, bunun karşılığında cemaatin iç yönetimi ve kontrolü kolaylaşıyordu. Bu ilişkiden iki tarafta karlı çıkıyordu. Yahudiler, özel haklar ve koruma elde ederken, kral da aldığı vergilerle sabit bir gelir akışı sağlıyordu. Ayrıca kral, yerleşik bir kuvvete arkalarını dayamayan Yahudilerin kendilerine bağlılığından emin olabiliyordu. Saltanatın çıkarlarını korumakla görevli Yahudi yönetici ve sermayedarlar,

⁴²⁶ Levy Avigdor; **The Sephardim in the Otoman Empire**, The Darwin Pres, Princeton New Jersey 1992, s.105-106.

⁴²⁷ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e.**, s.77; Walter F. Weiker; “Turkish-Jewish and Turkish-Christian Relations: Some Comparisons”, **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermon Pres New York 1996, s.21.

⁴²⁸ Zion Zohar; “A Global Perspective on Sephardic and Mizrahi Jewry”, **Sephardic and Mizrahi Jewry From the Golden Age of Spain to Modern Times**, Ed.: Z. Zohar, New York University Pres, New York 2005, s.14.

merkezî otoritenin çıkarlarını koruyorlar ve yerel güçler karşısında yayılıp güçlenmesine çalışıyorlardı⁴²⁹.

İlk yıllarda Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında birçok Yahudi Osmanlılara karşı şüphe içindeydi. Pek çok Yahudi diğer toplumlarda da olduğu gibi “*sürgün*” nedeniyle ekonomik ve kültürel kriz içine girmişti. Zaman geçtikçe bu şüphe yerini, sultanların toleranslı yaklaşımları sayesinde rahatlığa bıraktı⁴³⁰. Osmanlılar, Dimotoka, Gümilcine, Ohri, Karaferye, Yanbolu'nun Türk hâkimiyetini girişini oradaki Yahudilerden öğrenmişlerdi. Hatta Sultan I. Murat, Ohri'yi fethettiğinde 2 Yahudi cemaatinin Osmanlı Sultanını ziyaret ederek, tebrik ettikleri bilinmektedir⁴³¹. Yahudiler de Türklerin farklı dinler hakkındaki tutumlarından haberdardılar. II. Sultan Murat'ın Divan-ı Hümayun tercümanı Levi isminde bir Yahudi idi. Türklerin kendilerine çok müsamahalı davranacaklarını bildiklerinden, daha sonra bu Levi'nin birçok temasları ve telkinleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun güç ve kudretini anlamakta gecikmemişler, ona nüfuz etmeye, ondan faydalanmaya çalışmışlardır⁴³².

Sultan II. Bayezid'in İspanya'dan kovulan Yahudileri Osmanlı İmparatorluğu'na davet ettiğinde “*Nasıl böylesi bir hükümdar için bilge denilebilir? O hükümdar ki kendi ülkesini yoksullaştırırken benimkini zenginleştiriyor*”⁴³³ sözü, Osmanlı sultanlarının Yahudilere karşı oluşturduğu bakış açısını açık bir şekilde göstermektedir.

Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli makamlar elde ettiler. Daha XVI. yüzyılda Hamon ailesi⁴³⁴, Don Gedaliah Ibn Yahya, Abraham Levi Migas, Moşe Bataril gibi tıp doktorları, yönetim mekanizması içinde yer almış ve Osmanlı yöneticileri ile sıkı bağlar kurmuşlardır.

⁴²⁹ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e**, s.28.

⁴³⁰ Weiker; **a.g.e**, s.58.

⁴³¹ Ataöv; **a.g.m**, s.155.

⁴³² Tanyu; **a.g.e**, s.147.

⁴³³ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e**, s.85. Bu söz Osmanlı kroniklerinde yer almamakla birlikte Yahudi kaynaklarında bulunmaktadır.

⁴³⁴ Hamon Ailesi: Moşe Hamon (1490-1567) II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in Hakimbaşısı olan ve onların katıldığı her sefere katılan Granada doğumlu Jozef Hamon'un (1450-1518) oğludur. Moşe Hamon, cemaatinin sorunlarıyla yakından ilgilendiği gibi, Yahudi kültürüyle de meşgul oldu; çeşitli dini eserlerin basılmasında öncülük etti, birçok din bilginin Talmud'u incelediği bir okul kurdu. Moşe Hamon divan erkanı ile aynı seviyede tutulmuş, 1540'ta Venedik Cumhuriyeti ile imzalanan barış antlaşmasından sonra ödüllendirilmiştir. Moşe Hamon'un oğlu tıp doktoru Jozef Hamon, Sultan II. Selim'in özel doktoru olmuş, çocuklarından Doktor İsak, Osmanlı Hükümeti'ne tesir etmesi için barış görüşmelerinde İspanyolların çıkar teklifine karşı çıkmış ve Osmanlı diplomasisinde ülkesinin çıkarlarını korumuştur. Yusuf Baselel; **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Yayınevi, İstanbul 2004, s.33-34.

1607–1608 yıllarında sarayda görev yapan 62 doktordan 41’i Yahudi idi⁴³⁵. Osmanlı İmparatorluğu genelinde ise XVI. yüzyılda doktorların % 47’si, XVII. yüzyılda ise % 66’sı Yahudilerden oluşmaktaydı⁴³⁶.

Nasi ailesinden gelen Don Jozef Nasi’nin sarayla ilişkileri ise Yahudilerin saraydaki nüfuzunu kavrayabilmek adına oldukça önemlidir. Kanuni Sultan Süleyman’ın şehzadeleri Selim ve Beyazıd arasındaki mücadelede Selim’i destekleyen Nasi, mücadeleyi Selim’in kazanması ile saraydaki etkisi daha da arttırabilmişti⁴³⁷. II. Selim, Jozef Nasi’yi Naksos Adası Dükalığı’na getirdi. Avrupa’yı ve Batılı adamlarını çok iyi tanıyan Jozef Nasi, Venedik, Fransa Krallığı, İspanya Krallığı gibi dönemin önemli devletlerini başarılı diplomasiyle Osmanlı önünde müşkül duruma soktu. Jozef Nasi Venediklilerin halasına yaptığı kötü muamelenin oluşturduğu nefretinden kaynaklanan bir hırsla Padişah’ı Kıbrıs’ın fethine ikna edebilecek kadar saraya nüfuz edebilmiştir⁴³⁸.

Yahudi kadınlar da en az erkekleri kadar Osmanlı yönetimine yakın olmayı başarmışlardı. Bu kadınlara Osmanlı belgelerinde “*Kira-Kiraca*” ifadesi kullanılmıştır. Kelime itibariyle “*kadın*” kelimesinin karşılığı olan Kira, Yahudi kadınların yaptıkları iş dolayısı ile ekonomik danışman anlamını da karşılar hale gelmiştir⁴³⁹. Ester Kira, Sultan III. Murat’ın annesi Nur Banu Sultan’a yakınlığı ile tanınmıştı. Makedonyalı olduğu bilinen ve saray kadınlarının lüks ihtiyaçlarını karşılayan Ester Kira’nın kocası da Rabbias Eli Handeli idi⁴⁴⁰.

Esperanza Malkhi ise Sultan Mehmet III’ün annesi Safiye Sultan ile ilişkilerini geliştirmiş Safiye Sultan adına İngiltere Kraliçesi Elizabeth I ile mektuplaşacak kadar politik ve diplomatik açıdan nüfuz sahibi olmuştur⁴⁴¹. Yahudi kadınlarının Osmanlı yönetimi üzerindeki etkisi zaman zaman kesintilere uğrasa da 1730’lara kadar sürmüştür⁴⁴².

⁴³⁵ Gradeva; **a.g.e.**, s.300.

⁴³⁶ Dean Philip Bell; **Jews in the Modern World**, Rowman & Littlefield Pub., 2008, s.128.

⁴³⁷ Çağdaş kaynaklar, Şehzade Mustafa’nın Yahudilere karşı düşmanca tavırlar sergilediğini söyler. Buna karşın Şehzade Selim’in Mendes-Nasi aileleriyle olan sıcak ilişkileri de bilinmektedir. Bkz. Gradeva; **a.g.e.**, s.301.

⁴³⁸ Baselel; **a.g.e.**, s.35.

⁴³⁹ Mahir Aydın; “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, **Bellekten**, c. LXV/243, Ankara 2002, s.624.

⁴⁴⁰ Tanyu; **a.g.e.**, s.149.

⁴⁴¹ Kendisi 1600 yılında yeniçeriler tarafından ulufelerinin bu kadın nedeni ile çürük akçe olarak dağıtıldığından hareketle öldürülmüştür. Aydın; **a.g.m.**, s.633.

⁴⁴² Pamelá Dorn Sezgin; “Jewish Woman in the Otoman Empire”, **Sephardic and Mizrahi Jewry From the Golden Age of Spain to Modern Times**, Ed.: Z. Zohar, New York University Pres, New York 2005, s.220.

Osmanlı İmparatorluğu, finansal açıdan devletin avantajlarını en iyi şekilde kullanmayı becerebilen Yahudilerin yararına başka ülkelere müdahalede bile bulundu. Bunun en bilinen örneği Kanuni döneminde Venedikle ilişkilerinde, Dona Gracia yararına hareket ederek Osmanlı Yahudi tüccarlarının Polonya’da rahatça ticaret yapmalarını sağlamasıdır. 1556–1557 yılları arasında converso⁴⁴³lar üzerinde uygulanan zulmü cezalandırmak için Ancona’ya uygulanan kısmen başarılı olan boykot da bu kabildendir⁴⁴⁴.

III. Mehmet döneminde de saraya yakın olan Salamon Natan Ben Eskenazi’nin kardeşi, İbrahim Paşa’nın, Dr. Ben Veniste Siyavuş Paşa’nın danışmanlığını yürüttü. Ben Veniste’nin 1582’de hazineyi endişe içinde bırakan kalp paranın düzeltilmesi işinde çalışırken Gabriel Buenaventura ise, Osmanlı İmparatorluğu adına İspanya ile diplomatik görüşmeleri sürdürdü⁴⁴⁵.

Osmanlı yönetiminde kendilerini Hıristiyanlardan daha ayrıcalıklı hisseden Yahudilerin bu durumu XVII. yüzyıla gelindiğinde yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu yüzyılda Hıristiyanların, özellikle de Fener Rumlarının etkinliklerinin, Yahudiler aleyhinde geliştiğini görülmektedir⁴⁴⁶.

Osmanlı devlet sisteminin işlerliğini kaybetmeye yüz tutup yozlaşmaya başlaması, sarayın gayrimüslim tebaaya o güne kadar sürdürdüğü yakın ilişkiler kurma siyasetinin değişerek daha muhafazakâr yeni bir ilişki tarzının da doğmasına yol açtı⁴⁴⁷.

Yahudilerin, Osmanlı yönetim mekanizmasında itibar kaybetmesinin bir nedeni, IV. Mehmet döneminde Sabatay Sevi (1632-1675) olayına dayanır. Sevi’yi Yahudilerin Filistin’de devlet kurmasını sağlayacak beklenen Mesih olarak kabul eden Yahudiler, Sevi’nin Müslüman olması ile “dönme” ve “dönme” kavramları da ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu’nun pek çok şehrinde ve özellikle de Selanik’te Müslüman ismi ve kıyafeti altında yaşadığı halde eski inançlarını ve adetlerini devam ettiren Yahudilik’ten İslam’a dönmüş bir grup oluştu. Sevi olayı bir yandan Yahudilere yönetimin gözünde itibar kaybettirirken diğer yandan kendi aralarında da sorunlar çıkmasına neden oldu. Öyle ki,

⁴⁴³ İspanya Yahudilerinin zorla din değiştirip Hıristiyan olanlarına denir. Seferad Yahudilerinden yaklaşık bir yüzyıl sonra Osmanlı İmparatorluğu’na göç etmişlerdir.

⁴⁴⁴ Weiker; **a.g.m.**, s.26.

⁴⁴⁵ Baselet; **a.g.e.**, s.37.

⁴⁴⁶ Olga Todorova; “The Nineteenth-Century Bulgarians Perception of the Jews”, **Etudes Balkaniques**, No-3-4, 1995, s.31.

⁴⁴⁷ Hakan Alkan; **500 Yıllık Serüven Belgelerle Türkiye Yahudileri I**, Günce Yayınları, Ankara 2000, s.61.

Yahudiler cephesinde Sevi'nin ölümünün ardından, onun yolundan giden Yahudiler, pek çok konuda asıl Yahudilerden ayrıldıkları için onlara “*Koferîm*” adı verilmeye başlandı⁴⁴⁸. Yine de Sevi olayını Yahudilerin nüfuz kaybındaki ana etmen olarak değil, hızlandırıcı bir etmen olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır⁴⁴⁹.

Osmanlılarda ileriki yıllarda görülecek Yahudi düşmanlığının toplum içinde yer etmesinin nedeni, ihtida etmiş eski Hıristiyan yeni Müslüman halkın Yahudi düşmanlığına devam etmeleridir. Öyle ki devşirme sistemi ile yeniçeri olan eski Hıristiyanlar XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yahudilere yapılan baskı ve zulümde baş aktör olarak yer almışlardır⁴⁵⁰.

Rabbi Elijah Capsali'nin kroniği bu konu hakkında çarpıcı bilgilere sahiptir. 1523'de kaleme aldığı “*Seder Eliyah Zuta*” isimli eserinde Capsali'nin pek çok yönden Osmanlı yönetimine karşı hayranlığını dile getirmekten kaçınmadığı eserinde konu yeniçerilere gelince çok da saygılı ifadeler kullanmadığı görülür. Capsali'nin ifadesine göre yeniçeriler, büyük amcası Moshe Capsali'ye yeniçeriler ile Yahudi gençleri arasındaki sürtüşmelerin önüne geçebilmek için ciddi yaptırımlar uygulaması nedeniyle suikast planlamışlardır. Yine yeniçerilerin yağma girişimlerinde ana hedef Yahudi dükkanlarıdır⁴⁵¹.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Yahudilerinin Müslüman ahali ile istisnai vakalar haricinde ilişkisi olumlu olmuştur. Buna karşın Yahudiler, özellikle dış ticarete güçlenen ve mevki sahibi olarak kendilerini ikinci plana iten Rumlar ve Ermeniler gibi Hıristiyanların suçlama ve saldırılarına uğradılar. Olayların durdurulması padişah fermanlarıyla mümkün olmuştur⁴⁵².

Öte yandan XVIII. yüzyılda Yahudileri de bağlayan kısıtlamaların yer aldığı bazı fermanlarda neşr olunmuştur⁴⁵³. Örneğin III. Ahmet (1702–1730) zamanında çıkan bir fermanla Sultan'ın annesinin yaptırdığı bir caminin (Yeni Cami) yöresindeki balık pazarında yaşayan Yahudilerin mülklerini satın yöreyi terk etmeleri istenmiştir. 1702 tarihinde

⁴⁴⁸ Ali Osman Kurt; **Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Din Değişirme**, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2004, s. 111-112.

⁴⁴⁹ Matthias B. Lehmann; **Ladino Rabbinic Literature and Ottoman Sephardic Culture**, Indiana University Press, Bloomington 2005, s.25.

⁴⁵⁰ Gradeva; **a.g.e.**, s.302.

⁴⁵¹ Aryeh Shmuelevitz; “Capsali as a Source for Otoman History, 1450-1523”, **International Journal of Middle East Studies**, No:9, Cambridge University Pres, 1978, s.341.

⁴⁵² Baselel; **a.g.e.**, s.44.

⁴⁵³ Giyim konusundaki en eski belge Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir. 25 Şubat 1556 tarihli belgeye göre üç Müslüman “*kâfir suretine girip, şapka ve kâfir libasıyla*” hırsızlık yaparken yakalanarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Buradan gayrimüslimlerin giyimlerinin Müslümanlardan farklı olduğu yorumu çıkmaktadır. Bkz.: Fehmi Yılmaz; “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim Kuşamlarını Düzenleyen Kanunlar”, **Ayakbaki Kitabı**, Ed.: E.Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s.203.

Hıristiyanların ve Yahudilerin sarı ayakkabı ve kırmızı başlık giymeleri yasaklanarak yalnızca siyah giymeleri, 1730'da Yahudilerin sarık takmaları, 1733'de Yahudilerin şarap ithal etmeleri ve satmaları yasaklandı⁴⁵⁴.

III. Osman (1753–1757) zamanında çıkan diğer bir ferman ile Yahudilerin yaklaşık 6 metreden yüksek evler yapmaları yasaklanmış, III. Mustafa zamanında çıkan bir fermanla da, Yahudilerin Müslümanlar gibi aynı giysi ve başlıkları giyemeyecekleri tekrar gündeme getirilmiş, 1702'de Daltaban Paşa'nın Yahudilerin siyah rengin haricinde şapka ve ayakkabı giyemeyecekleri fermanı tekrar uygulamaya sokulmuştur⁴⁵⁵. Bu tür fermanların çıkmış olduğu doğru ise de sıkı bir şekilde uygulandığı konusunda tereddüt edilmesi gereklidir. Zira 1786'da İstanbul'daki gayrimüslim ayakkabıcılarla Müslüman ayakkabıcılar arasında, gayrimüslim ayakkabıcıların siyah ve kırmızı ayakkabı üretecekleri ve bunları sadece gayrimüslimlere satacakları, Müslüman ayakkabıcıların ise Müslümanların kullandığı tarzda ayakkabı üretip yine sadece Müslümanlara satış yapacaklarına dair yapılan anlaşma 1702 tarihli fermanına çok da riayet edilmediğinin ispatıdır⁴⁵⁶.

Ancak giyime ilişkin yasaklar ve kanunlar uygulamaya koymak sadece Osmanlı İmparatorluğu'na ait ve sadece Yahudilere karşı sergilenen bir tutum olarak düşünmek, hatalı ve yanıltıcı olacaktır. Zira iki bin yıldan daha uzun süredir ülke yöneticileri, yönetimlerinde olan insanların sosyal, siyasî, cinsî özelliklerine göre pek çok kısıtlamalar getirmişlerdir. Dünya tarihi bunun örnekleri ile doludur. Roma İmparatorluğu ve Roma Cumhuriyeti döneminde uygulanan “toga” giymeleri yasağı, bu yasağa uymayanların sürgün cezasına çarptırıldığı bilinen bir gerçektir. Buna benzer yönetilenlerin giyimlerine ilişkin pek çok yasa ve uygulama XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'daki sıradan uygulamalardan biri olmuştur⁴⁵⁷. Buna benzer tutumların aynı dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda de görülmesi şaşırtıcı, dikkat çekici bir özellik değildir.

2.4.3.4. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Cemaatlerinin Kültürel Yapıları

Yahudiler üç yüzyılı aşkın bir süre kendilerine özgü din, dil ve diğer kültürel özelliklerini kaybetmeden Osmanlı topraklarındaki etnik ve kültürel mozaik içinde

⁴⁵⁴ Alkan; **a.g.e.**, s.61.

⁴⁵⁵ Baselel; **a.g.e.**, s.45.

⁴⁵⁶ Yılmaz; **a.g.m.**, s.206.

⁴⁵⁷ Donald Quataert; “Clothing Laws, State and Society in the Otoman Empire, 1720-1829”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 29, No:3, Cambridge University Pres, 1997, s.404.

kendilerine önemli bir yer buldular. Konumuz sınırları içinde hem Yahudi geleneği ile hem de Osmanlı yöneticilerinin katkılarıyla oluşturulmuş bir “Seferad Yahudisi” kimliği oluşturulmuştur. Ancak bu kimliğin oluşması oldukça sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Aşkenazlar ve Seferadlar ile Romanyotlar arasında, başka ifade ile göçmenler ile yerleşik Yahudiler arasında bir nüfuz mücadelesi yaşanacaktır.

Musevi dini hukukunu “*halaha*” yorumlamadaki büyük farklılıklar, uygulamalar, kültürler, yaşam tarzlarındaki büyük farklılıklar nedeniyle Seferad Yahudileri ile yerleştikleri bölgelerin Yahudileri arasında on yıllar süren sürtüşmeler yaşandı⁴⁵⁸.

Başlarda, sayıca biraz daha üstün oldukları Seferadlara karşı Romanyotlar daha güçlü bir grup oluşturuyorlardı. Zamanla, Hıristiyanlığı kabul etmek yerine yaşadıkları yerleri terk etmeyi seçen ve Yahudi dünyası kültüründe üstünlük taşıyan bu Seferad göçmen gruba karşı Romanyotlar kimliklerini koruma çabasına girdiler.

Osmanlı yönetimi, Romanyotlarla sürgün olarak gelenler arasında bir ayrıma gitmiştir. Osmanlı kaynaklarında İspanya ve benzeri ülkelerden sürgün edilen Yahudiler, Osmanlı topraklarını tercih ettikleri için “kendi gelen” şeklinde tabir edilmekteydi⁴⁵⁹. Bu ayrımın nedeni her biri kendi vergi toplama sistemine sahip iki ayrı grup oluşturmak gibi malî bir amaçtı⁴⁶⁰.

Kendi gelenler arasında Seferadlar, kendi güçlerinden oldukça emin bir topluluğu oluşturmaktaydılar. Zira Akdeniz çevresindeki pek çok Yahudi cemaati gibi Romanyotlar da sürekli İspanyol Yahudisi olan düşünürlere başvurmaktaydılar. Seferadların Balkanlara ve dolayısı ile Makedonya coğrafyasına XV. yüzyıldaki bölgeye yaptıkları büyük akın sayesinde buradaki Yahudilerin yaklaşık 450 yıl süre ile kültürel kimlikleri değişime uğradı⁴⁶¹. Bu kültürel kimlik yeni gelenlerle, yerleşilen bölgede zaten yaşamakta olan Yahudi grupların ve Yahudi olmayan komşularının sosyal ve kültürel yapılarına etkisi ile oluştu⁴⁶².

Seferadların yaşantıları incelendiğinde kuşaklar boyu süren bir “*aktarım*” çabası görülür. Cemaat-ı Portugal, Cemaat-ı köhne Katalan, Cemaat-ı Lizbol gibi cemaat isimleri göçtükleri ülkelere ve şehirlere olan yürekten bağlılıklarını simgeler. Her kuşak soyu ve

⁴⁵⁸ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e**, s.92-93.

⁴⁵⁹ Bowman; **a.g.m**, s.3.

⁴⁶⁰ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e**, s.94.

⁴⁶¹ Bowman; **a.g.m**, s.3.

⁴⁶² Zohar; **a.g.m**, s. 14.

sülalesi ile çok ilgilidir. Göçtükleri yeni şehirlerde ayrı ayrı cemaatler halinde toplanan Seferadlar Halaha'ya ve Minhag'a⁴⁶³ uymayarak yeni gelenin, daha önce orada oturan Yahudilerin kurallarına uyması gerekliliği ilkesini de yerine getirmediler⁴⁶⁴. Diğer Yahudi grupları tarafından sindirilmemek için yemek ve evlilik gibi geleneksel davranışlarını özenle korumaya çalıştılar. XVI. yüzyılın başlarında ne Alman ne de İspanya Yahudileri başka Yahudilerin evinde yemek yemekte ısrarcıydı. Ancak bu durum yüzyılın ortalarında değişecek ve Alman Yahudiler diğer Seferadlar arasında eriyebileceklerdir. Bunda sayılarının diğer gruplara göre daha az olması etkin olacaktır. Buna rağmen çok küçük bir grup kendilerini diğer gruplardan ayırarak törenlerini devam ettirerek grup bilinçlerini günümüze kadar muhafaza edebilmişlerdir⁴⁶⁵.

Özellikle Selanik'te yerleşen Seferad Yahudileri Romanyotların bölgesel kültür ve geleneklerini bünyesinde eritmiştir. Romanyotlar, evlilik gibi yollarla bu İspanyol Yahudileri ile kaynaşmışlar, daha sonra da onların lisanı olan Judeo-İspanyol lisanını konuşmaya başlayarak eskiden beri kullanmakta oldukları Yunancayı terk etmişlerdir⁴⁶⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanında olduğu gibi bütün bir yarımada ve çevresindeki adalar da dâhil olmak üzere Seferad Yahudi diasporasının kalbi haline geldi⁴⁶⁷.

Seferad ve Romanyot Yahudilerin arasında sağlanan anlaşma ve uyuşmanın bir diğer nedeni yaşanan salgın hastalıklara karşı cemaatler arasında dayanışmanın başlamasıdır. 1550, 1552, 1554, 1556, 1561, 1564, 1572, 1577, 1581, 1588, 1591, 1594 ve 1596 yılları vebanın yoğun olarak başta Selanik olmak üzere bütün Makedonya'da kendini hissettirmiştir⁴⁶⁸.

XVII. yüzyıldan itibaren aynı kökten gelenlerin oluşturdukları topluluk modelinden mahallelerden oluşan topluluk modeline gidilmeye başlandı. Bir Kahal (sinagog) çatısında oluşan topluluk, üyelerine karşı sorumluluklara sahipti. Her kahal'in kendine ait ciddi sosyal kurum ağı mevcuttu. "Bikur holim" denen hastaların, kimsesizlerin ve fakirlerin yardımına koşan hayır kurumları bulunuyordu. Bu kurumlar düzenli olarak Yahudilerden toplanan vergi ve bağışlarla finanse edilmekteydi. İkinci önemli kategori temeli Talmud Torah'a dayanan

⁴⁶³ yerel cemaatlerin ananelerine verilen isim.

⁴⁶⁴ Benbassa- Rodrigue; **a.g.e.**, s.95.

⁴⁶⁵ Weiker; **a.g.e.**, s.60; Bowman; **a.g.m.**, s.2-3.

⁴⁶⁶ Eroğlu; **a.g.e.**, s.99.

⁴⁶⁷ Adina Weis Liberles; "The Jewish Community of Greece", **The Balkan Jewish Communities Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey**, Ed.: D.J.Elazar, H.P. Friedenreich, B.Hazzan, A.W.Liberles, Univ. Pres of America 1984, s.102.

⁴⁶⁸ Stojanovski; **Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII vek-Demografski Proučuvane-**, s.56.

eğitimidir⁴⁶⁹. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortasına kadar Osmanlı Yahudilerinde eğitim, doğu tarzında hasır üzerine ya da alçak bir sıra üzerine oturularak yapılmaktaydı. Erkek çocuklarının yetiştirildiği okullar havralardan ibaretti. Kadınlar ise XIX. yüzyıla kadar okullarda eğitim görmediler⁴⁷⁰. Eğitim, Osmanlı müziğinde kullanılan makamlardan esinlenerek yapılan melodiler eşliğindeki ezbere dayanmaktaydı. İlk eğitimin ardından ailelerin isteğine ve maddi durumuna göre orta öğretime geçiliyordu. Orta öğretim, ilk eğitimdeki gibi rabbilerin öğretmenliğinde “Yeşiva” denen bölge okullarında gerçekleşmekteydi. Başarısız bir öğrencinin eğitimine hemen son verilir ve “dilenci” olmaması için bir an önce iş hayatına atılması sağlanırdı⁴⁷¹.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Seferad Yahudilerine bölgede mevcut olan Romanyot Yahudileri eğitim yönünden yardımcı oldular. Metinler Yunanca’dan İbranice’ye çevrilirken bölgeye yeni gelenlerin çocukları da kendilerini bölgesel Yahudi okullarında buldular. Ekonomik, dinsel ve sosyal alandaki bu bağlantılar, yeni gelenlerin Ege Yahudi yaşamına adapte olup onların arasında asimile olmalarına yol açtı⁴⁷².

XVII. yüzyıldan sonra Yahudilerin büyük bir kısmının konuştuğu İspanyolca İbranice ile karışarak Judeo-Espanyol denilen yeni bir dile dönüştü. Yine İspanyolca yazarken kullandıkları Latin alfabesini terk ederek büyük ölçüde İbrani harfleri kullanmaya başlamaları da yeni bir olguyu doğurdu. Yahudiler artık Avrupalı devletlerle gelişmiş ticari ve sosyo-kültürel ilişkilerini sürdürmekte zorlanacaklardı. Türkiye’ye göç eden ilk nesil ardından, sayıları azalmaya başlayan Avrupa dillerini konuşan Yahudiler etkinliklerini, aynı dönemde Osmanlı tebaası olup da Avrupa ile ilişkilerini arttıran Hıristiyanlara kaptırıyorlardı. Bu Hıristiyanlar hem Avrupa’ya göç etmeye başlıyor hem de öncelikle Rumlar daha sonra da diğer Hıristiyan gruplara bağlı genç gayrimüslim Osmanlı tebaası iyi eğitim alabilme amacıyla Avrupa’ya gidiyorlardı⁴⁷³. Yahudilerin Avrupa’dan gittikçe soyutlanmaya başlamaları, aynı yüzyılda ekonomik ve entelektüel birikimlerinde kayıplar meydana getirecektir⁴⁷⁴. XVIII. yüzyılda Elijah ha-Kohen’in söylediği gibi “..hiçkimse Yahudi olmayan yabancıların kitaplarından eğitim alandan daha akılsız olamaz...”⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ Weiker; **a.g.e.**, s.61.

⁴⁷⁰ Dorn Sezgin; **a.g.m.**, s.221.

⁴⁷¹ Bunis; **a.g.m.**, s.60-61.

⁴⁷² Bowman; **a.g.m.**, s.2.

⁴⁷³ Alkan; **a.g.e.**, s.56.

⁴⁷⁴ Weiker; **a.g.m.**, s.22.

⁴⁷⁵ Lehmann; **a.g.e.**, s.143.

Ticarî açıdan üstünlüklerini yavaş yavaş Hıristiyanlar lehine kaybeden Yahudiler, bu duruma paralel olarak Osmanlı siyasetindeki etkinliklerinden de mahrum kalmaya başlayacaklardı. Bernard Lewis, Yahudilerin Osmanlı siyasetindeki etkinliğinin azalmasının asıl nedeni olarak, Hıristiyan muhalefetinin yoğun çabasına işaret eder. “*Hıristiyan ailelerden devşirilen ve yönetici sınıfa yükselen devşirmeler Hıristiyan tüccarları korudular, kolladılar*” diye vurguluyor. Yine Moshe Sevilla-Sharon, Osmanlı Yahudilerinin nisbi olarak zayıflamalarının temel nedeninin, gayrimüslim cemaatlerin kendi içlerindeki çekişme olduğunu ve Yahudilerin XVI. yüzyılda sahip oldukları liderlere, yani Nasi’ler ya da Hamon’lar gibi saray nezdinde güçlü Yahudilere artık sahip olmadıkları, bunun doğal sonucu olarak da Yahudi cemaatinin sinmesi olarak gördüğünü anlatır⁴⁷⁶.

1700–1706 yılları arasında, Osmanlı Yahudilerinden birçok aile Viyana’ya yerleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında yapılan Pasarofça ve Belgrat antlaşmalarına göre her iki ülke vatandaşları, diğerine ikamet edip ticaretle uğraşabiliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha önce Viyana’ya göç etmiş Yahudiler de bu antlaşmalar sayesinde rahatça yaşayıp ticaret yapabiliyorlardı⁴⁷⁷.

XVIII. yüzyılda sayıları tahmin edilemeyen bir Yahudi göçü yaşandı. Osmanlı İmparatorluğu’nu terk eden Yahudiler, Viyana, Trieste, Livarno, Amsterdam, Londra, Hamburg gibi ticari açıdan büyümekte olan yerlere göçtüler.

1660’larda Selanik’teki Yahudi nüfusu 40.000’den 1715’te 30.000’lere düştü. 1734’te 20.000, 1783’te 18.000 ve 1792’de Selanik’te 12.0000 Yahudi bulunuyordu⁴⁷⁸. Benzer düşüş Üsküp ve Manastır’da olduğu gibi Balkanlardaki diğer Osmanlı şehirlerinde de yaşandı⁴⁷⁹.

---

⁴⁷⁶ Alkan; **a.g.e.**, s.54.

⁴⁷⁷ Eroğlu; **a.g.e.**, s.161-162.

⁴⁷⁸ Stoanovich; **a.g.e.**, s.12-13.

⁴⁷⁹ Sugar; **a.g.e.**, s.223.

3. BÖLÜM

MAKEDONYA'DA EKONOMİ VE KENT KÜLTÜRÜ

3.1. Ticaret Yolu: Via Egnatia

Roma İmparatorluğu döneminde yapılan Via Egnatia¹ zahmetli olmasına imparatorluk döneminde çok önemliydi. Bu güzergâh, imparatorluğun iki başkenti Roma-Konstantinopolis arasındaki en kısa kara bağlantısını sağlamaktaydı. Roma'dan başlayan Appia Yolu, Brindisi'ye kadar geliyor, burada Otranto Kanalı kısa süren bir deniz yolculuğu ile geçiliyordu. Draç'ta başlayan Egnatia Yolu, Arnavutluk kıyı ovasını boydan boya geçerek Elbasan'a ulaşıyor, oradan Shumbin'e çıkıp dağların arasına dalıyordu. Birçok zorlu yamacı aştıktan sonra, Ohrid ve Prespa göllerine kuzeyden teğet geçiyordu. Prespa Havzası ile Palegonia Ovası arasında, 1.160 metre yüksekliğinde bir geçitten geçildikten sonra vadinin ovaya açıldığı yerde de Manastır kenti yer alır. Egnatia yolu, Arnavutluk dağlarındaki zorlu geçitleri aştığından, karışıklık dönemlerinde ulaşımda deniz yolu tercih edilir ve Balkan Yarımadası'nın etrafı dolaşılırdı. Dolayısıyla Balkanların Ege ve Adriyatik düzlükleri arasında kalan dağ yollarının güvenliğini sağlayabilecek güçte siyasî rejime ihtiyaç vardı. Bu da pax romana ve pax ottomanica olmak üzere tarihte iki defa dönemlerinde gerçekleşti².

Osmanlı döneminde Via Egnatia hem Ege ile Adriyatik'in denizcilik dünyasıyla hem kıtanın iç kesimlerinde, denizlerdeki bu faaliyetlerin hedefini oluşturan Balkan hinterlandıyla ticarî ilişkilerde kullanılmış başlıca yoldu. Sonuçta da, hem Ortodoks hem de daha önemlisi Heterodoks ya da "sapkın" İslamlaştırma hareketlerinin ilerlediği bir kanal işlevi gördü. Sonuncu ve en önemli işlevini ise, Roma ve Bizans dönemlerindeki haberleşme ağının en önemli unsuru olma niteliğini koruyarak gerçekleştirdi. Roma *paraveredus*'u gibi Osmanlı ulak ve menzilhane sistemi de İmparatorluk emirlerinin, halkın bilgisine açık veya gizli talimatların merkezden taşra makamlarına iletilmesini sağlıyor, aksi yönde de buna karşılık istihbarat trafiğini ve mali raporları, arz-ı hal ve istekleri taşıyordu³.

¹ Via Egnatia, Roma döneminde askerî bir güzergah olarak düşünülmüştü. 1204'te Konstantinopolis'e yapılan Haçlı saldırısı ile Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından fethedildiği dönem arasında bu yolun sadece Konstantinopolis-Selanik arasındaki kısa mesafesi kullanılabilmekteydi. Klaus Belke; "Communications: Roads and Bridges", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Ed.: E.Jeffreys, J. Haldon, R. Cormack, Oxford University Press, New York 2008, s.297.

² Bernard Lory-Alexandre Popovic; "Balkanlar'ın Kavşağı'ndaki Manastır 1816-1918", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed.: P.Dumont-F. Georgeon, Çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.61-62.

³ Colin Heywood; "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: XVII. Yüzyılın sonu ve XVIII. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Manzilhaneler", **Sol Kol Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.139-140.

Osmanlı kent sisteminin temelindeki iletişim yolları büyük çoğunlukla Roma ve Bizans dönemlerine ait olanlardı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bakımları yapılmışsa da, Batı Avrupa'nın ulaşım ve yol alanındaki yeni teknolojisiyle başa çıkılamadığı için XIX. yüzyıla varıldığında durumlarının pek iyi olduğu söylenemezdi. Aşağı yukarı bütün yollar sadece yük beygirleri tarafından geçilebilecek gibiydi. Atlıların katettiği tataryolu da denilen posta yolları XVIII. yüzyılın bir yeniliği iken, ana altyapı yolları, ilk başta köprüler, aşağı yukarı yalnızca XVI. yüzyıla ve XVII. yüzyılın ilk yarısına aitti⁴.

Via Egnatia'nın ticarî önemi uzunluğundan değil, ana ve yan güzergahları üzerinde hem bölge ve eyalet düzeyinde hem de merkezî düzeyde güdümlü bir sistemin kurulmuş olmasından kaynaklanıyor, kısmen Trakya-Makedonya-Arnavutluk güzergahında ama esas olarak yolun kuzey ya da güneyinden boylamasına denize; ithalat söz konusu olduğunda Adriyatik ve özellikler Ege Denizi'nden iç kesimdeki kentlere ya da Trakya, Makedonya, Arnavutluk panayırlarına gidecek mallar bu sistem sayesinde bir derece güvenli bir biçimde taşınıyordu. XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Balkanlarda elde edilen ham maddelerin, özellikle Makedonya ve Teselya pamuğunun Avrupa'ya taşınmasında kullanılan ana yol Selanik ile Seres'den Belgrad ve Viyana'ya uzanmaktaydı. Avrupa ithalat ürünleri ile sömürgelerden getirilen malların dağıtımına sokulduğu anayol ise Via Egnatia'ydı⁵.

3.2. XVIII. Yüzyılda Makedonya'da Genel Ekonomik Durum

Osmanlı döneminden günümüze kadar gelen ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki tarih yazıcılığımıza da egemen olan bakış açısı, toplumu devletle, ekonomiyi de maliye ile özdeşleştirmektedir. Bu nedenle de Osmanlı tarihçileri arasında merkezi devletin zayıfladığı dönemleri genel toplumsal bunalım dönemleri olarak yorumlamak ve mali güçlüklerin arttığı dönemleri de ekonominin bunalıma sürüklendiği dönemleri olarak görmek eğilimi çok yaygındır. Nitekim merkezî devletin hem Avrupa'daki ulusal devletler, hem de taşradaki yerel güçler karşısındaki gücünün gerilediği ve mali bunalımın derinleştiği XVII. ve XVIII. yüzyıllar pek çok tarihçi tarafından hem Osmanlı toplumu, hem de Osmanlı ekonomisi için uzun süreli bir bunalım dönemi olarak kabul edilmekte, daha doğrusu varsayılmaktadır⁶.

⁴ Maurice M. Cerasi; **Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çev.: Aslı Ataöv, YKY İstanbul 1999, s.61-62.

⁵ Traian Stoianovich; "Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia", **Sol Kol Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.236.

⁶ Şevket Pamuk; **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.153.

XVIII. yüzyılda gerçekleşen büyük savaşlara sahne olmamasına rağmen Balkan toprakları, söz konusu savaşların sonuçlarından ve siyasî anarşiden yakasını kurtaramadı. Eşkîyalık yaygınlaştı. Askerlikten dönen veya kaçan kişilerin kurdukları çetelerin yol açtığı tahribat, özellikle ciddi bir sorun haline aldı. Birbirini izleyen salgın hastalıklar ve veba, bölgenin tamamını etkiledi. Fazladan savaş vergileri de genel fakirleşmede rol oynadı. Dahası, Osmanlı'nın merkezi otoritesi zayıflayınca, Bosna ve Arnavutluk'ta olduğu gibi Makedonya'da da yerel resmi görevliler, askeri erkân ve Müslüman ayânlar arasında iktidar mücadeleleri baş gösterdi. Arnavutların rekabetleri Makedonya'yı da karıştırdı. En güvenilir yerler Balkan Dağları'nın köyleri idi. En kötü durum, XVIII. yüzyılda Kırçaliler diye bilinen silahlı çeteler ve isyancı paşa Pazvantoğlu destekçileri tarafından nüfusu kırılıp tahrip edilen Tuna ile Balkan Dağları arasındaki bölgede zuhur etti⁷.

Bu olumsuzluklara rağmen XVIII. yüzyılın başlıca niteliğinin Balkan Yarımadası ekonomisine önemli değişiklikler getirmek olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu değişiklikler yavaş yavaş ortaya çıkıp gelişmişlerse de Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve siyasî evrimini belirlemiştir.

Bunlardan ilki hayvan yetiştiriciliğindeki artış ile buna paralel hayvansal ürünlerin hem iç ticarete hem de dış ticarete önemli bir kalem olmasıdır. XVII. yüzyılda tarım ürünleri fiyatları, özellikle de tahıl ürünleri fiyatları, genel fiyatların çok altına düştü. Bu durum hayvancılığın, otlak ve meraların rahatça yayılmasına olanak verdi. Bahse konu fiyat düşüşünden hayvan yetiştiriciliği en az zarar gördüğü için hayvancılık ürünleri olan yün ve deri, lehine olan iç ticaret haddinin ötesinde, Osmanlı sınırları dışındaki fiyatlara kıyasla daha düşük fiyatla pazarlandıkları için XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ihracatı içinde önemli bir konuma sahip oldu⁸.

XVIII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinde belirleyici rol oynayan şu dört önemli faktör üzerine dikkat çekmek gerekmektedir. Orta Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın ithalat ve ihracatına her geçen gün bir az daha fazla katılmaları, Rusya'nın Karadeniz havzasında güçlenmesi⁹, Rumların ve diğer halkların temsilcilerinin Balkan

⁷ Barbara Jelavich; **Balkan Tarihi (18.-19. Yüzyıllar)**, Çev.İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2006, s.107.

⁸ Immanuel Wallerstein-Faruk Tabak; "Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800)", **Osmanlı**, c.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.205.

⁹ XVIII. yüzyılın başlarına kadar Karadeniz'de ticaret yapma hakkı bulunmayan Rusya, bu hakkı Sultan I. Mahmut döneminde 3 Eylül 1739 tarihli Belgrad Antlaşması ile Osmanlı tebaasına ait gemilerle yapılması şartı ile elde etmişti. Necdet Kurdağ; **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döler Neşriyat, İstanbul 1981, s.141. Kendi ticaret gemilerini kullanma iznini Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde

Yarımadası ile Avrupa pazarları arasında yaptıkları geniş aracılık faaliyetleri, çiftlik sahibi Türklerin yaptıkları önemli tarımsal ürün ihracatı¹⁰.

XVII. yüzyılda ortaya çıkan mısır ve pamuk bu yüzyılda çok önemli bir yer tutmasa da özellikle Makedonya ekonomisinde kendine XVIII. yüzyılda hatırı sayılır bir yer edinecektir¹¹. XVIII. yüzyılda Makedonya ve Teselya çiftliklerinde esas olarak ihracat için üretim yapılmaktaydı¹². Çünkü mısır ve pamuk batı endüstrisinde aranan maddelerdi¹³. Avusturya, Saksonya, Prusya ve İsviçre'deki yeni tekstil fabrikalarının Makedonya ve Teselya'nın pamuklarına ihtiyacı vardı. Aynı istekler Fransız, Alman ve İtalyanlardan da gelince Makedonya'daki pamuk üretimi 1720-1800 arasında birkaç kat arttı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya ve Teselya buğdayın %40'ını, pamuk ve tütünün yarıya yakın kısmını ihraç etti¹⁴. Büyük bölümü ham madde olarak ihraç edilen pamuğun 1790'lı yıllarda yarısı pamuk ipliği haline getiriliyordu. Bu ipliğin yarısı yine aynı bölgede dokuma imalinde kullanılırken diğer yarısı Orta Avrupa'ya ihraç edilmekte idi. Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen ve tüketilen pamuğu, endüstri devrimini pamuklu sanayisindeki değişmelerle başlattığı kabul edilen İngiltere ile kıyaslar. Makedonya bölgesinde pamuk üretimi 1740-1790 yılları arasında 2,2 milyon okkadan 7 milyon okkaya yükselmiştir. 1790'da sadece Selanik-Makedonya bölgesinde, İngiliz ağırlık birimi libre ile 6 milyon libreye yakın pamuk ipliği üretilip bunun yarısı da bölgede dokuma için kullanılıyordu. İngiltere'de ise 1772'de 4.2 milyon libre, 1792'de de 15.51 milyon libre pamuk kullanılıyordu. Genç'e göre, sanayi devriminde lider sayılan sektörün bütün İngiltere'de kullandığı pamuğun % 20'sinin, Osmanlı pamuklu üretiminde Batı Anadolu ve Suriye'den

---

eden Rusya bu tarihten sonra özellikle İngiltere ile ticarî rekabete girerek demir ve kürk pazarında önemli bir yere sahip olacaklardı. Ali İhsan Bağış; "III. George Dönemi'nde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815", **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1985, s.44.1783 tarihinde ise Rusya ile İlt Ticaret Antlaşmasını imzalayan Osmanlı İmparatorluğu bu antlaşma ile Rusya'ya kapitülasyon hakkını tanıdı. A.Nimet Kurat; **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s.30-31.

¹⁰ Virginia Paskaleva; "Osmanlı Balkan Eyaletleri'nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Bir Katkı (1700-1850)", **İ.Ü.İ.F.M.**, c.XXVII, no:1-4, 1967-1968, s.46-47.

¹¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Drama'da pamuk üretimi yapıldığından söz etmiş, burada üretilen pamuğun oldukça kaliteli olduğundan İstanbul'da vezirlere hediye olarak bu pamuktan imal edilen gömleklerin götürüldüğünü anlatmaktadır. Bkz.: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.: S.A. Kahraman-Y.Dağlı-R.Dankoff, VIII. Kitap, YKY Yay., İstanbul 2003, s.55.

¹² Suraiya Faroqhi; "Krizler ve Değişim", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Değişim 1600-1914**, C.II., ss. 545-758, Ed. Halil İncalcık- Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.580.

¹³ L.S. Stavrianos; "The Influence of the West on the Balkans", **The Balkans in Transition**, (Ed. Charles and Barbara Jelavich), University of California Press, Berkley and Los Angeles, 1963, s.190.

¹⁴ Traian Stoanovich; **Between East and West : the Balkan and Mediterranean worlds**, Vol:2 Economies and Societies: Traders, Towns and Households, New York 1992, s.22; İncebaşı artış oranının üç misli olduğunu söyler. Bkz.: Mehmet İncebaşı; **Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 1995, s.195.

çok sonra gelen sınırlı bir alanda kullanılmakta olması, sanayide devrimci değişmelerin nicelik meselesi olmadığına dikkati çeken bir örnektir¹⁵.

XVIII. yüzyılın başında Selanik sadece Makedonya ve Rumeli için değil, tüm Osmanlı İmparatorluğu için gelişen bir iş merkeziydi. Ayrıca Selanik tekstil yönünde de gelişti. Dokuma tezgahları ile 40 bin yeniçeri için mavi ve yeşil renkli kumaş dokunmaktaydı. Ayrıca Selanik'te yapılan ipek peştamalların ünü de çok büyüktü. Selanik'te dokunan keçeler, desen ve kalite yönünden üstündü¹⁶. Kumaş imalatı, 1492'de İspanya'dan sürülünce Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden İspanyol Yahudilerinin elindeydi¹⁷. Ya vergi olarak ya da Osmanlı hükümeti tarafından belirlenen bir fiyat karşılığında yeniçeri uniformaları için kumaş üretiyorlardı. Ayrıca Osmanlı pazarına orta kalitede yünlü kumaş temin ediyorlardı; daha pahalı kumaş türleri ise Avrupa'dan ithal ediliyordu. Bu sanayi XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca serbest piyasadaki yünlü kumaş artışları sayesinde zenginleşti¹⁸.

Selanik aynı zamanda hububat, tütün ve pamuk ihracatıyla imparatorluğun en önemli ihraç limanı durumuna gelmişti¹⁹. Öyle ki 1720–1770 döneminde Selanik limanının ticaret hacmi % 400'lük bir artış göstermişti²⁰.

Bahse konu yüzyılda ekonomi açısından ele alınması gereken bir konu da Makedonya'daki maden yataklarının işlenmesidir. Osmanlı döneminden önce, Makedonya'da mevcut olan iki devlet sınırı Bizans ve Sırbistan arasında bölünen madenler ve benzeri üretim imalathaneleri dar alanlara sıkışıp kalmışken, Osmanlı Devleti bunlara el koymayıp, üretim kapasitelerinin geliştirilmesi için teşvik faktörleri sağladı. Bunlar özel teşebbüse bırakılarak, bütün Makedonya coğrafyasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından gelen yatırımcılar sayesinde gittikçe gelişti²¹.

¹⁵ Mehmet Genç; "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayisi", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s.233.

¹⁶ Muzaffer Tufan; Osmanlı Döneminde Makedonya'da Esnaf ve Ekonomi", **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, (9-10 Mayıs 2002), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 2003, s.426.

¹⁷ Yahudiler, erken dönemde bile Balkan ticaretinde önemli rol oynamışlardı. Sultan II. Bayezid'den (1481-1512) Selanik'te kumaş dokumacılığı imtiyazını alan Seferad Yahudiler, Makedon, Bulgar ve Arnavut yün üretiminin beşte birini özel fiyatla satın alma ayrıcalığına sahiplerdi. Fikret Adanır; **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.54.

¹⁸ Faroqhi; **a.g.m.**, s.584.

¹⁹ Pamuk; **a.g.e.**, s.164.

²⁰ N. Svoronos'tan aktarılan bu bilgiye göre Selanik Limanının ticaret hacmi 1700-1718 yıllarında 900.000 kuruş iken 1786-1800 arasında 9.500.000 kuruşa yükselmiştir. Bkz.:Mehmet Genç; "18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s. 155,174.

²¹ Tufan; **a.g.m.**, s. 422.

Madenlerin işletilmesinde iltizam usulünün kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu iltizam işlerinde Rumların ve Slavların oldukça maharetli olduğu anlaşılmaktadır. Bu büyük iltizamların belirlenmesinde etnik, kişisel ya da hizipsel bağlantıların önemini vurgulayan İnalçık, Sultanın sarayı ve çevresindeki nüfuzlu Rum veya dönmelerin, Rum teklif sahiplerini kayırdığını ifade eder²².

Fransız Seyyah Pierre Bellon'un, önemli bir maden yatağına sahip Sidrekapısı (Siderokapsa) ziyaretine de değindiği gezi notlarında, bu maden yatağından önemli miktarlarda gümüş ve altın çıkarıldığını, bunların Osmanlı sultanına düzenli olarak gönderildiğini, her ay Osmanlı sultanına gönderilen madenin değerini 18 bin ila 30 bin düka arasında değiştiğini söylemektedir. Burada Rumlar, Yahudiler, Arnavutlar, Ulahlar, Çerkezler ve Türkler hep birlikte saf halde madeni çıkarabilmek için birlikte çalışırlar. Yaklaşık beşyüz altıyüz ocak bulunan Sidrekapısı madeninde kişisel kazanç için çalıştırılan tek bir ocak bulunmaz. Bellon'un yazdıklarına göre Sidrekapısı madeninde günde 6000 den fazla kişi çalışmaktadır²³. Madende çalışan Müslüman ve Hıristiyanlar devlet korumasındadırlar²⁴.

Makedonya'da diğer önemli maden işletmesi de Kratova (Kratovo)'dır. Buradan çıkarılan gümüş, Üsküp şehir merkezindeki darphanede işlenmekteydi. Buradaki gümüş madenleri, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında önemli bir yer tutmaktaydı. Nitekim Hadidi eserinde;

“...Karatova gümüş ma'denlerini
Cevâhir toptolu mahzenlerini,
Ne denlü varsa ma'den Lâz eli'nden
....
Ne ma'den nice sâyir mülk alındı...²⁵

diyerek madenlerin önemini vurgulamıştı. Osmanlı yönetim mekanizması yerleşir yerleşmez maden hakkında bir düzenlemeye gidildi²⁶.

Madenciler vergilerden -özellikle avarızdan- muaf tutulma karşılığında merkezi hükümete hizmet verirlerdi²⁷. Osmanlı yönetimi, bu şekilde hizmet eden, madenci ve

²² Halil İnalçık; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.I, Çev.: H. Berktaş, Eren Yay., İstanbul 2000, s.266-267.

²³ Alexander Stojanovski; “The Character and the Influence of the Otoman Rule in Yugoslav Countries in the 15th and 16th Centuries, with Special Reference to Macedonia”, s.99-100.

²⁴ 1761 tarihinde Siroz kazasında bulunan Sidrekapısı madeninde çalışan Hıristiyan ve Müslüman kömürkeş ameleler meclis-i şer'e gidip düzeni bozup kendilerini taciz eden bazı kimselerden şikayetçi olmuşlar, davanın sonucunda şikayete konu olan kimseler sürgün cezası almışlardır. B.O.A., C. ZB 3310.

²⁵ Hadidi; **Tevarih-i Al-i Osman**, Haz.: N.Öztürk, İstanbul 1991, s.108.

²⁶ Alexander Stojanovski; “The Character and the Influence of the Otoman Rule in Yugoslav Countries in the 15th and 16th Centuries, with Special Reference to Macedonia”,s. 100.

amelelerin ehl-i örf tarafından rahatsız edilmemelerini sağlamak için bölge yöneticileri uyarmakta idi²⁸.

Makedonya’da çok önemli miktarda nitrojen, azot ve fosfor yatakları da vardı. Azot en çok Üsküp’te çıkarılmaktaydı. Aynı şekilde Üsküp’e bağlı Dolne Solne köyünde kuartz madeni vardı. Üsküp şehrinin doğusunda Kaplan köyünde kükürtlü bir kaplıca ile Pağaroşa köyünde önemli mermer yatakları bulunmaktadır²⁹.

Selanik’te Osmanlı ordusu için üretim yapan baruthane, özellikle Ohri kazasından çıkarılan kükürt³⁰ ile çalışıyordu. Barut yapımında kullanılan güherçile ise Üsküp, Filibe, Pazarcık, Selanik, Siroz, Yenice, İştıp, Köprülü, Koçana, Avrethisarı, Ağustos, Vodine’den ikmal edilmekte idi³¹. Osmanlı yönetimi, ikmalin kusursuz ve üretimin kesintisiz gerçekleşmesi için güherçile temini konusunda pek çok emirname göndermiştir³². Barut üreten işçiler gibi baruthanede çalışan diğer reaya da tekâlif-i şakadan muaf tutulmakta idi³³. Ancak devletin aldığı her türlü önleme rağmen XVIII. yüzyılın sonunda Selanik Baruthanesi kapatılmıştır. Bunun nedeni, Azadlı Baruthanesi’nin kurulması ile Selanik Baruthanesi’nin yeterli kalitede ürün verememesidir³⁴.

Makedonya’nın iktisadî durumu aynı zamanda sosyal yapısının anlaşılması için de önemlidir. Konumuz açısından önemli olan, üretilen malların cinsleri, üretim miktarı, üretim şartlarından ziyade iktisadî durumun sosyal ve kültürel yapıya etkileridir. Bu noktada ele alınması gereken konular, zanaat ve loncaların gelişimi ile XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Ortodoks tacirlerin uluslar arası ticarete önemli yol kat etmeleridir. Panayırlar, batılı tüccarlar ile Osmanlı tüccarlarının buluşma noktası konumunda idi. Ortodoks tüccarların Osmanlı

²⁷ Faroqhi; **a.g.m.**, s.661.Madenler ve Osmanlı yönetimin madenler hakkındaki hukukî düzenlemeleri için ayrıntılı olarak bkz.: Fahrettin Tızlak; “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **Osmanlı**, c.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999,ss.312-321.

²⁸ B.O.A., C.ASK. 10672.

²⁹ İnbaşı; **a.g.e.**, s.229.

³⁰ Kükürt Barut içinde birleştirici olarak kullanılmakta olup Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında kükürt nadir bulunmaktadır. Ohri dışında Makedonya’da Selanik ve Görice’de de kükürt çıkarılmaktadır. Zafer Gölen; “Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Maruthâne-i Amire”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, c. X,Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.138.

³¹ B.O.A., C.ASK. 38510; B.O.A., C.ASK. 38391; B.O.A., C.ASK. 12600; B.O.A., C.ASK. 33958; B.O.A., C.ASK. 25187; B.O.A., C.EV. 22460.

³² Osmanlı yönetimi baruthanenin ihtiyacı olan güherçilenin hiçbir surette dışarı satılmaması, göndermekle yükümlü oldukları güherçileyi eksik ya da belirlenen süreden geç gönderen kazalara uyarı gibi yollara başvurmuştur. B.O.A., C. ASK. 34044; B.O.A., C.ASK. 12600; B.O.A., C.ASK. 33958; B.O.A., C.ASK. 34044.

³³ 1776 tarihinde ehl-i örfte, Selanik’in Gerdebur karyesi ahalisinin reayasını, Selanik Barythanesinin su yollarını tamir etmek için görevlendirilmiş olduklarından tekalif-i şakadan muaf oldukları anımsatılarak bu reayadan herhangi şekilde yiyecek vesaire talep etmemeleri konusunda uyarılmışlardı. Bkz. B.O.A., C. ASK 36913.

³⁴ Birol Çetin; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayi 1700-1900**, Kültür Bakanlığı Yay., 2001, s.100-102.

ülkesi dışına çıkıp, Avrupa şehirlerinde kurdukları ticarî ve sonrasında sosyal bağlar ile Makedonya'nın yüzü ilk defa Batıya döndü.

3.2.1. Zanaatlar ve Lonca Sistemi

Osmanlı idaresinin ilk yıllarından itibaren Makedonya'da çeşitli sosyo-ekonomik değişimler gerçekleşmiştir. Bizans ve Sırp derebeyleri tarafından sayısız haksızlıklara uğrayan köylüler, Osmanlı idaresinde topraklarında hayatlarını güvencede sürdürmeye başladılar. Makedonya, Osmanlı ordusunun Batı'ya doğru yapacağı fetihler için bir başlangıç noktası olduğundan dolayı Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını karşılayacak araç ve gereçler Makedonya'nın değişik şehirlerinde, buraya Anadolu'dan getirilen ustalar tarafından imal ediliyordu. Bu ihtiyaç aynı zamanda Makedonya'da çeşitli zanaatların gelişmesine de sebep olmuştur. Örneğin; Kalkandelen (Tetovo) Osmanlı ordusuna silah hazırlayan bir merkezdi.

Osmanlıların gelişiyle, o zamana kadar bilinmeyen yepyeni zanaatlar da gelişmeye başladı, mevcut olan birçok zanaatlar rollerini hatta terimlerini bile değiştirmeye yüz tutmuştu³⁵. Daha önceleri feodal lordların istekleri üzerine yapılmak zorunda olunan kuyumculuk, Osmanlılar döneminde farklı bir sektör haline geldi. XV. yüzyıldan sonra mücevher süslemeleri ve araç-gereç yapımında doğu etkisi hissedilmeye başladı. XVI. yüzyıla gelindiğinde elişçiliğinde büyük gelişmeler yaşandığını vakıf kayıtlarından öğrenmek mümkündür. Üsküp ve Manastır gibi büyük şehirlerde 30 çeşit elişçiliğinin yapıldığı da aynı kayıtlardan bilinmektedir³⁶.

Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bütün topraklarda demir-döküm, tekstil ve deri işleriyle uğraşan zanaatlar üretim ve kalitede zirveye ulaşmıştı. Zanaatların ve esnaf dükkânlarının sayısı, ham maddelerin durumuyla, şehrin büyüklüğü ile şehir dolaylarındaki yerlerin verimliliğiyle, hatta ihracat imkânlarıyla doğru orantılıydı. Ünlü seyyah Evliya Çelebi, Makedonya bölgesinde gezdiği pek çok yerin zanaatkârlarından, her şehirde bulunan dükkân sayısından ayrıntılı bir şekilde bahseder. Siroz şehrinin 2000 dükkânı bulunmaktadır ve Evliya Çelebi'ye göre halkı ticaretle uğraştığından oldukça zengindir. Selanik'teki dükkân

³⁵ Hasan Kaleşi; "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti" II, **Çevren**, Yıl: IV., No: 9, ss.13-36, Mart 1976, s.26.

³⁶ Hasan Kaleşi; "Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century", **Otoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries**, s.374.

sayısı ise 4400'dür. Resne'de kök boya imalatının yapıldığını da anlatan Evliya Çelebi dokumacılık yapan pek çok yerle birlikte Usturumca'nın da adını verir³⁷.

Makedonya'da metal işleriyle başlıca şu zanaatkârlar uğraşıyorlardı: demirciler, çilingirler, tornacılar, nalçacılar, kılıççılar, bıçakçılar, kazancılar, kalaycılar, çancılar, tenekeçiler, kuyumcular, tüfekçiler ve daha geçlerde saatçiler. Terziler, mutafçılar, bezciler, keçeciler, kazazlar, abacılar, yorgancılar vb. dokuma işleriyle ilgilenirlerdi. Dericilik işleriyle ise sepiciler, saraçlar, çizmeciler, pabuççular, kunduracılar, kürkçüler ve sair zanaatkarlar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Keza, yiyecek ve içecek maddelerini tedarik etme zanaatları da oldukça kabarıktır: Helvacılar, bozacılar, salepçiler, kahveciler, kasaplar, aşçılar; ondan sonra muhtelif hizmetlerle iştigal eden bir çok zanaatçılar, mesela taşçılar, doğramacılar, oymacılar, boyacılar ve sair³⁸.

Bazı şehirler belirli zanaatlarla ünlenmiştir. Örneğin Üsküp, Manastır ve Ohri'de dericilik o derece gelişmiştir ki Makedonya bölgesi bu sayede Avrupa pazarında da pay sahibi olmuştur. El işlemeciliğinde Osmanlı yetkililerinin kontrolü vardır. Zanaatkârlar İslamiyet'in insan ve hayvan figürlerine bakışı nedeniyle zanaatkârlar bitki ve geometrik şekillerde ustalıklarını en üst seviyede sergileme imkânı bulmuşlardır³⁹.

XVIII. yüzyılın büyük bir bölümünde Anadolu ve Balkanlar'ı etkisi altına alan genel iktisadi genişleme ve canlılık kentlerdeki zanaatlar üretimini de etkilemiş, örneğin pamuklu ve yünlü dokumacılık dallarında pek çok kentte üretim arttırmış, yeni imalathaneler kurulmuştur⁴⁰. Bunda İngiliz dokuma fabrikalarına gönderilmek üzere üretilen pamuklu ipliğin önemini vurgulamak gerekir⁴¹.

Zanaatkârlar, kendi iç kurallarının yer aldığı organizasyonlara sahiptiler. Bir zanaatkârın diğeri ile ilişkisi, üretim koşulları, bir zanaatkârın ne zaman, nerede, hangi koşullarda dükkân açabileceği belirli kurallara bağlı idi. Merkezî yönetim bu kuralların işlerliğini kaybetmemesi için çaba sarf etmekte idi. Ayrıca esnaf ve üretimin zarar görmemesini sağlayacak tedbirler de İmparatorluk yönetimi tarafından alınmaktaydı. XVIII.

³⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.57, 63, 72, 331,336-337.

³⁸ Hasan Kaleşi; "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti" II, **Çevren**, Yıl: IV., No: 9, ss.13-36, Mart 1976, s.26-27.

³⁹ Kaleşi; "Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century", s.375-376.

⁴⁰ Pamuk; **a.g.e.**, s.160.

⁴¹ Suraiya Faroqhi; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev.: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2005, s.246.

yüzyılın sonunda Selanik'te perakende satış yapmaya başlayan boyacı dükkânları türeyince devlet bu duruma müdahale etmiş, bu şekilde boyacı ve basmacı esnafının eski usule riayet ederek toplu bir mahalde ticaretlerini sürdürmeleri için açılan perakende dükkânların kapatılması sağlanmıştır⁴². Manastır'da ise 1776 tarihinde kesilen koyunların ve keçilerin derileri devletin belirlediği fiyatla yerli esnafa satmak yerine fazla fiyat verenlere satılmasından dolayı yerli esnafın çektiği sıkıntının önüne geçilerek bu derilerin dışarı hiçbir suretle çıkartılmaması ve yerli esnafa satılması yönünde karar verilmişti⁴³. Zaman zaman da esnaf loncaları arasında meydana gelen kavgalarda 1770 tarihinde Selanik'teki abacı ve kebeci esnafı ile peştemalcılar arasında çıkan kavga örneğindeki gibi arabulucu rol üstlenerek hilaf-ı şer hareket edilmemesi üzerinde titizlikle durmuştur⁴⁴.

Lonca olarak isimlendirilen bu organizasyonlar, XVII. yüzyıldan itibaren her büyük şehirde nüfusun neredeyse tamamını kapsayarak bütünsel bir sistem tarzını almıştı. XVII. ve XVIII. yüzyıl loncaları tarihçiler arasında çok uzun zamandır kötü bir üne sahiptir. Loncalar bu dönemde ekonomik bir geri kalmışlığın simgesi halinde idiler. Ancak son yıllarda bu görüş değişmeye başlamıştır. XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başında Bulgarların özellikle Filibe yöresinde ucuz yünlü kumaş üretimine girerek küçük ölçekli bir fabrika kurmaları bu görüşün değişmesine neden olan örneklerden sadece biridir. Bu endüstriyel gelişmeye paralel başarılı esnaf, loncalardan ayrılmak yerine lonca yönetimlerinin başına geçerek bu mevkileri denetim amaçlı kullanmaya başladılar.⁴⁵

Esnaf loncalarının en önemli görevleri malın kalitesini daima yüksek tutmak ve standart satışı temin etmektir. Bunun yanı sıra, kalifiye işçi yetişmesi, iş ve ticaret ahlakının korunması, işçinin himayesi, belirli bir süre zarfında müstakil sermaye sahibi olması, üretilen malın, alıcıların eline en kısa yoldan geçmesi, karaborsanın önlenmesi, malın değerlendirilmesi ve bu değerini koruması da loncaların gördüğü işlerdendir. Kendilerine has adet ve ananeleri vardı ve bunlara titizlikle riayet ederlerdi⁴⁶.

Loncaların yoğun İslamî işlev ve sembolizmine rağmen, çok az lonca farklı dinden olan kişileri üyeliğe almamıştır. Özellikle şehirlerde, birçok lonca üyelerinin dinleri

⁴² B.O.A., C.İKTS. 1137.

⁴³ B.O.A., C. İKTS. 1300.

⁴⁴ B.O.A., C.BLD 7428.

⁴⁵ Suraiya Faroqhi; **Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Çev.: G.Ç. Güven, Ö. Türesay, YKY Yay., İstanbul 2003, s.133-134.

⁴⁶ Tufan; **a.g.m.**, s.423.

birbirinden farklıydı⁴⁷. Avrupa'daki bazı loncalar, bazı Hıristiyan gruplara bile kapalı iken, İslam dünyasındakiler Müslümanların yanı sıra Hıristiyan ve Yahudilere de açıktır. Hatta bazı loncalarda gayrimüslim hâkimiyeti gözle görülür⁴⁸. Anlaşıldığı gibi Osmanlı esnafı, Avrupalı meslektaşlarının bağlı olduğu sistemden çok daha eşitlikçi ve adil bir sisteme sahipti. Osmanlı loncalarında da bir hiyerarşi mevcuttu. Sırasıyla çıraklıktan başlayan, eğitim sonucu kalfalığa yükselme ve nihayet hiyerarşinin en üst basamağı olan ustalığa terfi etmek lonca kuralları çerçevesinde gerçekleşmekteydi⁴⁹.

Hıristiyanlar ve Yahudiler, loncadaki dinî yaşama zorlanmadan uyum sağlayabiliyorlardı. Müslüman ustaların yanında çıraklığa başlayanlar kendi dinlerinin gereklerini yerine getirebiliyorlardı. Loncaya giriş törenlerine Hıristiyan adaylar İncil'den dualar okurken, Müslümanlar İslamî kurallara uygun yemin ediyorlar, Yahudiler ise On Emir'i okuyorlardı⁵⁰. Öte yandan bazı loncaların Müslümanların tekelinde olan silah yapımı gibi etnik ve dinî yönden homojenliğe sahip olduklarını da belirtmek gerekir⁵¹.

Osmanlı İmparatorluğu, tebaasından bir hizmet isteminde bulunduğu bu zor yolu ile elde etmekten çekinmemekteydi. Ancak karşılığını almadan ya da vermeden de hiçbir zaman hizmet isteminde bulunmazdı. Tebaa açısından bu emir ve siparişlerin yerine getirilmesi mutlaka bir angarya olmayabiliyordu. Çünkü usulü dairesinde yerine getirilen bir görev, pek çok örnekte görüldüğü gibi, tebaa için kemikleşmiş bir ayrıcalık haline gelebiliyordu⁵². Tıpkı Selanik'te yünlü giysilerin üretiminin tamamen Yahudilerin elinde olması örneğinde olduğu gibi. Giysilerin üretimi için gerekli yünün satın alınması öncelikle bu Yahudilerin tekelinde idi⁵³. Onlar için gerekli olan yün, temin edilmedikçe dışarıya satımı yasaklanmıştı. 1765 tarihinde Selanik Yahudileri, yeniçerilerin çukalarını dokumak için gerekli yünü bulamadıklarından şikayet etmişler ve devlet Yahudilerin bu ihtiyaçlarının karşılanmasına kadar yapağının ihraç edilmesini yasaklamıştır⁵⁴. Anlaşılan Osmanlı yönetimi bu tekel elinden geldiği ölçüde korumaya özen göstermiştir. Zaman zaman Müslümanların

⁴⁷ Örneğin bıçakçılık, bakırcılık gibi zanaatlar hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından yapılırdı.bkz.: Kaleşi; "Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century", s.375.

⁴⁸ Timur Kuran; "Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslamî Etkiler", ", **Osmanlı**, c.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.99.

⁴⁹ Zvi Yehuda Hershlag; **Introduction of the Modern Economic History of the Middle East**, E.J Brill, Leiden 1980, s.20-21.

⁵⁰ Kuran; **a.g.m.**, s.99.

⁵¹ Kaleşi; "Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century", s.375.

⁵² Michael Palairot; **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, Çev.: Ayşe Edirne, Sabancı Ün. Yay., İstanbul 2000, s.88-89.

⁵³ B.O.A., C.ASK 2542.

⁵⁴ B.O.A, C. ASK 9739.

bile, Yahudilerin ihtiyacı olan miktar oranında yünü bölgeden çekmeden, bölgeden yün almaları kesinlikle yasaklanmıştır⁵⁵.

Her yörenin kendi özelliklerine göre ayân, yerel ticaretle, uzun mesafeli hatta ülkelerarası ticaretle ve tefecilikle uğraşmakta, daha sınırlı ölçülerde de loncalar çerçevesinde örgütlenen imalat faaliyetlerine yatırım yapmakta, tezgah satın alıp dükkan işletmekteydi. Ayânın yatırım yaptığı alanlardan biri de tarımdı. Zaman içinde kimi ayân, miri toprakların fiili mülkiyetini eline geçirmiş, çiftlikler oluşturmuş ve bu toprakları işleyen köylülerden, devlet adına topladığı oşur ve diğer vergilere ek olarak, toprak kirası talep eder duruma gelmişti. Ancak ayânın fiili toprak mülkiyeti ve çiftlikler sayesinde sağladığı gelirler, devlet adına vergi toplayabilme ayrıcalığının yarattığı olanaklar yanında sınırlı kalıyordu. Bir başka deyişle, ayânın iktisadi faaliyetleri esas olarak var olan yapılar çerçevesinde kalmakla, bu yapıları dönüştürmeye yönelmemekteydi⁵⁶.

XVII. yüzyılda merkezi devletin gücünün gerilemesi ile birlikte, özellikle taşra kentlerinde devletin loncalar üzerindeki denetimi ve devletin lonca yönetimine sağladığı destek kaybolmaya başladı. Bu durumda üyelerin faaliyetlerini denetlemeyi amaçlayan lonca kurallarının da gevşediği hatta bir bölümünün geçerliliklerini tümüyle yitirdikleri, loncalara bağlı büyüklü küçüklü üretim birimlerinin ya da imalathanelerin lonca denetiminden daha özerk bir biçimde çalışmaya başladıkları tahmin edilebilir⁵⁷.

Sonuç olarak Osmanlı iktisat sisteminin dayandığı temel ilkelere uygun düşen bir yapı olarak bu esnaf örgütlenmeleri XVIII. yüzyılın sonuna kadar hâkim örgütlenme biçimi olarak kaldı. Bu örgütlerin bünyesi içinde farklılaşma, yüzyılın başı ile sonu arasında çok fazla değişime uğramadı. Aynı iş kolundaki en fakir usta ile en zengin usta arasındaki farklılaşma genellikle 1/4 ile 1/7 oranında kaldı. İşyeri büyüklükleri ise yaklaşık 5-20 işçi arasındaydı⁵⁸.

3.2.2. Makedonya’da Panayırlar

Osmanlı ticaret dünyası, provizyonizm ve fiskalizm prensiplerinden kaynaklanan nedenlerle Osmanlı yönetim mekanizması tarafından sürekli korunarak desteklenmiştir. Bu destek, yazılı hukukî ve idarî desteğin ötesinde önemli alt yapı yatırımları ile de beslenmiştir.

⁵⁵ Nicolai Todorov; **The Balkan City 1400-1900**, University of Washington Press, Seattle 1983, s.123-124.

⁵⁶ Pamuk; **a.g.e.**, s.143-144.

⁵⁷ Pamuk; **a.g.e.**, s.161.

⁵⁸ Mehmet Genç; “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayisi”, s.235.

Bu destek bazıları günümüze kadar ulaşan hanlar, köprüler, bedestanlar ile oldukça net ortaya çıkmaktadır⁵⁹. XVII. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de gezdiği şehirlere ait ticarî yapılar hakkında önemli kayıtlar mevcuttur⁶⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret, sadece şehirlerarasında bu işi yapan tüccar ile sınırlı değildi. Bunun dışında da ticaret yapılan mekânlar bulunmaktaydı. Ticaretin yapıldığı bu mekânları malların cinsleri ile buldukları bölgelere göre hafta pazarları, panayırlar ve büyük ticaret şehirleri olarak ayırmak mümkündür⁶¹.

Osmanlı idarecilerinin iktisadi hayata müdahale prensibi, halkın refah ve saadetinden çok mali düşüncelerden kaynaklanmıştı. Osmanlı ticaret hayatında önemli bir yere sahip olan panayır organizasyonları, XVIII. yüzyılda serbest ticaretin gerçekleştiği ve devlet müdahalesinin yapıcı olarak kullanıldığı ticari alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁶².

XVI. yüzyıl ortalarından önce Osmanlı İmparatorluğu'nda kazalarda genellikle sadece birer pazar görüyoruz. Bu pazarlar vergi tahsil sisteminin pürüzsüz bir şekilde işleminde hayati önem taşımış olmalıdır. Köylülerin bazı vergileri nakden ödemesi gerekiyordu; tımar sahiplerinin de at ve silah almak için topladıkları tahılın bir kısmını satmaları gerekliydi. Fakat 1560'lardan itibaren özellikle daha önemli ticaret yolları üzerinde bulunan yerleşimlerdeki, aynı zamanda da bölgelerarası alışveriş sistemlerine uyumları nispeten zayıf olan eyaletlerdeki köy pazarlarının sayısı çoğaldı. Vakıfların bu tür köy pazarlarının dükkân ve ambarlarına yaptıkları yatırımlar da yerel ticaretin canlılığına işaret etmekteydi⁶³.

Örneğin Makedonya'da pazar ekonomisi daha XVI. yüzyılda oldukça gelişmiştir. Kratova pazarında satılan mallar arasında ipek, takke, gömlek, keten, kürk, ayakkabı, kereste, kalas, sandık, bal, un, koyun, kuzu, keçi, sığır, demir, oksit, kurşun, peynir, ıspanak, üzüm, sabun, kestane, yemiş, kabak, kuruyemiş, kavun, pirinç, soğan, sarımsak, salatalık, lahana, yumurta, tuz, pamuk, balmumu, nehir balığı, Ohri balığı, kaşkaval peyniri, yük hayvanı, sazan balığı, mersin balığı, bitkisel yağ gibi pek çok kalem mevcuttur⁶⁴.

⁵⁹ Mehmet Genç; "15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde İç ve Dış Ticaret", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi", Ötüken Yay., İstanbul 2007, s.206.

⁶⁰ Selanik, Demirhisar, Siroz, Yenice-i Vardar Evliya Çelebinin dikkat çektiği, ticaret ehlinin bol olduğu Makedonya şehirlerindedir. Bkz.: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s.57,63,72.

⁶¹ Ziya Kazıcı; **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yay., İstanbul 2003, s.105.

⁶² Ömer Şen; **Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)**, Eren Yay., İst. 1996, s.9.

⁶³ Faroqhi; **a.g.m.**, s.616.

⁶⁴ Alexander Stojanovski; "The Character and the Influence of the Otoman Rule in Yugoslav Countries in the 15th and 16th Centuries, with Special Reference to Macedonia", s.101.

Klasik devir Osmanlı panayırları ise yoğun olarak Rumeli’de toplanmaktadır. Bu dönemde Anadolu’da kurulan büyük bir panayıra rastlanmamaktadır. XVIII. ve XIX. yüzyıla ait Osmanlı belgelerinde; bazı panayırların “kadimden berû” yani başlangıcı belli olmayan zamanlardan itibaren kurulduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca, Rumeli’deki panayırların çoğunun gayrimüslim toplulukların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ikamesi, bu organizasyonların Bizans menşeli olabileceği görüşünün ağırlık kazanmasına sebep olmaktadır. Osmanlı idarecilerinin fethettikleri bölgelerde rastladıkları bu tür organizasyonları silip atmak yerine yeniden canlandırdıkları ve idamesi için çeşitli girişimlerde bulduklarını söylemek mümkündür⁶⁵. Panayırların çoğu XVI. yüzyıl sonunda, bazen yerel kilisenin koruyucu azizinin yortusu münasebetiyle insanları bir araya getiren mütevazı buluşmalar şeklinde zaten yapılmaktaydı⁶⁶. Panayırların toplumsal kültürün içindeki önemlerini ve inanışlar tarihinde ve araziler tarihindeki köklerinin derinliğini de göz ardı etmemek gerekir. Yunancadan pan aghios (çok sayıda aziz) gelen bu kelime, Türkçe’de panayır; Almanca’da Jahrmarkt, Vlah dilinde jarmarok olarak kullanılır. Bazı durumlarda araziler, bazı durumda ise tarihler ve dini olaylar rastlaşmıştır. Sistemin zayıflığının bir işareti ya da tam tersine, özel olmasının kendine özgü ve güçlendirici faktörü olarak panayırlar, kent kültürünün ve kent ile kırsal bölgeler arasındaki ilişkilerin bütünleyici öğeleridir⁶⁷.

XVII. yüzyılda, Sadrazam Rüstem Paşa ve Sultan I. Ahmed gibi büyük dini vakıflara hamilik eden kişiler, bu panayırları gelir getiren kalemler olarak kendi vakıflarına ilhak eder oldular. Bu durum, o sırada panayırların bir kısmının, özellikle de Teselya’nın Maşkolur yerleşmesinde kurulan ünlü çarşının yüksek bir refah düzeyine ulaşmış olduğunu gösterir. Aralarında bazıları sabit satış kulübeleri ve alanı çevreleyen duvarlarıyla daha gösterişli ve ayrıntılı bir şekilde yapılan panayır yerlerinin inşa edilmesi buralara katılan tüccar sayısının artmasına da yardımcı olmuştur⁶⁸.

Birçok panayır bölgelerarası ticaret ağlarının birer parçasıydı. 1560’lar ve 1570’lerde Anadolu halı ve kilimleri Maşkolur’da ticareti yapılan mallar arasında kaydedilmiştir. Bu alışverişlerin XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başının belirsizlik taşıyan koşullarında devam edip etmediği belli değildir. 1650’den sonra ise bölgedeki panayırlara ilişkin kaynak bulmak giderek zorlaşır. XVII. yüzyılın bir noktasında panayırların iç ticaretin kavşak noktaları olma

⁶⁵ Şen; **a.g.e.**, s.9.

⁶⁶ Faroqhi; **a.g.m.**, s.616.

⁶⁷ Cerasi; **a.g.e.**, s.62.

⁶⁸ Faroqhi; **a.g.m.**, s.616.

işlevi geriledi ve XVIII. yüzyıl içinde yeniden canlandırıldıklarında daha çok ithal edilen mamul maddelerin dağılım ağı işlevi gördüler⁶⁹.

Osmanlı İmparatorluğu bu organizasyonları devam ettirmesinin yanı sıra, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ticarî hayatın canlanması ile birlikte, yeni panayırlar kurma yoluna da gitmişti. XIX. yüzyılın başlangıcından itibaren yeni adlar altında yeni panayırların kurulması ile birlikte özellikle Rumeli'deki yeni panayır alanları arasında girift bir yapı oluşturulmuştu. XVIII. yüzyılın durağan ve pasif görünümlü panayırların yerini, XIX. yüzyılda aktif, mal ve işlem hacmi yüksek panayırlar almıştı. Bu yüzyılda yeni panayırların ikame edilmesi talebi sivil halk tarafından gelmekteydi. Devlet gerekli araştırmalardan sonra açılması için “ruhsat” veriyordu⁷⁰.

Balkan panayırları, gelişiminin erken safhalarında, Avrupalı tüccarların dikkatlerini çok fazla çekmemişti; araştırmacılar da bu döneme karşı ilgisiz kalmışlardır. Buna rağmen Osmanlı arşiv kaynakları kısmen bu boşluğun doldurulmasına izin vermektedir. XVIII. yüzyıla ait arşiv belgelerindeki ferman, tahrir ve vakıf kayıtlarına göre Köstendil'e bağlı Ustrumca'da Dolyan Panayırı⁷¹, ile Huprişte yakınında Doçin yerleşiminde tanınmış bir panayır bulunmaktadır. Selanik'e bağlı Karaferye'ye ait birçok panayırdan bahsedilmiştir. Bunlardan biri Karaferye'nin içinde kurulan Katarina Panayırı idi. Ayrıca tuz ocağı yakınlarında Çitroz yada Kitroz diye bilinen yerde de bir panayır bulunmaktaydı⁷².

Ohri'deki Usturuga kasabası da bir panayıra ev sahipliği yapıyordu. Evliya Çelebi'nin dediğine göre bu panayır senede bir defa ve on gün süre ile açık olan bu panayırdaki yaklaşık kırk elli bin kişi toplanmaktadır. Dolyan Panayırı ise Evliya Çelebi'nin ayrıntılı olarak anlattığı bir panayırdır. “...Ustrumca kazası hududunda bir mesîregah dirahistân-ı çerâgâh fezâ-i lâlezârda ve bir düz vâsi' mahsuldar murgzâr zam. Onda kal'a misal dörd tarafı porta kapulu hân-ı azîm gibi tahtânîve fevkânî müte'addid kârgîr binalı odaları va sadranç nakşı tarh olmuş tarîk-i âmlarının yemîn ü yesârlarında cümle binden mütecavîz dükkânlı serâpâ kiremitli ma'mur âbâdân bir panayır yeridir...” diyerek başladığı anlatımına ayrıntıya girerek devam eder. Yılda bir kere kiraz mevsiminde açılan bu panayıra dünyanın her bir köşesinden binlerce tüccar gelir. Büyük İskender'in ordusuna benzettiği kalabalık ve kuş

⁶⁹ Faroqhi; a.g.m, s.616.

⁷⁰ Şen; a.g.e, s.9-10.

⁷¹ B.O.A., C.İKTS. 504; B.O.A., C.ML. 5016.

⁷² Suraiya Faroqhi; **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Çev.: Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay., İstanbul 2006, s.161-162.

sütünün bile eksik olmadığı ticarî ürünlerden bahseder. 40 gün açık kalan Dolyan panayırında⁷³ Serez şehri mollası ve yeniçeriler tarafından asayişin sağlandığını anlatır⁷⁴.

Panayırlarda asayiş ve güvenliğin sağlanması Osmanlı yönetimi için çok önemli bir konu idi. Zira, limanlardan iç kısımlara doğru yol alan kervanların beslediği büyük panayırlarda, çok geniş bir iç bölgeden oluşan tüccarların varlığıyla yoğun bir ticaret ortamı gelişmişti. Yollar ve trafik, Osmanlı yönetimi tarafından iki, üç ve hatta dört hafta için korunur ve güvenlik garanti edilirdi⁷⁵. Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında güvenliğin sağlanabilmesi için merkezî yönetimden pek çok emir gönderilmiştir. 1799'da İslimye'de kurulacak olan panayıra gelen bezirgânlara yollarda saldırılmaması için önlem alınması istenirken⁷⁶, 1801'de Silistre Valisi Vezir Musa Paşa'ya yine İslimye panayırına gidecek tüccarın yollarda emniyet ve güvenliklerinin sağlanması konusunda dikkatli olması bildirilmiştir⁷⁷. Osmanlı yönetimi güvenliği sağlamak için kendi kuvvetini ve yerel idarecileri kullandığı gibi bölgenin ayânına da başvuruyordu. Yine 1801 yılı içinde dağlı eşkiyasının Uzuncaabad panayırına giden tüccarlara saldırdığı, bu dağlı eşkiyasının yakalanması için görevlendirilen Gümülciye ayânının beraberindeki kuvvetle orduya sevk olmasının imkânsız olduğu beyan edilmişti⁷⁸. Manastır'a bağlı Malovišta köyünden bir takım eşkiya 1729 yılında İşkodra'dan gelen Hacı Halil'in kervanına sadırmışlar ve Hacı Halil'i öldürmüşlerdi⁷⁹.

Aynı yıl Osmanlı hükümeti Üsküp, Köprülü, Tikveş, Pirlepe, Manastır, Florina, Cumapazarı, Eğribucak, Çarşamba, Serfice kadılarına buyruldu göndererek Dolyan Panayırına gidecek tüccarların sağlıklı geçebilmeleri için yol güzergahının emniyet altına alınması gerektiğini bildirmişti⁸⁰.

Devletin dikkat çektiği bir konu da panayırlara giden zimmî tüccarın vergi toplayıcıları tarafından rahatsız edilmemeleridir⁸¹. Zimmi tüccarlardan bir kısmı ise, topladıkları altın ve gümüşleri İstanbul Darphanesine getirmekte olan Yahudi ve diğer gayrimüslim tüccarlar için de özel güvenlik önlemleri alınmakta idi⁸². Sadece mübayaacı

⁷³ Bu süre Osmanlı Arşivinden elde edilen bilgi ile de örtüşmektedir. Bkz.: B.O.A. C.ML. 19536. “*Ustorumca kazasının Baneska mevkiinde açılan ve kırk gün devam eden Dolyan panayırının....*”

⁷⁴ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, s.337-338.

⁷⁵ Cerasi; **a.g.e.**, s.62.

⁷⁶ B.O.A., C.İKTS 2039.

⁷⁷ B.O.A., C.İKTS 1291.

⁷⁸ B.O.A., C.AS. 13042.

⁷⁹ Manastır Şer'iyye Sicili, 42. No'lu Defter, S.80, H.1, 2.

⁸⁰ Manastır Şer'iyye Sicili, 42. No'lu Defter, S.86, H.1.

⁸¹ B.O.A., C.DRB. 3113.

⁸² Manastır Şer'iyye Sicili, 44. No'lu Defter, S.25, H.1

zimmiler değil, pek çok zimmi tüccar, devlet yönetimine başvuruyor, çözümün devlet yönetimi tarafından elde edilebileceğine dair inanç taşıyordu⁸³.

Osmanlı yönetimi, panayır organizasyonlarında en ufak bir karmaşa çıkmamasına özen gösteriyordu. Panayırlar arası rekabete izin vermeyen Osmanlı yönetimi, aynı anda iki panayırın birden açılmasını engelleyerek, her bir panayırın ticaret hacminin rekabet nedeniyle daralmasının önüne geçecek tedbirler alıyordu⁸⁴.

Evliya Çelebi Tırhala Sancağı'na bağlı uluslar arası ticaret yapılan Maşkolur panayırından bahsederken irili ufaklı 2000 dükkanın panayırdaki bulunduğunu söyler. 40 gün süre ile açık olan panayırdaki evliya Çelebi'nin dikkatini çeken bir diğer nokta yapılan eğlencelerdir. *“...ve her tarafta çeng ü çeğâne ve def ü tanbur u santur ve çeng ü rebâb u musikârlar çalınub kahvehâne ve meyhâne ve bozahânelerde ve gayri hayme vü bergâhlarda bir hây hûy sâz u söz ü rakkâsân ve mutribân ve kaşmerân ve mukallidân ve meddahânların cümlesiyle her gün her gece Hüseyin Baykara meclisleri olub cemî-i ordu-yı bâzâr niçe kere yüz bin kanâdîl ve meşâ'il ve fânûs u şem'-i asel rîhlar ile çârşû-yı hüsn çerâğân olup şeb-i muzlimleri gûya rûz-ı rûşen olup rûzları rûz-ı nevrûz-ı Hârezmşâhî olup bu tertîb üzre kırk gün kırk gece taraf taraf ve köşe be-köşe zevk u şevkler olur.”*⁸⁵ Anlaşıldığı gibi panayırların cazibesini arttırmak üzere bir eğlence sektörü de oluşturulmuştur. Osmanlı panayırları konusunda kapsamlı bir çalışma yapan Ömer Şen de bu konuya dikkat çeker ve bu sektörde çalışan kimselerden devlet tarafından alınan vergiler hakkında çalışmasında bilgi verir⁸⁶.

Panayır, kurulduğu yerde genellikle önemli bir sosyal faaliyet meydana getirir; o bölgede belli bir işi olmayan birçok insan tarafından da ziyaret edilirdi. Panayırların, şehirleşme düzeyinin düşük olduğu bölgelerde, genellikle, doğrudan mal pazarlamasıyla ilişkili olduğu sıkça ifade edilmiştir⁸⁷.

Tuna boyunca ticaretin gelişmesinin, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, hem imalata yönelik ilerleme açısından hem de burjuva kültürüne ait ev biçimleri, döşemesi ve

⁸³ Manastır Şer'iyye Sicili, 49. No'lu Defter, S.16, H.4. 1743'te Nikola, Sekula ve Trpçe isimli zimmiler, panayırdan dönerken uğradıkları eşkiya saldırısından dolayı İstanbul'a eşkiyanın yakalanması için arzuhal göndermişlerdi.

⁸⁴ Şen; a.g.e, s.17.

⁸⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s.98.

⁸⁶ Şen; a.g.e, s.11.

⁸⁷ Faroqhi; Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı, s.166.

donanımı ile ilgili modellerin aktarımı açısından bölgenin toplumsal kültüründe çok büyük etkisi olacaktı⁸⁸.

3.2.3. Ticaret ve Tüccarlar

Balkan toprakları üzerinde Türk hâkimiyetinin kurulması ve askerî hareketin Orta Avrupa yönünde uzaklaşmasından sonra, Balkan halklarıyla önceden kurduğu geleneksel bağları devam ettiren Raguzalı Cumhuriyeti, tüccarlarının aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatında önemli bir rol oynamaya başlamış, bu arada, kısmen de olsa, Balkan halklarıyla İtalya şehirleri arasında aracılık görevi yapmıştır⁸⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'na gelmesinden önceki dönemle kıyaslandığında Raguzalı tüccarlar, Osmanlıların bölgede yönetimi ele geçirmelerinden memnun kalmışlardı. Zira eskisi gibi bölgede hüküm süren feodal lordların keyfî ve aşırı müdahaleleri ile mücadele etmek zorunda kalmıyorlardı. 1458'den itibaren Osmanlı yönetimine yıllık vergi vermeye başlayan Raguzalı, bu şekilde Osmanlı ülkesinde, Osmanlı koruyuculuğu altında dilediği gibi ticarî faaliyet yapma hakkına da sahip olmuştu⁹⁰.

Raguzalı tüccarlar Osmanlı'nın yeni Balkan eyaletlerinde eskiden olduğu gibi özel koloniler şeklinde teşkilatlanmış olup İtalya ve diğer Akdeniz devletleriyle ticarî ilişkilerini hemen hiç aralıksız olarak sürdürmekte idiler. Bu sıralarda Sırbistan ve Bosna'daki bazı eski ticaret merkezleri yavaş yavaş ortadan kalkmakta idi. Fakat bunlara karşılık Türklere ait askerî ve idarî merkezler civarında yeni ticarî şehirler ortaya çıkmaya başlamıştı. Makedonya'da bu anlamda öne çıkan şehirler Kratova ve Üsküp'tü. Daha sonra Serez, Kostur, Valona, Selanik, Balya Barda, Sakız, Edirne, İstanbul ve İzmir yönünde yayılacak olan Raguzalı ticaretinin en tanınmış merkezlerini de burada zikretmek gerekir⁹¹.

XVI. yüzyılda Raguzalı tüccarları Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret merkezlerinde görmek mümkündür. Sofya, Varna, Belgrad, Temeşvar, Selanik ve İstanbul yoğun olarak buldukları yerlerdendir. Akdeniz üzerindeki hâkimiyete yönelik mücadeleler esnasında Raguzalı'nın tarafsızlığı onun ticarî faaliyetlerdeki pozisyonunu korumasını sağlamıştı. İthalat ve ihracat ürünlerinin türleri, Osmanlı orduları Balkanlara gelmeden önce

⁸⁸ Cerasi; **a.g.e.**, s.62.

⁸⁹ Paskaleva; **a.g.m.**, s.38-39.

⁹⁰ Bariša Krekić; 'The Role of Jews in Dubrovnik', **Viator-Medieval and Renaissance Studies**, Vol.: 4 Ed.: Lynn White Jr., University of California Press 1973, s. 258.

⁹¹ Paskaleva; **a.g.m.**, s.40.

yıllarca aynı kalmıştı. Raguza, Osmanlı İmparatorluğu'na türlü dokuma kumaşlar, baharat, şeker ve zeytin yağı ithal ederken; deri, büyük baş hayvan, bal ve özellikle Makedonya ile çevresinden mısır ihraç ediyordu⁹².

Mal çeşitlerinde Ortaçağ ekonomisinin geleneksel ve standartlaşmış karakteri görüldüğü halde, alış-verişin hacmi konusunda kısıtlı halde verilere dayanılsa bile, özellikle XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı eyaletlerinin tarımsal ürünler ihracatında bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Alış-veriş hacmindeki kaçınılmaz dalgalanmalara rağmen, Balkan eyaletlerinin ticaret bilançosu kâr ile kapanıyordu. İthalat, ihracatı aşmıyordu. Balkanlardaki üretici nüfusun, özellikle elbise ve zanaat malları konusunda kendi günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Raguzalı tüccarların ithal ettikleri malların köylü nüfusuna kıyasla az olan şehir nüfusuna gittiği anlaşılır. Bu sebeple, Balkan eyaletlerinde gelişmiş şehirlerin mevcut olmasına rağmen, Raguza aracılığı ile ithal edilen malları tüketenlerin sayısı çok fazla değildi. Öte yandan Raguza tüccarları, büyük hareket kabiliyetleri ve ekonomik organizasyonları sayesinde, köylülerin üretim fazlalarını, özellikle deri ve yünü sistemli bir şekilde toplamayı başarıyorlardı⁹³.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Raguzalıların Osmanlı Avrupasındaki ticarî hayatı tehlikeye girmeye başladı. Bunun nedeni hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nda değişen şartlarla birlikte Raguza'nın yaşadığı felaketti. 1667'de yaşanan depremde Raguza'nın üçte ikisi yerle bir oldu. Yaklaşık 4000 kişinin bu depremde ölmesi de Raguza'yı zor durumda bıraktı. Avrupa'da gelişen ekonomik ve ticarî değişim, etkisini Raguza üzerinde de gösterdi. Bu durumdan en az zararla çıkmak için Raguzalı tüccarlar Balkanlardaki yatırımlarını geri çekerek İtalyan bankalarına yöneldiler⁹⁴.

Yahudilerin XVI. yüzyılın başlarında Balkanlarda gelişen canlı ticarî faaliyetlerini de bu çerçevede değerlendirmemek Balkanlardaki ticarî faaliyetlerin tam olarak aydınlatılmasında sıkıntıya neden olur. Yahudilerin ticarî faaliyetleri, Raguzalıların, Venediklilerin ve diğer yabancıların ticarî faaliyetlerinin çerçevesini bile aşıyordu. Yahudiler sadece ithalat ve ihracatla uğraşmakla kalmıyorlar, genellikle üreticilerle sıkı bir bağ kurup onların ürettikleri tarım ve zanaat mallarını satın alarak geniş bir iç ticaret de yapıyorlardı. Gerçekte XVII. yüzyılın sonuna kadar, Balkanlardaki tefeci ticarî sermayenin ihmal

⁹² Kristof Glamann; "The Changing Patterns of Trade", **The Cambridge Economic History of Europe**, c.V Economic Organization of Early Modern Europe, Cambridge University Press, 1977, s.219.

⁹³ Paskaleva; **a.g.m.**, s.41.

⁹⁴ Krekić; **a.g.m.**, s.259.

edilemeyecek bir kısmı Raguzalıların, Venediklilerin, Yahudilerin, Ermenilerin ve İstanbul Rumlarının elinde bulunuyordu.

Selanik, Üsküp, Belgrad, Saraybosna, Manastır ve Niğbolu'da daha önceki üretim faaliyetlerine devam eden güçlü Yahudi cemaatleri kurulmuştu. Bu cemaatler dokuma imalatı ve bunun gerektirdiği yardımcı ameliyeler, madenlerin işletilmesi, matbaacılık ve benzeri ekonomik kolların ilerlemesini sağlamışlardı. Bu koloniler, Portekiz, İtalya ve Güney Fransa'dan çok sayıda Yahudi'nin gelmesiyle büyümüşlerdir. Gelenler, beraberlerinde sermayelerinin büyük bir kısmını da getirmeyi başardıklarından, yerleştikleri yerlerde ticaretin canlanmasına katkıda bulunmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudiler hemen hemen bütün Akdeniz şehirleri ve Hollanda'nın en önemli sanayi ve ticaret merkezlerinde yerleşmiş olan soydaşlarıyla sıkı ilişkilerini devam ettirmekteydiler. Yahudiler, dışarıdaki soydaşlarından güvenilir ticarî bilgiler alıyorlar ve ithalat ve ihracat yaparken bu bilgilere dayanıyorlardı. Fransa'nın Hollanda elçisinin 1689 yılında belirttiği gibi, cemaatler arasındaki devamlı bağ sayesinde, Yahudiler dünyadaki her hareketten en önce ve en iyi bir şekilde haberdar olmaktaydılar. Bunlardan Selanik ve Amsterdam cemaatleri, Venedik cemaatinin de aracılığı ile Batı ve Doğu arasında, Akdeniz yoluyla bağ kurulmasına hizmet ediyorlardı⁹⁵.

Avrupa'nın gelişimi ve güçlenmesinin yarattığı ekonomik gelişmeler Yahudileri de etkiledi. Yaklaşık olarak XVII. yüzyılın ortasından başlayarak Avrupa'nın ucuz mamul malları Osmanlı pazarına girmeye başlaması Osmanlı mallarının rekabet gücünü kırdı. Özellikle Selanik bu durumdan derin yara aldı. Önemli miktarda deniz ticareti yapan şehir Avrupa'nın ürünlerinin pazarlanmasından hemen etkileniyordu. Venedik ise çok eski zamanlardan beri Selanik için sıkı bir rakip olmuştu. Rekabet için gözden kaçırılmaması gereken bir alan da Osmanlı Yahudilerinin hâkim olduğu tekstildi⁹⁶.

XVII. yüzyıl sonunda İzmir'de faaliyet gösteren, Hollanda ve İngiliz yünlülere, İtalyan ipeklilere ve Avrupalı tüccarlar tarafından da ticareti yapılan başka mallar satan Yahudi tüccarlar, İngiliz ve Fransız tüccarların en ciddi rakipleri sayılmaktaydılar. Fakat genel itibarıyla, Yahudi tüccarlar, en azından 1650'den sonra, Osmanlı topraklarında XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki kadar aktif değillerdi. Bunun nedenlerinden birinin, Yahudilerin batıya doğru göç etmiş olması muhtemeldir. Dış göçün başlamasında en büyük rolü konjonktürel etkenler oynamıştır: Örneğin uzun Girit Savaşı (1645-69) sırasında Selanik ticaretinin

⁹⁵ Paskaleva; **a.g.m.**, s.42-43.

⁹⁶ Walter F. Weiker; **Ottomans, Turks and the Jewish Polity –A History of the Jews of Turkey**, Univ. Pres of America 1992, s.35.

azalması ve Ragusa ticaretinin gerilemesi gibi. Ne var ki, Balkan ticaretinin XVIII. yüzyılda yaşadığı refah, anlamlı denilebilecek sayıda göçmenin geri dönmesine yol açmadı. Tam tersine dış göç devam etti. Çok sayıda Yahudi tüccarı Balkan ticaretinin dışına iten, belki de iş imkânlarının daralması ile Rum ve diğer Balkan tüccarlarının faaliyetlerinin genişlemesinin bir bileşimi olmuştu⁹⁷.

Yaşanan göçlere rağmen XVIII. yüzyılda 70.000 kişinin yaşadığı Selanik'te Yahudi nüfusu 25.000 kişi idi. Şehirde sakin Rumlar, genel nüfus yoğunluğunda Türklerden ve Arnavutlardan sonra gelmelerine rağmen Yahudiler, İstanbul'daki dindaşları gibi Rumların lehine ticarî faaliyetlerinde bir azalma yaşadılar. Yahudi tüccarlar hala güney Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika'da, orada bulunan dindaşları vasıtasıyla ticaret yapmaya devam ederken⁹⁸ bir önceki yüzyıldan itibaren Rumların ticarî etkinlikleri Selanik'le birlikte tüm imparatorluğun sınırlarında en üst seviyeye ulaşmıştı. 1768-1774 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşı esnasında Karadeniz'deki ticarî etkinliklerini de arttırmayı başardılar⁹⁹.

1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile biten savaş sonucunda Karadeniz ve Tuna Nehri ticarete açıldı. Antlaşma şartları, Rusya'ya Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanımış olsa da Rusların ticaret filolarının bulunmaması nedeni ile Boğazlardan ticarî amaçlı yararlananlar daha çok Rumlar oldu¹⁰⁰. Özellikle Napolyon'un yenilgisinden sonra Fransa'nın Doğu Akdeniz'den çekilmesi Rum denizcilerine yaradı. Rum Patriğinin de desteği ve koordinasyonu sayesinde Rumlar, Rumeli topraklarında da ticarî etkinliklerini yayma fırsatı yakaladılar. Bir sonraki yüzyıl boyunca artacak olan ticarî faaliyetler, hızla geliri artan ve müsteminlerle işbirliği içinde hareket eden zimmî tüccarların ,sermaye birikiminde ön plana çıkmasını sağlayacaktır¹⁰¹.

⁹⁷ Faroqhi; **a.g.m.**, s.648.

⁹⁸ C. Max Kortepeter; "Notes on Salonica; Joseph Nehama and the Course of Otoman History", **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermon Press New York 1996, s.164-165.

⁹⁹ John R. Lampe-Marvin R. Jackson; **Balkan Economic History 1550-1950**, University of Chicago Press, 1982, s. 40.

¹⁰⁰ Ruslar Rum diasporasına pek çok ayrıcalık tanımıştı. Örneğin Kırım'da Yenikale ve Kerç arasındaki dört şerite yerleştirilen Rumlara bir yandan toprak bağışlanırken, diğer yandan evlerini ve kamu binalarını inşa edebilmeleri için nakit para ayrıca 30 yıl süre ile vergiden muaf tutulmuşlardı. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Vassilis Kardasis; **Diaspora Merchants in the Black Sea-The Greeks in Southern Russia, 1775-1861**, Lexington Books, England 2001, s.17 vd.

¹⁰¹ Aslan Eren; "Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler", **Osmanlı**, c.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.242.

XVIII. yüzyıl Osmanlı Avrupasında yaşanan ekonomik gelişim etnik yapının coğrafi dağılımını da değiştirmişti. Zaten XVII. yüzyılda 1666 tarihli Osmanlı-Habsburg Ahitnamesi ile ticaretin yeni bir ivme kazanması ile birlikte Sırp, Yunan ve Ermeni Osmanlı tebaası, Buda, Viyana ve Leipzig gibi merkezlere yerleşmeye başlamıştı¹⁰². Yahudilerin Osmanlı ülkesi dışına çıkmaları ile Sırpların Avusturya topraklarına göçmesi gibi Osmanlı sınırları içinde kalan iç göçler de yaşanmıştır. XVIII. yüzyılda Balkanların kuzeyi ile ticarî ilişkiler kurmak için göç edenler bekleneceği gibi ne Rum ne de Bulgar kent kökenli tüccarlardı. Özellikle Moskopol'e¹⁰³ göç edenler kırsal hayat tarzını benimsemiş olan Ulahlardı. Moskopol'ün nüfusu XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde 40.000'e ulaşmıştı. Ulahlar Viyana ve Venedik'le ticarî ilişkilerini gittikçe geliştirdikleri sırada Arnavut paralı askerleri Moskopol'ü 1769 ve 1788'de iki defa yağmaladılar. Moskopol'lü tüccarlar bu yağmalamalardan sonra Makedonya'da Köprülü ve Manastır gibi şehirlere yöneldiler. Bir kısmı da Belgrad'a ve diğer Sırpların yoğun olduğu şehirlere göçtüler. Ancak büyük çoğunluğu Rum tüccarların izinden giderek Avusturya sınırındaki Zemun'a yönelerek Rumlarla ortak hareket etmeye başladılar. Ulahlar, XIX. yüzyıla değin Akdeniz ile Orta Avrupa arasındaki ticarete önemli bir taşımacılık rolü oynamaya başladılar. Arnavutlar doğuya doğru göç etmeye başlayınca Selanik ile bağlantı noktaları kesilen Ulahlar Rumlarla birlikte kuzeydeki ticarî faaliyetlerinin üzerinde yoğunlaşacaklardır¹⁰⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gelişen ticarete payı konusunda birçok araştırmacı XVII. yüzyılı, eğer Ortodoks tüccarların egemen olduğu bir dönem olarak değilse, en azından Müslüman tüccarların uzak yol ticaretine katılımının giderek azaldığı bir dönem olarak görürler. Bu konuda sistematik bir araştırma yapılmamış olmasına karşın, muhtemelen Müslüman tüccarların katılımı gerçekten de azalmıştı; ancak XVIII. yüzyıl ticareti konusunda son zamanlarda yapılan çalışmalar Müslüman tüccarların yıldızının sönmemesinin geçmişte sanıldığından çok daha uzun bir süre aldığını düşündürmektedir¹⁰⁵. Viyana, Leipzig, Brasov ve diğer önemli merkezlerde Türk ve Müslüman tüccarların tıpkı Rum, Sırp ve Ulah meslektaşları gibi ticaret yaptığına dair bir dizi veri bugün tarihçiler tarafından bilinmektedir.

¹⁰² Wallerstein-Tabak; **a.g.m.**, s.207.

¹⁰³ Günümüzde Yunanistan ile Arnavutluk sınırına denk gelen bir bölgedir.

¹⁰⁴ Lampe-Jackson; **a.g.e.**, s. 44-45.

¹⁰⁵ Faroqhi; **a.g.m.**, s.644-645. bu tezi destekleyen bir çalışma için bkz.: Eyal Ginio; "Unutulmuş Bir Osmanlı Balkan Eliti: Mısır'daki Müslüman Tüccarlar", **Osmanlı**, c.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss.498-503. Eyal Ginio, Selanik ticaretine ilişkin yaptığı çalışmada Selanik Sicillerinden elde ettiği verilere dayanarak Ortodoks tüccarların Selanik ticaretinin sadece bir bölümünü teşkil ettiğini, bunun dışında kentin hatırı sayılır ölçüde Müslüman tüccarı da bünyesinde barındırdığını ifade eder.

Diğer yandan XVIII. yüzyılın sonunda yaşanan politik ve askerî gelişmelerin Hıristiyan tüccar sınıfında nitelik açıdan farklılaşmaya neden olduğu da kabul edilmesi gereken bir gerçektir¹⁰⁶.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Avrupasında gelişen ticarete Osmanlı tebaası tüccarların varlığı kadar yabancı tüccarların varlığına da değinmek gerekir. Avusturya'ya ticari ayrıcalıklar tanıyan Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasının ardından ticaret, yüzyılın son çeyreğinde bir sıçrama gerçekleştirdi. Selanik'e ilk yerleşenler Fransız tacirleri oldu; onları İngiliz, Felemenk ve Venedikli tacirler izledi¹⁰⁷. Bununla birlikte eldeki bütün veriler 1789 İhtilaline kadar Fransa'nın Türk dış ticaretinde genellikle ilk sırayı işgal ettiği gerçeğini tartışılmaz bir şekilde göstermektedir. Doğu Akdeniz'deki en büyük ticarî yapılanmanın sahibi olan Fransızların büyük oranda Ortodoks Rum aracılara dayandıklarını belirtmek gerekir¹⁰⁸. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan Fransız ithalatı dört kat artarken Selanik, Fransız mallarının deposu haline gelmiştir. Bu mallar, güney batı ve güneydeki Bulgar bölgelerine, Bosna'ya, Sırbistan'a, Eflak topraklarına ve hatta Avusturya'ya kadar dağılmakta idi. İstanbul'daki Fransız tüccarları, Balkanlardaki meslektaşlarından yün, deri ve balmumu satın almaktaydılar. Çeşitli konsolosluklarca tutulan istatistiklere göre, XVIII. yüzyıl süresince 1789 İhtilaline kadar geçen sürede Selanik'teki Fransız ticaretinin hacmi, bu şehirde diğer bütün Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaretten iki kat daha fazla idi¹⁰⁹. Fransızlar XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Selanik'le ticarî ilişkilerinde bir sıçrama yaşadılarsa da bu ilerleme ancak yüzyılın bitimine kadar sürdü¹¹⁰.

XVIII. yüzyıl bir bakıma Fransız, Alman, İngiliz ve Rus ticaretinin Balkanlara yayıldığı zaman dilimini ifade eder. Bu dönem aynı zamanda Müslüman Arnavut ve Boşnak tüccarlarının büyüdüğü yılları da ifade eder. Ancak kültürel, politik ve Balkan halklarının tarihi gelişimi açısından en önemlisi Balkan Ortodoks tüccarlarının yayılımıdır. Yunanlı tüccarlar; İstanbul, İzmir ve Selanik ticareti, Yunan ve Ortodoks Arnavut denizcilerinin küçük Ege adalarındaki alışverişleri, Yunan, Ulah ve Makedo-Slav katırcılarının Epir, Teselya ve Makedonya'daki nakliye acenteleri, Sırp domuz tüccarları bu yayılıma örnek teşkil eder. Balkan Ortodoks tüccarları Osmanlı, Habsburg ve Rusya tebaası idi ancak onların başlıca işleri ticari emtiayı Osmanlı İmparatorluğu'na getirmek ya da götürmekti. Batı Avrupa'da

¹⁰⁶ Kemal Karpat; "The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire", **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, s.397.

¹⁰⁷ Jelavich; **a.g.e.**, s.107.

¹⁰⁸ Victor Roudometof; **Nationalism, Globalization, And Orthodoxy-The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans**, Greenwood Press, 2001, s.34.

¹⁰⁹ Paskaleva; **a.g.m.**, s.59-60.

¹¹⁰ Lampe-Jackson; **a.g.e.**, s. 41.

kendilerine ikincil ticari nüfuz alanı elde ettiler¹¹¹. Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılma sürecinde önemli rol oynayacak olan bu kimseler 1750'lerden sonra elde ettikleri sermaye ile sadece tüccar değil, politik birer kuvvet haline geldiler¹¹².

Makedonya, Teselya ve Epir'deki tüccarların çoğunluğunu Ulahlar oluştursa da aralarında Yunanlılar ve tamamen ya da kısmen 1800'e kadar Helenleştirilen Makedo-Slavlar ve Ortodoks Arnavut aileleri de yer alıyordu. Mallarını pazarladıkları Fransızlar, Alman, Macar ve Ruslar bu tüccarlara "Yunan" gözüyle bakıyorlardı. Yunan olmayan Balkan Ortodokslar arasında sosyal tabakanın üst katmanlarındakilerin Helenleştirilmesi ile özde Yunan, Ulah, Makedo-Slav ve Bulgar etnik orijinine sahip ancak kendilerini "Yunan" olarak tanımlayan ve öyle de tanınan tek tek ya da nispeten birleşmiş bir Balkan tüccar sınıfının doğmasını da sağlamış oldu¹¹³. Bu tüccar sınıfı ile ekonomik zenginlik ve Batı ile iletişim arasında organik bir bağ olduğunu düşünmek yanıltıcı olmaz¹¹⁴.

Yükselen tüccar sınıfı, zanaatkarlar ve denizcilerin şimdiye kadar ki Ortodoks din adamlarının batıya olan tutumlarından farklı bir tutumları vardı. Bunlardan bir kısmı, politik geleneklerinden, hukuk kurallarından, ekonomik başarısından ve entelektüel hayatından kolaylıkla etkilendikleri batı şehirlerinde yaşamışlardır. Bunlar Batı medeniyetini "*Latin*" olması nedeniyle heretik ve tiksindirici bulmaktan uzaktılar. Bu medeniyeti taklit edebilecek bir model olarak görüyorlardı.

Din adamları, batılı bilim adamlarına karşı olumsuz düşünürlerken Adamantios Korais sürekli Avrupa'nın aydınlığından bahsediyordu. Patrikhanenin pozisyonu sürekli kötüye gidiyordu. Bu Feneryotların aracılığı ile Patrikliğin sekülerizasyonu, yüksek ruhban sınıfının Osmanlı işbirlikçisi olarak algılanması, bazı bölgelerde görev yapan papazların nitelik ve kalitesindeki düşüş, İpek Patrikliği'nin feshedilmesinden sonra Sırp'ların uzaklaştırması gibi nedenlerden dolayı gerçekleşti. Batıya karşı oluşan olumlu yaklaşımlar, tüccarlara Avrupa'nın aydınlanmasını baştanbaşa Balkanlardaki kendi cahil hemşerilerine yaymak açısından yol gösterici oldu. Güney Macaristan'daki Sırp tüccarlar, Güney Rusya ve Tuna Prensliklerindeki, Bulgar tüccarlar ve Trieste, Venedik, Viyana, Budapeşte, Bükreş ve Odesa gibi yabancı şehirlere yayılmış olan Yunan tüccarlar kendi halklarını aydınlatmak için çalışmışlardır. Bunu

¹¹¹ Stoanovich; **a.g.e.**, s.1.

¹¹² Andrew Rossos; **Macedonia and the Macedonians: A History**, Hoover Pres, 2008, s.49.

¹¹³ Stoanovich; **a.g.e.**, s.62.

¹¹⁴ Roudometof; **a.g.e.**, s.230.

için kendi şehir ve köylerine pek çok kitap, araç-gereç ve para gönderdiler. Sık sık genç hemşerilerini yabancı üniversitelerde okumaları için finanse ettiler. Buna ek olarak kendi dillerinde kitap ve gazete basımı ile birlikte Voltaire, Locke, Rousseau, Descartes, Leibnitz ve diğerlerinin eserlerini çevirme işiyle de ilgilendiler¹¹⁵.

Tüccarların batıya karşı olumlu yaklaşımları, kendi ruhban sınıflarının karşı sert tepkisi ile karşılaştı. Aslında bu tepki karşılıklı idi. Müspet bilim ile teokratik düzen ve onun savunduğu dominant felsefe arasında çatışma çıkması olağandı. Laik ve millî fikirlerle donanmış yeni Hıristiyan entelektüelleriyle çoğu zaman cahil olan dinî liderler arasındaki çatışma gittikçe ivme kazanacaktır¹¹⁶.

Rumlar, kilise üzerinde ve Feneryotlar sayesinde Osmanlı yönetiminde politik güce zaten sahiptiler. Bununla birlikte, zengin ticari teşebbüsleri sayesinde Avrupa'daki gelişmelerle de sıkı bir bağ kurmuşlardı. Bunu İstanbul, Bükreş ve Yaş gibi merkezlerdeki nüfuzları ile Viyana, Paris ve diğer batılı şehirlerde oluşturdukları geniş koloniler sayesinde başarmışlardı. Bu yüzden millî kültürlerinin yeniden doğuşunu sağlayabilecek niteliklere en başta sahip olan millet olma vasfını kazandılar. Viyana bu noktada önemli bir merkezdi. II. Joseph 1783'te Yunanca basımına izin verince ilk kitap ve dergiler meydana çıkmaya başladı. Paris ve İyon Adaları da yeni hareket için en az Viyana kadar önemli diğer merkezler oldular¹¹⁷.

Batılılaşmanın Balkan dünyasına sirayet etmesi kaçınılmaz şekilde politik yankıya neden oldu. Locke, Newton ve Voltaire'in eserlerinin çevrilmesine para yardımıyla bulunan tüccarlar, politik özgürlüğün sağlanmasına yönelik adımları atmaya da uygundu. Devrimde Philike Hetaeria'yı organize edenlerin Yunan tüccarları olması hiç de rastlantı değildir. Tıpkı Sırp bağımsızlık hareketlerinde göze çarpan domuz tüccarları ve Bulgar bağımsızlık hareketinde göze çarpan esnaf birliği gibi¹¹⁸. XVII. yüzyılda Rusçuk, Sofya ya da Vidin gibi kentlerdeki, çoğunluğu Osmanlı yönetimi ile ilişkili az sayıda zengin insanla, yoksullardan oluşan ve ekonomik açıdan daha az örgütlü bir kitle bulunmaktaydı. XVIII. yüzyılda bazı tüccarlar, zenginlerden oluşan gruplara girmeye başladı. Bu topluluk XIX. yüzyılda da farklılaşmasını sürdürerek din adamı olmayan eğitimli kişilerden küçük bir grup oluşacaktır. Bulgarlar arasında özellikle kumaş tüccarları zenginleşmişti. Bu tüccarlar kilise ve okullara

¹¹⁵ Stavrianos; **a.g.m.**, s.192.

¹¹⁶ Karpat; **a.g.m.**,398.

¹¹⁷ Charles-Barbara Jelavich; **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, Seattle and London 1997, s.269.

¹¹⁸ Stavrianos; **a.g.m.**, s.194.

malî destek verecek ve 1806'dan itibaren Bulgarca kitaplar basan matbaaların kurulmasını sağlayacaklardır. XIX. yüzyılda Bulgaristan'daki ulusal Rönesans olarak adlandırılan dönem bu tüccarların önemli etkisi ile gerçekleşecektir¹¹⁹.

3.3. Kent Kültürü

Kentler, uygarlıkların varsa miras aldıkları tarihle, ona katılan kültürle ve onunla yoğrulan coğrafyayla biçimlenirler. İnsanlık tarihinde bu biçimlenmenin karakteristik yapısı açıkça görülür. Osmanlı kentleri de imparatorluğun hüküm sürdüğü geniş coğrafyada devraldığı tarihi miras, ona kattığı kültür ve yapı faaliyeti ile kendi mirasını oluşturur. Bu oluşum, özellikle yeni kurulan kentlerde Osmanlı kültürünü açıkça yansıtırken, zaman zaman yerel kültürlerle birlikte biçimlenen ortak yaşam alanlarını da ortaya çıkarır. Her iki durumda da göçerek, yerleşerek, değişerek ya da değiştirerek yaratılan yeni yaşam düzeyinin ipuçlarını kentsel mekânda görmek olasıdır. Böylece Osmanlı kültürü yayıldığı coğrafya içinde, kimi zaman merkezle olan ilişkilerin yansıması olarak kendi yerel ortamını oluşturan bölgesel kültürlerle, kimi zaman da onların katkılarını da bu oluşuma dâhil eden ancak özel koşullarıyla farklılaşan merkezdeki kültürle birçok Anadolu var eder¹²⁰.

İslam şehirde doğmuş bir dindir. İbadetlerin çoğu cemaat halinde yapıp yaşanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında diğer dinlere kıyaslandığında cemaatin ve bir arada yaşamının İslamiyet'teki önemi açıkça ortaya çıkar. Bu özellik, Müslümanların yaşadığı yerlerde başlangıçtan itibaren şehirlerin doğmasını sağlamış, şehir kültürü de şehirle aynı kökten gelen medeniyeti doğurmuştur. Müslüman şehrinin çekirdeğinde camii bulunur. Denebilir ki bütün Müslüman şehirleri, camilerin etrafında şekillenirler. Ana yollar, Müslüman şehrinin en önemli özelliklerinden biri olan çarşı ve öğretim kurumları hep cami merkezlidir. Yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç duyuldukça daha küçük ölçekli olmak üzere aynı özellikleri taşıyan yeni birimler, yani mahalleler inşa edilir¹²¹. Mahallenin sosyal bir birim olarak taşıdığı önemden dolayı, Orta-Doğu ve İslam kültür çevresinin şehirleri, mahallelerden oluşan bir bileşim şeklinde tanımlanır¹²².

¹¹⁹ Faroqi; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, s.248-249.

¹²⁰ Osman Tural; "Balkan Coğrafyasında Osmanlı Konut Kültürü", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, Tiran 4-7 Aralık 2003, IRCICA, İstanbul 2006, s.191.

¹²¹ Mustafa İsen; "Osmanlılarda Şehir ve Kültür", **Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.77-78.

¹²² Özer Ergenç; "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, C.IV, İstanbul 1984, s.69.

Türklerin her neresi olursa olsun yerleştikleri bölgeleri nasıl imar ettikleri, bugüne kadar yapılan araştırmalar sayesinde oldukça iyi biliniyor. Yerleşilen yere önce bir camii, onun etrafında okul, medrese ve tekke gibi eğitim-öğretim kurumları, misafırhane, aşhane, hamam, sebil gibi sosyal tesisler, han, kervansaray, dükkan, bedesten, çarşı gibi ticari kuruluşlar ve nihayet meskenler inşa ediliyor, böylece bir mahalle ya da bir *imaret sitesi* oluşturuluyordu. Sitenin kamu hizmeti sunan birimlerine görevliler tayin ediliyor, diğer birimler ise öncekilerin masrafını karşılamak üzere kiralanıyordu. Böylece sosyal sisteme de kavuşan site, zirai ve ticari gelirlerle de destekleniyordu. Vakıf statüsüyle hukuki dayanaklar üzerine de oturtulan bu oluşumların birleşmesiyle Müslüman Türk şehri ortaya çıkıyordu¹²³.

Klasik bir Müslüman Türk şehrinin asıl merkezini bedesten oluşturur. Etrafında sadece bir geceleme niteliği taşımayan, aynı zamanda ticaret yeri olan hanlar bulunmaktadır. Çoğunlukla büyük kentin camii ya da camilerinden bazısı da burada yer alabilir. Buradan diğer noktalara doğru bir yayılma göze çarpar. Yayılmanın eksenini de bedestenden başlayan ve uzun çarşı denilen geniş cadde oluşturur. Uzun çarşı, şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu kesimdir. Uzun çarşıya açılan sokaklarda her biri ayrı iş kolunda mal ve hizmet üreten esnaf örgütleri yer alır. Şehirde, ülkeler ve şehirlerarası Pazar için üretim yapan sanat dallarının bedestene yakın bulunması ve bu ana odak noktasında yer alması Osmanlı şehirlerinin çarşı ve pazar düzenidir. Bu şema bütün Osmanlı şehirleri için aşağı-yukarı aynıdır. Pazar ise Türk-İslam şehirlerinin hepsinde aynı yapıya sahiptir. Aynı malların üreticileri, imalatçıları ve satıcıları birbirlerine yakın yerlerde yerleşmektedirler. Şehirde genel bir merkez fonksiyonunu yüklenmiş olan camii yakınında kitapçılar, ciltçiler, dri eşya satıcıları ve terlikçiler bulunur. Dericileri dokumacılar bundan sonra marangozlar, çilingirciler ve bakırcılar bulunmakta olup merkezden en uzak yerde demirciler yer almaktadır. Şehrin kapılarına yakın olan yerlerde de alıcıları daha çok köylüler olan saraçlar, eğerciler, şehrin en dışında ise tabakhane ve boyahane ile çevrede çömlekçiler bulunmaktadır¹²⁴.

Avrupa'yı şehir kavramı ile tanıştıranlar Antik Yunan şehir devletleri idi. Oldukça küçük ve tarıma dayalı ekonomileri ile bu şehir devletçikleri, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetini Doğu Akdeniz'e yaymaya başladığı dönemde Roma hakimiyetine girmişti. Roma, şehir kültürünü Antik Yunan şehir devletçiklerinden miras aldı ise de ona yeni bir anlam verdi. Artık şehirler birbirinden bağımsız politik üniteler olmaktan öte, içinde Roma

¹²³ Bahaeddin Yediyıldız; "Türk Hayrat Sistemi ve Balkan Şehirleri", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000**, IRCICA Yay., İstanbul 2002, s.104.

¹²⁴ İnbaşı; **a.g.e.**, s.190.

kültürü ve değerlerinin taşıyıcısı olacak, heterojen yapıda insanların oluşturduğu Roma'ya bağımlı üniteler haline geldi¹²⁵. Osmanlı İmparatorluğu Balkanlara geldiğinde ise Dalmaçya şehirleri ve Drava, Sava ve Tuna nehirleri boyunca mevcut şehirler sayılmazsa Roma, Bizans, Sırp ve Bosna hâkimiyetinde, bu bölgelerin şehirlerden yoksun olduğu söylenebilir. Osmanlı akınlardan evvel Makedonya'da kale ve maden ocakları dolaylarında kurulmuş birkaç köy vardı¹²⁶. Örneğin, Olovo, Srebrenica, Kratova ve en tanınmışlarından biri olan Novo Birdo, hepsi bundan ibarettir¹²⁷.

Osmanlı kentlerinde işlevlerin genel olarak konut, ticaret ve dini-kültürel etkinlikler olarak bölümlere ayrılması kentsel biçimlenmenin temelini oluşturduğu ifade edilmişti. Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin tesis edilmesi ile birlikte kent hayatı Yakındoğu ile aynı özellikleri göstermeye başladı. Balkanlarda meydana gelen maddi ve manevi kültürün yapısı, hiç kuşkusuz bölgedeki geleneksel ve tarihi senkretizmin etkilerinden de nemalanmıştır. Bu durum, temeli İslam Hukuku'na dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi oluşum şifresi idi. Ülkenin bir başından diğer başına kadar bütün kentler, anıtsal yapıların gölgesinde kuruldu. Bu yapılar, sadece camii ve imaret gibi manevi ihtiyaçları gidermek için değil bütün insanların ihtiyaçlarına yönelik tasarlanmıştır. Hamamlar, çeşmeler, kervansaraylar, kimsesizlerin kalabileceği barınaklar hep bu amaç için inşa edilmiş yapılardır. Bu binalar birer sanat eseridir ve kalıcı olabilmeleri adına yapımında sağlam malzeme kullanılmıştır¹²⁸.

Osmanlılar döneminde Balkanlardaki yapı faaliyetleri XVI. yüzyılda zenginleşmiştir. Sokullu Mehmet Paşa'nın uzun süren vezirliği ile mimarlık tarihinde bir Türk Rönesansı yaratan Mimar Sinan'ın damgasını vurduğu bu yüzyılda, Balkanlar da pek çok anıt kazanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan eserler İstanbul, Edirne, Bursa gibi o dönemin merkezleri ile Anadolu yapılarına biçim, teknik ve süsleme bakımından benzer özellikler ortaya koyar¹²⁹.

¹²⁵ Robert C. Ostergren-John G. Rice; **The Europeans A Geography of People, Culture And Environment**, The Guilford Press, New York 2004, s.234-237.

¹²⁶ Kaleşi; "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti-II", s.75.

¹²⁷ Kaleşi; "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti-II", s.14.

¹²⁸ Radovan Samardžić; "On Urban Civilization in the Balkans From the 15th to the 19th Century", **The Balkan Urban Culture (15th-19th Century)**, Edt.: Verena Han, Belgrad 1984, s.11.

¹²⁹ Rüçhan Arık; "Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği", **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 May 2000, Şumnu-Bulgaristan)**, c.I., ss.71-75., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.71-72.

Üsküp, Manastır gibi mevcut şehirlerde veya yeni kurulan ve gelişmekte olan Kaçanık gibi kasabalarda çeşitli vakıfların kurulması ile ilgili XV. ve XVI. yüzyıla ait pek çok vakıf kaydına göre, önce cami ve hamam, hemen ondan sonra imarethane, han ve çeşitli tarikatlara mensup dervişler için tekkeler inşa edilmiştir. Bu binalar, gelecekte gelişim gösterecek olan kasaba, şehirler ya da mevcut şehirlerin merkezi ve çarşının etrafında gelişme çekirdeğini oluşturmaktadır¹³⁰.

Şehirler, çeşitli etkiler altında kurulur ve gelişirler. Bir kısmı, medeniyetlerin kendilerine olan ihtiyaçları doğrultusunda önem kazanır ya da önemsiz bir konuma bürünürler. Bir kısmı da coğrafi konumları, belli yolların kesişme noktasında bulunması gibi başka bazı faktörlerin etkisiyle her dönem ve her uygarlık için vazgeçilmez olma özelliklerini daima sürdürürler.

Üsküp, her dönem ve uygarlık için vazgeçilmez olma özelliği sergileyen şehirlere verilecek örneklerden biridir. Roma, Bizans ve Slav yönetimleri sırasında da yörenin iktisadi, siyasi ve kültürel merkezi idi. Kuşkusuz şehir bu rolünü, Balkan Yarımadası'nın tam ortasında bulunuşuna ve belli yolların kesişme noktasında yer alışına borçludur. Ayrıca şehrin, geniş bir bölgenin merkezi oluşu da yörenin fikir ve sanat odağı olmasında etkin rol oynamıştır¹³¹.

XV-XVI. yüzyılda da önemli ticaret kervanlarının kullandıkları yollar Üsküp'ten geçmekteydi. Kuzey Arnavutluk'a giden en önemli yol, Üsküp bağlantılı idi. Bundan başka İşkodra'dan Üsküp'e giden önemli bir ticaret yolu daha vardı. Üsküp'ten Filibe'ye giden ve çok kullanılan bir yol daha vardı¹³².

Fethin hemen ardından başlayan imar faaliyetleri sonucu, bina edilen hanların sayısı 17'dir¹³³. Üsküp'ün tarihine damga vuranlar arasında en önemli isim İsa Bey'dir. Üsküp hakkındaki meşhur Vakıfnamesini yazan İsa Bey, İshak Bey'in oğludur. Bugün ayakta duran

¹³⁰ Kaleşi; "XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti-II", s.17-18.

¹³¹ Mustafa İsen; "Kültür Tarihimize Üsküp ve Üsküplü Divan Şairleri", **Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.131.

¹³² İnbaşı; **a.g.e.**, s.189.

¹³³ Sulu ya da Yeni Han, eski halinden fazla kaybetmeyerek, günümüze kadar ayakta durmayı başaran ender hanlardan biridir. Kapan Han birkaç kez onarılarak günümüzde ticaret merkezi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Türk Çarşısı da bulunmaktadır. Dükkancık Camiini yaptıran Muslihuddin Abdülganı, Üsküp'te Kurşunlu Han adında ender bir bina kurmuştur. Müezzın Hoca Vakfiyesinde zikrolunan Kurşunlu Han en güzel ve gözde Türk mimari eserlerinden biridir. Günümüzde kültür ve sanat merkezi olarak hizmet etmektedir.

aynı adlı camii, çarşı içindeki bedesteni¹³⁴, son kalıntıları depremden sonra¹³⁵ ortadan kalkan bir medrese, bir mescid, meşhur Çifte Hamam, bir han ve daha pek çok bina kuran İsa Bey tarafından yaptırılmıştır¹³⁶.

Bu dönemdeki faaliyetlerin bir devamı olarak, görkemli Fatih Köprüsü'nün yapım işleri, 1446 yılında, Sultan II. Murad döneminde başlamış, Fatih Sultan Mehmed döneminde tamamlanmıştır. Türk mimarisinin gözde eserlerinden biri olan ve Türk mimarisine ağır darbeler indiren Avusturya generalinin bombardımanını¹³⁷ bile atlatan 14 gözlü taş köprü halen ayakta kalmaya devam etmektedir¹³⁸.

Önemli yolların kesişme noktası olan şehirlerden biri de Pirlepe'dir. Şehrin, ticaret yolları şebekesine dahil oluşu ve muhtemelen yeniden faaliyeti artmaya başlayan Via Egnatia ile olan bağlantısı nedeniyle ticarî hayatta önemli bir yer edinmiştir¹³⁹.

Osmanlı döneminde Makedonya'nın politik ve ekonomik merkezi olan Selanik ise daha Bizans İmparatorluğu döneminde çok önemli bir şehirdi. Selanik, Kuzey Ege'ye nüfuz eden iyi korunmuş bir körfezin başına yerleşmiş zengin bir liman ve müstahkem bir kaledir. Şehri kuzeyden çevreleyen tepelerle birleşmiş muazzam istihkamlar, Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde başarılı Got, Slav, Avar ve Bulgar saldırılarına karşı şehrin mukavemetini mümkün kılmıştır. İstanbul gibi Selanik de Balkanlardan başlıca Akdeniz limanlarına hammadde ihracı için çıkış noktasıdır. Yarımadaı geçen Via Egnatia'nın güney-doğu sınırında yer alır. Yol, Vardar ve Morava Vadisini izleyerek Belgrad, Orta Tuna ve Orta Avrupa'ya gider.

Via Egnatia'nın üzerinde kurulan bir başka şehir de Manastır'dır. Manastır, Osmanlıların yönetimine geçtikten sonra Arnavutluk'a karşı askerî bir üsse dönüştürüldü. Balkanların Adriyatik kıyılarının Osmanlı egemenliğine girişi bir yüzyıldan fazla sürdü. Antik

¹³⁴ Günümüzde bu bedesten halen ayakta olmakla birlikte Fransızlar tarafından restore edilmiş, ancak orijinalliğini tamamen kaybetmiştir.

¹³⁵ 1963 yılında Üsküp'te büyük bir deprem meydana gelmiş ve şehrin büyük bir kısmı hasar görmüştür.

¹³⁶ Enver İlyas; "Rumeli'nin Canevi: Üsküp", **Bay**, Yıl:12, S.126, Prizren 2005, s.10.

¹³⁷ Avusturya kuvvetlerinin Makedonya topraklarına hücumu sırasında, bir kısım isyancı Sırp'ın da desteğini temin eden Avusturyalı General Piccolomini, 25–27 Ekim 1689'da Üsküp şehrini işgal ile yağma ve tahrip etmiştir. Bu işgal nedeniyle bölgedeki pek çok Müslim ve gayrimüslim, Sofya ve Belgrad'a doğru göç etmeye başlamış ve Belgrad'a 40,000 göçmen toplanmıştır. Mehmet İnbası; "Makedonya'da Osmanlı Hakimiyeti: Değişen ve Değişmeyen Kimlik", **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat HATİPOĞLU, ASAM YAY., Ankara 2002, s. 42.

¹³⁸ İlyas; **a.g.m.**, s.10.

¹³⁹ Feridun M.Emecen; "Pirlepe'nin İlk Osmanlı Tahrirleri", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, c.XII, İstanbul 1998, s.68.

Via Egnatia Yolu ancak bu gelişme ile güvenli ulaşımına açıldı ve Manastır yeni bir ekonomik atılım içine girdi. XVI. ve XVII. yüzyılların Osmanlı ve Venedikli gezginleri, kalesi olmayan, zenginliği büyük kamu yapılarından (bir kervansaray, demir kapılı bir bedesten, geniş bir panayır alanı) anlaşılan büyük ve açık bir kentten söz etmektedir¹⁴⁰.

Genel olarak Makedonya'nın önemli şehirlerinden bahsettikten sonra değinilmesi gereken bir nokta da kent konut tiplerindeki özelliklerdir. Konut, ait olduğu etnik grubun karakteristiklerini, yaşam biçimini, davranış kurallarını, çevresel tercihlerini, imgelerini, zaman mekan taksonomilerini yansıtırken, kullanıcısının özüyle ilgili imgelerini, kendini kanıtlama ve anlatma eğilimini, böylece tasarım, donatım ve biçemi ile bireyin kişilik ve ayrıcalığını bu etkileşim içinde yansıtır¹⁴¹.

Osmanlı kent sisteminin kültürel coğrafyasına bakıldığında her bölgenin kentlerinde, bazen de hepsinde, Osmanlı konut modeli içinde, Klasik öncesi (Yunan öncesi) Anadolu evine, Slav evine, belki bir tür Bizans evine, Orta Asya tipine ve hatta Dalmaçya ve Venedik evlerine gönderme yapan izlere ait planimetrik ve yapısal öğelerin bulunduğu görülür¹⁴².

Makedonya toprakları, Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içerisinde de devam etmesine karşın, aslında kültürel bütünlüğü olan tek bölgedir. Bu nedenle üç ülkenin bu bölümünün kapsayan bölgesel bir üsluptan söz edilebilir. Bu bölgede Vardar çevresinde en etkili iki merkezin Üsküp ve Köprülü olduğu görülmektedir. Ohri, Manastır, Pirlepe, Kruşevo¹⁴³, Kalkandelen gibi yerleşmeler de, benzer özellikleriyle söz konusu iki merkezin etki alanı içinde yer alırlar. Bu kesimde az katlı ve enine bir gelişim gösteren evler, Makedonya'nın kuzeybatısına ve Kosova'nın dağlık alanlarına doğru çok katlı ve yüksek bir tipe dönüşür. Enine gelişen örnekler tek katlı, dikdörtgen planlı, kırma çatılı ve alaturka kiremit örtülü kerpiç binalar olabildikleri gibi, zemin taş, üst yapı ahşap karkas olmak üzere, çok katlı da olabilmekteydiler¹⁴⁴. Ticaret bölgelerinden belirgin bir şekilde ayrılan konutlar, çevresiyle birlikte, hatta dâhil olduğu mahalle ile çarşıda yoğunlaşan zanaata ve ticarî işlere kapalı ayrı bir dünya tanımlar. Mahalle, sınırlarına dâhil ettiği dini ve kültürel yapılarla gündelik yaşamın sınırlarını ortadan kaldırarak sosyal yapıdaki içe dönüklüğün aralanmasına

¹⁴⁰ Lory-Popovic; **a.g.m.**, s.62.

¹⁴¹ Tutal; **a.g.m.**, s.191-192.

¹⁴² Cerasi; **a.g.e.**, s.25-26.

¹⁴³ Makedonya'da Kruşevo, Ulahların bölgesidir. Kentte Türk mahallesi yoktur. Buraya Epir'den gelen sakinleri, özellikle cepheleri farklı bir mimari yaratmışlar, ancak planda geleneksel Osmanlı mimarisine ilgili özellikleri korumuşlardır. Bu kentte, Debre'den gelen ustaların taşıdığı Balkan etkileri, ilk bakıştaki farklılığa rağmen ana özellikleriyle çok sayıda ortaklık yaratmıştır.

¹⁴⁴ Nur Akın; **Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yayınları, İstanbul 2006, s.129.

neden olurken, popüler kültür ve gündelik yaşam düzeyinde Osmanlı mirasının daha kalıcı olarak nitelenebilen izlerini de bünyesinde barındırmaktadır¹⁴⁵.

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle başkentini etkileyen Batılılaşma eğilimi Makedonya coğrafyasının kent görünümünde de kendisini hissettirir. Yapıların esas çizgileri ve kuruluşları değişmemekle birlikte barok tarzı kendini özellikle dekorasyonda hissettirir¹⁴⁶.

Bu yüzyılın tek farklılığı elbette mimarî biçimde kendini göstermiş değildir. Yüzyılın başına değin Makedonya coğrafyasındaki kentlerin demografik yapısı incelendiğinde yoğun olarak Müslümanların kentlerde yaşadığı görülür. Ancak XVIII. yüzyılda ticaretin gelişmesi ile demografik yapıda, Müslümanlar ve Selanik örneğindeki Yahudilerin sahip olduğu sayısal üstünlük, Rum, Arnavut, Ulah ve Bulgarlara geçmiştir.

3.4. Ekonomik ve Sosyal Tehdit: Eşkîyalık

XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburglar arasında büyük savaşla (1683–1699) başladı. 1710–1792 yıllarını kapsayan seksen yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu yedi savaşa girmek durumunda kaldı¹⁴⁷.

Osmanlı-Rus savaşları esnasında eski yönetim düzeninin bozulması daha da hızlandı. Merkezden etkin bir biçimde denetlenebilen bir ordudan mahrum kalan Osmanlı yönetimi ayânların savaş alanında gösterdikleri çabalara ve onların özel kuvvetlerine daha fazla bağımlı hale geldi¹⁴⁸.

Tımar sisteminin çiftlik sistemine dönüşmesi ile birlikte Makedonya'da sakin reaya da XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca giderek fakirleşti. Balkanların diğer bölgelerinde olduğu gibi Makedonya'da da eşkıyalık faaliyetleri başladı. Makedonya'da bu eşkiyalara “ajdut”, eşkıyalık hareketine ise “ajdutstvo” denilmektedir. Özellikle savaş ve kıtlık zamanlarında yoğunlaşarak tüm bölgeyi saran eşkıyalık Makedonya'da XVII. yüzyılda en üst seviyesine dayandı. Haydutlar genellikle 20–30 kişilik gruplar halinde hareket etmekteydiler. Bazen bu

¹⁴⁵ Tutal; **a.g.m.**, s.193.

¹⁴⁶ Arık; **a.g.m.**, s.72.

¹⁴⁷ Osman Köse; “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, **Osmanlı**, c.I, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.541-548; Norman Itzkowitz; “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, c.I, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999,s.522.

¹⁴⁸ Palairot; **a.g.e.**, s.41.

gruplardaki kişi sayısı 200–300 kişiye kadar çıkabiliyordu. Çoğunlukla 6 Mayıs'ta St. George gününde bir araya gelen haydutlar 8 Kasım St. Demetrius gününde dağılıyorlardı. Kış boyunca haydutluk yapan grup sayısı çok azdı. Haydutların çoğu köylülerden oluşuyordu ancak içlerinde papaz ve rahipler de bulunabiliyordu. Etnik açıdan bakıldığında Slav Makedonların sayısal üstünlüğüne rağmen haydutluk yapan Arnavut, Ulah ve Yunanlılar da mevcuttu. Haydut grupları etnik açıdan homojen olmakla birlikte çok azı karışık vaziyette idi. Haydutluk yapanlar sadece erkekler değildi. Bir çok kadın da kocası ya da erkek kardeşiyle gruba dahil oluyordu. Adını duyurmuş pek çok kadın haydut grubun lideri olarak öne çıkmıştır¹⁴⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir önceki yüzyıl boyunca uğradığı sistematik şoklar, büyük bir kaos ve yıkım yaratmıştır. Bu durum Osmanlı sınır bölgesi durumunda olan Balkanları da ciddi bir şekilde etkiledi. Sınır bölgesinin savunmasıyla görevli birçok değişik birim hep birlikte yok oldu. Bu organizasyonun üyeleri olanlar ya Osmanlı düzenli ordusunun bir parçası haline geldiler ya da daha çok XVIII. yüzyılın büyük kısmında ülkeyi tehdit eden özel ordu ve eşkıya çetelerine katıldılar¹⁵⁰.

Fetihlerin durması akıncıların önemini azaltırken Martaloslar XVIII. yüzyıla kadar önemli bir kuvvet olarak kaldılar. XVII. yüzyıldan itibaren devlet tarafından sadakatsizlikle suçlanmaya başlanan martalozlardan bir kısmının Osmanlı-Habsburg savaşında Avusturya tarafına geçmesi ile birlikte Osmanlı yönetimi, martaloz organizasyonunun düzenlenmesi gerektiği yönünde adımlar atmasına neden oldu. 1692'den itibaren genellikle Hıristiyan olan martolosların bu görevden alınmaya başladığını görürüz.

Hıristiyan Martolosların yerine Müslüman olanlardan seçim yapılmasına ilişkin emirler Manastır'a da gönderilmiştir. Örneğin 1704'te Manastır'a bağlı Ostrova kadısı Mustafa'nın, halkın meclis-i şer'e gelip Arnavut pandorların kendilerini rahatsız ettiklerine dair şikâyet ettiğini ifade ettiği dilekçesi İstanbul'a ulaştığında konuya ilişkin bir ferman çıkarılır. Orta ve Sol Kol kadılarına yazılan bu fermana göre Derbentçibaşı, Pandor ve Martolosbaşı olup da Arnavut ve Hıristiyan olanların kovularak bu görevlere Müslümanların atanması emredilmiştir. Bundan bir süre önce Yanya ve Yenişehir'de de eşkıya ile de ortaklık kurdukları ve derbentçilerin derbentlerde halka büyük zulüm yaptığı ifade edilmektedir¹⁵¹.

¹⁴⁹ Andrew Rossos; **Macedonia and the Macedonians: A History**, Hoover Pres, 2008, s.53-54.

¹⁵⁰ Peter Mentzel; "Sınır, Sınır Bölgesi ve Çekirdek Olarak Osmanlı Balkanları", **Osmanlı**, c.I, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.209.

¹⁵¹ Manastır Şer'iyye Sicili, 30. No'lu Defter, S.9, H.2.

Yine aynı yıl Manastır, Ohri ve Florina kadılarına Arnavut Martoloslarını görevden alıp yerlerine yerli kimselerin atanması hususunda buyruldu gönderilmiştir. Arnavut eşkıyanın bazıları Rumeli vilayetlerinde bir yolunu bularak 200–300 eşkıyayı da beraberlerinde toplayarak Martolosbaşı olduklarını söylemişlerdir. Bu kişiler aybaşlarında kazalara inerek halktan zorla para toplamaktaydılar. Bunun gibi yetiştirdikleri ürünlerden de “bac” adı altında 2 ila 5 kuruş para toplamaktaydılar. Bu parayı vermek istemeyen olursa ekinlerini dağıtıyorlardı. Bu şekilde reyanın istemeden de olsa dağa çıkarak eşkıyalık yapmasına zemin hazırlamaktaydılar. Bunun önüne geçmek için her kazada yerleşik halktan 30–40 kişilik martolos grubu oluşturulması ve bu grupların başına bir martolosbaşı tayin edilmesine karar verildi. Bu martolosbaşı hiçbir surette Arnavut ya da kaza dışından “yabancı” olmamalıydı¹⁵². Anlaşılan sadece Müslüman halkın Martaloz olması yönünde alınan tedbir tek başına yeterli olmamıştır. Zira Arnavutlardan seçilen martalozların da Hıristiyan muadillerinden çok da farklı hareket etmedikleri ortaya çıkmıştır. Martoloslar hakkındaki bir şikâyet konusu da yollarda halktan para toplamalarıydı. 1706 yılında Serez, Demir Hisar, Manastır, Florina ve Nevrekop kadılarına yazılan hükümden bu bölgelerden martoloslar tarafından “Bac-ı ubur” adı ile para toplandığı anlaşılmaktadır. Bu durumun önlenerek halkın rahatsız edilmemesi gerektiği bildirilmişti¹⁵³. Aynı konu hakkında 1720 yılında benzer bir emir daha yazılmıştı¹⁵⁴.

1721’de Florina, Pirlepe, Köprülü, Manastır, Cuma Pazarı ile Eğri Bucak kadılarına gönderilen emir ile Martolosların görevine son verildiği bildirilerek artık derbent ve benzeri önemli yol ve geçitleri korumak için reaya arasından gözüpek, dürüst ve cesur kişilerin seçilmesi istenmiştir. Bu kişilerin geçitlerde ne Müslümanlardan ne de gayrimüslim yolculardan bac ya da başka ad altında tek kuruş para istememeleri de tembihlenmişti¹⁵⁵.

Sonuç olarak Martalosluk Kurumu 1721’de tamamen kaldırılmış olmasına rağmen Balkan köylüleri için martaloz kuvvetlerinin resmen kaldırılması da onların zarar veren yönlerinin ortadan kalkmasını sağlamadı. Daha da fazlası, Osmanlı merkezî hükümeti, eski martalozlarla mücadele etmek için gerekli olan askerî kuvvetleri bir araya getirecek güçte değildi¹⁵⁶.

Uzun ve yorucu savaşlar mali bunalımı beraberinde getiriyor, yeniçerilerin maaşlarını ödemekte devlet güçlük çekiyordu. Ek mali gelir sağlamak amacıyla başvurulmuş tağşişler ise

¹⁵² Manastır Şer’iyye Sicili, 30. No’lu Defter, S.104, H.1.

¹⁵³ Manastır Şer’iyye Sicili, 31. No’lu Defter, S.37-38, H.2.

¹⁵⁴ Manastır Şer’iyye Sicili, 39. No’lu Defter, S.104, H.1.

¹⁵⁵ Manastır Şer’iyye Sicili, 39. No’lu Defter, S.51, H.1.

¹⁵⁶ Peter Mentzel; **a.g.m.**, s.209.

fiyat artışlarına, yeniçerilerin ayaklanarak, vezirlerin kellelerini talep etmelerine, hatta padişahları tahttan indirmelerine yol açıyordu. Yeniçerilerle esnaf loncaları arasındaki bağların güçlenmesi, bu bunalım döneminin gelişmeleri arasındadır. Askerliğin çekici bir meslek olmaktan çıkmasıyla birlikte, devletten sürekli, ancak düşük maaş alan yeniçeriler esnaf loncalarına girmeye, ticaret ve zanaat ile uğraşmaya başladılar. Kıtliklar ve darlıklar, zaman zaman baş gösteren tifo, kolera ve veba gibi salgın hastalıklar, siyasi ve toplumsal bunalımları daha da ağırlaştırıyordu¹⁵⁷.

Eşkivalık, bu yüzyılda Makedonya'da sıkça rastlanan bir durum haline geldi. Bu nedenle merkezden pek çok buyruldu, eşkıyanın takibi ve yakalanması hususunda bölge kadılarına gönderilmişti.

Kimi yerde halk eşkıyadan bıkararak köylerini terk etmeye başlamıştı. 1710'da Florina kadısı merkeze gönderdiği dilekçesinde Mehmet ve Ahmet isimli şahısların babaları Nuh ile birlikte köylerde eşkıyalık yaptıklarını belirtmiş, bu kişilerin zulümlerinden bıkan halkın köyleri boşaltmaya başladıkları ifade etmişti. Bu kişilerin haklarında dört defa nefy kararı çıkmasına rağmen bir türlü yakalanamadığı da aynı dilekçede yer alıyordu¹⁵⁸.

Halkın içinde bulunduğu ekonomik darboğazda şer'îye sicillerine konu olmuştur. 1712 yılında Brusnik köyü ahalisi eşkıya saldırıları ile zulüm görmüş olmalarından dolayı iki yıl süre ile bu köy halkından her ne sebeple olursa olsun para istenmemesi konusunda karar alınmıştı¹⁵⁹.

1705'da Hasan Paşa'dan Manastır Kadısı'na gönderilen yazıda Manastır'a bağlı Bukova Nahiyesi'nin, Duško oğlu Stoyko nam zimmî tarafından eşkıya yatağı haline getirildiği, bu zimmînin yakalanarak tayin edilecek bir mübaşir marifetiyle Rumeli divanına getirilmesi için gerekenin yapılması istenmişti¹⁶⁰.

Halk ayânlarla birlikte eşkıyadan o denli usanmıştır ki bu durumu yolladıkları arzuhallerde dile getirmişlerdir. 1705'te Manastır ayânı ve halkının Rumeli Divanına gönderdikleri dilekçede Berberoğlu şakisinin pek çok Müslüman'ın evlerine girerek bozgunculuk yaptığı belirtilmiştir. Buna bağlı olarak Berberoğlunun yakalanarak şeri usule

¹⁵⁷ Pamuk; **a.g.e.**, s.140-141.

¹⁵⁸ Manastır Şer'îyye Sicili, 34. No'lu Defter, S.9, H.3.

¹⁵⁹ Manastır Şer'îyye Sicili, 34. No'lu Defter, S.29, H.1.

¹⁶⁰ Manastır Şer'îyye Sicili, 31. No'lu Defter, S.17, H.2.

göre hakkında işlem yapılması gerektiğine dair Manastır kadısı ve Manastır Voyvodası Süleyman Ağa'ya emir gönderilmişti¹⁶¹. Bazı dönemlerde de halk birleşerek, ayânlar hakkında yaptıkları şikayetler gündeme gelmekteydi. 1758'de Nasliç kazasında oturan Müslüman ve Hıristiyanlar birleşerek, ayânlardan Ahmet Bey, Mehmed Bey ve Hüseyin Bey hakkında eşkıyaya yardım ettikleri ve reayadan zorla para topladıkları gerekçesi ile şikayette bulunmuşlardı¹⁶².

Aynı yıl Rumeli Vilayeti Sol kol kadılarına gönderilmiş ferman suretine göre Florina'ya bağlı Neveska köyünden Sinan, Manastır kazasından Boşko ve Kosta, Kostur Nahiyesi'nden Şarko adındaki şakilerin her biri 25-30 adamla birlikte 2-3 yıldan bu yana eşkıyalık yaparak zor durumdaki reaya ile çiftlik ve mülk sahiplerine saldırmakta oldukları anlaşılmaktadır. Bunların kimisini yakarak, kimini zincire vurarak eziyet çektirmektedirler. Bunun önüne geçilerek bu eşkıyaların yakalanması için emir verilmiştir¹⁶³.

Eşkıyalık olayları sadece soygun ve darpla sınırlı kalmıyor zaman zaman ölümle de sonuçlanıyordu. 1713'te Pirlepe'ye bağlı Grunište köyünde sakin İlko isimli zimmî, başına gelenler hakkında sunduğu dilekçede Florina'da yaşayan Kara Mustafa'nın oğlunun babası gibi eşkıya olduğu ve bir gece gelip evini basarak mallarını aldığı, bununla yetinmeyerek suçsuz oğlunu da katl ettiğini belirterek şikâyette bulunmuştu¹⁶⁴.

1730'da İslam Bey'in çiftliğine eşkıya saldırmış ve bir sipahi ölmüştü¹⁶⁵. Zenginlere yönelik saldırılarda uygulanan yöntem zengin kişiyi kaçırarak fidye istemektir. 1734'de Üsküp, Köprülü, Pirlepe, Manastır, Florina, Hurpište, Kiçevo, Kalkandelen Ostrovo, Ohri, kadılarının dikkati bu konuya çekilmiş ve eşkıyanın yakalanması istenmiştir¹⁶⁶. Zenginlere yönelik saldırılardan Rumeli Eyaleti defterdarı Ömer Efendi'nin yakınları da muzdarip olmuştu. Mehmet ve Durali isimli bu kişiler ziyarete gittikleri bir köyde altı Arnavut eşkıyanın saldırısına uğrayıp paralarını çaldırdıkları gibi eşkıya Durali'yi de öldürüp kaçırmıştır. Bu eşkıyanın yakalanması için Niş'ten Prespa'ya kadar yol üzerindeki kethüdaerleri, yeniçeri serdarları, voyvodalar, vilayet ayânları ve işerlerine buyruldu gönderilmiştir¹⁶⁷.

¹⁶¹ Manastır Şer'iyye Sicili, 31. No'lu Defter, S.39, H.3.

¹⁶² Manastır Şer'iyye Sicili, 54. No'lu Defter, S.10, H.1.

¹⁶³ Manastır Şer'iyye Sicili, 31. No'lu Defter, S.51, H.1.

¹⁶⁴ Manastır Şer'iyye Sicili, 35. No'lu Defter, S.25, H.2.

¹⁶⁵ Manastır Şer'iyye Sicili, 42. No'lu Defter, S.100, H.3.

¹⁶⁶ Manastır Şer'iyye Sicili, 44. No'lu Defter, S.10, H.2.

¹⁶⁷ Manastır Şer'iyye Sicili, 44. No'lu Defter, S.20, H.1.

Eşkîyalık hareketlerine katılanlar cezalarını çektikten sonra Osmanlı yönetimi tarafından sıradan halk olarak görülüyordu. Bu gibi insanlar eşkıyalık yapmayı bıraktıklarında devlet tarafından neredeyse korunuyordu. 1713'te Florina kadısı Seyyid Mustafa, Çalcılar köyünden Karaveli oğlu Yakup'un daha önce eşkıyalık yaptığı ancak artık bu işleri bıraktığı ve cezasını çektiğinden ötürü ne halk tarafından ne de yönetim tarafından kendisine eziyet edilmemesi yönünde tembihlenmişti¹⁶⁸.

Köylerde reaya ortak para toplayarak kendilerini korumaları için sekban besliyorlardı. 1720'de Manastır kazasını eşkıyadan korumak için alınan tedbirler gereği 40 sekbanın ücreti kazadaki ayân, zaim, tımar sahipleri ve reaya arasında bölüştürülmüştü¹⁶⁹.

Bazen halk, kadı huzurunda taahhütname vererek eşkıyayı yakalayıp meclis-i şer'e getireceklerini beyan etmişlerdir. Bu görevi üstlenenler arasında Müslümanlar olduğu gibi Hıristiyanlar da vardı¹⁷⁰.

Bu verilen örneklerden hareketle bahse konu olan yüzyıl içinde yaşanan olaylar incelendiğinde söz konusu olayların asayiş zafiyeti, merkezî idarenin zayıflamasını fırsat bilen ayânların halkı sömürerek fazladan vergi toplamaları ile güçlerine güç katması, kentlerde artan ticaretle halkın gelir seviyesindeki yükselmenin aksine köylerde reyanın giderek fakirleşmesi gibi nedenlerle gerçekleştiği görülmektedir. Bir sonraki yüzyılda yaşanacak olan etnik aidiyet duygusunun güçlendirilmesi ile birlikte gelen Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopma sürecine yönelik çete faaliyetleri bu yüzyılda görülmemektedir¹⁷¹. Din ya da etnik farklılık nedeni ile yaşanmış tek bir vaka dahi araştırmalarımız esnasında karşımıza çıkmış değildir. Merkezden gelen emirler incelendiğinde İmparatorluk yönetim aygıtının da herhangi bir şekilde din ve etnik farklılıkların altını çizicek, belirli bir grubu kayıracak nitelikte tek bir emir bile gönderilmediği yine araştırmalarımız sonucu ortaya çıkmıştır.

¹⁶⁸ Manastır Şer'iyye Sicili, 37. No'lu Defter, S.50, H.1.

¹⁶⁹ Manastır Şer'iyye Sicili, 39. No'lu Defter, S.34, H.2.

¹⁷⁰ Manastır Şer'iyye Sicili, 39. No'lu Defter, S.121, H.2,3; S.122, h. 4,5; S.123, H.3; S.124, H.1,2,3; S.125, H.2,3.

¹⁷¹ 1689 tarihli büyük bir köylü hareketi olan Karpoş isyanı, günümüz bazı tarihçileri tarafından millî bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Bu ayaklanmanın millî nitelikli bir ayaklanma olduğuna şüphe ile yaklaşmakta fayda vardır. Zira, eğer Karpoş isyanı olarak anılan hareket cidden millî bir hareket olsaydı, bu hareketin devamının XVIII. yüzyılda gelmesi gerekirdi.

SONUÇ

Balkan Yarımadası bilinen konumu itibariyle tarihin ilk çağlarından itibaren ilgi çekici bir bölge olagelmıştır. Bu coğrafyanın kalbinde ise Makedonya yer alır. Makedonya da bu özel konumu itibariyle dikkat çekmiş, yüzyıllar boyu göç almıştır. Daha M.Ö. 380’li yıllarda bahse konu topraklarda büyük bir devlet kurulmuştu. Büyük İskender, bu ülkeyi bir imparatorluğa çevirmişti. Kendisi gibi imparatorluğunun yaşamı da oldukça kısa sürse de adı ve imparatorluğu efsaneleşerek binlerce yıl hafızalarda yer etti. Pek çok hükümdar O’nun hayat hikayesini, sefer organizasyonlarını okuyarak kendisine rehber kıldı. Makedonya toprakları ölümü ile hemen parçalandı ve kısa bir süre sonra Roma İmparatorluğu’nun yönetimi altına girdi. Makedonya, bu süreç içinde, İlliryalılar, Traklar, Dorların göç ederek yerleştiği bir bölge haline geldi. Ancak gelenler sadece bu sayılanlarla sınırlı kalmadı. Bölge Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesi ile Bizans İmparatorluğu’nun sınırlarında kalacak, bu dönemde de Avarlar, Peçenekler, Bulgarlar ve Slavların göçüne sahne olacaktır.

Bizans İmparatorluğu’nun zayıflaması ile Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgeye yerleşmesi arasında geçen zamanda Makedonya’yı içine alan pek çok devlet kurma girişimi gerçekleşti. Sırp, Bulgarlar bölgenin hakimi olabilmek adına yoğun çaba sarfettiler ve zaman zaman bu çabalarının karşılığını görerek bölgenin hakimi oldular. Bu dönemde Hıristiyanlık da Makedonya sakinleri arasında kendine büyük sayıda taraftar edindi. Yayılan Hıristiyanlıkla birlikte, homojenlikten uzak halk grupları, kendilerini Bizans ve Roma İmparatorlukları arasında yaşanan ve bölgenin ruhanî yönetimini ele geçirmeye yönelik mücadelenin ortasında buldular. Gerek Sırp gerekse Bulgarlar bu mücadeleden faydalanmayı bildiler ve kendi bağımsız kiliselerini kurmayı başardılar. Dönemin anlayışına göre devlet olarak kabul edilmek bağımsız bir kilise yapılanması ile garanti altına alınabiliyordu. Kurulan devletler çok kısa süre ile Makedonya’ya hakim olabiliyorlar sonrasında devlet yöneticisinin ölümü ile bölünme meydana geliyordu.

Bu feodal örgütlenmeler, Makedonya’da yaşayan halk için yaşamı eziyet haline dönüştürmekteydi. Öyle ki, sıradan bir köylü, efendisine hizmet etmek zorunda olan bir köleden farksızdı. İşin içine bir de bu feodal güçlerin çarpışması eklenince, içinde yaşanması güç bir bölge ortaya çıkıyordu. XIV. yüzyıl, Bizans İmparatorluğu ile sınır komşusu olan küçük bir beyliğin, eldeki imkanları en iyi şekilde kullanarak kısa sürede bir imparatorluk haline gelmesine sahne oldu. Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren fetihçi karaktere sahipti ve fetih yönü batı, haliyle Balkanlardı. İmparatorluğun üyeleri Balkanlara yabancı

olmayan İslam Dini'ne mensuptu. Selanik hariç Makedonya'nın Osmanlı yönetimine girmesi XIV. yüzyılın sonunda gerçekleşti. Uzun bir süre gerçek bir barış dönemi olarak nitelendirilen bir süreç de, bölge halkları için başlamış oldu. Osmanlı yönetim mekanizması bölgeye yerleşirken, burada yer alan Hıristiyanlara, kendi dininin izin verdiği sınırlılıklar içinde olmak üzere rahat bir yaşam imkanı sundu. Başka bir dinin yönetimi altında yaşamlarını sürdüren çağdaşları göz önüne alındığında Makedonya'da yaşayan halkların yaşam şartları, bu çağdaşları ile karşılaştırılamayacak ölçüde adil bir yönetim anlayışı çerçevesinde oluşturulmuştu. Dine ve dile yönelik en küçük bir baskı görmeyen Makedonya halkları bu yönetim anlayışı sayesinde inançları ve kültürel hayatlarının devam etmesinde özgür oldular.

Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'yı yönetimine aldıktan sonra bölgeye çok daha iyi nüfuz edebilmek adına iskan ve kolonizasyon yöntemi ile Müslüman Türkleri bölgeye yerleştirerek gücünü sağlamlaştırdı. Müslümanların bölgeye yerleşmesi ile Makedonya'da yaşayanlar yeni bir dil, din, bunun getirisi olarak yeni bir kültürle karşılaştılar. Bir kısmı hiç kuşkusuz etkilendikleri bu dini benimseyecek ve İslamlaşacaktır. Ancak günümüzde halen iddia edildiği gibi bu İmparatorluk yönetiminin zoru ile değil, kendi kendine gerçekleşti. Zira Osmanlı yönetimi, kuruluşunu yukarıda bahsedildiği gibi fetihçi karaktere dayandırmıştı. Gayrimüslimlerden alınan cizye ise ülkenin mali yapısı için vazgeçilmez bir öneme sahipti. Bu ekonomik nedenden çok daha önemli bir nokta da mensubu olduğu dinin şartları idi.

Makedonya'daki İslamiyet kendisini önce tekkelerde sonrasında ise şehirleşmede gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu bölgeye geldiğinde eski çağlardan beri stratejik değeri olan birkaç kent dışında sadece Makedonya'da değil, bütün Balkan Yarımadası'ndaki şehirlerin sayısı son derece sınırlı idi. Avrupa'nın pek çok bölgesinden sürgün edilen Yahudiler, Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in daveti ile Osmanlı ülkesine yerleşmeye başladılar. Daha çok Selanik başta olmak üzere Makedonya'da Üsküp, Manastır gibi pek çok şehre yerleşen Yahudiler ticarî zekaları sayesinde bölge ekonomisinin gelişmesine de yardımcı oldular.

Türklerin zanaat anlayışları, Yahudilerin ticarî bağlantıları Makedonya coğrafyasına gelen pek çok yenilikten sadece ikisi idi. Bu coğrafyada yerleşik olan Slavlar, Rumlar, Arnavutlar, Ulahlar, Çingeneler, Yahudiler ve Türkler tam bir mozaik oluşturarak birbirlerinin din, dil, gelenek, görenek, alışkanlıklar gibi pek çok kültür elemanından etkilendiler. Her ne kadar genellikle ayrı mahallelerde, köylerde yaşıyor olsalar da aynı loncaya üye olup alışveriş mekanlarında iç içe bir yaşam sürmekte idiler. Bu nedenle etkileşim kaçınılmazdı. Etkileşim kendisini ortak bir yemek zevkine, ortak inançlara, konuşmalarda kullanılan deyimlere,

atasözlerinden çocukların terbiyesinde kullanılan korkutma yöntemlerine, anlatılan fıkralara kadar günlük hayatın her köşesinde hissettirdi. Bu etkileşim XVIII. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde yaşandı.

İmparatorluğun, dönüşüm sürecinin bir habercisi niteliğinde ele alınabilecek XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim mekanizmasındaki zafiyetin su yüzüne çıktığı dönemi de kapsar. Toprak rejiminde yaşanan sıkıntılar, uygulamaya geçilen çiftlik sistemi ve yan etkileri, Makedonya topraklarında gerçekleşmemiş olsa da uzun süreli savaşlar sonucu reayaya yüklenen aşırı vergiler, merkezi yönetimin bölge ileri gelenleri olan ayânlara duyduğu ihtiyaç ve bu ayânların reaya üzerindeki baskıların hepsi XVIII. yüzyılda gündeme gelmiştir. Bu yüzyıl, İmparatorluk için Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından sosyal ve coğrafi keşifler sonucu ekonomik açıdan da büyük gelişme gösteren Batıyı anlamaya çalışma dönemidir. Aynı yüzyıl Makedonya'da, kendi sanayisi için gereksinim duyduğu pamuk başta olmak üzere Batı'nın rağbet gösterdiği tütün, mısır gibi zirai ürünlerin yetiştirildiği ve büyük ölçüde ihraç edildiği bir coğrafya haline geldi. Ekonomide yaşanan canlanma kendini kısa sürede ticarete de gösterdi. Yahudiler yine ticaretle uğraşmakla birlikte uzun süredir Osmanlı yönetim mekanizması üzerinde sahip olduğu nüfuzu özellikle bu yüzyılda Ortodoks Hıristiyanlara ve özellikle de Rumlara kaptırmıştır. Hıristiyan Osmanlı tebaası Fransa, Rusya gibi dönemin önemli güçlerinin desteklerini, aynı dine mensup olmanın verdiği avantajları çok iyi kullanmayı bildiler. Bir yandan Karadeniz'de ticarî etkinliklerini gittikçe arttıran ve zengin bir tüccar sınıfı haline gelen Ortodokslar, diğer yandan Selanik limanı vasıtası ile Doğudan gelen malları Via Egnatia ile Orta Avrupa ülkelerine taşıyarak güçlerine güç kattılar. Taşımacılıkta, yüzyıllardır hayvancılıkla uğraşan Ulahlar ve Sırlar, Bulgarlarla birlikte bu ticaretin diğer önemli aktörleri haline geldiler.

Ekonomi, bir yandan insanların yaşamlarında maddi açıdan önem taşıırken diğer yandan kültürel hayata dair de ipuçları verir. Bahsedilen Ortodoks tüccarlar vasıtası ile Makedonya coğrafyası ilk defa Batı ile tanışmış oldu. Batı fikirleri tüccarlar sayesinde Balkanların tümüne olduğu gibi Makedonya'ya da yayan tüccar sınıfı, ellerindeki maddî olanakları, yetişen yeni neslin eğitimlerini Batılı ülkelerin önemli şehirlerinde almaları için kullandılar. Batıda eğitim gören gençler Osmanlı ülkesine döndüklerinde ilk önce kendi dinî kurumları ile sonrasında ise Batıdan aldıkları romantik milliyetçilik nedeni ile Osmanlı yönetimi ile çatışmaya başladılar. Gerçekten de XVIII. yüzyılda Hıristiyan Ortodoks ruhban sınıfı cehaletleri ile nam salmışlardı. Batılı seyyahların seyahatnameleri, karşılaştıkları rahiplerin ne kadar bilgisiz oldukları hakkında satırlarla doludur. Skolastik düşünce yerini

XVIII. yüzyılda dönemin modern fikirlerine bırakmaya başladı. Bu durum, elbette ki sancılı bir süreci de beraberinde getirdi. İmparatorluğun kuruluşundan bu yana Rumların Helenleştirme aracı olarak kullandıkları Patrikhane bu uğurda Sırp ve Bulgar kiliselerini kendine bağlamayı başarmışken, yavaş yavaş Bulgarlar ve Sırlar da Batılı fikir akımlarının etkisi ile XIX. yüzyılda kiliseye karşı mücadele etmeye başlayacaklardı. Kilise ile girişilen mücadelenin ardından Osmanlı yönetimi ile mücadele etmeye başlayacaklar ve bağımsız devletler kurma yolunda ilerleyeceklerdi. İşte tam da bu noktada Makedonya anlaşmazlıkların ana sebebi olacaktır. Tarihi bir coğrafi terim olarak gördüğümüz Makedonya, Bulgar, Rum ve Sırların hayallerinin kesişme noktasında yer aldığından paylaşılabilen bir coğrafya haline gelecektir. Berlin Antlaşması'ndan itibaren Makedonya'yı kendi sınırları içinde gösterebilmek adına türlü etnik haritalar ve bölgedeki etnik yoğunluğu gösteren istatistiksel veriler hazırlayan Sırp, Bulgar ve Rumlara Batı da desteğini verecektir. Ancak ne bu haritalar ne de istatistiksel veriler gerçeği yansıtır. Bu buhrandan uzun süre kurtulamayacak olan Makedonya'nın bir kısmında günümüzde Makedonya Cumhuriyeti yer almaktadır. Şu anda Makedonya Cumhuriyeti'nden daha büyük bir "Makedonya" Yunanistan sınırlarına dahil iken bir kısmı da Bulgaristan toprağı halindedir.

Makedonya denilince ilk akla gelen eşkıyalık hareketlerinin XVIII. yüzyıldaki görünümünü de incelememiz sınırlarına dahil ettik. Zira eşkıyalık, gündelik hayata olduğu gibi kültürel yapının bir parçası olan ticaret üzerinde de olumsuz etkiye neden oldu. Günümüzde bazı batılı tarihçiler tarafından, Makedonya'da milli nitelikli ilk ayaklanmanın XVII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Karpoş isyanı olduğu iddia edilse de bunun, Osmanlı belgelerine dayandırarak gerçeğe ilgisi olmadığını vurguladık. Dönemimizin dışında kalan bu isyan, eğer milli nitelik taşıyorsa kuşkusuz bu hareketin izleri XVIII. yüzyılda da görülürdü. Ancak bizim elde ettiğimiz veriler yaşanan olayların basit eşkıyalık hareketlerinden ileri gitmediğini ispat etmektedir. Bu hareketlerde sadece Hıristiyanlar yer almamış, ayânlar ile maiyetlerindeki adamlar da eşkıyalık yapmışlardır.

Sonuç olarak bu çalışmayı hazırlarken amacımız tarihi Makedonya coğrafyasının sınırlarını ortaya koyarken XVIII. yüzyılda yaşanan bu dönüşümü açıklamak, Osmanlı hakimiyetinin bölge halkları arasında nasıl bir etkileşim yarattığını tespit etmektir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a. Cevdet Tasnifi

i. Cevdet Askeriye

34044	12600	33958	34044	9739	36913
13042	2542	10672	38510	38391	12600
33958	25187				

ii. Cevdet Adliye

3994	974	576			
------	-----	-----	--	--	--

iii. Cevdet Maliye

19536	5016				
-------	------	--	--	--	--

iv. Cevdet Belediye

7428

v. Cevdet İktisat

504	1291	2039	1137	1300	
-----	------	------	------	------	--

vi. Cevdet Zaptiye

3310

vii. Cevdet Evkaf

22460

viii. Cevdet Darphane

3113

b. İrade Tasnifi

i. Arzuhal ve Journaller

1310.S.6	1310.S.14	1310.C.11	1312.Ra.12	1310.R.12	
1314.Ş.15	1314.C.3				

2. MAKEDONYA DEVLET ARŞİVİ

Makedonya Arşivi Dosya No:1 (IA-26).

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A/ 4).

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (I A-3).

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (IIA/3)

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (II A/5).

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 34 (II B/15).

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/51).

Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/52).

3. TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Manastır Şer'iyye Sicili, 30. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 34. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 35. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 37. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 39. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 42. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 44. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 49. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 54. No'lu Defter

Manastır Şer'iyye Sicili, 62. No'lu Defter

B. TEZLER

ABBAS Zerrin Bedri; **Makedonya Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara Haziran 1997.

ERDEM Orhan; **Kosova-Prizren Bölgesinde Yaşayan Türklerin Sosyo-Kültürel Yapısı**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

İNBAŞI Mehmet; **Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.

İZETİ Metin; **Makedonya'da Bektaşilik**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998.

KENANOĞLU M. Macit; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Hukuki Statüleri (1453-1856)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuk (Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2001.

MİLLAS Herkül; **1821 Yunan İhtilali Öncesinde Siyasal İdeolojiler**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

PAJAZITI Ali; **Geçiş Sürecinde Makedonya Üniversite Gençliği ve Din Olgusu**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

PARS Melahat; **Makedon ve Sırp Romanlarında Türkler ve Türk İzleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

REDZEPİ Nasir; **Makedon Ortodoks Kilisesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003.

C. KİTAPLAR

ADANIR Fikret; **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

AHMEDÎ; **Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman**, Haz. Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri** içinde, İstanbul 1949.

AHMET REFİK; **Bizans Karşısında Türkler**, Haz.: Fahameddin Başar, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.

AKARSU Bedia; **Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul Matbaası 1955.

AKIN Nur; **Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yayınları, İstanbul 2006.

AKSOY Bülent; **Avrupalı Gezgincilerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki**, Pan Yayınları, İstanbul 1994.

ALKAN Hakan; **500 Yıllık Serüven Belgelerle Türkiye Yahudileri I**, Günce Yayınları, Ankara 2000.

Anatomi Dersleri Osmanlı Kültürü, Osmanlı Kültür Kurumları, YKY, İstanbul 1995.

ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS Helen; **The Eve of the Greek Revival**, Routledge, London 1990.

ARSLAN Çetin; **Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ÂŞIKÎ Ahmed; **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Haz. Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri** içinde, İstanbul 1949.

AVIGDOR Levy; **The Sephardim in the Ottoman Empire**, The Darwin Pres, Princeton New Jersey 1992.

AYDIN Mehmet; **Hıristiyan Genel Konsilleri ve II.Vatikan Konsili**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991.

BALIVET Michel; **Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyan**, Çev.:Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

BANAC Ivo; **National Question in Yugoslavia; Origins, History, Politics**, Cornell Univ. Pres, New York 1984.

BARTH Fredrik; **Etnik Gruplar ve Sınırları**, Çev.: Ayhan Kaya-Seda Gürkan, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001.

BRAUDEL Fernand; **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, C.I., Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989.

BASELEL Yusuf; **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, Gözlem Yayınevi, İstanbul 2004.

BELL Dean Philip; **Jews in the Modern World**, Rowman & Littlefield Pub., 2008.

BENBASSA Esther - RODRIGUE Aron; **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi**, Çev.: Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

BENLİSOY Yorgo- MACAR Elçin; **Fener Patrikhanesi**, Ayraç Yayınları, İstanbul 1996.

BEN-NAEH Yaron; **Jews in the Realm of the Sultans**, Mohr Siebeck Tübingen, Germany 2008.

- BIDELEUX Robert - JEFFRIES Ian; **A History of Eastern Europe**, New York 2007.
- BORA Tanıl; **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994.
- BOSTANCI M. Naci; **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, Doğan Kitap, İstanbul 1999.
- BOZBORA Nuray; **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.
- BRILL Erdmans; **The Encyclopedia of Christianity**, Vo.:3, Michigan-Leiden 2003.
- BROWNING Robert; **The Byzantine Empire**, Catholic University of America Press, Washington 1992.
- BULAK Ogün Atilla; **Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi (Deneme)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- CALHOUN Craig; **Milliyetçilik**, Çev.. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- CARMICHAEL Cathie; **Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition**, Routledge 2002.
- CASTELLAN Georges; **Balkanların Tarihi**, Çev.: Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- CASTELLAN Georges; **Balkanların Tarihi**, Çev.Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- CERASİ Maurice M.; **Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, Çev.: Aslı Ataöv, YKY İstanbul 1999.
- CHALLEYE Felicien; **Dinler Tarihi**, (Çev.: Samih Tiryakioğlu), Varlık Yayınevi, İstanbul 1972.
- COSMOPOULOS Michael B.; **Macedonia:An Introductionto Its Political History**, Manitoba Studies in Classical Civilization, 1992.

COUSINÉRY M.E.M.; **Voyage Dans La Macédoine, Contenant des Recherches sur L'histoire, La Géographies et les Antiquités de ce Pays**, Tome Premier, Paris, 1831, s.12.

ÇETİN Birol; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

DANFORTH Loring M.; **The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World**, Princeton Univ. Pres., Princeton 1995.

DAŞCIOĞLU Kemal; **İskan, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

DAVUTOĞLU Ahmet; **Stratejik Derinlik- Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Köre Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİR Remzi; **Philosophia Ottomanica**, C. II, Lotus Yayınları, Ankara 2005.

DEMİRCİOĞLU Halil; **Roma Tarihi I**, Ankara 1998.

DIMITRIADIS Vasilis; **Osmanlı Beyliği, 1300-1389, -Devşirmenin Kökenleri Üzerine Düşünceler**, Çev:G.Çağlalı Güven, İ.Yerpuz, T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1987.

DURSUN A.Haluk; **Nil'den Tuna'ya Osmanlı Yazıları I**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

EAGLETON Terry; **Kültür Yorumları**, Çev. Özge Çelik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.

EICKELMAN Dale; **The Middle East: An Anthropological Approach**, Englewood Prentice Hall Cliffs, N.J. 1989.

EKİNCİKLİ Mustafa; **Türk Ortodoksları**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.

ENVERÎ; **Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1465)**, Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi, İstanbul 2003.

ERCAN Yavuz; **Kudüs Ermeni Patrikhanesi**, Ankara 1988.

ERCAN Yavuz; **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, TTK, Ankara 1989.

ERCAN Yavuz; **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara 2001.

ERHAN Çağrı; **Yunan Toplumunda Yahudi Düşmanlığı**, SAEMK, Ankara 2001.

ERKAL Mustafa; **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul 1984.

EROĞLU Ahmet Hikmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler**, Andaç Yayınları, Ankara 2003.

ERÖZDEN Ozan; **Ulus-Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997.

ERYILMAZ Bilal; **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayınları, İstanbul 1992.

ETON W.; **A Survey Of the Turkish Empire**, Second Edition, London 1799.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Haz.: S.A.Kahraman, Y. Dağlı, R.Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul 2003.

FAROQHİ Suraiya; **Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Çev.: G.Ç. Güven, Ö. Türesay, YKY Yayınları, İstanbul 2003.

FAROQHİ Suraiya; **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev.: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

FAROQHİ Suraiya; **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Çev.: Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2006.

FEHÉR Géza; **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, Ankara 1999.

FINE JR John V.A.; **The Late Medieval Balkans**, The University of Michigan Press, 1994.

FİKRETOĞLU Ozan; **Toplumsal Psikoloji Perspektifinde Kültür ve Kültür Değerleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1990.

FRAENKEL Eran; **Skopje From the Serbian to Otoman Empires: Conditions fort he Appearance of a Balkan Muslim City**, Unv. Of Pennsylvania 1986.

FREEMAN Charles; **Mısır, Yunan ve Roma**, Çev.: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

- FRIEDEL Egon; **Antik Yunan'ın Kùltür Tarihi**, Çev.: Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara 1999.
- GELLNER Ernest; **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çev.: Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyarik, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- GENÇ Nevin; **Kosova Savaşı**, Eskişehir 1993.
- GIBBONS A.; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Sad.:H.Dağ, 21. Yüzyıl Yayınları, 1998.
- GOFFMAN Daniel; **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, Çev.: Ülkün Tansel, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- GORGİEV Dragi; **Skopje od Turskoto Osvojuvane do Krayot na XVII. Vek**, Skopje 1997.
- GÖKALP Ziya; **Türkçülüğün Esasları**, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul 2004.
- GÖKBİLGİN Tayyib; **Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan**, İstanbul 1957.
- GÖLPINARLI Abdülbaki; **Mevlevilik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953.
- GRADEVA Rossitsa; **Rumeli Under The Ottomans 15 th- 18th Centurie: Institutions and Communities**, Isis Pres, İstanbul 2004.
- GREENBERG Robert David; **Language and Identity in the Balkans**, Oxford Univ. Pres, 2004.
- GÜMÜŞ Hüseyin; **Andre Malroux ve Kùltür Problemi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1975.
- GÜVEN Sami; **Toplumbilim**, Ezgi Kitabevi, İstanbul 1999.
- GÜVENÇ Bozkurt; **İnsan ve Kùltür**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- HADİDİ; **Tevarih-i Âl-i Osman**, Yay.Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakùltesi Basımevi, İstanbul 1991.

HALAÇOĞLU Yusuf; **XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK, Ankara2003.

HALE William; **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, Frank Caus, Londra 2000.

HAMMER J.; **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.III, İstanbul.

HASLUCK F.W.; **Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik**, Çev.: Yücel Demirel, Ant Yayınları, İstanbul 1995.

HASLUCK F.W.; **Christianity and Islam Under the Sultans**, Isis Press, İstanbul 2000.

HENDRIKS P.; **The Radožda-Vevčani Dialect of Macedonia**, The Peter de Ridder Pres, Amsterdam 1976.

HERSHLAG Zvi Yehuda; **Introduction of the Modern Economic History of the Middle East**, E.J Brill, Leiden 1980.

HEYWOOD Colin; "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: XVII. Yüzyılın sonu ve XVIII. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Manzilhaneler", **Sol Kol Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 138-160.

HIDIROĞLOU Paul; **The Grek Pomaks and Their Relation With Turkey**, Athens 1991.

HOCA SAADETTİN EFENDİ; **Tacüt-Tevarih**, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.I.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ILIEVSKİ Doné; **The Macedonian Orthodox Church**, Skopje 1973.

İMBER Colin; **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, Çev.: Ş.Yalçın, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2006.

İNALCIK Halil İnalçık; **Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

İNALCIK Halil; **Fatih Devri Üzerine Tetkik ve Vesikalar**, TTK, Ankara 1995.

İNALCIK Halil; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Çağ (1300-1600)**, YKY Yayınları, İstanbul 2003.

İNALCIK Halil; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C.I, Çev.: H. Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

İNALCIK Halil; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, TTK. Ankara 1943.

İREÇEK Konstantin Yosif; **Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu**, Çev.: Ali Kemal Balkanlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

JELAVICH Barbara; **Balkan Tarihi (18.-19. Yüzyıllar)**, Çev.İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

JELAVICH Charles-Barbara; **The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920**, Seattle and London 1997.

JEZERNİK Božidar ; **Vahşi Avrupa- Batı'da Balkan İmajı**, Çev.: Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006.

JUSDANIS Gregory; **The Necessary Nation**, Princeton University Press, 2001.

KALAFAT Yaşar; **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnanışları**, Berikan Yayınları, Ankara 2006.

KALAFAT Yaşar; **Makedon Türkleri (Türkmenler, Torbeşler, Türkbaş Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halka İnançları**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul 1994.

KANAR Yüksel; **Batı'nın Doğu'su**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

KAPLAN Mehmet; **Kültür ve Dil**, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

KARDASIS Vassilis; **Diaspora Merchants in the Black Sea-The Greeks in Southern Russia, 1775-1861**, Lexington Books, England 2001.

KARPAT Kemal H.; **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev.: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KAZICI Ziya; **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.

KÖSEMİHAL Mahmut R.; **Balkanlarda Musiki İlerleyişi**, Nümune Matbaası, İstanbul 1937.

- KÖSEMİHAL Nurettin Şazi; **Sosyoloji Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- KRAMSH Claire; **Language and Culture**, Oxford University Pres, 2003.
- KURAT A.Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- KURT Ali Osman; **Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da Din Değişirme**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004.
- Lady Montagu; **Doğu Mektupları**, Çev.: Murat Aykaç Erginöz, Yalçın Yayınları, İstanbul 1996.
- LAMPE John R. -Marvin R. Jackson; **Balkan Economic History 1550-1950**, University of Chicago Press, 1982.
- LEHMANN Matthias B.; **Ladino Rabbinic Literature and Ottoman Sephardic Culture**, Indiana University Press, Bloomington 2005.
- LEMERLE Paul; **Bizans Tarihi**, Çev.: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- LEWIS Raphaela; **Everyday Life in Ottoman Turkey**, B.T. Batsford Ltd., London 1971.
- MALCOLM Noel; **Kosova Balkanları Anlamak İçin**, Çev.: Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- MANSEL Arif Müfit; **Ege ve Yunan Tarihi**, 6. Baskı, TTK, Ankara 1995.
- MARANKİ Ahmet; **Balkan Mezalimi**, Timaş Yayınları, İstanbul 1993.
- MEMİŞOĞLU Hüseyin; **Balkanlar'da Pomak Türkleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
- Mevlana Mehmet Neşri; **Cihannüma**, Haz. N. Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- MOLES Abraham A.; **Kültürün Toplumsal Dinamiği**, Çev. Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1983.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah; **Camiü'd-Düvel**, Yay.Hz. Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

- NİCOL Donald M.; **Bizans'ın Son Yüzyılları**, Çev.: B.Umar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- NORRİS H.T.; **Islam in the Balkans Religion and Society Between Europe and the Arab World**, Hurst & Company, London 1993.
- OBOLENSKY Dimitri; **Byzantium and the Slavs**, St.Vladimir's Seminary Pres, Crestwood, New York, 1994.
- OBOLENSKY Dimitri; **The Byzantine Commonwealth East Europe, 500-1453**, Crestwood 1982.
- OCAK Ahmet Yaşar Ocak; **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler-Metodolojik Bir Yaklaşım**, TTK, Ankara 1997.
- OCAK Ahmet Yaşar; **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- OCAK Ahmet Yaşar; **Sarı Saltık, Popüler İslamın Balkanlardaki Destani Öncüsü (XIII. yüzyıl)**, TTK, Ankara 2002.
- OCAK Ahmet Yaşar; **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- ORHONLU Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskan Teşebbüsü (1691-1696)**, İstanbul 1963.
- ORHONLU Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1967.
- OSTERGREN Robert C. -John G. Rice; **The Europeans A Geography of People, Culture And Environment**, The Guilford Press, New York 2004.
- OSTROGORSKY Georg; **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: F. Işıltan, TTK, Ankara 1999.
- ÖZLEM Doğan; **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2000.
- PALAIRET Michael; **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, Çev.: Ayşe Edirne, Sabancı Üniv. Yayınları, İstanbul 2000.
- PAMUK Şevket; **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

- PETRŠEVSKI Ilija; **Macedonia on Old Maps**, Skopje 1992.
- PITCHER Donald Edgar; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çev.: Bahar Tırnakçı, YKY Yayınları, İstanbul 1999.
- PİLİÇKOVA Sevim; **101 Anekdota Za Nasredin Oca Od Makedoniya- Makedonya'dan 101 Nasreddin Hoca Fıkrası**, Skopje 2004.
- PİLİÇKOVA Sevim; **Nasradin Oca i İtar Peyo**, İnstitut za Folklor "Makro Çepenkov", Skopje 1996.
- POPOVIC Aleksandre; **Balkanlarda İslâm**, Çev.: Komisyonu İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- POULTON Hugh; **Who Are the Macedonians?**, London 1994.
- PRIBICHEVIC Stoyan; **Macedonia, Its People and History**, Pennsylvania University Press, 1982.
- RATTANSI A. -Sallie Westwood; **Batı Cephesinde Irkçılık, Modernite ve Kimlik**, Çev.: Sevda Akyüz, Sarmal Yayınları, İstanbul 1997.
- ROSSOS Andrew; **Macedonia and the Macedonians: A History**, Hoover Pres, 2008.
- ROUCEK Joseph S.; **Balkan Politics International Relations in No Man's Land**, Greenwood Pres, Westport, Connecticut 1971.
- ROUDOMETOF Victor; **Nationalism, Globalization, And Orthodoxy-The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans**, Greenwood Press, 2001.
- RUSSELL Michael; "Philip of Macedon", **History of Greece, Macedonia and Syria**, Ed. E. Pococke, Londra 1852.
- SENCER Muammer; **Osmanlılarda Din ve Devlet**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- SEZEN Y.; **Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- SHARON Moshe Sevilla; **Türkiye Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

- SIMOVSKI Todar Hristov; **Atlas of the Inhabited Places of the Aegean Macedonian**, TTK, Ankara 1999.
- SOYKAN T.Tankut; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler**, Ütopya Yayınları, İstanbul 1999.
- STAVRIANOS L.S.; **The Balkans Since 1453**, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1961.
- STOIANOVICH Traian; **Between East and West : the Balkan and Mediterranean worlds**, Vol:2 Economies and Societies: Traders, Towns and Households, New York 1992.
- STOJANOVSKI Aleksandar ; **Makedoniya i Makedonsi vo Proşlom**, Skopje 1970.
- STOJANOVSKI Aleksandar; **Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII vek- Demografski Prouçuvane-**, Institut za Natsyonalna Istoriya, Skopje 1981.
- STOJANOVSKI Aleksandar; **Istoriya Na Makedonskiot Narod**, Makedoniya Pod Turska Vlast (od XIV. do Krayot na XVIII. vek), C.II, Skopje, Institut za Nasyonalna Istoriya, 1998.
- SUGAR Peter F.; **Southeastern Europe Under Otoman Rule 1354-1804**, Washington University Pres, 1996.
- SUSSUX Ruland - CUBBERLEY Paul V.; **The Slavic Languages**, Cambridge Unv. Pres, New York 2006.
- ŞAHİN M.Süreyya; **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken, İstanbul 1999.
- ŞEN Ömer; **Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)**, Eren Yayınları, İst. 1996.
- ŞÜKRULLAH; **Behcetüttevârîh**, Haz. Nihal Atsız, **Osmanlı Tarihleri** içinde, İstanbul 1949
- TANRIKORUR Cinuçen; **Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2003.
- TANYU Hikmet; **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, C.I, Bilge Yayınları, İstanbul 1979.
- TEZCAN Mahmut; **Kültürel Antropoloji**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1996.

- TODOROV Nicolai; **The Balkan City 1400-1900**, University of Washington Press, Seattle 1983.
- TODOROV Nikolai; **Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries**, Ashgate VARIORUM 1998.
- TODOROVA Maria N. Todorova; **Balkan Family Structure and the European Pattern : Demographic Developments in Ottoman Bulgaria**, New York, NY, USA, Central European University Press, 2006.
- TOLAN Barlas; **Toplumbilimlerine Giriş**, Adım Yayıncılık, Ankara 1996.
- TREATGOLD Warren; **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California 1997.
- TRENCSENYI Balazs - KOPEČEK Michal; **Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770-1945)**, Vol.: I, Ceu Press, Budapest 2006.
- TURAN Ömer; **Rodop Türklerinin 1878 Direnişi**, TTK, Ankara 2000.
- TÜMERTEKİN Erol - ÖZGÜÇ Nazmiye; **Beşeri Coğrafya İnsan Kültür Mekân**, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002.
- TÜRKDOĞAN Orhan; **Etnik Sosyoloji**, Genişletilmiş 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2006.
- UYGUR Nermi; **Kültür Kuramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi I**, TTK. Yayınları, 2003.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.I. 7. Baskı.
- ÜÇOK Coşkun -Ahmet Mumcu; **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1993.
- ÜLKEN Hilmi Z.; **Yahudi Meselesi**, Üniversite Kitabevi, İstanbul 1944.
- VOLOŠINOV V.N; **Marxism and the Philosophy of Language**, Harward Unv. Pres, 1986.

VRYONIS Speros; **Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans**, Undena Pub., Malibu 1981.

WALLERSTEIN Immanuel; **Jeopolitik ve Jeokültür**, Çev.: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

WEIKER Walter F.; **Ottomans, Turks and the Jewish Polity –A History of the Jews of Turkey**, Univ. Pres of America 1992.

YAŞAR-NASTEVA Olivera; **Turskite Leksicki Elementi vo Makedonskiot Yazik**, Institut za Makedonski Yazik “Kriste Misirkov”, Posebna Izdaniya Kniga 31, Skopje 2001.

YENİSOY SÜLEYMANOĞLU Hayriye; **Tarih Boyunca Slav-Türk İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları**, TDK Yayınları, Ankara 1998.

YERASIMOS Stefanos; **Milliyetler ve Sınırlar**, Çev.: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

D. MAKALELER

ACAROĞLU M.Türker; “Nasreddin Hoca-Kurnaz Peter”, **Tarih ve Toplum**, C.26, S.151, Temmuz 1996, ss.26-28.

----- Türker; “Balkan Halkbiliminde Türk Etkileri-I”, **Bay**, Yıl:10, Sayı:96, Prizren 2003, ss.3-7.

-----Türker; “Balkan Halkbiliminde Türk Etkileri-II”, **Bay**, Yıl: 10, Sayı: 97, Prizren-Kosova, 2003, ss.3-9.

ADIYEKE Nuri; “Osmanlı Siyasa Söyleminde Cemaat-Millet ve Anadolu Uygulaması”, **Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi 30 Nisan-2 Mayıs 1997**, Mersin Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Yay., Mersin 1997.

ALP İlker; “Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti”, **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yayınları., Ankara 2002, ss.71-90.

ANDRIOTES N.P.; “History of the Name Macedonia”, **Macedonia, Past and Present**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1992, ss.11-16.

- ARMAĞAN Latif; “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, **Osmanlı**, Ed.: Güler Eren, C.IV., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.142-150.
- ARSLAN H.Çetin; “Erken Osmanlı’nın Fetih ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerin Stratejik Önemi”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C.IX., Ankara 2002, ss.116-121.
- ARTUN Erman; “Osmanlı’nın İlk Dönemlerinde Türk ve Balkan Kültürlerinde Etkileşim”, **Bay**, Yıl:10, Sayı:87, Priştine 2003, ss. 28-32.
- ATANASOVSKI Aleksandar; “Konstantin Deyanov ile Osmanlılar Arasında Derebeylik İlişkileri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, C.XII, İstanbul 1998, ss. 37-42.
- ATAÖV Türkkaya; “The Jews of Macedonia”, **Macedonian Review**, vol: XXI, Number 3, Skopje 1991, ss.153-159.
- AYANGİL Rûhî; “XVII. Yüzyılda Türk Müsikîsi”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 433-442.
- AYDIN Mahir; “Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar”, **Bellekten**, C. LXV/243, Ankara 2002, ss.623-637.
- BABINGER Franz; “Sarı Saltık Dede”, **İslam Ansiklopedisi**, C.X, M.E.B. Yayınları, 1967, ss.220-221.
- BAĞCI Serpil; “Osmanlı Dünyasında Efsanevî Yönetici İmgesi Olarak Büyük İskender ve Osmanlı İskendernamesi”, **Humana Bozkurt Güvenç’e Armağan**, Kültür Bakanlığı 1994, ss.111-131.
- BAĞIŞ Ali İhsan; “III. George Dönemi’nde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815”, **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)**, Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1985, ss. 43-52.
- BAR Martha; “Catholic Missionaries on Orthodoxy In the Balkans, 17th-18th”, **Etudes Balkaniques**, n.4. 1993, ss. 43-55.

- BARKAN Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İ.Ü.İ.F.M.**, C.XI, No.: 1-2, 1949-1950, ss.524-561.
- Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İ.Ü.İ.F.M.**, C. XIII, No.: 1-4, 1951-1952, ss. 56-77.
- Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İ.Ü.İ.F.M.**, C. XV, No.: 1-4, 1953-1954, ss.209-237.
- Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” **Vakıflar Dergisi**, C.II, 1942, ss.279-387.
- BARTLETT Robert; “Language and Ethnicity in Medieval Europe”, **Ethnicity**, Ed.: John Hutchinson-Anthony D. Smith, Oxford Univ. Press, 1996.
- BAŞAR Fehamettin; “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, C.XII, İstanbul 1998, ss. 25-29.
- BAYAR Muharrem; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunun 700. Yılında Rumelindeki Türk Varlığı: Evlad-ı Fatihan”, **Türk Kültürü**, Sayı:445, Yıl: XXXVIII, Mayıs 2000, ss.257-275.
- BELKE Klaus; “Communications: Roads and Bridges”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Ed.: E.Jeffreys, J. Haldon, R. Cormack, Oxford University Press, New York 2008, ss. 295-308.
- BIEBER Florian; “Muslim Identity in the Balkans Before the Establishment of National States”, **Nationalities Papers (Special Topic Issue) Muslim Minorities in the Balkans**, Peter Mentzel (Guest Editor), Vol. 23, Number 1, March 2000, ss. 13-28.
- BOWMAN Steven; “Welcoming Immigrants and Refugees: Aspects of the Balkan Jewish Experience From Byzantine to Post-Ottoman Times”, **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermo Pres New York 1996, ss.1-11.

- BOZKURT Gülnihal; “İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Kudret Ayıter’e Armağan’dan ayrı basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988, ss. 115-156.
- BUNIS David M.; “Judeo-Spanish Culture in Medieval and Modern Times”, **Sephardic and Mizrahi Jewry From the Golden Age of Spain to Modern Times**, Ed.: Z. Zohar, New York University Pres, New York 2005, ss. 55-76.
- ÇAKMAK Biray; “Klasik Dönem Osmanlı Toplum Tarihi Teorisi-İnceleme Konuları Hakkında Bir Deneme”, **Türk Kültürü**, Mart 2003, ss. 94-120.
- DAĞTEKİN Hüseyin; “Türkleri Boğazlar Bölgesine Çeken Gerçek Sebepler”, **A.Ü.DTCF. Dergisi**, C.XIX, s.3-4, Ankara, ss. 177-199.
- DANFRTM Loring M.; “Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and the Breakup Of Yugoslavia”, **Antropology Today**, Vol.: 9, No.: 4, (Aug. 1993), ss. 3-10.
- DELİLBAŞI Melek; “Selanik’in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430)”, **Belleten**, C. XL, No.: 160, 1976, ss. 573-588.
- DEMİR Nurettin - Emine Yılmaz; “Osmanlı Türkçesi”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 475-488.
- DIALETIS Dimitris - Kostas Gavroglu – Manolis Patiniotis; “The Sciences in the Greek Speaking Regions During the 17th-18th Centuries”, **Archimedes**, Ed.: Jed Z. Buchvalds, Vol.:2, Kluwer Academic Pub., Netherlands 1999, ss. 41-71.
- DOĞRU Halime; “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskan Siyaseti”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 165-176.
- ELİBOL Numan; “XVIII. Yüzyılda Avusturya Topraklarında Faaliyet Gösteren Osmanlı Tüccarları”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.15, Bahar 2004, ss. 59-112.
- EMECEN Feridun M.; “Pirlepe’nin İlk Osmanlı Tahrirleri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, C.XII, İstanbul 1998, ss. 63-70.
- Feridun; “Kuruluş’tan Küçük Kaynarca’ya”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Ed. E.İhsanoğlu, C.I., İstanbul 1999, ss.5-65.

- ERCAN Yavuz; “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, **Belleten**, L/198, Aralık 1986, ss.679-725.
- Yavuz; “Türkiye’de XV. ve XVI. yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu, **Belleten**, C.XLVII, Ankara 1971, ss. 1119-1149.
- EREN Aslan; “Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler”, **Osmanlı**, C.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 236-249.
- EREN İsmail; “Bulgarca’da Kullanılan Türkçe Atasözleri ve Deyimleri I-II”, **Çevren**, S.75-76, Priştine 1990, ss. 87-117.
- ERGENÇ Özer; “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, C.IV, İstanbul 1984, ss.69-78.
- ERTUN Erman; “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 593-604.
- FAROQHİ Suraiya; “Krizler ve Değişim”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Değişim 1600-1914**, C.II., Ed. Halil İnalçık- Donald Quataert, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, ss.543-757.
- Suraiya; “Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar’da Kırsal Toplum-I”, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, Çev.:Emine Sonnur Özcan, DoğuBatı Yayınları, İstanbul 2006, ss.57-101.
- FRIEDMAN Victor A.; “Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Gramer”, **South Slavic and Balkan Linguistics**, Rodopi 1982, ss. 1-77.
- Victor A.; “Macedonian”, **The Slavonic Languages**, Ed.: Bernard Comrie, Greville G. Corbett, Routledge Pub., London 2002, ss. 249-305.
- GENÇ Mehmet; “15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde İç ve Dış Ticaret”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, ss. 205-210.
- Mehmet; “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, ss. 153-185.

- Mehmet; “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayisi”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, ss.226-254.
- GİNİO Eyal; “Unutulmuş Bir Osmanlı Balkan Eliti: Mısır’daki Müslüman Tüccarlar”, **Osmanlı**, C.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 498-503.
- GLAMANN Kristof; “The Changing Patterns of Trade”, **The Cambridge Economic History of Europe**, C.V Economic Organization of Early Modern Europe, Cambridge University Press, 1977, ss.185-289.
- GÖKBEL Ahmet; “Kıpçaklar/Kumanlar”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 729-756.
- GÖLEN Zafer; “Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Maruthâne-i Amire”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 136-144.
- GRADEVA Rossitsa; “Orta Balkanlar’da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C.IX., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 916-925.
- Rossitsa; “Osmanlı ve Bulgar Kaynaklarından Orta Balkan Topraklarındaki Depremler (17. ve 18. yy.lar), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler**, Ed.: Elizabeth Zachariadou, .Çev.: Gül Çağlalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, ss.59-71.
- GÜÇLÜTÜRK Taner; “Gora’da Çanakkale Türküsü Efsanesi”, **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, S.6, Mart 2007, ss.59-72.
- GÜLER İbrahim; “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus Hareketleri Olarak “İç Göçler””, **İstanbul Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Tarih Dergisi, Fikret Işıltan Hatıra Sayısı**, İstanbul 2000, ss.155-211.
- GÜLSOY Ufuk; “Savaş Gemisinde Yortu Ayini: Gayrimüslim Osmanlı Neferlerinin İbadet Hakları”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.11, Mart 2002, ss.101-115.
- HAFİZ Nimetullah; “Yugoslavya’da Mevlevi Tekkeleri”, **Çevren**, Yıl: VI, No.: 20, Priştine, Aralık 1978, ss. 37-43.
- HAJEK A.; “Sırbistan”, **İ.A.**, C.X., **MEB Yayınları**, İstanbul 1993, ss.556-566.

- HALAÇOĞLU Yusuf; “Batı Trakya Türkleri”, **Türk Kültürü**, Yıl: XXXI, Sayı: 367, Kasım 1993, ss. 673-682.
- HALAÇOĞLU Yusuf; “Bulgaristan”, **DİA**, C.VI, İstanbul 1992, ss. 396-399.
- HAMZA Melahat; “Makedon Dili ve Edebiyatında Türk Etkileri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:116, Ekim 1998, ss. 207-212.
- HANDZIC Adem; “XVI. Yüzyılda Bosna’da Osmanlı Şehirlerinin Oluşumuna Bir Bakış”, **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, ss. 15-20.
- HASAN Hamdi; “Makedonya Türklerinde Yağmur Duaları ve Yağmurun Kesilmesiyle İlgili Uygulamalar”, **Çevren**, Yıl: XII, Sayı: 45, Priştine, Şubat 1985, ss. 25-28.
- HASAN Hamdi; “Yugoslavya Türklerinin Yağmur Dualarında Görülen Slav Etkileri”, **Çevren**, Yıl: XII, Sayı: 46, Priştine, Mart-Nisan 1985, ss. 59-64.
- HAZAI György; “Balkanlar’da Yollar ve Diller”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliği’nde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 133-157.
- ILIEVSKI Petar Hr. ; “Tradition and Innovation in the Devekopment of the Macedonian Language”, **Macedonian Review**, vol.: XXI, S. 1-2, Skopje 1991, ss.20-24.
- ITZKOWITZ Norman; “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, C.I, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 519-526.
- İBRAHİM Mehmet; “Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi”, **Vakıflar Dergisi**, C.XXIV, 1994, ss. 291-305.
- İBRAHİMGİL Mehmet Z.; “Balkanlar’da Sarı Saltuk Türbeleri”, **Bay**, Yıl:10, Sayı:98, Priştine 2003, ss. 10-14.
- İÇDUYGU Ahmet; “Çok Kültürlülük: Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, **Türkiye Günlüğü**, S.38, 1991, ss. 117-126.
- İLHAN Suat; “Balkanların Gelişen Jeopolitiği”, **Türk Kültürü**, Sayı:430, Yıl: XXXVII, Şubat 1999, ss. 77-83.

İLYAS Enver; “Rumeli’nin Canevi: Üsküp”, **Bay**,Yıl:12, S.126, Prizren 2005, ss. 9-11.

İNALCIK Halil “Türkler ve Balkanlar”, **Balkanlar** , OBİV Yayınları,İstanbul,1993, ss.9-32.

----- Halil; “Mehmed II”, **İ.A.** , C.VII, MEB Yayınlar, İstanbul 1977, ss. 506-535.

----- Halil; “Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği”, **İmparatorluk Mirası Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Der. L.Carl Brown , Çev.: Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 32-49.

----- Halil; “Rumeli”, **İ.A.**, C.IX, MEB Yayınlar, İstanbul 1964, ss.776-773.

----- Halil; “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul 1996, ss. 67-114.

İNBAŞI Mehmet; “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C.IX., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 154-164.

----- Mehmet; “Makedonya’da Osmanlı Hakimiyeti: Değişen ve Değişmeyen Kimlik”, **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat HATİPOĞLU, ASAM Yayınları., Ankara 2002, ss. 27-44.

İPŞİRLİ Mehmet; “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I., Ed. Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul 1999, ss. 139-279.

İSEN Mustafa; “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 532-572.

----- Mustafa; “Kültür Tarihimize Üsküp ve Üsküplü Divan Şairleri”, **Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, ss. 131-142.

----- Mustafa; “Osmanlılarda Şehir ve Kültür”, **Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, ss. 77-84.

KALDY-NAGY Gyula; “Osmanlı İmparatorluğu’nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)”, **Sögüt’ten İstanbul’a Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, Der.O.Özel-M.Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, ss. 397-406.

KALEŞİ Hasan; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti” I, **Çevren**, Yıl: IV, No: 9, Mart 1976, ss. 113-136.

----- Hasan; “XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti” II, **Çevren**, Yıl: IV, No: 10, Haziran 1976, ss. 23-41.

KAMEN Henry; “The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492”, **Past & Present**, No.:19, Oxford University Pres, May 1988, ss. 3-55.

KARATAY Osman; “Orta Çağ’da Makedonya: Bir Siyasi Coğrafyanın Süreklilik Öyküsü”, **Makedonya Sorunu Düünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yayınları, Ankara 2002, ss. 1-26.

KARPAT Kemal H.; “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, **Osmanlı**, C.II, Ed.: Güler Eren, Ankara 1999, ss. 17-34.

----- Kemal; “ Ottoman Relations With the Balkan Nation After 1683”, **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, ss. 385-432.

----- Kemal; “ Ottoman Wiefs and Policies Toward the Orthodox Christian Church”, **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, ss. 586-610.

----- Kemal; “The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire”, **Studies in an Ottoman Social and Political History-Selected Articles and Essays**, Brill, 2002, ss. 357-351.

----- Kemal; “The Memoirs of N.Batzaria: The Young Turks and Nationalism”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.:6, No.:3, (Jul, 1975), ss. 276-299.

KARTAL Numan; “Makedonya’nın Kocacık Türk Yerleşim Yerinde Nevruz Geleneği”, **Bay**, Yıl:10, Sayı 101, Priştine 2003, ss. 32-34.

- KAYAPINAR Levent; “Makedonya’daki Etnik Grupların Türkiye ve Yunanistan Açısında Değerlendirilmesi”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S.3, Sarem Yayınları, Ankara Şubat 2004, ss. 81-102.
- KAZICI Ziya; “Osmanlılarda Hoşgörü”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. X., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.221-232.
- KENANOĞLU M. Macit; “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Teb’anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak “Ruhanî İltizam” Sistemi”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, S.14 (2003/1), ss. 67-84.
- KIEL Machiel; “The Türbe of Sarı Saltuk at Babadag-Dobrudja”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları**, 6-7, 1977-78, İ.Ü. Edb. Fak. 1978, ss.205-225.
- KIEL Machiel; “ Via Egnatia Üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargah, Kavala ve Ferecik Örnekleri”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1999, ss.161-170.
- KOLOĞLU Orhan; “Osmanlı’daki Türk Olmayan Cemaatlerde Türkçenin Yeri”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 509-514.
- KORKMAZ Zeynep; “Dil-Kültür İlişkisi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C.I, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- KORTEPETER C. Max; “Notes on Salonica; Joseph Nehama and the Course of Otoman History”, **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermo Pres New York 1996.
- KOŞAY Hamit Zübeyir; “Bulgar Türkleri’nin Eski Tarihi”, **Etnoğrafya Folklor Din Tarih vd. Konularda Makaleler ve İncelemeler**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, ss. 279-286.
- KÖPRÜLÜ M.Fuad; “Hacı Bektaş Veli”, **İ.A.**, C.II, M.E.B, İstanbul 1979, ss.461-464.
- KÖPRÜLÜ Orhan F.; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Gelişmesindeki İtici Güçler”, **Osmanlı**, C.I, Ed.: Güler Eren, Ankara 1999, ss.153-160.

- KÖSE Osman; “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, **Osmanlı**, C.I, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.536-549.
- KREKIĆ Bariša; “The Role of Jews in Dubrovnik”, **Viator-Medieval and Renaissance Studies**, Vol.: 4 Ed.: Lynn White Jr., University of California Press 1973, ss. 177-209.
- Květa Kučerová; “The Influence of the Ottoman Expansion on Ethnic Changes and Social Development in Central Europe”, **Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries**, Ed.: Jaroslav Cesar, papers presented at the 19th joint conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committee, Czechoslovak Academy of Sciences Publishing, Prague 1978, ss. 45-77.
- KURAN Timur; “Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslamî Etkiler”, **Osmanlı**, C.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.97-112.
- KURAT Yuluğ Tekin; “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, C.IV., Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.217-222.
- KÜÇÜK Cevdet; “Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi””, **Osmanlı**, C.IV., Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.208-216.
- KÜÇÜK Cevdet; “Osmanlılarda “Millet Sistemi” ve Tanzimat”, **TCTA**, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1007-1024.
- LİBERLES Adina Weis; “The Jewish Community of Greece”, **The Balkan Jewish Communities Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey**, Ed.: D.J.Elazar, H.P. Friedenreich, B.Hazzan, A.W.Liberles, Univ. Pres of America 1984, ss.100-105.
- LOPASIC Alexander; “Islamization of the Balkans: Some General Considerations”, **Islam in the Balkans**, Ed.: Jennifer Scarce, The Royal Scottish Museum Edinburg 1979, ss. 49-53.
- LOPASIĆ Aleksandre; “Osmanlı Sonrası Dönemde Güneydoğu Avrupa’daki Müslüman Tarikatlar”, **İslam Dünyasında Tarikatlar**, Ed.: A. Popovic-G. Veinstein, Çev.: Osman Türer, Sûf Yayınları, İstanbul 2004, ss. 117-186.

- LORY Bernard -Alexandre Popovic; “Balkanlar’ın Kavşağı’ndaki Manastır 1816-1918”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed.: P.Dumont-F. Georgeon, Çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- LORY Bernard; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. yüzyıllar)**, Ed: François Georgeon-Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 291-306.
- LURAGHI Silvia - CUZZOLIN Pierluigi; “Mediating Culture Through Language Contact- Induce Phenomena in the Early Translations of the Gospels”, **Europe and Mediterranean as Linguistic Areas**, Ed.: Paolo Ramat-Elisa Roma, John Benjamins Pub., Amsterdam 2007, ss. 133-158.
- MELIKOF Irene; “14. Ve 15. Yüzyıllarda İslam Heterodoksluğunun Trakya’ya ve Balkanlara Yerleşme Yolları”, **Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss.178-190.
- MENGÜ Güven; “Dil-Kültür İlişisine Antropolojik Bir Bakış”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Ed.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2003, ss.15-27.
- MENTZEL Peter; “Sınır, Sınır Bölgesi ve Çekirdek Olarak Osmanlı Balkanları”, **Osmanlı**, C.I, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 205-211.
- MILLER William; “Salonika”, **The English Historical Review**, Vol.: XXXII, No.: 126, Nisan 1917, ss. 161-174.
- MUZBEĞ İskender; “Türkün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi”, **Erdem (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III)**, C.8, S.24, Ankara 1996, ss. 857-865.
- NASRETTİNOĞLU İrfan Unver; “Balkan Ulusları Arasındaki Kimi Benzer Unsurlar”, **Çevren**, Yıl.: VII, No.: 1, Priştine, Mart 1980, ss. 43-49.
- NEUBURGER Mary; “Pomak Borderlands: Muslims on the Edge of Nations”, **Nationalities Papers**, Vol.: 28, (2000), ss. 181-198.

- OCAK Ahmet Yaşar Ocak; “Bektaşilik”, **İslam Ansiklopedisi**, C.V, T.D.V Yayınları, İstanbul 1992.
- OCAK Ahmet Yaşar -S.FAROQHİ; “Zaviye”, **İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, M.E.B. Yayınları, 1986, ss. 468-476.
- OCAK Ahmet Yaşar; “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII. ve XV. yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, **Osmanlı Araştırmaları II**, 1981, ss. 31-42.
- ORTAYLI İlber; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. X., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 216-220.
- ÖZÖNDER Cihat M.; “Kültür Bütünleşmesi ve Alt Kültür Grupları Hakkında Düşünceler”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl: XXII/1-3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984, ss. 132-152.
- ÖZTÜRK Necdet; “Osmanlı’nın Gayrimüslimlere Bakışı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 131, Nisan 2001, ss. 9-18.
- PANEV Aleksandar; “Macedonia”, **Eastern Europe; An Introduction to the People, Lands and Culture**, Ed.: Richard Frucht, Vol.: 3, Santa Barbara California 2005, ss. 583-620..
- PANOV Branko; “Aziz Kliment ve Naum’un Kutsallığı’nın Makedonya’da Türk Ahali Arasında Yayılması”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Prof.Dr.Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı**, C.12, İstanbul 1998, ss. 259-268.
- PARIS Elijah; **Sacret Geography**, “Macedonia” Maddesi, Published by Samuel T. Armstrong, Boston 1913.
- PASKALEVA Virginia; “Osmanlı Balkan Eyaletleri’nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Bir Katkı (1700-1850)”, **İ.Ü.İ.F.M**, C.XXVII, no:1-4, 1967-1968, ss. 37-74.
- PENUŞLISKI Kiril, “Turksi Elementi vo Makedonskiot Folklor”, **Makedonski Folklor**, Skopje 1981.
- POPOVIC- CLAYER Nathalie; “Osmanlı Sonrası Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, Haz.: A.Yaşar Ocak, T.T.K.Yayınları, Ankara 2005, ss.247-265.

- QUATAERT Donald; “Clothing Laws, State and Society in the Otoman Empire, 1720-1829”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 29, No:3, Cambridge University Pres, 1997, ss.403-425.
- SAATÇI Meltem Begüm; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Makedonya Sorunu”, **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yayınları, Ankara 2002, ss.45-70.
- SAMARDŽIĆ Rodavan; “On Urban Civization in the Balkans From the 15th to the 19th Century”, **The Balkan Urban Culture (15th-19th Century)**, Ed. Verena Han, Belgrad 1984, ss. 9-17.
- SARI Engin; “Kültürlerarası İletişim: Temeller, Gelişmeler, Yaklaşımlar”, **Folklor Edebiyat**, S.39, 2004/3, ss 49-74.
- SEZGİN Haluk; “Balkanlardaki Kültür Mirasımız”, **Balkanlar**, OBİV, Eren Yay, İstanbul 1993, ss. 275-283.
- SEZGİN İbrahim; “Osmanlıların Rumeli’ye Geçişi Ve İlk Fetihler”, **Osmanlı**, Ed.: Güler Eren, C.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 212-216.
- SEZGİN Pamelá Dorn; “Jewish Woman in the Otoman Empire”, **Sephardic and Mizrahi Jewry From the Golden Age of Spain to Modern Times**, Ed.: Z. Zohar, New York University Pres, New York 2005, ss. 216-238.
- SHMUELEVITZ Aryeh; “Capsali as a Source for Otoman History, 1450-1523”, **International Journal of Middle East Studies**, No:9, Cambridge University Pres, 1978, ss. 339-344.
- STAVRIANOS L.S.; “The Influence of the West on the Balkans”, **The Balkans in Transition**, (Ed. Charles and Barbara Jelavich), Univercity of California Press, Berkley and Los Angeles, 1963, ss.184-226.
- STOIANOVICH Traian; “Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliği’nde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed.: E.Zachariadou, Çev.: Ö.Arıkan-E.Gültekin-T.Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss.225-240.

- STOIANOVICH Traian; “The Conquering Balkan Merchant”, **Journal of Economic History**, 20 (1960), ss.234-313.
- STOYANOVSKI Aleksandar; “XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, Çev. İ.Eren, **TED**, 4-5 (1974), ss.213-230.
- ŞENTÜRK M. Hüdai; “ Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri”, **Bellekten**, LVII/218, Ankara, 1993, ss. 89-112.
- ŞİŞKO Nehar; “XVIII. Yüzyıl Sonunda ve XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Durum”, **Çevren**, Yıl V, No.: 13, Priştine, Mart 1977, ss. 35-43.
- TANMAN Baha; “Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapılar/Tekkeler”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 149-161.
- THIRKELL John; “ Islamization in Macedonia as a Social Process”, **Islam in the Balkans- Persion Art and Culture of the 18th and 19th Centuries**, ed. Jennifer M. Scarce, The Royal Scottish Museum Edinburg 1979, ss. 43-47.
- TIZLAK Fahrettin; “Osmanlı Devleti’nde Madencilik”, **Osmanlı**, C.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.312-321..
- TODOROVA Maria; “Balkanlar’da Osmanlı Mirası”, **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Çev.: Bernar Kutluğ, Ed: Kemali Saybaşılı- Gencer Özcan, Bağlam Yay, İstanbul 1997, ss.117-146 .
- TODOROVA Olga; “The Nineteenth-Century Bulgarians Perception of the Jews”, **Etudes Balkaniques**, No-3-4, 1995, ss.30-51.
- TUNA Korkut; “Dil ve Millî Kimlik”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, Ed.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2003, ss. 39-50.
- TURAN Ömer; “Makedonya’da Türkler”, **Makedonya Sorunu Dünden Bugüne**, Der.: Murat Hatipoğlu, ASAM Yayınları, Ankara 2002.
- TÜRER Osman; “Osmanlı Anadolusunda Tarikatların Genel Dağılımı”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler**, Haz.: A.Yaşar Ocak, T.T.K. Yayınları, Ankara 2005, ss207-245.

- USLU Recep; “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzik Teorisi Eserleri”, **Türkler**, Ed.: H.C.Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 443-448.
- VASARY Istvan; “The Role of the Turkic Peoples in the Ethnic History of Eastern Europe”, **Ethnicity and Nationalism**, Ed.: Peter Krüger, Hitzeroth, Marburg 1993, ss.27-34.
- VUCINICH Wayne S.; “Islam in the Balkans”, **Religion in the Middle East Three Religions in Concord and Conflict**, Ed.: A.J.Arberry, Vol.: 2 Islam, Cambridge Univ. Pres, 1968, ss.236-252.
- WALLERSTEİN Immanuel -Faruk Tabak; “Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1560-1800)”, **Osmanlı**, C.III, Ed.: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss.202-209.
- WARDLR K.; “Ancient Macedonia, Early Year, The Cultures” **Grek Lands in History: Macedonia 4000 Years of Greek History and Civilization**, Ed.: M.B. Sakellariou Ekdotike, Athenon, 1983, .
- WEIKER Walter F.; “Turkish-Jewish and Turkish-Christian Relations: Some Comparisons”, **Studies Turkish-Jewish History: Political and Social Relations, Literature and Linguistics**, Ed.: David F. Altabe, Erhan Atay, Israel J. Katz, Sepher –Hermo Pres New York 1996, ss. 21-34..
- WITTEK Paul; “Devshirme and Shari’a”, **Bulletin of the School of Oriental African Studies**, London University, Vol: 17, No.: 2, 1955, ss. 271-278.
- YASEMEE Feroz A.K.; “Balkanlarda Milliyet: Makedonya Örneği”, Çev.: Hale Yılmaz, **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Ed: Kemali Saybaşılı- Gencer Özcan, Bağlam Yay, İstanbul 1997, ss 71-86.
- YILMAZ Fehmi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim Kuşamlarını Düzenleyen Kanunlar”, **Ayakkabı Kitabı**, Ed.: E.Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 201-207.
- ZARCONE Thierry; “Dünyaya Açılma ya da Kapanma: Osmanlı İmparatorluğu’nda İslam Tasavvufunun Toplumsallık Biçimlerine Bir Yaklaşım”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. yüzyıllar)**,

Der.: François Georgion-Paul Dumont, Çev.: Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 29-40.

ZOHAR Zion; “A Global Perspective on Sephardic and Mizrahi Jewry”, **Sephardic and Mizrahi Jewry From the Golden Age of Spain to Modern Times**, Ed.: Z. Zohar, New York University Press, New York 2005, ss.3-22.

Bildiriler

ADIYEKE Nuri; “Osmanlı Siyasal Söyleminde Cemaat-Millet ve Anadolu Uygulaması”, **Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi 30 Nisan-2 Mayıs 1997**, Mersin Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Yayınları, Mersin 1997, ss.38-42.

ARIK Rüçhan; “Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 May 2000, Şumnu-Bulgaristan)**, C.I., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, SS.71-75.

BAŞARIR Yeşim; “Kültürlerarası İletişim ve Bileşik Kültürler Sendromu: “Akademik Çözümlemeler””, **Yabancı Kültür ve Edebiyatlarının Türkiye’de Öğretimi ve Türk Kültürü Sempozyum Bildirileri**, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1997, ss. 15-24.

BAŞTAV Şerif; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, (4-8 Ekim 1999), C.III/I, TTK, Ankara 2002.

DJINDJIC Slavoljub; “Sırp-Hırvat Dilindeki Bitkilerin Türkçe İsimleri”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss. 49-56.

EREN İsmail; “Güney İslav Atasözleri ve Deyimlerinde İstanbul”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. II, Halk Edebiyatı, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımı, Ankara 1982, ss.101-115.

HAFIZ Tacida; “Yugoslavya’da Türk Halk Türkülerinin Durumu”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.II Türk Edebiyatı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988, ss.369-373.

- HALAÇOĞLU Yusuf; “Osmanlı Devleti’nin Rumeli İskanıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme”, **Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000**, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002, ss.3-9.
- HANDZIC Adem; “Bosna’da XVI. Yüzyılda Kasabaların Gelişmesinin Bazı Önemli Özellikleri”, **IX. T.T.K**, C. II, TTK, Ankara 1988.
- HASAN Hamdi; “Bugünkü Makedonca Sözlükte Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, 1355-1365.
- HASAN Hamdi; “Üsküp Üniversite ve Halk Kütüphanesi’ndeki Cönklerde Türk Destanları”, **III.Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.II Halk Edebiyatı, Feryal Matbaacılık, Ankara 1986.
- KALEŞİ Hasan; “Oriental Culture in Yugoslav Countries from the 15th Century Till the end of the 17th Century”, **Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries**, Papers Presented at the Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committe, Prague 1978, ss. 359-405.
- KARAAĞAÇ Günay; “Türkçe’nin İnsanlık Kültür ve Medeniyetine Katkısı”, **Türk Dil ve Kültürünün En Eski Dönemleri Tarihi Gelişme Çizgisi Kıbrıs’a Ulaşması Bugünkü Durumu Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Girne Amerikan Üvn. Yayınları, 23-25 Mayıs 2005, Girne 2008.
- LORD Albert B.; “The Effects of the Turkish Conquest on Balkan Epic Tradition”, Slavistic Printings and Reprintings”, **Aspects of the Balkans Continuity and Change Contributions to the International Balkan Congerence held at UCLA** (Ed.: C.H. Van Schoonveld), 1972, ss.298-318.
- LYUBOTENI Gani; “Türk ve Arnavut Atasözleri Arasında Bazı Paralellikler Üstüne”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss.111-124.
- MARKOFF Irene; “The Turkish Saz Family and its Balkan Counterparts in Bulgaria and Yugoslavia- A Comparative View”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. III, Halk Müziği, Oyun, Eğlence, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımı, Ankara 1983, ss. 176-184.

- MORİNA İrfan; “Balkan Bilim Çevrelerinin Türkçe Kelimelere Karşı Aldıkları Tavrı”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri**, C. II, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004.
- MUZBEĞ ŞEFİKOĞLU İskender; “Kosova’da Kullanılan Arnavut ve Sırp Atasözlerinde Türkçe Kelimeler”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss. 219-228.
- OY Aydın; “Türk ve Sırp Atasözleri Benzerliğine Bakışlar”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.II, Halk Edebiyatı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- BAKLACIEV Salih; “Bulgarca ve Türkçe Atasözlerinde Bağlantı”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C.II, Halk Edebiyatı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, ss. 319-330.
- ÖNGÖREN Reşat; “Balkanların İslamlaşmasında Sufilerin Rolü”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri**, Sofya Nisan 21-23, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002, ss.47-59.
- PİLİÇKOVA Sevim; “Arne Tomson’un 883 Tipinin Türk ve Makedon Masal Varyantları”, **II. Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatı Sempozyumu 27-29 Ekim 1998**, ss. 117-122
- PİLİÇKOVA Sevim; “Makedonya Çağdaş Türk Folklorunda Türk Savaşları ve Türk Kahramanları”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Tebliğler, C. III, II. Kısım, TTK, Ankara 2002,
- PLANA Şevket; “Kosova ve Makedonya Efsânelerinde Önemli Folklor Motifleri”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. II, Halk Edebiyatı, Feryal Matbaacılık, Ankara 1986, SS.331-339.
- SAZDOV Tome; “Makedon Atasözleri ile Deyimlerinde Türkçe Unsurlar”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985, İstanbul), C.I Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss. 201-206.
- STOJANOVSKI Alexander; “The Character and the Influence of the Otoman Rule in Yugoslav Countries in the 15th and 16th Centuries, with Special Reference to Macedonia”, **Otoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th**

Centuries, Papers Presented at the Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committee, Prague 1978, ss. 92-107.

DİRİMTEKİN Feridun; “Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli’ye Geçiş ve Yerleşimleri”, **VIII. TTK. Kongresi**, TTK, Ankara 1973.

TOPUZ Ayşe Yıldız; “Balkanların Yapılandırılmasında Tasavvuf ve Tekkelerin Rolü”, **Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 May 2000, Şumnu-Bulgaristan)**, C.I., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, ss. 689-694.

TUFAN Muzaffer; “Balkanlar’da Bin Yıllık Türk Kültürü”, **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, Bildiriler**, Ayrı Basım, İstanbul 1995, ss.1-14.

TUFAN Muzaffer; “Çağdaşlaşmada İç ve Dış Etkenler”, **Varia Turcica XVI De la Révolution Française Á la Turquie D’Atatürk (10-12 Mai 1989)**, Ed.: Jean-Llouis Bacqué-Grammont-Edhem Eldem, ISIS, İstanbul-Paris 1990, .

TUFAN Muzaffer; Osmanlı Döneminde Makedonya’da Esnaf ve Ekonomi”, **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, (9-10 Mayıs 2002), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2003, 421-432.

TOTAL Osman; “Balkan Coğrafyasında Osmanlı Konut Kültürü”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, Tiran 4-7 Aralık 2003, IRCICA, İstanbul 2006, ss. 191-217.

VRYONİS Speros; “Religious Changes And Patterns in the Balkans 14th-16th Centuries”, **Slavistic Printings and Reprintings**, (Ed. C.H. Van Schoonevend), (Aspect of the Balkans Continuity and Change Contriloutions to the İnternational Balkan Conference Held at UCLA, Oct 23-28 1969) 1972, ss.151-176.

YEDİYILDIZ Bahaeddin; “Türk Hayrat Sistemi ve Balkan Şehirleri”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000**, IRCICA Yayınları, İstanbul 2002, ss.97-106.

YÜCEL Yaşar; “Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, **Bulgaristan’da Türk Varlığı I, Bildiriler 7 Haziran 1985**, Ankara 1987, ss. 67-91.

EKLER**TABLO 2****XV. Yüzyılda Hıristiyan ve Müslüman Nüfus**

		1421-1455			1465-1468			1478-1481		
		Hır.	Müs	Top.	Hır.	Müs	Top.	Hır.	Müs	Top.
1	Avret Hisarı	115	165	280				220	45	265
2	Manastır				875	1390	2265	110	1990	3100
3	Köprülü	995	45	1040	1215	60	1275	1080	165	1245
4	Demir Hisar	740	125	865	940	405	1345	1060	810	1870
5	Drama				1225	300	1525	905	405	1310
6	Zihne				2215	160	2375	2830	160	2990
7	Kavala							415	60	475
8	Kiçevo	865	65	930	865	150	1015	950	225	1175
9	Kesriye	4085	110	4195						
10	Florina							995	200	1195
11	Nevrekop	805		805	1135	60	1195			
12	Ostrova							1835	90	1925
13	Pirlepe	1970	50	2020	1640	105	1745	2110	705	2815
14	Debre				270		270			
15	Siroz/Serez				3645	2815	6460	1770	3260	5030
16	Sidrekapısı							1390	105	1495
17	Üsküp	1695	2580	4275	1815	3330	5145			
18	Selanik							6475	4210	10685
19	Kalkandelen	795	300	1095	1115	205	1320			

Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedonija od Krayot na XIV do XVII vek**, Skopje 1981, s. 66.

Tablo 3 XVI. Yüzyılda Makedonya Nüfusu

		1512				
		Hıristiyan	Müslüman	Yahudi	Çingene	Toplam
1	Avret Hisarı					
2	Ber					
3	Bihilište					
4	Manastır					
5	Köprülü					
6	Voden					
7	Demir-Hisar					
8	Doyran					
9	Drama					
10	Yenice-i Vardar					
11	Zihne	2270	185			2455
12	Kavala					
13	Kiçevo					
14	Kesriye					
15	Kitros					
16	Kratova					
17	Florina	795	195			990
18	Melnik					
19	Nevrekop					
20	Ostrova					
21	Ohri					
22	Petriç					
23	Pirlepe					
24	Rahovnik-Debre					
25	Ser	3745	4830	280		8855
26	Serfice					
27	Sidrekapısı					
28	Üsküp					
29	Selanik					
30	Ustruga					
31	Usturumca					
32	Kalkandelen					
33	Hurupişte					
34	İştıp					

Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedoniya od Krayot na XIV do XVII vek**, Skopje 1981, s.70.

		1519-1523				
		Hristijan	Müslüman	Yahudi	Çingene	Toplam
1	Avret Hisarı	195	65	-	-	260
2	Ber	3580	1155	-	185	4910
3	Bihilište	1455	3085	-	220	4760
4	Manastır	510	50	-	-	560
5	Köprülü	1035	150	-	-	1185
6	Voden	875	340	-	-	1215
7	Demir-Hisar	1190	610	-	-	1800
8	Doyran	1145	15	-	-	1160
9	Drama	1045				
10	Yenice-i Vardar	125	3965	125	-	4215
11	Zihne	2800	230	-		3030
12	Kavala	355	110	-	-	465
13	Kiçevo	725	480	-	-	1205
14	Kesriye	4380	335	-	20	4735
15	Kitros	300	-	-	-	300
16	Kratova	5235	775	50	-	6060
17	Florina		-			
18	Melnik	4475	100	-	595	5170
19	Nevrekop	2150	845	-	480	3475
20	Ostrova	3295	125	-	35	3455
21	Ohri					
22	Petriç	2680	300	-	-	2980
23	Pirlepe		-			
24	Rahovnik-Debre		-			
25	Ser	3265	3420	270	115	7070
26	Serfice	3860	245	-	60	4165
27	Sidrekapısı	1710	310	-	-	2020
28	Üsküp	1500	3115	-	205	4820
29	Selanik	6935	6870	15715	1025	30545
30	Ustruga		-			
31	Usturumca	1470	1330	-	-	2800
32	Kalkandelen	595	420	-	280	1295
33	Hurupište	400	330	-	-	730
34	İştıp	1765	1005	75	-	2845

Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedonija od Krayot na XIV do XVII vek**, Skopje 1981, s.70.

		1528-1530				
		Hristijan	Müslüman	Yahudi	Çingene	Toplam
1	Avret Hisarı	175	100	-	-	275
2	Ber	4055	1075	-	-	5130
3	Bihilište	990	3135	240	120	4485
4	Manastır	380	100	-	-	480
5	Köprülü	1175	175	-	-	1350
6	Voden	880	285	-	-	1165
7	Demir-Hisar	1375	540	-	-	1915
8	Doyran	1340	10	-	-	1350
9	Drama	825	600	-	100	1525
10	Yenice-i Vardar	120	2310	-	-	2430
11	Zihne	2445	215	-	-	2660
12	Kavala	155	80	-	-	235
13	Kiçevo	415	300	-	-	715
14	Kesriye	3980	485	40	-	4505
15	Kitros	270	-	-	-	270
16	Kratova	3395	825	55	-	4275
17	Florina	1090	585	-	-	1675
18	Melnik	2950	70	-	-	3020
19	Nevrekop	2310	1430	-	-	3740
20	Ostrova					
21	Ohri					
22	Petriç	2735	245	-	-	2980
23	Pirlepe	2515	1050	-	-	3565
24	Rahovnik-Debre					
25	Ser	2135	3360	330	-	5825
26	Serfice	4230	455	-	-	4685
27	Sidrekapısı	3275	300	-	-	3575
28	Üsküp	1135	3220	60	-	4415
29	Selanik	5340	6145	13225	-	24710
30	Ustruga					
31	Usturumca	2525	1055	-	-	3580
32	Kalkandelen	460	400	-	-	860
33	Hurupište	295	85	-	-	380
34	İştıp	1565	715	190	-	2470

Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedonija od Krayot na XIV do XVII vek**, Skopje 1981, s.71.

		1550'ye kadar				
		Hristiyan	Müslüman	Yahudi	Çingene	Toplam
1	Avret Hisarı					
2	Ber	3945	1490		260	5695
3	Bihilište	925	1940	300	465	3630
4	Manastır	545	140	-	-	685
5	Köprülü	1215	245	-	-	1460
6	Voden	525	180	-	-	705
7	Demir-Hisar					
8	Doyran					
9	Drama					
10	Yenice-i Vardar	170	2465	-	-	2635
11	Zihne	-				
12	Kavala	-				
13	Kiçevo	200	245	-	-	445
14	Kesriye	3320	415	50	-	3785
15	Kitros	85	55	-	-	130
16	Kratova	2295	1030	150	55	3530
17	Florina	860	335	-	-	1195
18	Melnik	-				
19	Nevrekop	-				
20	Ostrova	2515	165	-	-	2680
21	Ohri	2285	465	-	-	2750
22	Petriç	-				
23	Pirlepe	2540	945			3485
24	Rahovnik-Debre	945	290	-	-	1235
25	Ser	-				
26	Serfice	4675	420	-	-	5095
27	Sidrekapısı	-				
28	Üsküp	1120	5335	160	-	6615
29	Selanik	-				
30	Ustruga	1100	40	-	-	1140
31	Usturumca	-				
32	Kalkandelen	490	490	-	-	980
33	Hurupište	195	165	-	-	360
34	İştıp	1470	1295	205	25	2990

Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedonija od Krayot na XIV do XVII vek**, Skopje 1981, s.71.

		1566-1582				
		Hristijyan	Müslüman	Yahudi	Çingene	Toplam
1	Avret Hisarı	185	115	-	-	300
2	Ber	3455	1595	35	185	5270
3	Bihilište	655	3025	1425	270	5375
4	Manastır	360	275	-	-	935
5	Köprülü	1240	380	-	-	1620
6	Voden	300	625	-	80	925
7	Demir-Hisar	1305	735	-	-	2120
8	Doyran	1790	405	-	-	2195
9	Drama	580	1025	60	-	1665
10	Yenice-i Vardar	125	2730	-	-	2855
11	Zihne	1550	220	-	-	1770
12	Kavala	225	565	250	-	1040
13	Kiçevo	205	375	-	-	580
14	Kesriye	3225	845	-	-	4070
15	Kitros	135	30	-	-	165
16	Kratova	1955	1460	185	50	3650
17	Florina	875	875	-	-	1750
18	Melnik	2720	70	-	435	3225
19	Nevrekop	930	1555	-	35	2520
20	Ostrova	1375	125	-	-	1500
21	Ohri	1435	1245	-	-	2680
22	Petriç	1390	485	-	60	1935
23	Pirlepe	1640	1395	-	-	3035
24	Rahovnik-Debre	725	665	-	-	1390
25	Ser	1555	4165	280	-	6000
26	Serfice	3255	750	70	40	4115
27	Sidrekapısı	1805	635	210	-	2650
28	Üsküp	2735	7425	265	-	10425
29	Selanik	2745	6210	15630	420	25005
30	Ustruga	915	290	-	-	1205
31	Usturumca	1250	2210	15	60	3535
32	Kalkandelen	560	1600	-	-	2160
33	Hurupište	200	590	-	-	790
34	İştıp	1380	2235	140	-	3755

Aleksandar Stojanovski; **Gradovite na Makedonija od Krayot na XIV do XVII vek**, Skopje 1981, s.71.

Harita 1. Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 1 (IA-3)

Harita 2. Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB 51)

Часть отъ картата на Македония, Тесалия и Лабиния, издадена на 1770 г. отъ наследниците на Хомани. Une partie de la carte „Mappa geographica . . . provinciarum Macedoniae, Thessaliae et Albaniae. . . Norimbergae, cura Hommanianum heredum A 1770“. Fac-similé d'après l'original.

Harita 4. Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 34 (II B/15)

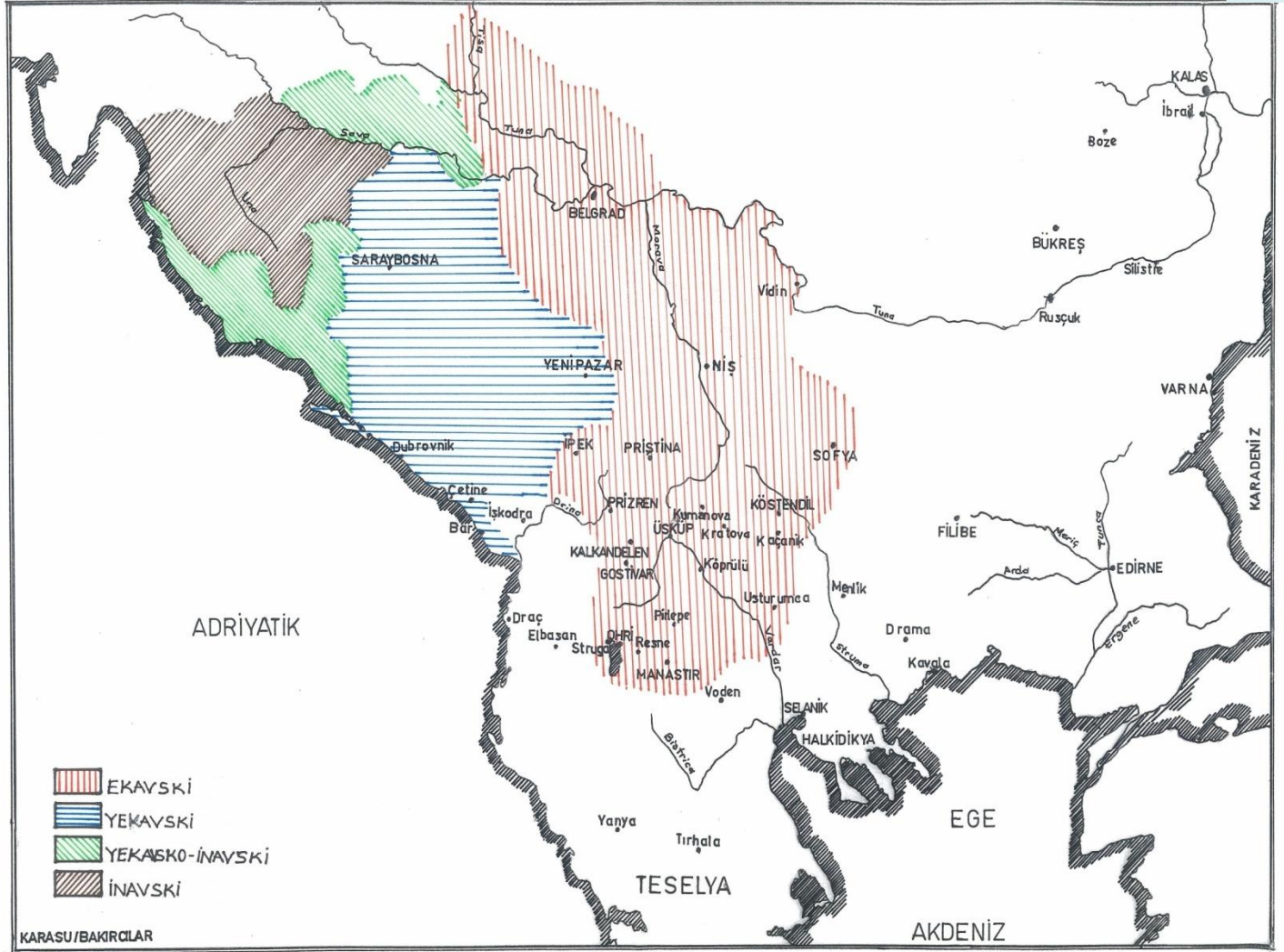
Harita 5. Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 59 (XB/52)

Прегледао и допунио професор Милан Ј. Андоновић

Harita 6. Makedonya Devlet Arşivi, Dosya No: 33 (II A/5)

Harita 8. Slav Diyalektleri haritası

XIX. YÜZYILA KADAR MAKEDONYA KRONOLOJİSİ

M.Ö. 6000-5000	Bölgeye en erken sürekli yerleşimlerin tespit edildiği dönem.
M.Ö. 3500	Pelasglar tarafından Bölge ile birlikte Balkan Yarımadası'nın istila edilmesi.
M.Ö. 2800	Yaklaşık olarak bu tarihlerde bölge Traklar, Grekler ve İlliryalıların göçüne sahne oldu.
M.Ö. 359-336	II.Philiph, Yunanistan'ın Makedonya sınırlarına dahi edilmesi.
M.Ö. 336-323	Philip'in oğlu Büyük İskender (Alexander III)'in Pers İmparatorluğunu yenmesi. Antik Çağda, bu olayla birlikte Makedonya kelimesi her kes tarafından bilinen bir hale gelmiştir. İskender, hem edebi hem de politik alanda unutulmaz isimlerden biri haline gelmiştir. Öldüğünde ülkesi küçük politik birimlere dönüşecektir.
M.Ö. 168	Makedonya bağımsızlığını kaybetti. Krallık ilga edilerek Roma'ya vergi ödeyen birbirinden bağımsız dört parçaya ayrıldı.
M.Ö. 149	Makedonya, Epir ve Adriyatik kıyıları Makedonya ismi altında Roma'ya doğrudan bağlı bir eyalet haline getirildi.
51-63	Havarilerden Paul ve ardındakiler, Hıristiyanlığı yaymak üzere Makedonya'ya geldi.
460	Türk menşeli topluluklar bölgeye gelerek yerleşti.
500-600	Pek çok Slav kabilesi bölgeye gelerek yerleşti.
855-886	Kiril ve Metodi kardeşler "Glagolitik" de denilen ilk Slav alfabesini hazırladılar. Kiril'in onuruna alfabenin ismi "Kiril" olarak anılmaya başladı. Aynı zamanda Hıristiyanlığı Slavlar arasında yaymak için çalıştılar. Öğrencileri Kliment ve Naum Ohri'de Hıristiyanlığı yaymak için çalıştılar.
976-1018	Samuel kısa süreli krallığını Makedonya'da kurdu.
1282-1321	Stefan Uroş II Milutin döneminde Makedonya'nın büyük bir bölümü Sırp yönetimine geçti.
1331-1355	Stefan Duşan döneminde Üsküp, Sırp devletine başkent yapıldı.
1363	Gümülçine'nin fethi.
1371	II. Çirmen Savaşı
1372	Kavala, Drama, Zihne Serez ve Karaferye'nin fethi.
1380	İştıp'in fethi.
1382	Manastır ve Pirlepe'nin fethi.

1385	Ohri'nin fethi.
1389	Üsküp'ün fethi.
1390	Kratova'nın fethi.
1394	Selanik'in fethi.
1430	Selanik'in yeniden fethi.
1767	Ohri Başpiskoposluğu Osmanlı yönetimi tarafından kapatılması.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Nimet Ayşe BAKIRCILAR

Doğum Tarihi ve Yeri : 09.10.1979 ESKİŞEHİR

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Yunusemre Lisesi –Eskişehir

Lisans Diploması : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü (1996-2000)

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı/Antalya (2000-2003)

TeZ Konusu : XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılkçı
Hareketlere Etkisi

Yabancı Dil/Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma
Görevlisi (2001-)

Adres : Zerdalilik Mah. 1407 Sk. Efes Apt. 6/7
Antalya

Tel No :0 242 310 61 63